

Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

**Політичні партії і вибори:
українські та світові практики**

Випуск 3

Збірник статей і тез за результатами наукової конференції
«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті
Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року

Львів
ЛНУ ім. І. Франка
2019

УДК 329:324(477+100)(063)
ББК Ф 6(4 Укр) + Ф 3 (4 Укр) 68 ЛО
А 3 П 504

*Рекомендовано Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка,
протокол № 227/7 від 20 березня 2019 р.*

Рецензенти:

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича;

Зеленько Г.І. – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних і прикладних проблем політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;

Климончук В.Й. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. – Вип. 3. – 284 с.

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням розвитку політичних партій та виборів і організованої для вшанування пам'яті Юрія Романовича Шведа – відомого українського партолога та псефолога.

Збірник статей та тез наукової конференції організовано секційно – відповідно до секцій проведеної конференції. У першій секції збірника розкрито проблематику партійних та інших політичних акторів регіонального рівня в Україні та світі (зокрема, політичних партій регіонального значення і з «атрибутами регіональності», їхніх ознак, особливостей і характеристик; формальних і неформальних політичних акторів регіонального рівня; особливостей взаємодії регіональних і національних політичних акторів), у другій – проблематику параметрів регіонального політичного процесу в Україні та світі.

Загалом у збірнику матеріалів конференції розміщено цікаві доробки багатьох дослідників стосовно передусім різноаспектної проблематики політичних партій і виборів на регіональному рівні. Збірник буде цікавим для політологів і всіх тих, хто цікавиться вивченням партійно-електоральної політики та регіоналізму тощо.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
СЕКЦІЯ 1. ПАРТІЙНІ ТА ІНШІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	7
Анатолій Романюк. ІНДИКАТОРИ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОЗИЦІОНУВАННЯ В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ.....	7
Марія Кармазіна. РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ (1991 – початок 2018 рр.).....	16
Галина Луцишин. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ	57
Віталій Лебедюк. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД ІНСТРУМЕНТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	62
Вадим Маркітантов, Олександр Рибщун. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)	68
Ігор Доцяк. ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ/ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	79
Ярослав Ярош. ВЗАЄМОДІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ З ВИБОРЦЯМИ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ).....	85
Степан Рішко. ВПЛИВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ: ПРИКЛАД ВИБОРІВ ДО ОБЛАСНИХ РАД ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 2010 ТА 2015 РОКІВ	92
Антоніна Колодій. ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ (НЕОСНОВНИХ) ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА РІВНІ ШТАТІВ ТА РЕГІОНІВ У США	101
Захар Чорняк. РЕГІОНАЛЬНІ ОСЕРЕДКИ ТА ДОЧІРНІ ТОВАРИСТВА В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА.....	113
Владимир (Зэев) Ханин. ПАРТИИ, ГРУППЫ ИНТЕРЕСОВ И МУНИЦИПАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ИЗРАИЛЕ: НОВЫЕ СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ..	117
Petr Oskolkov. ETHNOREGIONAL POLITICAL PARTIES IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS.....	120

СЕКЦІЯ 2. ПАРАМЕТРИ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ..... 127

- Юрій Якименко, Олексій Розумний.** СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ТА ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО УСПІХУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ .. 127
- Юрій Остапець, Рената Манайло-Приходько.** НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ/РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ДИЛЕМНІСТЬ У РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ 1991–2015 РОКІВ 141
- Наталія Ротар.** СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА СИМВОЛІЧНИХ ЧИННИКІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ . 158
- Світлана Була.** ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА МІСЦЕВУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ ...179
- Оксана Шурко.** ІМІДЖ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ182
- Маріан Токар.** ЕТАПІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 188
- Максим Фурманюк.** УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕОЛОГІЯ ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ТОТАЛІТАРНОМУ СРСР У 50–80-Х РР. ХХ СТ.198
- Кристина Червеняк.** ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ..... 205
- Валентина Кисельова.** РЕГІОНАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 211
- Марія Светлакова.** ПИТАННЯ ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМНИХ ЗАСАД ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ..... 218
- Martin Lačný.** REGIONÁLNA EKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ ZAKARPATSKEJ OBLASTI A VÝCHODNÉHO SLOVENSKA..... 226
- Ірина Дудінська, Міхал Цірнер.** ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ У СЛОВАЧЧИНІ: УРОКИ ДЛЯ МОЖЛИВОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ 237
- Anna Polačková, Ondrej Marchevský.** HRANICE MEDZI UNIVERZITOU, SPOLOČNOSŤOU A MINISTERSTVOM VNÚTRA SR 247
- Ігор Осадчук.** ПОСТЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПАКТИ В КОНТЕКСТІ АТИПОВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ В БОЛІВІЇ (1985–1993) 257
- Віталій Литвин.** ФЕНОМЕН АНТИІСТЕБЛІШМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ: НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ 261
- Олександра Чоловська.** ПОРІВНЯННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ФОРМУЛ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ 269
- Андрій Панарін.** ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ЕПОХУ «ЗАНЕПАДУ ЗАХІДНОГО СВІТУ» (ДО 100-РІЧЧЯ ПУБЛІКАЦІЇ «ЗАНЕПАДУ ЗАХІДНОГО СВІТУ» О. ШПЕНГЛЕРА) 276

ПЕРЕДМОВА

Наукова конференція на тему «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» є вже третьою, присвячена питанням розвитку політичних партій і виборів, зокрема на регіональному рівні. Її проведення значною мірою пов'язане з пам'яттю про нашого товариша і друга Юрія Шведа. Він активно та плідно займався означеними питаннями. Тому продовження наукових досліджень з означеної проблематики, на нашу думку, є кращою формою пам'яті про Нього.

Проблематика політичних партій і виборів як стосовно практики в Україні, так і в різних частинах світу належить до числа тих, що активно опрацьовуються. Щороку з'являються наукові публікації у різних частинах України. Важливою їх характеристикою є те, що автори поступово відходять від теоретичних, нормативно-правових й історичних форматів та звертаються до конкретного аналізу практичних параметрів діяльності політичних партій в контексті виборів і виборчих систем. Одночасно ми можемо виділити домінуючу особливість більшості публікацій – вони переважно присвячені аналізу політичних партій на національному рівні. Розгляд конкретних випадків у регіональній площині має також місце. Однак щодо цих досліджень ми мусимо констатувати, що вони здебільшого точкові: зіставити отримані результати досить складно внаслідок відмінних методик, підходів та обсягу й відбору і опрацювання емпіричного матеріалу. В той же час, за умови збереження високого рівня централізації абсолютної більшості діючих політичних партій в Україні, значення регіонального зрізу політичних партій помітно зростає. Це зумовлене, на нашу думку, дією таких чинників, як: 1) збереження змішаної (а більш коректно – паралельної) моделі виборчої системи, яка передбачає обрання половини депутатів в одномандатних округах за принципом відносної більшості за умови домінуючого партійного висування, штовхає партійні структури одночасно зверху і знизу формувати, зберігати чи підтримувати у робочому стані регіональні та місцеві партійні організації; 2) процес децентралізації і пов'язаний із ним ріст доходів на регіональному та місцевому рівні створив поле для діяльності відповідних партійних структур. Яскравим прикладом цього стали вибори до ОТГ, щодо яких ми простежуємо тенденцію активного залучення у вибори місцевих та центральних партійних структур, за умови домінування регіональних партійних організацій; 3) в умовах, коли офіційно в Україні зареєстровано понад 350 партій на національному рівні та законодавство не передбачає реєстрації регіональних партійних структур, і певної стабілізації групи парламентських політичних партій де факто в багатьох регіонах і містах почали формуватися й активно діяти місцеві та регіональні партійні структури. Якщо раніше феномен місцевої чи регіональної (локальної) партії пов'язували з діяльністю окремих партійних структур етнічних меншин, то сьогодні вони існують у більшості областей України; 4) значна кількість реально діючих, а не лише зареєстрованих політичних партій, у тім числі й парламентські, мають відмінний рівень підтримки в основних регіонах нашої

держави. Внаслідок цього більшість активних політичних партій так само варто розглядати під кутом зору, коли вони мають чи не мають високий рівень підтримки, тобто в регіональному контексті; 5) традиційно досвід перших двадцяти років парламентських виборів у незалежній Україні сформував своєрідну регіональну карту партійно-політичних переваг. Дослідники констатували наявність подібних політичних орієнтацій щодо Сходу, Півдня, Заходу України тощо. Однак дострокові президентські та парламентські вибори 2014 р., наступні місцеві вибори 2015 р., а також очікувані президентські вибори 2019 р. спочатку виявили і далі підтвердили появу внутрішньорегіональних відмінностей. Повторне підтвердження особливостей політично-партійних переваг в середині великих регіонів дає підстави трактувати цей феномен як певну тенденцію, яка підлягає всесторонньому дослідженню.

Це в сукупності актуалізує вивчення регіональних особливостей діючих політичних партій і їх діяльності, особливо під час виборів. Унаслідок цього оргкомітет конференції напрацював перелік ключових питань, які доцільно проаналізувати в контексті означення регіонального виміру формування та діяльності політичних партій. З-поміж головних і визначальних питань ми запропонували проаналізувати такі генеральні блоки їх, як:

1. Результати діяльності партій та міжпартійних об'єднань у контексті рішень обласних і районних рад та їхнього зіставлення з національним політичним і державно-управлінським процесом;

2. Феномен партій регіонального значення та "з ознаками регіональності" і їхнє зіставлення з національним партійно-політичним процесом.

3. Політично-управлінське позиціонування міжінституційних відносин в регіонах та районах регіонів у контексті політичного процесу на національному рівні.

4. Формальні й неформальні інститути, громадський сектор і ЗМІ у регіональному політичному процесі.

5. Соціально-економічна, ідентифікаційна та культурна складова структуризації політичного процесу на регіональному рівні.

Ми тішимся з того, що зуміли підготувати аналіз стосовно кількох областей України. Незалежно від того, що не всі матеріали є однаковими, ми зробили дуже важливий і черговий крок у розвитку політологічних знань про регіональні партії в нашій державі. Крім того, в матеріалах конференції розміщені цікаві доробки багатьох дослідників щодо різноаспектної проблематики політичних партій і виборів. Сподіваємось, що збірник буде цікавим для політологів і тих, хто цікавиться вивченням політики.

Організатори висловлюють подяку депутату Львівської обласної ради Тетяні Бей за фінансову підтримку у проведенні конференції і підтримці видання цього збірника.

*А. С. Романюк,
завідувач кафедри політології філософського факультету
ЛНУ ім. І. Франка, професор, доктор політичних наук*

СЕКЦІЯ 1

ПАРТІЙНИ ТА ІНШІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анатолій Романюк

*професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ІНДИКАТОРИ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ПОЗИЦІОНУВАННЯ В ПАРТІЙНІЙ СИСТЕМІ

Партійна система України має багато особливостей, які вирізняють її із загалу партійних систем, насамперед демократичних країн. Серед цих особливостей ми можемо виділити відносно нетривалий час функціонування як системи, так і самих партій; значну кількість офіційно зареєстрованих партій та загальнонаціональний статус цих партій. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про політичні партії в Україні» політичні партії «створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом» [2]. Крім того, положення статті 10 закону чітко регламентують, що рішення про створення партії має бути підтримане підписами не менше ніж 10 000 чоловік, які повинні бути зібрані у двох третинах районів не менше ніж у двох третинах областей України, м. Києві та Севастополі і в АР Крим¹. Дія означених норм призвела до ситуації, коли всі 352 політичні партії, зареєстровані на 18 січня 2017 р., формально мають національний статус. Натомість реальний статус кожної партії ми можемо визначити на підставі її практичної діяльності, насамперед, за результатами участі у парламентських виборах.

Як ми можемо бачити з матеріалів табл. 1, де подано узагальнені результати участі політичних партій у межах багатомандатного загальнонаціонального виборчого округу за умов пропорційної виборчої системи (2006 та 2007 рр.) та змішаної (1998, 2002, 2012 та 2014 рр.), простежуються такі тенденції: по-перше, постійне зростання загальної кількості зареєстрованих партій; по-друге, постійне зменшення частки партій від їх загальної кількості, які взяли участь у виборах (відповідно до років виборів: 81,0 %; 42,8; 38,5; 15,8; 11,6 та 14,1 %). Тобто, протягом останніх трьох парламентських виборів понад 80 % зареєстрованих партій не брали

¹ Україна, згідно Конституції, є унітарною країною, регіонами якої виступають 24 області, одна автономна республіка (АР Крим) і два міста зі спеціальним статусом: Київ і Севастополь. Відповідно, загальна кількість регіонів становить 27 і дві третини буде становити 18, а одна третина – 9.

участі у національних виборах. Закон України не передбачає норми про розпуск партії внаслідок її бездіяльності, хоча в багатьох демократичних країнах відповідні положення передбачені національним законодавством¹.

Таблиця 1

Параметри участі політичних партій України в парламентських виборах у межах багатомандатного виборчого округу [6]

Парламентські вибори, рік	Кількість зареєстрованих партій	Взяли участь у виборах	Обрані до парламенту	Отримали понад 1% у понад 50% суб'єктів	Понад 1% у менше ніж 49% суб'єктів	До 1% голосів у всіх суб'єктах	Не брали участі у виборах
29.03.1998	37	30	8	7	9	6	7
31.03.2002	77	33	6	5	9	13	44
26.03.2006	117	45	5	5	9	26	72
Позачергові 30.09.2007	126	20	5	1	3	11	106
28.10.2012	181	21	5	2	1	13	160
Позачергові 26.10.2014	206	29	6	6	2	15	177

По-третє, вже традиційно значно менша частина ніж половина партій від тих, що взяли участь у виборах, отримали більше ніж 1% у половині областей, двох міст республіканського значення та АР Крим (відповідно до років виборів: 40,5%; 33,3%; 22,0, 30,0; 33,3 та 41,3%). У зв'язку із цим виникають питання: чи ми можемо всі офіційно зареєстровані партії з урахуванням означених тенденцій трактувати як рівні та загальнонаціональні, чи ми повинні застосувати їх ранжування відповідно до їх виборчих результатів та їх ролі в політичному процесі України. В сукупності політичних партій перша група вже давно виокремлена і щодо її існування/окреслення не має жодних застережень на науковому, експертному та політичному рівнях. Мова йде про **парламентські партії**, тобто ті, які дістали належний рівень підтримки від виборців і провели своїх представників до парламенту (відповідно до табл.1 та років парламентських виборів: 8, 6, 5, 5, 5 та 6). Другу групу, на нашу думку, становлять **партії національного рівня**, або національні політичні партії. До них ми відносимо політичні партії, які беруть участь у парламентських виборах, однак отримують результат недостатній для подолання виборчого порогу. Загалом щодо доцільності виділення цієї групи так само немає заперечень. Проблема виникає коли ми спробуємо окреслити параметри/індикатори на підставі яких ми маємо маркувати

¹ В Хорватії на березень 2015 р. було зареєстровано 264 політичні партії, з яких 118 було видалено з реєстру діючих партій.

приналежність до групи національних політичних партій: 1) чи участь у парламентських виборах є достатньою підставою класифікації партії як загальнонаціональної? 2) чи існує кількісний показник і якщо так, тоді які його параметри для того, щоб сепарувати партії загальнонаціонального рівня від тих, що не можуть такими вважатися; 3) який термін діяльності для партій, які не будуть відповідати статусу національної/загальнонаціональної політичної партії, потрібно застосувати?

На нашу думку, участь у парламентських виборах є необхідною умовою для будь-якої партії, яка претендує бути загальнонаціональною. Однак, сам факт участі у національних парламентських виборах є недостатнім індикатором для трактування конкретної політичної партії як національної. Під час позачергових парламентських виборів 2014 р. брали участь у виборах, але не змогли подолати прохідний бар'єр чимало партій, серед них ми в якості прикладу розглянемо результати: ВО «Свобода» - 4,71 % (742 022 голоси) та Ліберальної партії України, яка отримала найменший результат з числа тих партій, які брали участь у виборах, - 0,05 % (8 523 голоси, що менше ніж кількість підписів на підтримку партії під час реєстрації у Мінюсті України). Якщо ВО «Свобода» отримала підтримку програми і власних кандидатів у кожній області України з результатом понад 1 %, то ЛПУ в жодній з областей не дістала підтримку понад 1 %. Відповідно ми вважаємо, що партія, яка має статус загальнонаціональної повинна мати підтримку у більше ніж половині областей, міст республіканського значення та АР Крим. І рівень цієї підтримки не повинен бути менший ніж 1 %. Ми свідомі, що означений поріг є умовним. В окремих європейських країнах поріг для сепарування загальнонаціональних та регіональних партій становить 3% голосів. На нашу думку, у випадку України рівень 1 % може трактуватися як достатній, оскільки він має свідчити про підтримку більшу ніж випадкове голосування. Окрім того, на практиці ми досить часто маємо справу з партіями які мають обмежене однією чи кількома областями, містами республіканського значення та АРК, поширення і підтримку/голосування. Отже, ВО «Свобода» за результатами дострокових виборів 2014 р. має кваліфікуватися як загальнонаціональна, рівно, як і ще 5 партій, а ЛПУ і ще 16 партій, які отримали підтримку в меншій частині, ніж половина областей, міст республіканського значення та АРК до таких не повинна належати.

Постає питання, до якої групи ми маємо віднести ці партії. Логічно, що наступним видом у лінійці партій: парламентська, загальнонаціональна має бути – регіональна. На нашу думку, положення Закону про політичні партії не повною мірою кореспондується із вимогами статті 36 Конституції України, де зазначено, що «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського

порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [5]. Зокрема, конституційна вимога, що політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, заборонаю формування регіональних партій суттєво обмежується. **Відповідно до цього твердження ми маємо подивитися на параметри ідентифікації громадян щодо національного та регіонального рівнів.** У цьому ж контексті потрібно розглядати і рекомендації, вміщені у Керівних принципах «Щодо законодавства про політичні партії: окремі аспекти», прийнятих Венеціанською комісією 12–13 березня 2004 р. У пункті F зазначено: «Хоча така турбота, як єдність країни, може бути взята до уваги, країни-учасники не повинні встановлювати обмеження, які не є «необхідними у демократичному суспільстві», на утворення та діяльність політичних союзів та об'єднань на регіональному та місцевому рівнях» [3, с. 322].

Абсолютна більшість демократичних країн, у тім числі країн де існують поважні напруження у відносинах по лінії центр–регіон, дозволяють діяльність регіональних політичних партій. Зокрема, їх чисельність становить: Австрія – 3, Бельгія – 4, Іспанія – 19, Італія – 36, Нідерланди – 2, Німеччина – 3, Сполучене Королівство – 6, Фінляндія – 1, Франція – 4, Швейцарія – 2 [7]. Серед країн Центрально-Східної Європи регіональні партії представлені у такий спосіб: Болгарія – 2, Литва – 1, Польща – 2, Румунія – 4, Словаччина – 2 та Хорватія – 4 [7]. Заборона на утворення регіональних політичних партій існує в Грузії та РФ. Серед європейських країн у Португалії Конституцією ст. 51, п. 4 зафіксовано: «Заборонено створювати політичні партії, які за своїм призначенням або за своїми програмними цілями мають регіональний характер або здійснюють діяльність на регіональному рівні» [4].

У контексті регіональних партій у теорії та на практиці ми маємо також справу із регіоналістськими, автономними/сепаратистськими та партіями національних меншин/етнічних груп. Спільним знаменником для всіх цих партій є те, що **вони не є загальнонаціональними.** Під регіональними політичними партіями ми розуміємо партії, які мають переважаючу/консолідовану підтримку в межах однієї або декількох областей, міст республіканського значення та АРК за умови, що сукупно це менше половини територіальних одиниць і які у своїй діяльності враховують особливості інтересів, уподобань, переважаючих настроїв мешканців/виборців означеного регіону. Відповідно, щодо регіоналістських партій, на відміну від регіональних, наголошено на тому, що вони прагнуть у своїй програмі та діяльності до більшої самостійності регіону в межах цілої країни. Автономістські/сепаратистські партії у цьому контексті є різновидами регіоналістських, виділяючись у їх середовищі рівнем вимог від автономії до повної самостійності. Під етнічними або партіями національних меншин ми розуміємо політичні партії, в яких основну частину членів та керівництва становлять

представники певної етнічної групи або вони себе ідентифікують із цією етнічною групою та її програма і діяльність спрямовані на захист інтересів цієї етнічної групи.

Отже, ми бачимо, що феномен регіональної політичної партії може використовуватися в широкому контексті для означення офіційно зареєстрованих політичних партій, які не є загальнонаціональними. В цьому контексті до регіональних політичних партій ми можемо відносити і партії етнічних меншин за умови, коли вони звертаються про підтримку до виборців, які компактно проживають у межах певного регіону. У випадку, коли партія етнічної меншини орієнтується на представників цієї меншини, які проживають розпорошено по країні, і при цьому вона не відповідає параметрам загальнонаціональної політичної партії, вона не має відноситися до числа регіональних політичних партій. Група регіоналістських та автономних/сепаратистських партій не повинна відноситися до цієї групи партій, оскільки в їх діяльності наголошено на самовизначенні, відділенні і за певних умов їм може бути властива лінія на іредентизм з представниками цієї ж етнічної групи, які проживають у межах іншої національної держави.

У групі регіональних політичних партій ми можемо виділити такі підвиди: 1) партії, які у своїй назві, програмі та діяльності чітко/однозначно окреслюють регіональний формат і внаслідок цього їм складно претендувати на національний статус; 2) партії етнічних меншин, які проживають компактно в межах визначеного регіону; 3) політичні партії, які утворилися в певному регіоні й отримали там найбільшу/переважаючу підтримку, хоча орієнтовані на загальнонаціональний статус і здатні його досягнути на певному етапі своєї еволюції. Однаковою мірою регіональний формат можуть набувати політичні партії, які в процесі свого розвитку втратили національний статус й обмежені підтримкою в межах певного регіону.

Таблиця 2

Перелік національних політичних партій із регіональним позиціонуванням [1]

Назва партії	Дата реєстрації Мінюстом України
Всеукраїнське об'єднання «Чоркащани»	23.1.1992
Політична партія «Кияни передусім!»	23.10.2008
Політична партія «Рідне місто»	22.04.2009
Українська галицька партія	18.08.2014
Політична партія «Херсонці»	26.03.2015
Політична партія «Патріоти Волині»	17.09.2015
Політична партія «Ми – кияни»	21.10.2015
Політична партія «Вінницька європейська стратегія»	21.12.2015
Одеська партія	23.02.2016

Подані у табл. 2 політичні партії всі офіційно зареєстровані, відповідно, варто припустити, що вони подали до Мінюсту необхідні в такому випадку документи включно з достатньою кількістю підписів у двох третинах регіонів двох третин областей, двох міст та АРК. Проте, крім ВО «Черкащани», яка брала участь у парламентських виборах 1998 р. та в межах двох мажоритарних округів під час парламентських виборів 2002 р., всі решта не мали такого досвіду з огляду на дату реєстрації, частина з них потенційно може це зробити під час наступних парламентських виборів. Одночасно, аналіз інформації про зазначені партії дає підстави говорити про те, що вони зорієнтовані на діяльність у межах конкретного регіону. Винятком серед цих партій є Українська Галицька партія, яка брала участь у виборах до органів місцевого самоврядування 2015 р. і зуміла провести 2 015 депутатів у радах різного рівня Львівської, Тернопільської й Івано-Франківської областей. Сьогодні партія проводить активну роботу скеровану на участь у парламентських виборах 2019 р..

Другу групу становлять партії етнічних груп. В реєстрі Мінюсту ми маємо такі дані: 1) Партія угорців України (17.02.2005), Демократична партія угорців України (24.03.2005), Партія поляків України (06.10.2014), Циганська партія України (22.01.2016) та Грузинська партія України (22.01.2016). Однак із зазначеного переліку до числа регіональних можуть бути віднесені лише дві угорські партії. Згідно з переписом населення, 2001 р. на території України проживало 156 000 угорців, при цьому абсолютна їх більшість мешкають у межах Закарпатської області (151 000 осіб), де вони становлять понад 12 % від усього населення області. Вони компактно проживають у межах Берегівського, Ужгородського, Виноградівського та Мукачівського районів. Представники партій були репрезентовані та представлені сьогодні в Закарпатській обласній раді та районних радах області. Решта етнічних партій не мають чіткого регіонального позиціонування, оскільки представники цих етнічних груп проживають у різних областях України, тому їх ми не можемо віднести до групи регіональних партій.

Третя група – це політичні партії, які за умови загальнонаціонального позиціонування певний час мали/мають пов'язаність з окремим регіоном. Яскравим прикладом цього може бути досвід ВО «Свобода». Після ребрендингу і зміни назви з СНПУ на ВО «Свобода» у 2004 р. під час парламентських виборів 2006 р. організація отримала 0,36 % голосів, набравши понад 1 % лише у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській. Під час позачергових парламентських виборів 2007 р. партія отримала 0,76 % голосів (понад 1% голосів отримала у: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській, Рівненській областях та м. Київ). На парламентських виборах 2012 р. партія пройшла до парламенту з рекордним для себе результатом 10,44 %. Отже, результати парламентських виборів 2006 та 2007 рр. дають підстави кваліфікувати ВО «Свобода» як регіональну, натомість результати

парламентських виборів 2012 та 2014 рр. дозволяють її кваліфікувати у першому випадку як парламентську, а в другому – як загальнонаціональну партію. Означений приклад, як і численні інші ситуації, дає змогу констатувати, що статус політичної партії є динамічною характеристикою і повинен верифікуватися на підставі результатів кожних виборів.

Отже, головним критерієм оцінки політичної партії має бути її діяльність і відповідний (представницький) результат, який вона отримує на виборах. Однак перед тим із загальної сукупності офіційно зареєстрованих політичних партій в Україні маємо відкинути своєрідні «**латентні**» партії, які «приспані» їх засновниками і не беруть участі у виборах та не виявляють жодної активності (крім можливого «виставлення на продаж» в Інтернеті). Решта партій демонструють певні результати на виборах до представницьких органів влади різного рівня. Поряд з **парламентськими партіями**, які фракційно представлені у легіслатурі внаслідок подолання виборчого бар'єра в результаті парламентських виборів, існують партії, які беруть участь у парламентських виборах та не отримують мандатів внаслідок неподолання виборчого бар'єра, але при цьому можуть мати окремих депутатів-мажоритарників. Їх усіх сумарно ми пропонуємо кваліфікувати як **загальнонаціональні політичні партії**, які звісно можуть поділятися на великі, середні та малі, а також на основні, сильні і домінуючі й зовсім не детермінуються рівнем представництва в органах влади рівня, нижчого ніж парламентський. Наступну групу політичних партій, також зважаючи на особливості представництва в органах влади різного рівня, ми пропонуємо позиціонувати як **регіональні**, тобто як партії, представлені обов'язково і не вище, ніж на обласному рівні (тобто незалежно від того, чи вони репрезентовані на рівні, нижчому аніж обласний, але обов'язково з умовою, що вони не представлені на національному рівні). Нарешті, останню групу партій, також за характером представництва в органах влади різного рівня, пропонуємо кваліфікувати як **місцеві або локальні політичні партії**, тобто як партії, які діють лише в окремих районах та містах областей, не отримуючи представництва на обласному і національному рівні.

Відтак у деталізованому й інструктивному вигляді пропонуємо такі критерії/індикатори для кластеризації запропонованих категорій і різновидів офіційно зареєстрованих в Україні партій:

Загальнонаціональна політична партія:

- а) обов'язково бере участь у парламентських виборах шляхом формування власного партійного списку та висунення кандидатів в одномандатних округах;
- б) отримує не менше 1% голосів виборців у межах багатомандатного округу в не менш, ніж половині регіонів України;
- в) проводить не менше одного депутата від усіх мажоритарних виборчих округів.

Регіональна політична партія:

а) представлена в обласних радах менше половини регіонів України¹ (9) та/або міських радах обласних міст. При цьому, важливо, що якщо ми маємо представництво в кількох областях, ці області повинні бути розташовані поряд/межувати;

б) може брати участь у парламентських виборах й отримувати підтримку у регіоні в рамках від 1 до 9 областей у межах не менше 1% голосів виборців;

в) може висувати кандидатів в одномандатних виборчих округах і проводити їх у депутати в межах окресленого регіону.

Саме з огляду на це, як окремий підвид регіональної партії пропонуємо виділяти **субрегіональну партію**, щодо якої відповідають критерії регіональної партії, але особливістю є розпорошеність обласного представництва (як приклад: Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська та Рівненська області і м. Київ).

Плануємо також як підвид регіональної партії виділити **етнічну партію**. Вона може відповідати критеріям регіональної партії, однак має орієнтуватися (переважно в назві) на конкретну етнічну групу, яка проживає компактно.

Місцева або локальна політична партія:

а) представлена в районних (міських – за винятком обласних міст) радах однієї чи кількох областей;

б) може брати участь у парламентських виборах, але її результат до 1% у всіх областях і м. Київ;

в) може самостійно брати участь у виборах до обласної ради і міської ради обласного міста, але не долає виборчий бар'єр;

г) може проводити до обласної ради й обласного міста окремих представників зі списку іншої політичної партії на підставі угоди.

Сумарно це означає, що **таксономія політичних партій** і виокремлення в їх середовищі регіональних та місцевих/локальних партій повинна відбуватись винятково з огляду на критерії репрезентативності у представницьких органах влади різного рівня. Вважаємо, що цей критерій є максимально надійним, диспозиційним та незалежним від дослідника, а тому може сприяти об'єктивованому порівняльному аналізу. Водночас запропонована логіка виокремлення національних, регіональних

¹ Підставою такого сепарування ми вважаємо норму Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. № 2365 – III, який передбачає, що для реєстрації політичної партії, вона повинна мати представництво у двох третинах областей та містах Київ і Севастополь. Відповідно, мова має йти не про формальне представництво, а роботу, яка має оцінку з боку виборців.

та місцевих партій є насамперед дефінітивною, а тому зовсім не означає, що регіональні і місцеві партії не можуть типологізуватись, зокрема за критеріями ідеологічності, структуризованості тощо.

Чинником формування регіональних партій варто розглядати високий рівень централізації парламентських та загальнонаціональних політичних партій, нехтування основними партіями регіональними особливостями та інтересами регіонів, регіональної еліти, громадян, які проживають у регіоні.

Список використаних джерел

1. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18.01.2017. URL: ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acbdbdec/politychni_partiyi
2. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. 500 с.
4. Конституція Португальської Республіки. URL: forlawyer.com.ua/konstitucii/konstituciya-portugalii/899-konstituciya-portugalii.html
5. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukraini>.
6. Центральна виборча комісія України. URL: cvk.gov.ua
7. Regional and minority parties in Europe. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/list_of_regional_and_minority_parties_in_Europe

Марія Кармазіна

*професор, доктор політичних наук, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділу соціально-політичної історії
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України*

РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ (1991 – початок 2018 рр.)

Відповідно до нинішнього законодавства, для створення та функціонування в Україні регіональних партій немає юридичних підстав. Утім, відмова від аналізу особливостей політичного процесу у площині «як має бути» (згідно із законом чи «демократичними цінностями, ідеалами» та ін.) та, відповідно, безпосередній (запропонований нижче) аналіз «того, що відбувається насправді» у державі з опорою на емпірику, свідчить, що формування та функціонування регіональних політичних сил розпочалося уже з початку 90-х рр. і триває в умовах сьогодення, оскільки *регіональна політична партія відповідала й відповідає тим чи іншим політико-економічним інтересам регіональних еліт та є інструментом розв'язання ними різноманітних завдань як у специфічних умовах регіональних політичних режимів (сформованих, чи тих, які формуються під дією не тільки внутрішніх, а й зовнішніх чинників), так і у взаємодії з центральною державною владою.*

Разом з тим, можна констатувати, що явище регіональної партії в Україні є вкрай малодослідженим, осмисленим лише поверхово в науковій площині, про що, зокрема, говорять нечисленні публікації науковців, представників приватних та громадських аналітичних центрів, що з'явилися впродовж 1991–2017 рр. (див., наприклад: [1–10]). *Така ситуація вкотре засвідчує відсутнє відставання наукових досліджень від реалій політичного життя й актуалізує необхідність подальшого аналізу регіональних політичних сил.*

Крім того, увага до функціонування регіональних політичних партій *актуалізується* й іншими чинниками і, насамперед, агресією Російської Федерації щодо України та, відповідно, анексією сусідньою державою багатьох українських регіонів, а крім того, – підтримкою (у тій чи іншій формі) етнічних регіональних партій, що функціонують в Україні, багатьма сусідніми державами (зокрема Угорщиною та Польщею), оскільки регіональна партія, отримуючи «підживлення» ззовні (ідейне чи матеріальне) та вступаючи у відносини із політичними силами сусідніх держав, створює загрозу для Української держави. Що по-своєму знайшло закріплення, наприклад, у «Воєнній доктрині України» [11] (затвердженій Указом Президента 24 вересня 2015 р.). Зокрема, витлумачуючи воєнно-політичні відносини як «сукупність намірів і дій сторін (держав, коаліцій держав, міжнародних корпорацій, політичних партій, суспільних рухів), спрямованих на досягнення власних інтересів із застосуванням воєнних

інструментів разом із усіма наявними іншими інструментами у політичній, війсьній, економічній та інших сферах життєдіяльності», Доктрина тим самим акцентує вагомий статус політичних партій у державі.

У розбудові регіональних партій (а отже, й в інституціоналізації регіоналізму як ідеології та стратегії в Україні), на мою думку, можна виділити кілька періодів.

Хронологічні рамки *першого періоду* – 1991–1997 рр. У той час політичні сили почали гуртуватися, насамперед, у Кримському і Донбаському регіонах. Зокрема, в Криму у 1992–1993 рр. виникло щонайменше 7 утворень, які називали себе «партіями» і назви яких, як і самопозиціонування й, власне, масштаби та цілі діяльності (тобто *три специфічні критерії для класифікації партії як регіональної*), свідчили про їхній регіональний статус. Зокрема, восени 1992 р. постала Партія економічного відродження Криму (ПЕВК)¹, яка, змінивши назву на Партію економічного відродження (ПЕВ), була зареєстрована Міністерством юстиції України у березні 1993 р., № 426 (діяла до 2003 р.). Керівництво політсилою виконували В. Шевйов (голова), Є. Копиленко, В. Єгудін, В. Сенченко, А. Данелян, А. Дудко. Показово, що В. Єгудін обирався депутатом Верховної Ради України II скликання (виборчий округ № 39, АРК). Під час виборів до Верховної Ради України III скликання цей політик посів дев'яте місце у списку Виборчого блоку партій «Блок Демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)», який утворили Демократична партія України та, власне, ПЕВ. Утім, Блок не потрапив до українського парламенту, здобувши підтримку 1,22 % виборців. В. Єгудін, відповідно, також залишився без депутатського мандата.

Позиціонуючи себе як політичну партію у «Республіці Крим», ПЕВК (як зазначалося у публікаціях газети «Республіка Крим» від 28 квітня та 5 травня 1995 р.), передусім, спрямовувала свої політичні зусилля безпосередньо на вказаний регіон: маючи за мету розбудувати політичну систему та, відповідно, регіональний політичний режим «республіки», ПЕВК проголошувала необхідність творення «парламентської правової держави, приватизацію, пріоритет економічних свобод, становлення суспільства з багатопартійною політичною системою». Показово, що «Республіка Крим» мислилася ватажками ПЕВК поза Україною: як своєрідний «центр» – «сполучна ланка між Україною і країнами СНД, Європою та Азією».

Внутрішньопартійні процеси засвідчили трансформацію партії, збагнути суть якої до певної міри допомагає книга К. Чернецова «Крым бандитский: Крымская братва в борьбе за сферы влияния» [12], а також численні емпіричні дані, що свого

¹ Написання назв політичних партій – згідно із: а) самоназвою політсили (для партій не зареєстрованих Міністерством юстиції України); б) реєстрами або відомостями Міністерства юстиції України (для партій, зареєстрованих згідно з українським законодавством). Написання назв виборчих блоків – згідно із реєстраційними даними, оприлюдненими ЦВК.

часу були опубліковані в газеті ГУ МВС України в АРК «С места происшествия» та ін. Емпірика свідчить, що партія була своєрідною «прокладкою» між кримською владою і злочинним світом, і, відповідно, політичний режим, що склався в АРК, був інструментом задоволення своєрідного симбіозу політико- та економіко-кримінальних інтересів представників цього режиму. Партія була силою, яка прагнула стати єдиним «господарем» Криму: «не підпорядкувати державу, а стати державою».

Загалом, можна твердити, що усі *регіональні кримські партії були частинами складного механізму, який поєднував формальні (державні) і неформальні (часто – кримінальні) інститути*, кількість яких примножувалася, хоча час їхнього існування не відзначався тривалістю. Це твердження буде правильним і до заснованої наприкінці 1993 р. «Народної партії Криму» на чолі з В. Межаком, В. Кличниковим, яка вже на початку 1995 р. припинила своє існування. Створений у 1993 р. «Союз в піддержку Республіки Крым» на чолі з Я. Аптером, С. Куніциним у 1996 р. прийняв рішення про входження до української «партії влади» – Народно-демократичної партії. До початку 1997 р. на півострові свою роботу проводила Комуністична партія Криму (очільник Л. Грач), яка навесні 1997 р. трансформувалася у Кримську організацію Комуністичної партії України. До того ж – 1997 – р. регіональні інтереси обстоювали такі політичні сили, як Республіканська партія Криму (РПК; керівник – Ю. Мешков, згодом С. Цеков, Б. Кізілов); Кримська партія соціальних гарантій (Ю. Токач, З. Фікс, В. Хрипунов) та «Русская партия Крыма» (С. Шувайніков).

«Русская партия Крыма», відкрито демонструючи сепаратистські наміри, у своїй програмі від 27 листопада 1993 р. [13] записала необхідність здобуття для Криму «самостійного державно-політичного статусу». При цьому документ закріплював механізм відокремлення від України – «договірним шляхом через визнання Україною відповідних прав і повноважень Республіки Крым і укладання необхідних угод між Кримом та Україною, Кримом та Росією».

У 1994 р. на півострові постали ще 12 політичних сил, які активно включилися у регіональний політичний процес. Християнсько-ліберальна партія Криму (ХЛПК; керівники – Є. Поданев, М. Корчелава, згодом О. Рұлвов) функціонувала всього кілька місяців. Характерно, що однією з її назв, урешті-решт, стала назва «партія розстріляних», підставою для появи якої стала смерть усіх вищеназваних осіб упродовж кількох тижнів чи місяців, оскільки їхні інтереси десь перепліталися, а десь суперечили інтересам злочинних угруповань півострова (зокрема, такого з них, як «Башмаки»). Це дало підстави для висновку про те, що «ХЛПК – не партія, а замаскований під політичну партію злочинний клан...», який намагався встановити свої правила гри (інститути), як і діяти відповідними для себе методами управління життям на півострові. Утім, й щодо інших кримських політико-кримінальних сил зазначалося, що «є немало партій, великих і малих, які організовані на авторитарних принципах і зі злочинною метою...» [12].

Трохи довше (до кінця зими 1996 р.) діяла Партія соціальної справедливості (очільник В. Коробов) та Спортивно-туристичний Союз (очільник М. Пліс), який припинив функціонування навесні 1996 р. Інші партії – Молодіжна партія Криму (О. Бодриченко), Аграрна партія Республіки Крим (І. Джемеріс, М. Рямбов), «Гражданский Конгресс Крыма» (В. Єрмаков, Ю. Сидорчук), Кримська партія міжнаціональної довіри (Б. Балаян), Демократична партія Криму (А. Філатов), Партія Криму «Християнсько-демократичний Союз» (Е. Кульбах, М. Юров), Партія Зелених Республіки Крим (С. Орлов), Конституційно-демократична партія Криму (Д. Колупаєв), Партія слов'янської єдності (С. Кожевніков) – функціонували до весни 1997 р.

Показово, що після місцевих виборів 1995 р. кримські журналісти писали, що внаслідок підробки документів, декларацій про доходи, підкупу виборців тощо до влади потрапило 44 особи, різною мірою пов'язані з кримінальними структурами і, насамперед, з групуваннями «Сейлем» і «Казино» [12]. *Вибори легітимізували процес зрощення криміналітету й влади та подальше формування специфічного регіонального політичного режиму. Будучи уособленням політичної влади, представники партій отримували (тим чи іншим способом) не лише можливість управляти регіоном на свій розсуд, а й доступ до державних коштів та їх використання відповідно до своїх корисливих інтересів.*

У 1996 р. на півострові постали ще три партії – Республіканська партія Криму «Росія» (І. Єрошкін), «Русское национальное единство» (В. Струкова), Кримська партія (В. Кравченко). Однак розгорнути легітимну діяльність вони не змогли з огляду на те, що процес розбудови політичних партій відбувався на основі кримського законодавства (зокрема Закону «Про об'єднання громадян», що був ухвалений органами АРК у 1993 р.). Але 16 квітня 1996 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ «Про зупинення дії Закону Автономної Республіки Крим “Про об'єднання громадян” від 22 квітня 1993 р. № 290/а-1 (rb290a002-93) [14] як такого, що «не відповідає Конституції та законам України», оскільки він надавав право утворювати загальнокримські політичні партії (стаття 9) з їх легалізацією шляхом реєстрації Управлінням юстиції Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (стаття 14). Такі норми суперечили Закону України від 16 червня 1992 р. № 2460-XII «Про об'єднання громадян», яким встановлено, що політичні партії в Україні могли утворюватися і діяти тільки зі всеукраїнським статусом (стаття 9) і підлягали обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України (стаття 14). Крім того, у президентському Указі наголошувалося, що «з прийняттям нової Конституції України взагалі відпала правова підстава» для подальшої дії Закону АРК «Про об'єднання громадян», оскільки статтею 92 Конституції України передбачено, що засади утворення і діяльності політичних партій визначаються виключно законами України. АРК ж, як одному з регіонів держави, повноважень у цій сфері не надано. Відповідно до Указу, усі кримські партії тим чи іншим способом припинили свою діяльність.

Щодо Донбаського регіону, то одним із перших міст на Сході України, де почало розгортатися громадсько-політичне життя, стало м. Донецьк. Зокрема, у вересні 1991 р. у місті відбувся Установчий з'їзд Ліберальної партії України, яку очолив бізнесмен І. Маркулов (директор ТНК «Атон»), а серед перших очільників (з 1996 р.) був В. Щербань (народний депутат Верховної Ради України II скликання, очільник Донецької обласної ради, Донецької, а згодом Сумської обласних державних адміністрацій). У грудні 1992 р. у Донецьку пройшов Установчий з'їзд Партії праці (ПП), до створення якої доклали зусиль майбутній прем'єр-міністр України М. Азаров, В. Ландик (генеральний директор ВО «Електропобутмаш», ПРаТ «Норд») та ін. Показово, що на створення партії негативно відреагували проукраїнські сили в особі Української Консервативної Республіканської партії, заявивши, що у лавах Партії праці об'єдналися «найреакційніші директори-монополісти державних підприємств, що прагнуть зберегти адміністративно-командну систему, колоніальний режим і будь-що не допустити встановлення правової демократії і відродження української нації». *Отже, опонентами ПП артикульовано своє бачення регіонального інтересу ПП.*

На теренах Донецька, області і – ширше – Донбасу на початку 90-х рр. поширення набували такі рухи й громадські організації, як «Интердвижение Донбасса» (почало функціонувати з листопада 1990 р. на чолі з журналістом Д. Корніловим), «Движение за возрождение Донбасса», тощо, які об'єднували активістів, опозиційно налаштованих до національно-демократичних сил. Дослідники «движення» зазначали, що воно із самого початку позиціонувало себе як своєрідну «анти-Україну», беручи на озброєння «шовіністичні заботони початку ХХ ст. про штучний характер української нації, її культури і мови, як інспірованого «за кордоном» проекту із розриву єдиного російського народу»; що «донбаські сепаратисти робили подвійне заперечення, створюючи за мнимою аналогією штучний «антиукраїнський» проект. Брати Корнілови у своїх публікаціях виводили оригінальну ґенезу донбаської спільності, твердячи, що «концентрація промислових підприємств породжує особливий уклад життя» [15].

У сусідній Луганщині лідер «Народного движения Луганщины» В. Чекер ще наприкінці 1990 р. зазначав, що «наш рух виступає за автономію в рамках України, звісно, якщо республіка підпише союзний договір. А якщо цього не відбудеться, тоді мова може йти лише про перехід в юрисдикцію РСФСР» [16]. Ці вищеописані утворення стали тим середовищем, у якому в подальшому почали формуватися політичні партії. Так, у травні 1992 р. у Донецьку представники багатьох організацій (зокрема, «Демократического Донбасса», «Движения демократических реформ», «Выборы-89», Ліберальної партії України) створили Громадянський конгрес України (ГКУ). За зізнанням відставного генерала КДБ О. Калугіна, «интердвижения» були інспіровані советськими спецслужбами [15]. Серед активістів вищеназваних організацій були такі персони, як М. Азаров, О.

Базиліук, В. Мещеряков, М. Рагозін, П. Хаймович, Д. Корнілов, О. Лузан, В. Карабулін, В. Терехов та ін.

Отже, можна твердити, що регіональні політичні сили були зорієнтовані на Росію і мислилися їхніми керівниками як антиукраїнський проект.

Мін'юст відмовився реєструвати ГКУ як «блок партій» – Партії труда і «Гражданского союза» – та громадських організацій. Утім, після дистанціювання від нього Ліберальної партії і Партії Праці (згодом – Партія труда) ГКУ у 1993 р. був зареєстрований як політична партія. Серед головних ідейних настанов ГКУ – ідея федеративно-земельного устрою України, проросійськість й антизахідництво, які віддзеркалилися у задекларованій стратегічній меті партії – «відновлення національної, духовної, економічної й історичної єдності України, Білорусі і Росії», адже, як стверджувалося, «без такої єдності український народ приречений на неминучу економічну, політичну і національну катастрофу, а Україна – до втрати своєї незалежності і перетворення в колоніальний придаток Заходу». ГКУ виступив за укладання угод України з Росією щодо уможливлення інституту подвійного громадянства, фактичної нероздільності українсько-російського інформаційного простору (зокрема через збереження у повному обсязі російських телепередач), надання російській статусу другої державної мови тощо.

ГКУ був ініціатором проведення всеукраїнської акції «За Союз» (1993), ратував за створення Євразійського союзу (на базі СНД).

У квітні 1995 р. ГКУ об'єднався з Республіканською партією Криму. Прикметною особливістю діяльності партії стало проведення у 1996 р. у Києві під її егідою Конгресу російських організацій України. У 1998 р., згідно з рішеннями VIII з'їзду ГКУ, що відбувся у квітні 1998 р. в Донецьку, партію перейменовано на Слов'янську партію, очільником якої став О. Базиліук.

Отже, регіональні партії (у значній своїй частині) поставали як ідеологічні, демонструючи як домінуючу проросійську ідентичність, яка, втім, мімікрувала, позначаючи свою суть як «демократичну» і «ліберальну», то заявляла про євразійську прихильність, то російську, зрештою, слов'янську.

Після заборони у 1993 р. Компартії України (реєстраційний номер 107) Донецьк став у червні того самого року місцем проведення другого етапу Всеукраїнської конференції комуністів, яка була конституційована як «відновлювальний з'їзд» КПУ і на якій й було створено Комуністичну партію України (зареєстровану у жовтні 1993 р. Міністерством юстиції України за номером 505). Робота, спрямована на створення КПУ, велася під егідою другого секретаря Донецького обкому Компартії України (реєстраційний номер 107) П. Симоненка. Відтак Донеччина стала «батьківщиною комунізму» в незалежній Україні.

У другій половині 90-х рр. партогенез в умовах Донеччини набував нових ознак. Поряд зі слов'янськістю, комунізмом, удаваним лібералізмом про себе

заявили ідеї регіоналізму й – зацентрую окремо – мусульманських інтересів. Наслідком цього стало постановня у 1997 р. Партії регіонального відродження України (ПРВУ) на чолі з В. Рибакком (який був головою Донецької міської ради, міським головою Донецька) і Партії мусульман України (ПМУ, установча конференція якої відбулася наприкінці вересня 1997 р., а перший з'їзд – у листопаді), очільником якої став Р. Брагін (гендиректор СП «Турбо-Дон», голова мусульманської громади м. Донецька, голова президії Духовного центру мусульман України, брат кримінального авторитета Аліка Грека – Ахатя Брагіна).

Аналізуючи факт постановня ПРВУ та ПМУ й процес розгортання їх діяльності, варто взяти до уваги три моменти:

- у ситуації, коли духовні практики не могли утримати в єдності той чи інший прошарок, не забезпечували реалізацію інтересів лідерів регіональних релігійних громад, останні вдавалися до створення і використання інших механізмів, зокрема, партійно-політичних. Релігійна ідентичність ставала підставою для створення регіональної політичної партії;

- факт створення ПМУ і Партії регіонального відродження України є аргументом на користь твердження про несконсолідованість еліти Донеччини (Донбасу) всередині 90-х: у регіоні відбувався процес своєрідного «об'єднання за інтересами».

Ще один тогочасний регіон, що вартий уваги, – Харківщина, де у липні 1993 р. відбувся Установчий з'їзд Партії слов'янської єдності (№ 510), що була зареєстрована Мін'юстом України у жовтні 1993 р. Партія проголосила необхідність федералізації України, запровадження подвійного громадянства (для мешканців слов'янських держав, що постали на пострадянському просторі), утворення союзу України, Росії, Білорусі та Казахстану, у межах якого функціонуватиме єдине законодавство, грошова система, спільна армія, узгодженою буде зовнішня політика. Дух слов'янського патріотизму, відданість православної вірі, багатокладність економіки з переважанням соціалістичного способу ведення господарства, земля у суспільній власності, антинатовський настрій були провідними ідейними орієнтирами ПСЕУ. Застерігаючи від підпорядкованості «швидкозростаючій іудео-протестантській цивілізації, яка спирається на політико-економічну міць першої масонської псевдоімперії – США, яка експлуатує інші народи та їх ресурси», Програма партії закликала до побудови «своєї Слов'янської цивілізації».

З моменту утворення у партії не було ідейної єдності: поряд з помірковано налаштованими членами, які виступали проти розпалювання міжнаціональної ворожнечі, діяла «ультранационалістична російська група» О. Бахтіярова. О. Бахтіяров називав ПСЕУ «російською партією в Україні» і «головною силою серед проросійськи орієнтованих політичних організацій в Україні» та наголошував, що «ми стоїмо не просто за повернення України Росії, а за відновлення Російської

імперії загалом»; «наше завдання – ...створення звільненої території. ...Якщо таке станеться, звідси почнеться відновлення євразійської цілісності. Євразійські сили уже починають кипіти, і залишається відвоювати шматок землі, який можна було б захищати. Таким «підпороговим» утворенням, готовим до виконання згаданої місії, було Придністров'я, ...таким «підпороговим» утворенням залишається Абхазія. Залежно від позиції нинішнього президента Криму, таким утворенням може стати Крим. До того ж, якщо зміни відбудуться у Києві, то у разі збереження ядерного озброєння Україна зможе бути більшою загрозою мондіалізму, зіставною уже не з Придністров'ям, а...з Іраком. Запевняю Вас, що всі складні технічні питання, пов'язані і збереженням, управлінням ядерними силами, будуть розв'язані хоча б тому, що, якщо антимондіалістські сили переможуть в Україні, туди хлинуть спеціалісти із Росії».

Ще одним регіоном, у якому відбулося становлення регіональної партії – однієї з найбільш впливових (на тлі інших регіональних політсил), *оскільки вона була підтримувана центральною київською владою*, стала Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Громада» на чолі з П. Лазаренком, що була зареєстрована Мініюстом України у березні 1994 р. (№ 551). Партія стала одним із найбільш значущих інструментів управління в руках своєрідного «власника» Дніпропетровського регіону П. Лазаренка – Представника Президента України (березень 1992 р. – лютий 1995 р.), голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації (липень 1995 р. – травень 1996 р.), Голови Дніпропетровської обласної ради (червень 1994 р. – травень 1998 р.), Голови Дніпропетровського обласного виконавчого комітету (червень 1996 р.– травень 1997 р.), Прем'єр-міністра України (травень 1996 р. – липень 1997 р.), корупціонера, який спромігся створити на Дніпропетровщині досить потужний регіональний режим.

Події 1996–1997 рр. (зокрема, заборона діяльності регіональних кримських партій, створення на Донбасі Партії регіонального відродження України, про що йтиметься нижче, та ін.) дають змогу розглядати 1997 р. як закінчення першого та початок **другого періоду** у розвитку регіональних партій, верхню межу якого позначимо 2003 р.

Початок періоду ознаменувався прикметними змінами: із запровадженням в Україні змішаної системи виборів партія мала стати інструментом входження у владу. Простежимо зміни партійного представництва у Верховній Раді України на прикладі зміни партійності представників від м. Донецьк. Тож, якщо до Верховної Ради України I скликання (1990–1994) обрані від Донецька були комуністами, а обрані до українського парламенту II скликання (1994–1998) представляли не лише комуністів (Б. Кожевніков, А. Писаренко), а й Партію праці (М. Азаров), Громадянський конгрес України (Ю. Болдирев), СПУ (С. Кіяшко) та чимало безпартійних (В. Ампілогова, Г. Васильєва, Ю. Звягільського та В. Ландика),

то до Верховної Ради України III (1998–2002) скликання у загальнодержавному багатомандатному окрузі Донецька хоча й підтримали КПУ (якій вдалося здобути всього 84 депутатські мандати), однак партійна ідентичність обраних у виборчих округах міста урізноманітнілася: Ю. Звягільський залишався позапартійним, А. Писаренко – членом КПУ, а В. Рибак, як й І. Юшко, представляв новостворену Партію регіонального відродження України – майбутню ПАРТІЮ РЕГІОНІВ; В. Щербань був членом ЛПУ, а Р. Богатирьова, що прийшла йому на зміну у 2000 р. – членом ХДПУ, що засвідчило подальшу партійну диференціацію претендентів на парламентський мандат і відгук електорату Донецька на «пропозицію» партій, які поставали за межами Донбасу. Усі депутати-представники Донецька у Верховній Раді України III скликання, крім В. Щербаня, увійшли до парламентської фракції «Регіони України» (В. Щербань був членом групи «Незалежні»). *Отже, регіоналізм продовжив свою інституціоналізацію, відтепер – на рівні парламенту.*

Спроба Партії мусульман України у 1998 р. потрапити до Верховної Ради виявилася невдалою: серед 30 партій і виборчих блоків партій, які взяли участь у виборчих перегонах, ПМУ за результатами голосування посіла 28-ме місце. Партію підтримали лише 52 613 виборців, або 0,19 %) Утім, ПМУ як «релігійно-політичне об'єднання» виявилася ненадійним інструментом не лише для входження у владу, а й консолідації мусульман. Уже наприкінці 1998 р. у партії стався розкол, наслідком чого стало утворення паралельної структури з аналогічною назвою, у появі якої головну роль відіграв генерал-майор Ф. Ачкурін із Запоріжжя. (Розкол вдалося подолати у 2003 р., коли відбувся третій партійний з'їзд, на якому очільником було обрано Р. Брагіна, а його заступником – кримського татарина Н. Селімова).

З кінця 1997 р. до початку 2001 р. у Донецьку знаходилася штаб-квартира Партії солідарності України (№ 959), лідерами якої були обрані О. Болдирев та О. Ізмалков. Партія виступала за збереження культурних і духовних зв'язків зі «слов'янськими народами», повноцінну інтеграцію України до СНД. Показово, що на II з'їзді партії – у липні 2000 р., – який відбувся у Києві, головою партії обрано майбутнього Президента України П. Порошенка. Під його керівництвом восени відбувся III з'їзд партії, який ухвалив рішення про реорганізацію політичної сили шляхом приєднання її до Партії регіонального відродження України (згодом – Партія Регіонів). Аналогічне рішення ухвалене і на VI з'їзді Партії труда (липень 2000 р.), про яку йшлося вище, що стало свідченням пошуку регіональними елітами спільних інтересів, «точок дотику» у переддень виборів до Верховної Ради України 2002 р.

Першою регіональною політичною силою, яка спромоглася подолати на виборах до Верховної Ради України III скликання (1998–2002) виборчий бар'єр,

набравши 4,67 % голосів виборців та отримавши, відповідно, 16 депутатських мандатів, стала Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Громада». Серед 30 претендентів на мандати (партій і блоків партій) вона увійшла до вісімки переможців, посівши у своєрідному «рейтингу переможців» шосте місце та здобувши 16 мандатів. Про регіональність (регіональну обмеженість) партії зі статусом «всеукраїнського об'єднання» говорить той факт, що саме Дніпропетровщина (серед тодішніх 27 українських регіонів) віддала політичній силі 35,34 % голосів на підтримку. Другий результат ВО «Громада» здобула на Кіровоградщині – 6,27 % голосів виборців, третій – на Херсонщині, де партію підтримали 4,94 % виборців. Найменшою підтримкою партія користувалася у виборців Львівщини, де на підтримку політсили висловилися 0,90 % виборців, що по-своєму додає аргументів на користь твердження регіонального характеру політичної сили.

Тобто можна говорити, що другий період створення і функціонування регіональних партій засвідчив появу нових тенденцій: змішана система виборів, з одного боку, підштовхувала еліти з регіонів до об'єднання з метою входження у центральні структури влади, з іншого, – час засвідчив, що, маючи підтримку, насамперед, Президента України, регіональний лідер виявився спроможним не лише стати Прем'єр-міністром країни, а й, зберігаючи вплив на «свій» регіон, Дніпропетровщину, піднести партію на всеукраїнський рівень не лише «назвою» («всеукраїнське об'єднання»), а й через уведення представників політичної сили до Верховної Ради України.

Нові можливості для політсил посприяли підняттю нової хвилі регіонального партійного будівництва. Тож у 1998 р. у Донецьку пройшов Установчий з'їзд Політичної партії «Єдина Київська Русь» (діяла до 2003 р.). Політичну силу очолив голова ради федерації профспілок працівників підприємницького сектору «Солідарність» Ю. Пивоваров. Ця партія хоч і була зареєстрована згідно з українським законодавством, утім, діяла поза правовим полем, на що, зокрема, вказував у квітні 2003 р. міністр юстиції України О. Лавринович (див.: [17]). *Партія була однією з тих регіональних політичних сил, які, маніпулюючи історичними фактами та свідомістю представників українського електорату, фактично віддзеркалювала інтереси проросійськи налаштованих українських громадян.*

Донецьк у січні 2000 р. став місцем створення Всеукраїнської партії Миру і Єдності (ВПМЕ), що була зареєстрована Міністерством юстиції України на чолі з Л. Янковською (№ 1418). Серед програмних вимог партії – «відновлення єдиного економічного простору на території колишнього СРСР», антинатовські та проросійські вимоги і, зокрема, надання російській мові статусу державної. Партія ратувала за «слов'янську єдність», православ'я та ін. Згодом ВПМЕ стала тією партією, на основі якої після багатьох перейменувань (у 2013 р. – на Політичну партію «Національний Альянс свободи та Українського Патріотизму

“НАСТУП”», а восени 2014 р. – на ПАРТІЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА») на початку 2015 р. (за даними сайту Мін’юсту України) постала ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”». *Показово, що для аналізу механізму перетворення однієї з регіональних проросійських партій в Україні в партію Президента України, у «партію влади», даних бракує. Утім, можна припустити, що, як і в інших подібних випадках (перейменування політичних сил), процес зміни назви партії та її керівництва був позбавлений достатньої для суспільства прозорості.*

Однією з особливостей другого етапу розбудови партій з домінуючим регіональним інтересом було те, що *розширювалася географія їх постання*. Так, своєрідною базою для функціонування регіональних політичних сил стала Луганщина. Безпосередньо у Луганську навесні 2001 р. створено й у березні зареєстровано Комуністичну партію робітників і селян (КПРС; № 1604) на чолі з О. Яковенком. Партія виступала за відродження СРСР, советської влади і соціалізму.

Щодо АРК, то після заборони регіональних партій, у березні 1997 р., у м. Сімферополь (за деякими даними – на базі забороненої Кримської партії) постала Партія «Союз» на чолі зі С. Савченком, яку зареєстровано Міністерством юстиції України у червні (№ 867) як всеукраїнську. Партія прямо декларувала свій регіональний інтерес та обстоювала ідею федералізації України.

Помітним явищем на шляху розвитку регіональних (чи тих, які тяжіли до культивування ідеології регіоналізму в політичному просторі України) політичних сил, їхньої співпраці у прагненні протистояти центральній владі на зламі ХХ–ХХІ ст. стала спроба (зокрема, у липні–листопаді 2000 р.) об’єднання п’яти партій – Партії солідарності України, Партії труда, Всеукраїнської Партії Пенсіонерів, Політичної партії «За красиву Україну» та Партії регіонального відродження України. Її наслідком стала поява Партії регіонального відродження «Трудова солідарність України». Проголошуючи свідому консолідацію ресурсів п’яти суб’єктів, новопостала політична сила, втім, у юридичному сенсі не була «об’єднанням», а тільки «приєднанням» до Партії регіонального відродження України, що з березня 2001 р. стала називатися ПАРТІЯ РЕГІОНІВ (див. про це детальніше: [18, с. 34–35]). *Тобто ознакою початку ХХІ ст. (і другого періоду розвитку регіональних політичних партій) стало формування потужної політичної сили, що акцентувала самою своєю назвою регіоналізм. Інша прикметна характеристика: чотири із п’яти партій, що заявили про «об’єднання», сформувалися на теренах Донецька (Партія солідарності України, Партія труда і Партії регіонального відродження України) та Дніпропетровська («Політична партія “За красиву Україну”»). Крім того, очільниками трьох партій були бізнесмени – майбутній п’ятий Президент України П. Порошенко, майбутній мер Києва Л. Черновецький та В. Ландик, які у просуванні до вершин влади ставку робили на «інструмент» під назвою регіоналізм.*

Зверну увагу: на 1 січня 2001 р. Мін'юстом України зареєстровано 109 політичних партій, з яких лише 12 мали легалізовані осередки в усіх регіонах України, 18 партій не мали жодного обласного осередку (тобто були локальними), 12 політсил, за даними державного реєстратора, не мали жодного осередку. При цьому діяльність багатьох партій обмежувалася більшою чи меншою кількістю регіонів. *Тобто вони у певному сенсі були регіональними.*

Таку ситуацію мали врегулювати Закон України «Про політичні партії в Україні», ухвалений у квітні 2001 р., який не просто дав визначення поняття «політична партія», а й закріпив вимоги до їх створення, та рішення Верховного Суду України, який (після перевірки політсил, що проводилася Мін'юстом України, починаючи з березня 2003 р.) анулював реєстраційні свідоцтва 28 партій. У тім числі – кримської Партії економічного відродження; Партії комуністів (більшовиків) України, штаб-квартира якої знаходилася у Дніпропетровську; створеної смт Межова Дніпропетровської області Партії національного врятування України; Партії слов'янської єдності України (м. Київ) та ін. *Така увага держави до політичних сил зумовила не просто припинення функціонування слабких і малозначущих партій, цим було завдано своєрідного удару по регіоналізму.*

З іншого боку, регіоналізм був своїм способом визнаний центральною владою і, зокрема, Президентом Л. Кучмою, який, сподіваючись на те, що все тримає під контролем та з урахуванням високої активності опозиційних до нього сил (що проявилася, зокрема, під час акції «Україна без Кучми!»), підтримав на парламентських виборах 2002 р. «пропрезидентський блок», чи, як сам згодом охарактеризував, – «партію влади» [19, с. 464] – Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!», до якого, крім Аграрної партії України, Народно-демократичної партії, Партії промисловців і підприємців України та Політичної партії «Трудова Україна», увійшла ПАРТІЯ РЕГІОНІВ. За результатами голосування блок, здобувши підтримку 11,77 % виборців, посів третє місце серед шести переможців перегонів. Примітний момент: найбільшу підтримку, за даними ЦВК, блок здобув у базовій для «регіоналів» Донецькій (36,83 % голосів виборців) області. Друга у своєрідному рейтингу область, яка підтримала пропрезидентський блок (із результатом удвічі меншим) – Сумська (17,05 %). А далі йшли інші області Сходу і Півдня України – Харківська (15,38 %), Луганська (14,38), Одеська (14,37), Миколаївська (14,14 %) області.

Оцінюючи внесок Донеччини у перемогу пропрезидентського блоку, один із Інтернет-ресурсів писав: «Донецька область стала єдиним регіоном у країні, де «Єда» узяла більшість голосів і фактично забезпечила блоку непоганий результат на виборах. Тобто донецьке обласне керівництво вчергове довело Кучмі, що може вирішити будь-яке питання» (цит. за: [20, с. 282]).

Заговоривши на виборах (зокрема, у передвиборчій програмі) про «Україну регіонів», про необхідність створення у Верховній Раді України для представників регіонів другої палати, пропрезидентський Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!» (разом із Л. Кучмою) створив ґрунт для розширення спектру специфічних бажань регіональної еліти. Україні на початку ХХІ ст. «задано програму» – емансипація регіонів, а відповідно, емансипація регіональних політичних режимів.

Крім регіоналізму, на який по-своєму спирався Президент, був й інший його вид: відверто проросійський, який заявив про себе на виборах 2002 р. створенням Виборчого блоку політичних партій «Руський блок», який загалом здобув підтримку 0,73 % виборців. При цьому найбільшу прихильність, за даними ЦВК, блоку засвідчили виборці м. Севастополь (8,83 %), АР Крим (4,76), Луганської (2,0), Харківської (0,77), Запорізької (0,77), Дніпропетровської (0,75) та Одеської (0,75 %) областей.

Характерною рисою *третього періоду* становлення регіональних партій, хронологічні межі якого охоплюють період з кінця 2003 до початку 2014 рр., була, насамперед, поява нових механізмів їх оформлення:

– партія ставала фактично регіональною внаслідок зміни програмних документів, керівництва, місця знаходження штаб-квартири. Яскравий приклад – Партія «Родина», яка постала у листопаді 1999 р. як «Партія «Нова генерація України» (№ 1277) на чолі з Ю. Мірошніченком та долаючи кризи, у 2006 р. трансформувалася у Прогресивно-демократичну партію України, а 2008 р., – власне, у Партію «РОДИНА», яку очолив І. Марков. Партія змінила не лише назву, а й статут, програму, ідеологічну платформу діяльності, як і місце перебування своєї штаб-квартири, яка перемістилася до Одеси. Політична сила почала культивувати ідею федералізації України, закликати до інтеграції України з Росією, Білоруссю і Казахстаном, за визнання російської мови другою державною;

– авторитетний чиновник, що працював у регіоні (наприклад, очільник облдержадміністрації), концентруючи у своїх руках адмінресурс, за його допомогою розгортав мережу структур конкретної партії. Уособленням цього чиновництва можна розглядати, наприклад, очільника Київської обласної державної адміністрації (вересень 1996 – січень 2005 рр.) А. Засуху, дружина якого – Т. Засуха – була народним депутатом та в період з липня 2004 р. до осені 2005 рр. – главою Селянської партії України.

Виключно на рівні області та районів працювала, приміром, Ліберальна партія на чолі з головою Сумської державної адміністрації (впродовж березня 1999 р. – січня 2005 р.), народним депутатом Верховної Ради України II–IV скликань В. Щербанем.

Фактично регіональними (точніше, субрегіональними) були «етнічні партії», що постали після «помаранчевої революції» на Закарпатті – «КМКС» Партія угорців України (zareєстрована у лютому 2005 р., № 108-п.п., м. Ужгород) та Демократична партія угорців України (zareєстрована у березні 2005 р., № 117-п.п., м. Берегове).

Говорячи про регіональні партії, варто звернутися до досвіду юридичних організацій, які створювали (або допомагали у створенні), а згодом і продавали утворення з назвою «політична партія». Так, за твердженням сайту адвокатської фірми «Аронович і Партнери», існували/існують «абсолютно реальні політичні сили, які фактично є регіональними партіями» [21]. До цих, останніх, фахівці фірми зачисляли, зокрема, такі політичні сили, як Українська партія «Єдність» (zareєстрована у 2000 р.), Українська морська партія Сергія Ківалова (zareєстрована у 2001 р.), Політична партія «Сила і Честь» (zareєстрована у 2004 р.), Політична партія «Совість України» (zareєстрована у 2005 р.), Політична партія «Україна Майбутнього» (zareєстрована у 2008 р.), Політична партія «Об'єднання "САМОПОМІЧ"» (zareєстрована у 2012 р.) та ін. Аргумент на користь їхньої регіональності: незважаючи на місце реєстрації партії (наприклад, Київ, Одеса чи Дніпропетровськ), ці політичні сили не розгорнули роботу у межах всієї держави, але зосереджують свою роботу в одній–двох областях. Мета їхньої діяльності, за твердженням згаданого інтернет-ресурсу, – підзаробити під час виборчих кампаній, співпрацюючи з великими партіями: через технічні партії у виборчі комісії є можливість «завести» своїх людей з метою отримання у комісії більшості.

Крім названих партій, варто пригадати й дві інші політичні сили. Перша з них постала у жовтні 2008 р. як Політична партія «Рідне місто» (zareєстрована у квітні 2009 р., № 172-п.п., голова – О. Ковалюк). «Рідним містом» для партії стало м. Житомир, де й знаходилася штаб-квартира політичної сили. (Нині партію очолює В. Лисий, місце реєстрації – Київ). Друга партія з'явилася у травні 2010 р. унаслідок перейменування Громадянської партії України (zareєстрована у жовтні 2008 р., № 159-п.п., голова – М. Катунін) і першою в Україні у своїй назві наголосила свою субрегіональну «прив'язку» – Політична партія «Кияни передусім!», незмінним очільником якої став і залишається до сьогодні М. Матухно.

Важливим чинником, який значно вплинув на розвиток і зміцнення доміантної з-поміж регіональних партій – ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, був перехід до пропорційної системи виборів. Серед передвиборчих гасел регіоналів, з якими вони йшли на вибори до Верховної Ради України у 2006 р., як свідчила передвиборча програма партії «Добробут народу! Владу – регіонам!» (затверджена 3 грудня 2005 р. рішенням VIII позачергового з'їзду ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) – гасла «Децентралізація влади і збільшення прав регіонів» та «Поступово реалізуємо федеративний принцип державного устрою». Утім, на позачергових виборах у

2007 р. до українського парламенту партійна програма «Стабільність і добробут» (4 серпня 2007 р. X з'їздом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) уже не містила згаданих гасел. Утім, під час і виборів 2006 р. і позачергових 2007 регіонали здобули, як свідчили підрахунки ЦВК, найбільшу підтримку виборців, відповідно, 32,14 та 34,37 % голосів. Тріумфально закінчилися для ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і парламентські вибори 2012 р.: регіонали здобули підтримку 30,00 % виборців. (Про технології підкорення виборчих округів та підкуп населення ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ див. детальніше: [22, с. 41–84]). Безумовним здобутком партії стала перемога на президентських виборах її представника В. Януковича, що забезпечило в подальшому «підкорення регіонів» вихідцями з Донбасу.

Регіоналізм заявляв про себе й іншим способом. Так, під час парламентських виборів у 2006 р. серед претендентів на депутатські мандати були учасники Виборчого блоку політичних партій «ЗА СОЮЗ» (у складі Партії «Соціалістична Україна», Партії «Союз», Політичної партії «Вітчизна» та Слов'янської партії), який, за результатами голосування, спромігся на підтримку 0,20 % виборців. Під час позачергових парламентських виборів 2007 р. про претензії на владу регіональних еліт засвідчила поява сили з назвою Виборчий блок Людмили Супрун – Український регіональний актив (УРА), який, утім, спромігся набрати лише 0,34 % голосів. Крім УРА, ще одним блоком, учасники якого відображали певні регіональні інтереси, став Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція–Україна–Честь–Мир–Антифашизм), до якого увійшли Партія «Союз» та Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «ЦЕНТР», що здобув 0,10 % голосів виборців. Отже, у «післяпомаранчевий період» кількість політичних сил, що так чи інакше представляли інтереси регіональних еліт, претендуючи на центральну владу, зростала. У «своїх» же регіонах люди-прихильники «регіоналізму» такою владою вже давно були (див. про це детальніше: [22]), організуючи життя в регіоні за власноруч розробленими лекалами (про що свідчить, наприклад, чимало публікацій на різноманітних Інтернет-ресурсах: «Єфремов: історія найбільш впливового луганчанина» [23], «Регіональні князі» [24], «ОРД: Донеччина: регіональні князі та королі (Список)» [25], «Вотчина Добкіна–Кернеса. Аналіз передвиборчої ситуації в Харкові» [26], «Закарпаття – вотчина Балоги?» [27] та ін.)

2014 р. можна розглядати як початок **четвертого періоду** у розвитку регіональних політичних сил. Найпершою його особливістю стало припинення діяльності кількох регіональних партій, які виявили свій сепаратистський потенціал. Зокрема, у вересні 2014 р. припинено діяльність політичної сили, штаб-квартира якої розміщувалася у м. Сімферополь Автономної Республіки Крим – Політичної партії «Руська єдність» на чолі із російським найманцем С. Аксьоновим. У березні 2015 р. там же анульовано свідоцтво ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМУНІСТИЧНА МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ» (zareestrovana у грудні 2013 р.,

№ 221-п.п., очільник Ю. Аксютін), у червні – Політичної партії «Українська сила» (zareєстрована у липні 2014 р., № 239-п.п.), штаб-квартира якої розміщувалася в Донецьку.

Іншою особливістю періоду стало те, що в нових умовах (що швидко змінювалися у зв'язку з Революцією Гідності, втечею українського Президента до сусідньої держави, агресії Росії проти України та ін.) почали з'являтися партії, які чітко декларували у назві свою регіональну прив'язку. Так, у серпні 2014 р. у Львові zareєстровано Політичну партію «Українська Галицька партія» (№ 245-п.п.). У липні 2015 р. чи не першою про свої регіональні вподобання заявило Всеукраїнське об'єднання «ЧЕРКАЩАНИ» на чолі з А. Семиногою, що постало як наслідок перейменування «старої» партії – ХДПУ.

У тому ж 2015 р. подібних регіональних політичних сил з'явилося ще три:

- усередині 2015 р. унаслідок перейменування Політичної партії «Народна трибуна» (zareєстрована у січні 2015 р. на чолі з В. Гоцуляк; № 261-п.п.) постала політична партія «ВІННИЦЬКА ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ» на чолі з А. Смольяніновим;

- унаслідок перейменування ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «СИЛА ЄДНОСТІ»» (zareєстрована у березні 2015 р. на чолі з Л. Шевченко; № 294-п.п.) постала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ХЕРСОНЦІ», яку очолила В. Мищенко;

- Політична партія «За Європейську Україну» (zareєстрована у вересні 2015 р. на чолі з Р. Булигою; № 321-п.п.) після перейменування стала називатися Політична партія «Патріоти Волині», а її очільником став В. Гриньов.

На відміну від Всеукраїнського об'єднання «ЧЕРКАЩАНИ», усі три партії, демонструючи свою регіональну спрямованість, постали внаслідок перейменування «молодих» партій, zareєстрованих у тому ж таки 2015 р. Утім, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ВІННИЦЬКА ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ» через рік після ребрендингу (у 2016 р.) вчергове змінила назву – на ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «УКРАЇНСЬКА СТРАТЕГІЯ», очільником якої став П. Яблонський. Тобто «регіональний ухил» був у назві партії, за задумом її творців, короткотерміновим. Утім, після «зникнення» однієї «вінницької стратегії» постала інша: ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «НЕЗАЛЕЖНА Україна», zareєстрована у грудні 2015 р. (№ 334-п.п.) на чолі з О. Тарасюк, що була перейменована у ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ВІННИЦЬКА ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ». Її очільником став А. Дучинський. Ситуація внесла сум'яття в уми вінничан, які задумалися, за яку «стратегію» вони голосували на місцевих виборах 2015 р. (див. про це: [28]) і кому була потрібна маніпуляція з двома «вінницькими стратегіями».

У жовтні 2015 р. Мін'юст zareєстрував ще одну партію «місцевого київського – інтересу», якою стала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «МИ – КИЯНИ» (№ 325-п.п., очільник В. Каюк), а в Черкасах у січні 2016 р. – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА РІДНЕ МІСТО» (№ 355-п.п.) на чолі з О. Осташовим.

У 2016 р. регіональний інтерес задекларували одесити, внаслідок чого постала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОДЕСЬКА ПАРТІЯ» (zareєстрована у лютому 2016 р., № 369-п.п., очільниця – Є. Кобизєва). Показово, що місцезнаходження партії – м. Київ. Процеси в партії призвели до її швидкого перейменування на ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «ОДЕСЬКА ПАРТІЯ ДМИТРА ГОЛУБОВА» (на початок 2018 р. партію очолює І. Мочарська).

Регіональні інтереси «зчитувалися» не лише безпосередньо із назв партій. Фактично регіональною політичною силою, наприклад, в Одесі (зокрема перед виборами 2015 р.) була, як зазначали аналітики у 2017 р., «муніципальна» партія мера «південної пальми» Г. Труханова Політична партія «ДОВІРЯЙ ДІЛАМ», додавали, що Одеса – місто, в якому діє найбільше регіональних партій, до яких відносили, наприклад, Партію пенсіонерів України (на чолі з Ф. Петросяном), Партію «РОДИНА» (очільник І. Марков), Політичну партію «Блок Геннадія Чекіти “За справедливість”» і, звісно, Українську морську партію Сергія Ківалова [29].

Говорячи про регіональність тієї чи іншої політичної сили, не беру до уваги місце її реєстрації, оскільки нині місцем реєстрації багатьох таких партій (як, наприклад, у випадку Єдиного Центру чи Всеукраїнського об’єднання «ЧЕРКАЩАНИ», про які йтиметься нижче) є Київ. Натомість своєрідним тестом на регіоналізм для політичних партій стане аналіз результатів місцевих виборів 2015 р. За *критерії регіоналізму* у цьому «тесті» візьмемо такі:

– висунення партіями під час місцевих виборів 2015 р. кандидатів на депутатські мандати лише в 1–2 обласних радах (із 22 регіонів, у яких проводилися вибори);

– здобуття депутатських мандатів до облради.

Найяскравішим прикладом регіональних партій під час місцевих виборів 2015 р., на мою думку, можна вважати дві політичні сили. Перша – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА КОНКРЕТНІ СПРАВИ», zareєстрована Мін’юстом України у березні 2015 р. (№ 291-п.п.) у м. Хмельницький на чолі зі співголовами – А. Шиньковичем, О. та Г. Герегами. За даними ЦВК, серед 58 партій, які претендували на мандати у 22 регіонах України, «партія Герег» брала участь *тільки* у виборах на Хмельниччині і серед безпосередніх 14 партій-учасниць перегонів до обласної ради здобула найбільше депутатських мандатів – 19, обійшовши «партію влади» – ПАРТІЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”», яка посіла друге місце, здобувши 17 мандатів.

Другий непоганий приклад регіональної партії (на момент виборів 2015 р.) – політична сила Єдиний Центр (очільник В. Балого). Партія претендувала на депутатські мандати у двох облрадах – Закарпатській та Львівській. За результатами голосування, у Закарпатській обласній раді Єдиний Центр здобув 19 мандатів, також випередивши «партію влади», яка отримала 15 мандатів.

Отже, політичні амбіції ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЗА КОНКРЕТНІ СПРАВИ» та Єдиного Центру обмежувалися одним–двома регіонами, в яких вони не тільки здобули однозначну перемогу, а й обійшли «партію влади».

Беззаперечною регіональною партією показало себе Всеукраїнське об'єднання «ЧЕРКАЩАНИ», яке також брало участь у виборах *тільки* в одному регіоні, власне, Черкащині, і яке, здобувши 16 мандатів і посівши у рейтингу друге місце, пропустило вперед лише «партію влади» (яка, відповідно, здобула 18 мандатів і посіла перше місце). Аналогічна ситуація із Політичною партією «ДОВІРЯЙ ДІЛАМ», яка під час виборів до Одеської обласної ради здобула 12 мандатів, поступившись Політичній Партії «Опозиційний блок», яка отримала 23 мандати, та ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”», підтримка виборцями якої забезпечила здобуття 22 мандатів. У цьому переліку варто назвати і таку політичну силу, як «КМКС» Партія угорців України, що брала участь у виборах до Закарпатської обласної ради і внаслідок електоральної підтримки за результатами голосування посіла 4-те місце й, здобувши 8 мандатів, пропустила вперед «регіональну партію влади» Єдиний Центр, всеукраїнську «партію влади» ПАРТІЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”», Партію «Відродження» (для якої своєрідними базовими регіонами стали Харківщина та Сумщина, в яких вона на виборах до обласних рад посіла, відповідно, 1-ше та 2-ге місце).

Зрештою, назву ще 8 партій, регіональний характер яких засвідчили місцеві вибори 2015 р. Серед них – Народна Партія (лідер В. Литвин), яка деградувала до рівня регіональної: її представники, взявши участь лише у виборах до Житомирської та Одеської обласних рад, посіли на Житомирщині серед учасників перегонів 6-те місце і здобули 4 мандати. Аналогічний статус продемонстрував Народний Рух України, представники якого, борючись за мандати в Івано-Франківській та Львівській обласних радах, спромоглися в останній вибороти 5 мандатів та посісти 9-те (останнє) місце серед переможців виборів.

Результати інших 6 політичних сил, які брали участь у місцевих виборах 2015 р. і, зокрема, до 1–3 обласних рад (із 22), дозволили їм потрапити до рейтингу переможців. Цими силами під час виборів були партії, чії представники балотувалися *тільки до однієї облради* і здобули мандати:

– до Сумської обласної ради – Політична партія «Воля народу» (посіла 5-те місце серед 8 переможців, здобула 6 мандатів)

– до Рівненської обласної ради – Політична партія «КОНКРЕТНИХ СПРАВ» (посіла 5-те місце серед 6 переможців, здобула 6 мандатів);

– до Запорізької обласної ради – Політична партія «НОВА ПОЛІТИКА» (посіла 8-ме місце серед 8 переможців, здобула 6 мандатів).

До Полтавської та Сумської обласних рад балотувалися представники Політичної партії «Рідне місто», яким вдалося посісти 8-ме місце серед 10 переможців перегонів та здобути 6 мандатів.

На депутатські мандати у трьох обласних радах (Івано-Франківській, Львівській та Рівненській) претендували представники Політичної партії «Воля», яким, як засвідчили результати голосування, вдалося посісти 6-те місце серед 6 переможців та здобути 6 мандатів у Івано-Франківській обласній раді.

Місцеві вибори 2015 р. засвідчили ще одну цікаву особливість: не всі політичні партії, що асоціюються з регіональними чи є такими, є справді впливовими у тому чи іншому регіоні. Так, наприклад, за підсумками згаданих виборів, ані в Івано-Франківській, ані у Львівській областях депутатських мандатів не отримали представники Української Галицької партії, на Одещині – представники Української морської партії Сергія Ківалова, як і ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «БЛОК ДАРТА ВЕЙДЕРА»

Характерний момент сьогодення: є партії, діяльність яких фактично обмежується навіть не однією-двома областями, а містом або й районом міста. Зокрема, «партією одного району» – Деснянського у м. Києві – називали зареєстровану у 2015 р. ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «ОБ'ЄДНАННЯ «СИЛА ГРОМАД» (№ 270-п.п.; очільник – А. Карпенко), як і ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ «ПАРТІЯ РІШУЧИХ ГРОМАДЯН», що була зареєстрована влітку 2015 р. (№298-п.п.) на чолі з Я. Пелихом [29].

З урахуванням масштабів діяльності, партією «одного міста» була Політична партія «Нові обличчя» (зареєстрована у березні 2012 р., № 208-п.п., лідер В. Карплюк, м. Буча Київської області), яка найактивніше проявляла себе у м. Ірпінь; ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «РІДНИЙ ДІМ» (зареєстрована у березні 2015 р., № 293-п.п., лідер О. Білошицький, м. Коростень Житомирської області) та деякі інші.

Такий процес відбувається на тлі руйнування у свідомості населення в час після Революції Гідності образу «партії влади» (попри те, що на останніх парламентських виборах «Блок Петра Порошенка» і «Народний фронт» підтримали 40 % виборців): на початку 2017 р., за даними соціологічних досліджень, підтримка партійних лідерів, яким електорат висловлював довіру, стрімко скорочується – в рази.

З урахуванням цього постає чимало запитань: *чи визнають себе партії регіональними політичними силами? Якщо так, то заради чого вони створюються? Яку мету ставлять перед собою?*

Якщо звернутися до сайту, наприклад, Української Галицької партії [30], то з'ясуємо, що, згідно із задумом її керівників, «УГП – це нова українська крайова партія, яка свою роботу буде на розумінні, що боротися потрібно не з наслідками, а з причинами проблем, яких достатньо є на місцевому рівні». Тобто партія декларувала свою регіональність, що дисонувало із положенням

Статуту УГК (редакція від 19 листопада 2015 р.), у якому стверджувалося, що «діяльність Партії поширюється на територію всієї України» [31]. Більше того: серед програмних цілей політичної сили – забезпечення можливостей «створення регіональних партій, які у своїй діяльності можуть зосереджуватися на місцевому рівні» [32]. Таким «місцевим рівнем» для УГК є фактично три області – Івано-Франківська, Тернопільська та Львівська.

УГП мислилася як партія з «мультилідерством», політика якої мала зосереджуватися «на розвитку громад, а не на здобутті влади у Києві», а метою проголошувався «захист інтересів і максимальний розвиток Галичини», «максимальна самоврядність» [30]. Партія зацентрувала прихильність християнським, європейським ідеям та задекларувала своїх членів «носіями української ідеї», правда, не розкривши зміст останньої. Серед чільних намірів – «зламати, а не очолити систему, об'єднавши для цього усіх найкращих людей і найкращі ініціативи», розпочати реформи в країні, боротьбу з корупцією. Утім, механізмів зламу системи, реформування країни чи боротьби з корупцією на сайті УГП не пропонувалося.

Показово, що у партійному «Маніфесті» (від 1 листопада 2012 р.) [33] йшлося про обділеність (упослідженість) Галичини, якої «політично не існує». Виступаючи від імені галичан, УГП, насамперед, критикувала місцеву еліту і проголошувала: «Ми, Галичани, не маємо ані своєї партії, ані еліти, яка б дбала про наш регіон і представляла його інтерес. Діячі, які отримують від галицького виборця мандат у всеукраїнську політику, дуже швидко обмежують сферу своїх інтересів Києвом, де найвищі можливості і найбільші хабарі, але найменше відповідальності. Обслуговуючи чужі партійні і бізнесові проекти, вони розчиняються серед тих, хто під прикриттям патріотичних гасел намагається закріпитися у владі та збагатитися». Крім недосконалої еліти, вадою називалося те, що «Галичина нині не має ні визначених власних інтересів, ні виразників цих інтересів. Наш край відсунуто на маргінес, він стає резервацією – економічною, політичною й насамперед духовною».

«Маніфест» УГП був по-своєму просякнутий месіанством, оскільки в ньому стверджувалося: «А без потужної Галичини Україна перетвориться на занедбану територію, позбавлену європейської ідентичності. На шляху повернення до Європи за нами, Галичанами, столітній досвід безперервної розбудови громадянського суспільства – жертвовної праці кількох поколінь для розвитку громадських, освітніх, кооперативних, спортивних та інших організацій. Досвід, якого бракує Україні. Досвід, який не повинен пропасти без сліду, не має припадати пиллом у музейних вітринах і на архівних полицях. Досвід, який ми маємо вивчити, відродити й розвинути в нових умовах, поділитися ним зі всіма Українцями.

Переконати Україну в ефективності галицького підходу можна і треба власним прикладом доброго життя, а не експортом правильних декларацій та гасел. ... Ми покликані довести Україні, що наслідком демократичності в діяльності та моральності в принципах є кращий рівень життя. І тоді Україна зміниться».

Документ дещо пролив світло на механізми змін у державі – «через децентралізацію влади і створення справжньої – а значить справедливої – правової держави». Наголошуючи, що УГП не вимагає «особливих пільг для Галичини», партія разом з тим акцентувала – «твердо вимагаємо пошани до наших цінностей і права самим творити свою долю».

Отже, можна твердити, що партія – результат відчуття «обділеності» Галичини внаслідок несправедливої політики держави/центру – «Галичину не чують», плід галицького патріотизму і месіанських почуттів, бажання реформувати і децентралізувати Українську державу.

Показово, що з утворенням УГП чимало інформаційних ресурсів заговорило про сепаратистський потенціал УГП. Утім, інші вдалися до роз'яснень: «...через Панкевича [очільник УГП. – М. К.] сталося непорозуміння, яке призвело до того, що дехто асоціює УГП з сепаратистами. Річ у тім, що Панкевич очолює громадську організацію “Українська галицька асамблея”, яку створено у минулому році. Назва цієї ГО співзвучна з одіозною сепаратистською “Європейською галицькою асамблеєю”, очільником якої є Володимир Павлів і до структур якої вже давно виникли питання відносно фінансування її Віктором Медведчуком» [34].

Досліджуючи (чи, точніше, освіжаючи в пам'яті самих галичан) підстави для сепаратизму, один з львівських інформаційних ресурсів нагадував (експлуатував минуле!), насамперед, історію Галичини: «Ця історична область за довгий час свого існування перебувала у складі різних держав: Галицького князівства (1084–1199), Галицько-Волинського князівства (1199–1349), Королівства Польського (1385–1569), Речі Посполитої (1569–1772), Габсбурзької монархії (1772–1804), Австрійської імперії (1804–1867), Австро-Угорської імперії (1867–1918), Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919), Української Народної Республіки (1919), Польської Республіки (1919–1939)... У складі СРСР Галичина була у 1939–1941 та 1944–1991 рр. Між цим – тобто у 1941–1944 рр. – західноукраїнська територія була під владою Третього Рейху. Після Другої світової війни Галичина була розділена кордонами між Польщею та СРСР (з 1991 р. – Україною)» [35]. З цього випливало, що «територія Галичини має свою власну, окрему від загальноукраїнської ідентичність. І унікальну культуру». І хоча УГП й наголошувала, що «ми не прагнемо зробити всіх Українців галичанами», але саме цей наголос (один із багатьох) по-своєму сепарував галичан від решти України. Тобто прямих сепаратистських дій, закликів УГП не проводила і не проголошувала, але її програмні документи

свідчили про значний маніпулятивний потенціал, який, за нагоди, може датися взнаки.

А якою може бути «нагода»? Думається, насамперед, її здатне породити складне плетиво взаємин між регіональною і центральною владою. У часи президентства В. Януковича Львівщина як регіон не була серед його прихильників, віддавши перевагу на президентських виборах 2010 р. Ю. Тимошенко. Серед інших численних фактів, які свідчили про наявність тогочасних ліній напруження, відмітимо і факт кількаразової відмови у реєстрації УГП: хоча політсилу створено 1 листопада 2012 р., але зареєструватися їй вдалося уже після Революції Гідності – лише 18 серпня 2014 р.

За даними ЗМІ, УГП постала як «друзі Садового». Можна припустити, що партія мислилася її засновниками як своєрідний інструмент на службі в регіональному режиму для розв'язання, напевно, не тільки місцевих проблем. І нова київська влада це швидко відчула. Амбіції А. Садового у 2015 р. знову бути обраним мером Львова хоч і здійснилися, але наступна «сміттєва трагедія» різко зменшила його «регіональний потенціал» і шантажистський у відносинах з Києвом.

Аналіз ідей, під якими створювалося Всеукраїнське об'єднання «ЧЕРКАЩАНИ», у дечому схожий із ідейним підґрунтям УГП. Насамперед, наголошувалися слабкі місця сучасних партій: «Досвід показав, що партії – це добре, але їх центри розташовані в Києві або інших великих містах» [36], тобто їх відірваність від регіонального життя і потреб (утім, на січень 2018 р., за даними «Єдиного реєстру громадських формувань», штаб-квартира ВО «Черкащани» розташована саме у м. Києві). Другий суголосний мотив (підстава) створення регіональної партії – незадоволення недемократичною системою управління, що функціонує у політичних силах – «один лідер на всі часи» (тобто функціонування «лідерських партій»), а тому члени ВО «ЧЕРКАЩАНИ» наголошували, що «у нашому об'єднанні немає лідера й керівництва зверху. Є колективний орган правління – рада з місцевих людей. І так у кожному місті, селищі, селі» [36]. Акцент робився на тому, що «громадяни обиратимуть людину з області, яка є достойною, патріотичною і не продажною. На місцях краще видно, хто зможе зробити свій внесок у розвиток бізнесу, освіти, медицини, сільського господарства чи інфраструктури. Оце суть нашого об'єднання». Зрештою, зауважуючи, що «ми не хочемо брати на себе повноваження держави, але не бажаємо, щоб вона забирала їх в органів місцевого самоврядування», ВО «ЧЕРКАЩАНИ» наголошували про важливість децентралізації в державі та розвиток місцевого самоуправління. Очільник партії А. Семинога висловлював надію, що «члени нашого об'єднання змінять країну на краще». Тобто, як галичани переймалися питаннями перетворення Галичини у зразкову модель самоврядування для всієї України, так і черкащани вірили, що стан справ в Україні під їхнім впливом зміниться у позитивний бік.

На нашу думку, обіцянкам, проголошеним партіями-орієнтирами, можна вірити лише в якійсь частині. Зокрема, у тій, де висловлюється категоричне бажання розмежування повноважень регіону і центральної влади. Завуальовану мету розподілу, якого прагне регіональна еліта, можна висловити (у тому чи іншому варіанті) кількома гаслами – «Ми самі хочемо грабувати свій регіон!», «Усі ресурси нашого регіону – тільки наші!», «Наша влада над цим регіоном – назавжди!» та іншими подібними. Еліта регіону перед виборами 2015 р., як це стає все більш зрозумілим з часової відстані – з початку 2018 р., шукала інструментів зміцнення своїх власних позицій (у тому чи іншому регіоні), і блискучим маніпулятивним інструментом у цій «грі з регіоном» став інструмент з назвою «регіональна партія», чії значні маніпулятивні можливості, по суті, нічим не відрізнялися від аналогічних можливостей «всеукраїнських лідерських партій» (чи «власних партій»), «партії влади» та її технічних сателітів тощо. Аргументами на користь останнього твердження є такі:

- не всі партії пропонували програми розвитку регіонів, місцевого самоврядування тощо;

- у разі декларування програми змін ці (обіцянкі) зміни не були досяжними, оскільки у багатьох випадках політична сила не враховувала чи оминала питання меж компетенції регіональної влади чи місцевого самоврядування. Тобто здійснення обіцяного не відповідало політико-правовим реаліям України. В іншому, – уникала розробки і пояснення механізму досягнення цілей, характеристики ресурсного (у тім числі фінансового) забезпечення реалізації завдань. Тож обіцянки фактично нічим не підкріплювалися, але для виборця звучали заманливо. Тобто мало місце маніпулювання свідомістю представників електорату регіону;

- таємницею для виборця залишалися внутрішньопартійні процеси і, зокрема, питання джерел фінансування партій, тих партій, які обіцяли «європейськість, демократизм, прозорість та ін.» як основу свого власного функціонування та розвитку. Насправді партії не вирізнялися відкритістю, правдивістю, прозорістю, не розкривали справжніх джерел надходження фінансів, що породжувало у виборця підозри у корумпованості політичних сил;

- виборцю бракувало інформації про передвиборчий процес у партіях, про моральні та інші чесноти персон у виборчих списках політичних сил, як і даних про кандидатів до місцевих органів влади. Це питання актуалізував той чинник, що запропоновані у тому чи іншому випадку кандидати від партій на депутатські мандати у попередній час, зазвичай, були у лавах політсил, які були далекими від «європейськості, демократизму й прозорості тощо». Виборець простежував своєрідний «розрив шаблону» між попередніми діями, рішеннями, поведінкою того чи іншого претендента на мандат та нинішніми його обіцянками й діями.

Показово, що, демонструючи свій регіоналізм, місцева еліта тим самим дистанціювалася від центральної влади й також намагалася догодити місцевому виборцю, якому після Революції Гідності влада у Києві не подобалася, оскільки не відповідала надіям і сподіванням. Тобто, якщо раніше для перемоги на місцевих чи парламентських виборах у мажоритарному окрузі своєрідною цінністю для кандидата була належність до певного партійного брэнда, зокрема після Революції Гідності, до котроїсь з «партій Майдану», то 2015 р. відбулася девальвація і влади, і багатьох партійних брэндів. Відтак з'явилися «нові» і «сильні» назви партій (Політична партія «Нова Україна», № 234-п.п.; Політична партія «Сильна Держава», № 237-п.п.; Політична Партія «НОВА СОЛІДАРНА Україна», № 247-п.п.), політичні сили, які ратували за «відродження», «розвиток», «альтернативи» і «реформи» (Політична партія «ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК», № 236-п.п.; Політична партія «РУХ ЗА РЕФОРМИ», № 238-п.п.; «ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «АЛЬТЕРНАТИВА», № 268-п.п.) і т. п. У цьому переліку «нового» регіональна партія у переддень виборів технологічно була вигідним політичним проектом.

Своєрідним видом регіональних партій стали іменні партії, які утворилися (зі згоди Мін'юсту України) внаслідок перейменування уже зареєстрованих і віддзеркалювали спроби політиків переорієнтувати електорат того чи іншого регіону з ідеологічних партій на лідерські/вождистські, які замість програм та ідеологій пропонували різновиди «привабливого популізму» від власного імені котрогось з політиків.

У 2014 р. такою регіональною іменною партією стала Українська морська партія Сергія Ківалова, яка постала внаслідок перейменування Української морської партії (зареєстрована Мін'юстом України в Одесі у березні 2001 р., № 1601). У 2015 р. коло іменних партій в Одесі розширилося: Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «За справедливість» була перейменована (зареєстрована у серпні 2013 р., № 220-п.п.) на Політичну партію «Блок Геннадія Чекіти “За справедливість”». На Київщині з'явилася ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА СВЯТОСЛАВА СЕНЮТИ» (зареєстрована у березні 2015 р., № 292-п.п.), а замість ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СТУДЕНТСЬКА ПАРТІЯ УКРАЇНИ» (зареєстрована у березні 2015 р., № 280-п.п.) постала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «БЛОК ДАРТА ВЕЙДЕРА» (з трьома Вейдерами на чолі*). Того самого року Політична партія «ПАРТІЯ ПРОСТИХ

* Як свідчить «Єдиний реєстр громадських формувань», керівництво партії представлено трьома Вейдерами. Зокрема, графа реєстру (в якій безпосередньо містяться необхідні нам відомості) констатує: «Вейдер Дарт Вікторович, посада в політичній партії: Голова Партії, член Вищої ради Партії, член Президії Вищої ради Партії. Вейдер Дарт Олегович, посада в політичній партії: Перший заступник Голови Партії, член Вищої ради Партії. Вейдер Дарт Леонідович, посада в політичній партії: Заступник Голови Партії, член Вищої ради Партії».

ЛЮДЕЙ» (zareєстрована у січні 2015 р., № 263-п.п.) змінила назву на «ПАРТІЯ ПРОСТИХ ЛЮДЕЙ СЕРГІЯ КАПЛИНА». Політична сила орієнтувалася на виборців Полтавщини. На електораті Херсонщини зосередив свою увагу мер Херсона В. Миколаєнко, а наслідком стало перейменування «дуже молоді» Політичної партії «Люстрація. Право. Самоврядування» (zareєстрована у червні 2015 р., № 299-п.п.) на ПОЛІТИЧНАУ ПАРТІЮ «БЛОК ВОЛОДИМИРА МИКОЛАЄНКО». Політична партія «Народні ініціативи Олександра Фельдмана», zareєстрована у Харкові, з'явилася внаслідок перейменування Політичної партії «Інноваційна Україна» (zareєстрована у липні 2014 р., № 235-п.п.).

Показово, що підставою для створення, наприклад, ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «БЛОК ВОЛОДИМИРА МИКОЛАЄНКО», як зізнався міський голова Херсона, став напередодні місцевих виборів 2015 р. конфлікт із місцевим осередком ВО «Батьківщина». Суть останнього, як зізнався в одному з інтерв'ю сам В. Миколаєнко, полягала у тому, що йому перед виборами висунули умови: «Скажімо, весь адмінресурс повинен працювати на «Батьківщину». Або звільнення всіх, хто не є членом «Батьківщини» [37]. Це, своєю чергою, спонукало В. Миколаєнка до створення власної партії: «Просто, коли почалися агресивні дії щодо мене, погрози, що мене не висуватимуть, не поставлять на чолі списку, певні фінансові вимоги, абсолютно для мене незрозумілі, створив партію» [37]. Тобто партія постала не на певній ідеологічній платформі, а лише як утворення для захисту і реалізації конкретних планів особи – бути «висунутим», бути «на чолі списку» і, фактично, бути «господарем» обласного центру.

Зрозуміло, після досягнення цілі інструмент «партія» переоцінюється. Тож згаданий В. Миколаєнко зазначив у лютому 2016 р., що його іменна партія «нині жива», але «поки що не знаю, чи розвиватиму її» [37]. А це означає, що, використавши під час виборів електорат та забезпечивши собі певні позиції в регіоні, представник регіональної еліти може легко відмовитися від партії. Як це зробив, наприклад, О. Фельдман: на початок 2017 р. Політична партія «Народні ініціативи Олександра Фельдмана», за даними Мін'юсту України, не мала очільника. Сам О. Фельдман – уже співголова Політичної партії «Наш край». Утім, про «ініціативи» не забуває: інша «власність» О. Фельдмана – Міжнародний благодійний фонд «Фонд Олександра Фельдмана» – разом із громадською організацією «Всеукраїнське об'єднання «Народні ініціативи» (очільник С. Бурлаков) у вересні 2017 р., як стверджувалося на сайті О. Фельдмана, робив кроки, щоб «підготувати громаду до децентралізації і допомогти максимально прозоро закінчити процеси трансформації органів влади, протистояти тиску зовнішніх сил і не дати радикальним настроям вплинути на ситуацію в регіоні» [38]. Отже, представник регіонального політичного режиму, маючи чимало неформальних структур (фонд, партію та ін.), докладає зусиль для відповідної

«підготовки» громади до децентралізації. Питання, «у чиїх інтересах проводитимуть децентралізацію в регіоні під виглядом «народних ініціатив»?», – риторичне. Крім того, діяльність «Фонду...» (який позиціонує себе як одну «з найбільших добродійних організацій в Україні», що «займається діяльністю у сфері меценатства, недержавної культурної і соціальної політики» і при цьому витрактовує добродійність «не тільки як надання адресної матеріальної допомоги..., а й просування певних цінностей, принципів» [39]), як «ланки» у системі регіональних неформальних інститутів, побудованих народним депутатом О. Фельдманом на Харківщині, дає підстави для формулювання гіпотези: в умовах регіонального політичного режиму, що склався, неформальні інститути використовуються представниками останнього в його ж інтересах.

З осені 2015 до весни 2017 рр. функціонувала, зареєстрована на Сумщині ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА КЕРНЕСА!» (ЗА КОНСТРУКТИВНІ ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ, НЕСПРИЙНЯТТЯ ЕКСТРЕМІЗМУ, СПРОТИВ АВТОРИТАРИЗМУ!), яка хоч і мала у своїй назві прізвище харківського політика, однак сам Кернес не мав жодного відношення до політичної сили і навіть вказував на використання його імені у її назві. Утім, з одного боку, партія виконала поставлене перед нею завдання, оскільки «народ» її назву розшифрував з іншими (як і планувалося її творцями?) акцентами: «За Корупцію, Економічну Розруху, Незалежність сепаратистських Анклавів!» [40]. Однак, з іншого, – ні, оскільки Г. Кернес здобув, за даними ЦВК, 65,8% голосів виборців і, відповідно, став міським головою Харкова. Що ж до «партії», то висновок очевидний: вона стала інструментом боротьби політиків між собою (зокрема у передвиборчий період). Коли ж у ній відпадала потреба – її спочатку перейменували, а згодом ліквідували.

2016 р. чимало регіональних іменних партій, «відслуживши», вочевидь, на місцевих виборах 2015 р., відмовилися від прізвища С. Капліна та С. Сенюти. «Партія Капліна» стала називатися ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ» (лідер – С. Каплін), а замість ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА СВЯТОСЛАВА СЕНЮТИ» постала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ БЛОК» (глава – О. Мосюренко).

Діяльність сучасних іменних регіональних партій в Україні – зразок «високого популізму». Прикладом його проявів є, зокрема, промови лідерів тих чи інших політичних сил. Наприклад, звертаючись восени 2016 р. на День міста до полтавчан, С. Каплін наголошував: «Я вітаю земляків із нашим спільним святом – Днем нашого неповторного міста. Ми вдячні тим, хто віддавав свої життя за визволення і відбудову Полтави. Полтава завжди яскраво вирізнялася з-поміж інших українських міст. Сьогодні ж наша команда соціал-демократичної партії докладає усіх зусиль, аби вона стала № 1. Полтава – це унікальний, надзвичайно неординарний, надзвичайно прекрасний край. І вся Полтавщина і

Полтава завжди буде, я обіцяю вам, гриміти на всю країну, згодом – на всю Європу, згодом на весь світ. У Полтаві буде і свій Президент, і свій Прем'єр, і майбутні міністри, у Полтаві будуть свої герої, які прославлять її на всю Європу і на весь світ» [41]. Такий запал – акцентування унікальності міста й регіону, оцінювання його неординарності, беззастережність обіцянок «гриміти на всю країну...всю Європу...весь світ», жага «ополтавлення» України «своїм Президентом, Прем'єром, міністрами, героями» та ін. – якраз і є блискучим проявом популізму, як і володіння маніпулятивними (мовними) технологіями партійного лідера, який не просто намагається контролювати регіонального виборця, а й робить рішучий крок на шляху здобуття влади на всеукраїнському рівні. Про це дає змогу говорити партійна кар'єра С. Капліна з початку XXI ст.:

- у період 2000–2004 рр. був членом Партії промисловців і підприємців України (на чолі з А. Кінахом) та входив до політради політсили;

- у 2007–2010 рр. працював помічником Н. Королевської (на той момент – члена фракції «Блоку Юлії Тимошенко» й очільниці Комітету Верховної Ради України з питань промислової політики);

- у 2010–2011 рр. перебував у рядах Політичної партії «Фронт Змін» (на чолі з А. Яценюком) та був заступником голови її Кременчуцької міської парторганізації;

- у 2012 р. обраний до Верховної Ради України в одномандатному виборчому окрузі № 144 від Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»;

- у 2014 р., набравши 46,30 % голосів виборців, обраний до парламенту в вищезгаданому ОВО №144 (включав Ленінський та Октябрський райони м. Полтави). Суб'єкт висування – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА».

У такому переліку «партійних досягнень» С. Капліна створення ним, врешті-решт, власної партії у «власному регіоні» видається цілком логічним: регіональний політик накопичував політичний ресурс, щоб піднятися на вищі щаблі влади. Відмова від регіональної іменної партії шляхом її перейменування та, відповідно, початок експлуатації «соціал-демократичної риторики» означає не просто зміну політичної тактики, а зміну цілей (про які стане відомо з часом, наприклад, під час наступних виборів, парламентських чи президентських).

Утім, уже в жовтні 2017 р. у стрімкій партійній кар'єрі С. Капліна, трапився черговий крутий віраж: політик відмовився від соціал-демократичних гасел та став очільником Соціалістичної партії України (бренд якої 2017 р. на політичному ринку пропонували купити за 100 тис. доларів [42]). СПУ стала п'ятою партією на шляху сходження С. Капліна до «міністра, Прем'єра, Президента». Напевно – вже не тільки за підтримки електорату Полтавщини, оскільки на осінь 2016 р. СПУ з-поміж усіх зареєстрованих партій мала найбільшу мережу осередків – 31 348.

Своєрідним зразком амбіцій, а отже, і політичної сили регіональної партії є «КМКС» Партія угорців України. Аргументи на користь цього твердження знаходимо у повідомленні за назвою «"КМКС" Партія угорців України офіційно підтримала Володимира Чубірка на виборах міського голови» на одному з Інтернет-ресурсів [43].

Зокрема, в ньому йшлося про те, що напередодні місцевих виборів 2015 р. голова Ужгородської міської організації Товариства угорської культури Закарпаття З. Торич та кандидат на посаду міського голови Ужгорода В. Чубірко підписали угоду, згідно з якою КМКС мала надати підтримку останньому на виборах 25 жовтня. В. Чубірко зобов'язувався (у разі обрання його мером) виконати чимало вимог регіональної партії, серед яких не тільки забезпечення «збереження та належне утримання угорських пам'яток культури та архітектури, пам'ятних знаків, символів, пам'ятників тощо», а й обов'язковий прийом на роботу до владного органу кількох осіб, яких запропонує КМКС. Зокрема, – на відповідальну посаду «не нижче начальника управління в Ужгородській міській раді», «на посаду заступника начальника управління освіти Ужгородської міської ради». Крім того, В. Чубірко мав запропонувати у члени виконавчого комітету Ужгородської міської ради представника КМКС, а ще – «забезпечити всебічну підтримку акцій та заходів, що проводитиме КМКС», та «здійснювати підтримку культурних та освітніх програм, програм розвитку талановитої молоді, що впроваджуються КМКС» [43]. Тобто регіональна (етнічна) партія чітко диктувала вимоги кандидату на голову міста Ужгорода, обіцяючи в обмін голоси виборців угорського походження. Якщо взяти до уваги, що В. Чубірко (як засвідчують тогочасні дані ЦВК) був головою Закарпатської обласної ради, то збагнемо той факт, що регіональна партія суттєво впливала на ключових представників політичного режиму регіону і, зокрема, на його цінності та пріоритети.

Іншою регіональною силою, яка контролювала частину Закарпатського регіону, була Демократична партія угорців України, яку тривалий час очолював І. Гайдош (свого часу – член СДПУ(о)). Він же був міським головою міста Берегова, дивлячись на яке українці запитували: «Берегове – під протекторатом Угорщини?» [44].

Підставою для таких запитань ставали не лише угорські паспорти, які мадяри видавали закарпатцям, а й угорські прапори на будівлях (які, як зазначав ресурс «Високий замок», «почали вивішувати недавно»), «особливо на приміщенні міськради»; вивіски та таблички з назвами вулиць угорською мовою; офіс-приймальня у Береговому угорського депутата Бейли Ковача від ультрарадикальної партії Йоббік, яка ратувала за створення «Великої Угорщини» на теренах «угорських етнічних земель» (України, Румунії та Словаччини) та автономії для угорців-мешканців сусідніх держав і, зокрема на Закарпатті, так

званого Притисянського автономного району [44]. Останній – у географічних межах Берегівського та Виноградівського районів – має, як бажає Будапешт, знову, як і під час виборів 1998 р. до Верховної Ради України, стати самостійним виборчим округом (що обіцяли угорцям, перебуваючи ще в статусі кандидата на президентську посаду, В. Ющенко та П. Порошенко).

Специфіка моменту полягала в тому, що проугорські настрої підживлювали/підживлюють «не лише самі сусіди, а й місцеві політики»: І. Гайдош, який на парламентських виборах 2012 р. став народним депутатом від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – угорець, як кажуть, «з крові і кісті» і, відповідно, його рідна мова угорська. «У Береговому, – наголошував автор публікації у «Високому Замку», – він як міський голова робив усе, аби угорська почувалася тут домінуючою мовою. З його ініціативи восени 2010 р. проведено місцевий референдум про перейменування міста на угорський манер у Береґсас (хоч на залізничному вокзалі Берегового давно є вивіска й Beregszász). Явка на референдумі була низька, менш як 48 %: підтримали ідею перейменування 4 688 берегівців, проти висловилися практично така сама кількість – 4 358. Жодного наслідку референдум не мав, оскільки такі рішення ухвалює Верховна Рада. Але перед мадярами міський голова вислужився» [44]. Після ухвалення у Верховній Раді скандального закону Ківалова–Колесніченка у берегівській міськраді за угорську як регіональну проголосувала більша частина депутатів. Крім того, міська влада ухвалила ввести іспит на знання угорської під час добору кадрів для роботи в мерії. «Високий Замок», підбиваючи підсумки, зазначає: «Тому не дивно, що українці в Береговому почувуються не у своїй тарілці. Щоб не бути білими воронами, змушені вчити угорську», адже, як зізнавалася одна з банківських працівниць, «до мене часто підходять клієнти і розмовляють лише угорською ... Прошу розмовляти українською, адже іншою не володію. У відповідь чула, що живу в угорському місті, – мушу знати угорську. Для мене це звучить абсурдно, адже я українка, живу в Україні – чому мене змушують вчити іншу, чужу мені мову? Якщо депутати прийняли рішення про угорську регіональну – нехай визнають тоді регіональною і українську, аби українці не почувалися у Береговому зайдами і чужинцями...» [44].

Тобто створений регіональний режим толерував численні антиукраїнські прояви як на локальному рівні, так і загалом у регіоні. У тій ситуації політичні партії угорської меншини виступали, щонайменше, як інструмент мобілізації етнічних мас, як частина складного механізму здійснення самого регіонального режиму, підтримки його життєдіяльності та постійного «переналаштування» (насамперед, – політичного, з урахуванням особливостей поточного політичного моменту) регіональною елітою. Той чи інший лідер етнічної партії був не лише партійним очільником, а й того чи іншого рівня місцевим керівником, в інший

час – кандидатом чи депутатом Верховної Ради України (див. про це докладніше: [45]). Характерно, що останніми роками, офіційний Будапешт почав «централізовано координувати роботу цих організацій, ідеологічно супроводжувати, підтримувати їх і контролювати» (див.: [46]), іншими словами, через партії та інші інститути контролювати регіональний режим в українському Закарпатті.

Окрему увагу зверну, зрештою, на Політичну партію «Наш край» (що постала внаслідок перейменування зареєстрованої 2011 р. Політичної партії «Блокова партія», № 198-п.п.) як одну з ідейних послідовниць ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і, відповідно, політичну силу, що культивує регіоналізм (як лобювання політико-економічних інтересів регіональних еліт). Обраховуючи кількість своїх прихильників (за результатами місцевих виборів 2015 р.) у регіонах, інформаційний бюлетень партії з аналогічною назвою «Наш край» писав, що найбільше прибічників політична сила має у Донецькій (21,81 %), Чернігівській (14,89), Луганській (12,9), Миколаївській (12,88), Запорізькій (10,34), Херсонській (8,86), Харківській (8), Київській (7,42) та Одеській (7,4) областях, крім того, бюлетень наголошував, що партія представлена в регіонах України більш ніж 4 600 депутатами місцевих рад та мерами міст [47]. Утім, за даними ЦВК, кількість обраних на місцях від партії депутатів (25 жовтня 2015 р.) – 3 129 осіб (або 2,51 %), а безпосередньо членами політичної сили серед обраних було всього 80 осіб (або 0,09 %). Отже, партія знайшла переважну більшість своїх прихильників у східних та південних регіонах країни, які були у попередній час базовими регіонами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Ознайомлення з передвиборчою програмою політичної сили, розміщеною на її сайті (див.: [48]), підводить до думки про те, що регіоналізм керівників-співголів політичної сили – А. Кіссе, Ю. Гранатурова, О. Фельдмана, С. Кальцева та О. Мазурчака – може видатися своєрідним різновидом патріотизму, ознакою прихильності ідеї розвитку місцевого самоврядування. Утім, візьмемо до уваги, що пронизана наскрізь популізмом вищезгадана програма є тільки однією із граней «ідеологічного блоку настанов» керівництва партії. Про інші грані по-своєму говорять такі факти, як присутність свого часу, приміром, А. Кіссе та С. Кальцева серед 148 народних депутатів Верховної Ради України від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і КПУ, які 1 липня 2013 р. зверталися листом до депутатів Сейму Республіки Польща та маршала Є. Копач з проханням визнати Волинську трагедію геноцидом польського народу (див. про це: [49]), що було засуджено, зокрема, багатьма такими відомими політиками, як Л. Кравчук, Є. Марчук, В. Балоба, В. Скуратівський та ін.; голосування за «диктаторські закони» (у січні 2014 р.) А. Кіссе, Ю. Гранатурова, О. Фельдмана, С. Кальцева та О. Мазурчака [50] і неголосування (18 січня 2018 р.), наприклад, А. Кіссе за закон про інтеграцію Донбасу тощо. Тобто про суть політсили, пріоритети її очільників, зрештою, про їх наміри можна судити, тільки оцінюючи сукупність заяв, учинків та ін.

* * *

Вищевикладене підводить до висновків про те, що у формуванні та розвитку регіональних політичних сил можна виокремити кілька періодів.

1. *Перший період охоплював 1991–1997 рр.*

Критеріїв для класифікації тогочасної політичної сили як регіональної є щонайменше три:

- назва партії, яка засвідчувала її «регіональну прив'язку»;
- самопозиціонування сили (!);
- масштаби та цілі її діяльності.

Яскравими прикладами таких партій стали ті з них, що постали в АР Крим в умовах інституціоналізованого регіонального політичного режиму, а також чимало ідеологічних проросійських партій на теренах Донбасу та Харківщини (зокрема, ПСЕУ). Крім того, як регіональну партію, є сенс розглядати й Політичну партію Всеукраїнське об'єднання «Громада», базовим регіоном створення і функціонування якої стала Дніпропетровщина. В руках її (другого) очільника – дніпропетровського чиновника П. Лазаренка – політична сила стала інструментом запровадження у регіоні неформальних політичних та економічних практик, інструментом на шляху політичного кар'єризму та утвердження персоніфікованого політичного режиму.

Загалом, упродовж 1991–1997 рр. АР Крим, Донбас, Харківщина та Дніпропетровщина стали *першими своєрідними регіональними партійно-силовими центрами в країні*.

Характер діяльності деяких з-поміж регіональних партій дає змогу твердити, що вони, по суті, були специфічними політико-кримінальними структурами, інструментом входження у регіональну владу представників злочинного світу з їх різноспрямованими інтересами. Інша особливість – політичні сили в регіонах формувалися не лише на тій чи іншій ідеологічній платформі, а й за допомогою акцентування (експлуатації) інших чинників, зокрема релігійних орієнтацій населення регіону, свідченням чого стало створення у Донбасі Партії мусульман України.

Прикметною рисою багатьох регіональних політичних сил, що функціонували в період 1991–1997 рр., була орієнтація на Росію, ідеологію євразійства і, відповідно, відстоювання і просування російських/євразійських політичних інтересів у середовищі українських громадян та електорату. В окремих випадках партії були неприхованими сепаратистськими утвореннями, що мали за мету відокремлення частини територій від Української держави.

Заборона функціонування регіональних кримських партій, зміна виборчого законодавства та постання Партії регіонального відродження України – події, які дають можливість говорити про завершення першого періоду в процесі творення регіональних партій та, відповідно, початок другого.

2. Хронологічні рамки другого періоду розбудови регіональних партій – 1997–2003 рр.

Зміна виборчої системи сприяла початку інституціоналізації регіоналізму (як ідеології і стратегії) на рівні українського парламенту II скликання, в якому депутатські повноваження здобули, насамперед, представники новоствореної Партії регіонального відродження України, того утворення, яке не тільки своєю назвою, цілями діяльності декларувало прихильність регіоналізму, а й шукало шляхів забезпечення своєї впливовості на всеукраїнському рівні. Крім ПРВУ, до Верховної Ради України увійшли представники Політичної партії ВО «Громада». Парламентський успіх цієї політичної сили по-своєму висвітлив механізм потрапляння представників бізнесу з регіонів до парламенту: шляхом забезпечення найвищої електоральної підтримки у базовому для партії регіоні, входження очільника політичної сили у найвищі владні структури в центрі та здобуття ним підтримки з боку Президента України, що під час виборів гарантувало, щонайменше, відсутність з боку останнього будь-якої протидії.

Попри те, що ПРВУ напередодні парламентських виборів 2002 р. разом з представниками інших регіональних політико-бізнесових утворень була у пошуку шляхів входження до Верховної Ради України (про що, зокрема, говорить трансформація політичної сили у Партію регіонального відродження «Трудова солідарність України»), вона після чергової трансформації і перейменування на ПАРТІЮ РЕГІОНІВ усе ж скористалася досвідом ВО «Громада», по-своєму його удосконаливши: партія увійшла до складу пропрезидентського Виборчого блоку «За Єдину Україну!» і в його складі провела своїх представників до парламенту. Отже, позиції прихильників регіоналізму зміцнювалися за своєї підтримки українського Президента. Останній, своєю чергою, у регіональній еліті Сходу побачив опору у боротьбі з опозиційними силами, що несли загрозу його президентству.

Парламентські вибори 2002 р. дали шанс увійти в український парламент і представникам регіональних партій з чітко вираженою проросійською риторикою у складі Виборчого блоку політичних партій «Руський блок». Утім, шанс втрачено: блок зазнав електоральної поразки. Однак цей факт дає підстави для твердження, що регіональні політичні партії, які функціонували в той час у державі, керувалися відмінними настановами: одні були зорієнтовані на закріплення у «своєму» регіоні та подальше входження у центральні владні структури країни, інші ж, дотримуючись проросійської орієнтації, таїли в собі менш чи більш явний сепаратистський потенціал. Тобто політичний регіоналізм (уособленням якого були, власне, ті чи інші політичні сили) мав різні цілі.

Попри те, що Схід і Південь України (Донеччина, АР Крим, Дніпропетровщина) впродовж другого періоду залишалися базою для створення нових регіональних політичних сил (Політичної партії «Єдина Київська Русь», Всеукраїнської партії

Миру і Єдності та ін.), все ж незаперечною його особливістю у напрямі розбудови регіональних партій стало розширення географії постановня цих, останніх. Утім – усе ж за допомогою регіонів Сходу. Зокрема, КППС зареєструвала свою штаб-квартиру в Луганську.

Своєрідним гальмом на шляху розвитку регіоналізму мало стати прийняття у 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні» та анулювання (впродовж 2003 р.) Верховним Судом України реєстраційних свідоцтв 28 політичних сил, серед яких, з урахуванням масштабів їхньої діяльності та розв'язуваних завдань, було чимало регіональних.

3. *Третій період розвитку регіональних партій тривав з кінця 2003 р. до початку 2014.* Характерною особливістю періоду стала поява нових механізмів творення регіональної партії. Зокрема, внаслідок:

- зміни назви, статуту, програми, ідеологічної платформи, місця реєстрації раніше зареєстрованої політичної сили;
- використання представником регіональної влади адміністративного ресурсу для розвитку в регіоні мережі осередків потрібної йому партії;
- консолідації регіональної еліти для захисту своїх інтересів у протистоянні з центральною владою в Києві;
- створення юридичними структурами своєрідного ринку партій та, відповідно, уможливлення процесу їхньої купівлі/продажу бажаними політиками.

Своєю чергою, розвиток механізмів створення регіональної партії зумовив і розвиток деяких явищ, а саме:

- призвів до подальшого розширення географії їх функціонування: регіональні партії постали, зокрема, на Сумщині, Київщині, Одещині, Львівщині, Житомирщині;
- став свідченням ігнорування політичними силами норм Закону України «Про політичні партії в Україні» (зокрема, частина 7 статті 1), згідно з якими реєстрація обласних організацій політичних партій у більшості регіонів України була обов'язковою.

Свідченням ігнорування Закону було створення етнічних політсил (насамперед, – угорських), що діяли на субрегіональному рівні Закарпаття в умовах слабкої регіональної політики держави. Тобто особливістю періоду стало постановня субрегіональних партій, якими стали, втім, не тільки власне етнічні політичні сили, а й партії на кшталт Політичної партії «Рідне місто».

Період став часом своєрідного тріумфу домінантної з-поміж регіональних політичних сил – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ якій, із запровадженням в країні пропорційної системи виборів, вдалося тричі бути переможцем чергових (2006 та 2012 рр.) та позачергових (2007) парламентських виборів. Очільник партії спромігся стати Президентом України та через кадрові призначення поширити вплив політичної сили на інші регіони України.

Загалом же аналіз створення й специфіки функціонування регіональних політичних партій у період з кінця 2003 до початку 2014 рр. дає можливість говорити про подальшу диференціацію регіональних політичних сил. Зокрема, до регіональних партій, зорієнтованих на діяльність у межах регіону та країни, та партій із сепаратистським ухилом, зорієнтованими на Росію, додалися:

а) субрегіональні етнічні партії угорців, які, як підтверджує аналіз політичної практики на Закарпатті, орієнтувалися на Угорщину;

б) субрегіональні політичні сили, діяльність яких обмежувалася «рідним містом», боротьба за яке розгорталася у виборчому окрузі (зокрема під час місцевих виборів).

4. Четвертий період регіонального партійного будівництва розпочався на початку 2014 і триває до сьогодні.

Класифікуючи політичну силу як регіональну, дослідник (регіональних партій) в Україні нині стикається з деякими викликами, які пов'язані з тим, що:

– у сучасних умовах партії, не поспішаючи розкривати джерела свого фінансування, відповідно, намагаються не розкривати мережу своїх осередків по Україні (яка потребує певного фінансування). За таких умов для дослідника актуалізується питання «масштабів партії» – її всеукраїнськості чи регіональності попри її реєстрацію свого часу Міністром України зі статусом «всеукраїнської». Тобто наявне збереження і поглиблення невідповідності політичної практики законодавчим нормам;

– непрозорість (структурна, ідеологічна) політичних сил утруднює безпосередній обрахунок як кількісних, так і якісних їх вимірів (показників);

– великі масиви поточної інформації (характерні для «епохи постправди»), відбір та класифікація політичних фактів з подальшим їх теоретичним осмисленням потребують значних часових рамок, що є одним із найактуальніших викликів дослідницького сьогодення.

Утім, аналізуючи «по свіжих слідах» партійне будівництво впродовж 2014–2017 рр., можемо твердити, що втеча українського Президента до сусідньої держави, Революція Гідності, російська агресія проти України спричинили зміни у розвитку регіональних політичних сил:

– припинено функціонування деяких сепаратистських регіональних політичних проектів (в АРК та Донбасі);

– відбулася деградація ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, яка, будучи створена як регіональна партія, за час своєї активної діяльності спромоглася трансформуватися у могутню «партію влади»;

– чимало партій деградувала до рівня регіональних (приміром, Народна партія на чолі з В. Литвином);

– регіональні політичні партії постали як новостворені (приміром, «Українська Галицька партія»), так і, головню, внаслідок експлуатації механізму перейменування як «старих», так і щойно (починаючи з 2014 р.) зареєстрованих політичних сил;

– партійні назви закріплювали «прив'язку» політичної сили до конкретного регіону (наприклад, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ХЕРСОНЦІ»);

– партії, як свідчить не тільки їхня самопрезентація, а й декларування цілей та завдань, особливості участі в політичному процесі, не приховували свою регіональну сутність;

– назви партій стали своєрідним інструментом маніпуляції свідомістю регіонального електорату (під час місцевих виборів 2015 р.) з боку партійного керівництва (що не двозначно демонструє, приміром, історія двох партій з однаковою назвою – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ВІННИЦЬКА ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ»);

– стрімко розширилася географія функціонування регіональних партій. Політичні сили спрямовували свою діяльність майже на кожен український регіон попри те, що все більше з них свою штаб-квартиру розміщували в Києві;

– особливістю моменту стало те, що належність до новопосталої регіональної партії, а не до добре розкрученого в межах держави партійного брэнда, збільшувало шанси бути обраним під час місцевих виборів 2015 р.;

– як засвідчили місцеві вибори 2015 р., з'явилися регіони (зокрема, Закарпаття, Київщина, Одещина, Вінничина, Львівщина та ін.), де на владу претендували по кілька регіональних партій (зокрема у субрегіонах);

– сила регіональної партії у «своєму» регіоні проявлялася у здобутті нею або найбільшій кількості депутатських мандатів в обласній раді (як це було, зокрема, під час місцевих виборів 2015 р. у випадку із «партією Герг» на Хмельниччині – ПОЛІТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ «ЗА КОНКРЕТНІ СПРАВИ»), або у посіданні другого місця у рейтингу переможців, пропустивши вперед лише «партію влади» – ПАРТІЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА “СОЛІДАРНІСТЬ”», або у здобутті хоч мінімальної кількості мандатів в одному регіоні;

– регіональні партії у своїй діяльності почали протиставляти власні ідеали та цінності ідеалам та цінностям інших партій – регіональних, субрегіональних чи «партії влади», засуджуючи безвідповідальність їх керівників та надання ними переваги власним бізнесовим інтересам, а не інтересам регіону чи держави. При чому почав виокремлюватися свій «реальний патріотизм» (на відміну від вдаваного), а в деяких випадках – і своє месіанське покликання в Україні;

– регіональні політичні партії стають рупорами регіональних політичних режимів, обґрунтовуючи своє право «самим творити свою долю», що породжує в суспільстві підозри щодо відкритого чи латентного сепаратизму таких політичних сил;

– діяльність деяких регіональних партій (зокрема етнічних угорських на Закарпатті) разом з іншими етнічними інститутами координувалася, за деякими даними, владою сусідньої держави, що актуалізує питання наростання загрози національній безпеці України. Своєрідним викликом для Української державності є діяльність ідейної послідовниці ПАРТІЇ РЕГІОНІВ Політичної партії «Наш край», члени якої, культивуючи прихильність ідеї розвитку місцевого самоврядування, схильні до антиукраїнських чи антидержавницьких дій як у минулому, так і нині;

– місцеві вибори 2015 р. виявили політичні сили, які не користувалися підтримкою виборців у жодному з регіонів (як, наприклад, Українська морська партія Сергія Ківалова на виборах до Одеської обласної ради);

– вибори (2015) виявили нових конкурентів для регіональних/субрегіональних політичних сил, якими стали партії «одного міста» (як Політична партія «Нові обличчя», що змагалася за місто Ірпінь) чи «партія одного району» (якою була в Деснянському районі Києва ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОБ'ЄДНАННЯ “СИЛА ГРОМАД”»);

– чимало регіональних політичних партій, не маючи власних програм розвитку того чи іншого регіону, було свого роду інструментом шантажу в руках представників регіональних еліт як у процесі взаємин з державною владою, місцевим населенням/електоратом, так і в міжклановому протистоянні на регіональному рівні (про що однозначно свідчила коротка історія ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЗА КЕРНЕСА!»);

– новим різновидом регіональної партії стали іменні регіональні політичні сили, які постали у багатьох регіонах України – на Одещині, Полтавщині, Херсонщині, Харківщині та ін. Серед причин їх появи не тільки власні амбіції їх керівників чи їхнє бажання подати чіткий сигнал виборцю, який виявився прихильним до «високих зразків» популістської риторики того чи іншого партійного очільника, а й страх цього, останнього, «не бути висунутим», «не бути на чолі списку» та ін. (що демонстрував у Херсоні В. Миколаєнко);

– часто іменна партія була лише частиною складного механізму забезпечення інтересів представника регіональної еліти (як одного з творців регіонального політичного режиму), про що підтверджує, наприклад, система регіональних неформальних інститутів, підпорядкованих О. Фельдману;

– іменна партія у багатьох випадках, виявлених упродовж 2014–2018 рр., слугувала своєму «власнику» лише тимчасово. Зі зміною політичних пріоритетів потреба в ній зникала (як про це красномовно свідчить кар'єрний досвід С. Капліна, С. Сенюти та ін.).

Вищевикладене дає змогу твердити, що конкуренція за владу в Україні неухильно зростає. При чому, на всіх рівнях – від парламентського до місцевого. Реєстрація партії зі статусом всеукраїнської (як того вимагає закон) формально уможлиблює її включення у боротьбу за депутатські мандати у Верховній Раді

України, а на практиці означає лише її використання кількома потужними, дійсно всеукраїнськими політичними гравцями як технічної. Із 354 політичних сил, що діяли в Україні на початок 2018 р., більшість партій (поряд з кількома діючими у масштабах всієї України, які борються за політичний «приз» – статус парламентської або й «партії влади» та за державне фінансування, та тими, які фактично припинили чи так і не розгорнули широко своєї політичної діяльності, але держава, попри це, все ще не поспішає формально анулювати їхню реєстрацію), можна припустити, функціонують як регіональні.

Осмислюючи особливості регіонального партійного будівництва та враховуючи попередній досвід розвитку регіоналізму (як ідеології і стратегії, насамперед, в Криму та Донбасі), можна твердити, що сьогодні чільними *загрозами*, які надходять від регіональних партій як інструментів політичної боротьби регіональної еліти під час створення, зміцнення чи трансформації регіональних політичних режимів, є:

– «упокорення населення» регіону за допомогою неформальних практик (залякування, ідеологічної обробки, підкupu та ін.) з опорою на монопольне володіння політиками-бізнесменами (які є водночас «обличчям», спікерами, «інвесторами» чи лідерами партій) «простору регіону» і всім, що в цьому просторі знаходиться, – надрами, робочими місцями, інформаційним електоральними та іншими ресурсами;

– загроза сепаратизму та руйнування територіальної цілісності держави (на що свого часу звертав увагу, приміром, голова Комітету виборців України О. Кошель [51]).

В умовах децентралізації, що розгортається в Україні, вага регіональних партій та посилення їхньої впливовості на регіональному–субрегіональному–локальному рівнях неухильно зростатиме, що створить для Української держави нові загрози та виклики.

Список використаних джерел

1. Банкова О. Хто кого: парламентські партії vs. «регіональні» – розподіл сил на Хмельниччині. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/14506-khto-koho-parlamentski-partii-vs-rehionalni-rozpodil-syl-na-khmelnichchini>
2. Стан політичних партій напередодні державного фінансування. URL: <https://glavcom.ua/pub/pdf/50/5047/partii-ukraine.pdf>
3. Олександр Кальченко: Регіональні партії в Кременчуці не підтримують новий Виборчий кодекс, бо бояться не пройти на вибори. URL: <http://www.ukrop.com.ua/uk/news/regional/7652->

- oleksandr-kalchenko-regionalni-partiyi-v-kremenchutsi-ne-pidtrimuyut-noviy-viborchiy-kodeks-bo-boyatsya-ne-proyti-na-vibori
4. Пархоменко С. Регіональні партії: чи є загроза національній безпеці. URL: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html>
 5. Романова В., Пресняков І. Регіональні партії: народження феномена. URL: http://ua.comments.ua/politics/270-Regionalni_partii_narodzhennya.html
 6. Сокирка Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України. URL: <http://postua.info/news.php?nid=3>
 7. У КВУ розповіли, чому «регіональні партії» можуть становити загрозу територіальній цілісності держави. URL: <https://www.unian.ua/politics/1165255-u-kvu-rozpovili-chomu-regionalni-partiji-mojut-stanoviti-zagrozu-teritorialniy-tsilisnosti-derjavi.html>
 8. Шерстобаєв А. О. Проблема регіонального управління в програмах політичних партій України. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/sherstobaev.pdf
 9. Янішевський С. О. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів–2015). URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/lokalni_prosesu-7d35f.pdf
 10. Якименко Ю. Найкраща партія: що впливає на розвиток українських політсил. URL: <http://razumkov.org.ua/komentari/naikrashcha-partiia-shcho-vplyvaie-na-rozvytok-ukrainskykh-politsyl>
 11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Президент України; Указ, Доктрина від 24.09.2015 №555/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>
 12. Чернецов К. Крым бандитский: Крымская братва в борьбе за сферы влияния. М.: Центрполиграф, 1998. 377 с., [24] л. ил. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=29172>
 13. Программа Республиканской партии Крыма. URL: <http://politika-crimea.ru/parties/krymskie/184-respublikanskaya-partiya-kryma1/6600-programma-respublikanskoj-partii-kryma-partii-rdk>
 14. Про зупинення дії Закону Автономної Республіки Крим «Про об'єднання громадян» Президент України; Указ від 16.04.1997 № 328/97. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/tt4003y1997/page11>

15. Скоркин К. Донбасский сепаратизм: 25 лет постсоветского гноиника. URL: <http://argumentua.com/stati/donbasskii-separatizm-25-let-postsovetskogo-gnoinika>
16. Венгеров А. «Нострадамус» из Луганска. URL: http://realgazeta.com.ua/nostradamus_lugansk/
17. Мін'юст ініціює ліквідацію низки політичних партій. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/243918-minyust-iniciyue-likvidaciyu-nizki-politichnih-partij>
18. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток // Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 4–60.
19. Кучма Л. Д. После майдана: Записки президента. 2005–2006. К. : Довира; М. : Время, 2007. 688 с.
20. Кармазіна М. Президентство: український варіант. К., 2007. 365 с.
21. Региональные политические партии. URL: <http://www.aronovich.com.ua/regionalnie-partii>
22. Кармазіна М. Партія Регіонів: технології управління процесом виборів // Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року / за ред. М. С. Кармазіної. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. С. 41–84.
23. Ефремов: история самого влиятельного луганчанина. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/08/160801_ru_s_yefremov_story#orb-banner
24. Винничук Ю. Региональные князья. URL: <http://argumentua.com/stati/regionalnye-knyazya>
25. ОРД: Донеччина: региональные князи и корольки (Список). URL: <https://everyday.in.ua/?p=5309>
26. Вотчина Добкина-Кернеса. Анализ предвыборной ситуации в Харькове. URL: http://news.liga.net/articles/politics/723900-votchina_dobkina_kernesa_analiz_predvybornoy_situatsii_v_kharkove.htm
27. Сергеева А. Закарпатье – вотчина Балоги? URL: <http://ura-inform.com/ru/politics/2008/07/24/zakarpate>
28. Маліновська О. Вінницька Європейська Стратегія, зареєстрована після останніх місцевих виборів. URL: <http://vlasno.info/blogi/3/blog-politika/item/15476-vinnytska-yevropeiska-stratehiia-zareiestrovana-pislia-ostannikh-mistsevykh-vyboriv>

29. Пархоменко С. Регіональні партії: чи є загроза національній безпеці. URL: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html>
30. Що таке УГП? URL: <http://uhp.org.ua/about/party/>
31. Статут політичної партії Українська Галицька партія. URL: <http://uhp.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/Statut-UGP-nova-redaktsiya.pdf>
32. Програма. URL: <http://uhp.org.ua/about/program/politychni-reformy/>
33. Маніфест Української Галицької партії. URL: <http://uhp.org.ua/about/manifest/>
34. Качура Д. Навіщо Садовому партія, яка каже: «Галичину не чують». URL: <https://www.depo.ua/ukr/politics/yak-sadoviy-vzyav-do-sebe-nasluzhbu-galitskih-psevdo separatistiv-02112015193000>
35. Українська Галицька партія: сепаратисти чи друзі Садового? URL: <http://dyvys.info/2015/09/14/ukrajinska-halytska-partiya-separatysty-chy-druzi-sadovoho/>
36. Всеукраїнське об'єднання «Черкащани» створили не під вибори, а назавжди. URL: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_vseukrayinske-obyednannya-cerkaschani-stvorili-ne-pid-vibori-a-nazavzhdi/646761
37. Миколаєнко В. Не можна через забіганки лідерів заважати працювати політичним силам на місцях. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/157642>
38. Фонд Олександра Фельдмана виділив грант на народні ініціативи. URL: <https://feldman.ua/ua/6889-2/>
39. Международный благотворительный фонд «Фонд Александра Фельдмана». URL: <https://feldman.fund/o-fonde/>
40. Топ-15 найцікавіших назв партій, що йдуть на місцеві вибори. URL: <http://bazil-2007.livejournal.com/tag/%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B8>
41. Каплін: Полтава матиме свого президента, прем'єра та найбільш фракцію у ВР. URL: http://pplsk.org.ua/ua/n/t_kapln-poltava-matime-svogo-prezidenta-premra-ta-nayblsh-fraktsyu-u-vr/
42. Скільки вартує купити політичну партію в Україні? URL: <https://p-r.com.ua/news/skilky-vartue-kupyty-politychnu-partiyu-v-ukraini/>
43. «КМКС» Партія угорців України офіційно підтримала Володимира Чубірка на виборах міського голови. URL: <http://galagov.tv/%D0%BA%D0%BC%D0%BA%D1%81-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%...BD%D0%BE/>

44. Підлужна Ю. Берегово – під протекторатом Угорщини? URL: <https://wz.lviv.ua/article/122779>
45. Шипка Н. П. Угорська національна меншина у виборчих процесах незалежної України. URL: file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/Npchdupol_2008_79_66_24.pdf
46. Тужанський Д. Що ховається за ідеєю автономії угорців? Ризики та можливості для України. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/03/29/7063755/>
47. Наш край в местных советах. Наш край. Информационный бюлетень. 2016. № 1. С. 4. URL: <https://nashkraj.org/gazeta-nash-kraj-1-25-02-2016/>
48. Передвиборна програма політичної партії «Наш край» 10 кроків для розвитку рідного краю. URL: <https://nashkraj.org/partiya/programa-partiyi/>
49. ПР і КПУ просять сейм Польщі «заради дружби» визнати Волинську трагедію геноцидом поляків (Документ). URL: <http://tyzhden.ua/News/83799>
50. 132 нардепа, которые голосовали за «диктаторские законы» 16 января, пытаются попасть в Раду. URL: https://24tv.ua/ru/132_nardepa_kotorye_golosovali_za_diktatorskie_za_koni_16_yanvarya_pitayutsya_popast_v_radu_n492661
51. У КВУ розповіли, чому «регіональні партії» можуть становити загрозу територіальній цілісності держави. URL: <https://www.unian.ua/politics/1165255-u-kvu-rozpovili-chomu-regionalni-partiji-mojut- stanoviti-zagrozu-teritorialniy-tsilisnosti-derjavi.html>

Галина Луцишин
*професор, доктор політичних наук,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин
Національний університет «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ЕТНОРЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ

Серед сучасних політичних партій особливе місце посідають етнорегіональні партії, які відстоюють інтереси окремої етнічної групи, мають намір представницьким чином брати участь в політичному житті держави і виникають унаслідок політизації етнічності. Дослідження виникнення та функціонування етнорегіональних партій є маловивченим в українській політичній науці, часто викликають дискусії у науковому середовищі щодо функцій такого типу партій. Серед зарубіжних учених, які досліджують проблематику етнорегіональних партій, варто виділити праці Лієвен де Вінтер [4], Клаус фон Бейме, Дональд Лордовик, Франциско Летамендія, Хюрі Тюрсан, Фердинанд Мюллер-Роммель [6], Дерек Урвін та ін.

Американські науковці Гантер Р. і Даймон Л., досліджуючи сучасну типологію політичних партій, виділили три критерії (форма організації партії, характер програмних зобов'язань партії, стратегія і норми поведінки партії); виокремивши 15 типів, які включенні у різні види політичних партій. Серед яких: партії еліт, масові партії, електоральні партії, етнічні партії, партії рухи. Розглядаючи партії з етнічною основою, науковці виокремили у даній типології такі: партії національного масштабу та партії регіонального масштабу (етнічні партії та конгреси) [8].

Особливий внесок у вивчення етнорегіональних партій внесли Ліпсет і Роккан [7], які визнають виникнення етнорегіональних партій внаслідок існування «лінії розмежування», протистояння периферії та центру. Сучасний розвиток етнорегіональних партій зумовлений як існуванням вічного конфлікту центр-периферія, так і активізацією територіального протесту проти поведінки політичних інститутів. Саме поєднання регіональних та етнічних аспектів є основою таких партій.

Доналд Л. Горовіц стверджує, що етнополітичні партії є головним елементом, який привносить етнічними конфліктами в партійну політику [1, с. 84]. Натомість Моріс Дюверже розглядав етнополітичні партії як фактор, що зі своєю появою сам у майбутньому спричинятиме етнічні конфлікти [2, с.122].

Процес розвитку етнорегіональних партій є доволі тривалим, зокрема, з початку ХХ ст. у багатьох країнах Європи етнічні чинники були доволі впливовими у політичному житті держав. Етнічні спільноти, які компактно проживали в

окремих регіонах, починають створювати власні політичні партії з метою відстоювання своїх інтересів в органах влади. Зокрема, на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині існували німецька, угорська, чеська, польська, русинська, словенська та італійська партії. Проте, як засвідчують дослідження, активне наукове вивчення етнорегіональних партій починається лише у другій половині ХХ ст.

Починаючи з 90-х рр. західноєвропейські вчені значно активізували вивчення етнорегіональних партій, що зумовлено й активізацією окремих етнічних рухів та партій, регіоналістських рухів як усередині Західної Європи, так і за її межами, що впливає на процес трансформації партійних систем загалом. Також важливим питанням у контексті цього дослідження є аналіз норми та процедури, прийнятих у багатьох європейських країнах щодо функціонування етнорегіональних партій, сприяння представництву та участі етнічних меншин у політичному процесі. Зокрема, ці питання активно вивчають такі вчені, як Стефанія Барончеллі, Моніка Розіні, Роберто Фарнеті. З одного боку, науковці розглядають діяльність етнорегіональних партій як об'єктивний процес, на який впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Разом з тим, діяльність етнополітичних партій часто зумовлена активністю та впливом інших держав, що в результаті негативно впливає на розвиток нації та суспільної консолідації держави загалом.

Сучасна чеська дослідниця М. Стрмішка [5] розглядає етнорегіональні партії як політичні партії, чий виборчий та легітимізаційний потенціал спирається, насамперед, на ідентифікаційну мобілізацію етнотериторіальної громади. Проте етнічні та територіальні аспекти можуть мати різну актуальність у рамках різних підходів до вивчення етнорегіональних партій. Варто наголосити, що регіональні партії не обов'язково є етнічними партіями і навпаки. Регіональні партії можуть бути визначені як формування на основі мобілізації на регіональному рівні, або як формування, що представляють субнаціональні (регіональні) спільноти, зацікавлені у проведенні партійних функцій у повному обсязі в регіонально визначеному операційному просторі.

Етнорегіональні партії сьогодні існують у більшості держав Західної Європи. Етнічний аспект є надзвичайно важливим на регіональному рівні, оскільки він свідчить про належність до групи зі спільною етнічною культурною, досвідом, історією, традицією, етнічною ідентичністю. Сьогодні етнорегіональні партії існують у багатьох сучасних європейських державах, їх діяльність оцінюється експертами по-різному, зокрема, створення та розвиток таких партій може сприяти загостренню міжетнічних конфліктів, протистоянню титульного етносу та національних меншин. Разом з тим, такого типу партії в демократичних

державках представляють та захищають права національних меншин, беруть участь у виборах.

Етнорегіональні партії можна виокремити як різновид регіональних партій, однак деякі регіональні партії також можна розглядати і як загальнодержавні, оскільки вони часто конкурують на виборах на національному рівні. З іншого боку, загальнодержавні партії можуть стати регіональними за певних обставин. Проте особливістю є те, що етнорегіоналізм потребує виняткової групової ідентичності, і цей етнічний аспект є надзвичайно важливим, бо свідчить про належність до групи зі спільним досвідом та історією. Тому етнічна партія може бути визначена як партія, яка має за мету захистити інтерес конкретної етнічної групи, яку вона представляє. Політичне вираження етнічних, культурних чи мовних відмінностей розглядається як вирішальна та структуруюча сила партійної системи на регіональному рівні.

Разом з тим, варто зазначити, що етнорегіональні партії спираються як на регіональну ідентичність, так і на етнічну відмінність. Визначальною характеристикою програм етнорегіональних партій є їхній попит на політичну реорганізацію існуючої владної структури для певного регіону. Також важливою рисою є вимоги щодо реорганізації національної державної структури у напрямі більшої автономії або децентралізації. Такі партії часто кидають виклик існуючому державному та політико-територіальному порядку, його структурі, політичним системам, розподілу влади між центром та периферією. Те, що відокремлює ці партії від масових європейських партій, є характер їхньої претензії до держави. Звичайно, ці вимоги можуть мати різний характер – від захисту інтересів окремих етнічних груп до сепаратистських настроїв та вимог. Також визначальною характеристикою таких партій є їхній попит на "самоврядування" та державну реорганізацію.

Варто виділити й різні типології етнорегіональних партій. Зокрема, партії, які ставлять регіональні вимоги щодо визнання мовної, релігійної та культурної ідентичності та доступу участі в національному політичному житті, які не заперечують існуючу державну структуру. Окремо варто виділити партії, які вимагають структурних змін, реорганізації державної організації, її інститутів та внутрішніх кордонів. А також є партії, які вимагають розширення автономії або ж незалежності.

Сучасний досвід європейських держав свідчить, що етнічний чинник в країнах Східної і Західної Європи діє доволі по-різному. Зокрема, в парламентах Іспанії, Італії є кілька етнорегіональних партій. Хоча загальнонаціональні партії у цих державах доволі критично ставляться до етнорегіональних партій. У багатьох країнах Західної Європи заохочують участь організацій національних меншин у складі правлячої більшості, тобто етнічна група не повинна бути в

опозиції. Загальнонаціональні партії вносять свої корективи в місцеві вибори, вважаючи, що у місцевих органах влади повинні бути представлені усі регіональні меншини. Це створює фундамент для консолідації суспільства, попереджає етнополітичні конфлікти.

Розширення ЄС внесло певні корективи у національне законодавство країн Центральної та Східної Європи щодо міжнаціональних відносин. Наприклад, у Румунії представництво меншин у парламенті спеціально визначено Конституцією, зокрема, у 2000 р. році у парламенті Румунії було 18 представників національних меншин, а угорці подолали п'ятивідсотковий бар'єр. Активною партією етнічних угорців в Румунії є Демократичний альянс угорців Румунії. Аналітики зазначають, що важливу роль у розвитку угорських партій в інших державах відіграє сама Угорщина. Однак сьогодні питання діяльності етнополітичних партій в Румунії є одним із дискусійних, й у ЗМІ активно обговорюють питання про те, як обмежити представництво меншин у румунському парламенті.

Цікава ситуація щодо етнічних груп склалась у Словаччині, зокрема, в країні виділяють три найчисельніші національні групи: угорці, русини та роми, однак становище цих трьох груп абсолютно різне. Угорці активно представлені у всіх владних структурах, вони позитивно вплинули на приєднання країни до ЄС. У Словаччині угорська меншина, що становить 9,7 % усього населення, створила Словацьку угорську коаліційну партію, що бере участь у правлячих коаліціях, починаючи з 1998 р. У виборах 2016 р. партія угорської меншини Most-Híd отримала 6,5 % голосів [3]. Проте словацькі русини демонструють низьку політичну активність, а під час референдуму щодо приєднання Словаччини до ЄС русини дали чи не найбільший відсоток голосів проти.

В Україні з 90-х рр. теж почали створюватись етнічні регіональні партії, зокрема, серед найактивніших можна згадати Демократичну партію угорців України, Політичну партію "КМКС", Партію угорців України. Якщо загально характеризувати ці партії, то можна наголосити, що майже усі етнічні партії є нечисельними, їх діяльність залежить від компактного проживання етноспільноти. Наприклад, обидві угорські партії мають доволі вагомому підтримку з боку сусідньої Угорщини і представлені в облраді Закарпаття. Вони декларують створення у межах Закарпаття "Притисянського району" з центром у м. Берегове, який об'єднав би угорськомовні населені пункти області, вимагають забезпечити державне фінансування закладів освіти та культури національних меншин.

Звичайно, що процес розвитку етнорегіональних партій є доволі тривалим, на їх активність впливає надзвичайно багато чинників, і такі партії існують як у розвинутих демократичних, так і недемократичних країнах. Етнорегіональні партії спираються, насамперед, на ідентифікаційну мобілізацію етнотериторіальної громади.

Список використаних джерел

1. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти; [пер. з англ.]. Харків: Каравела, 2004. 684 с.
2. Дюверже М. Политические партии; [пер. с фр.]. М.: Академический Проект, 2000. 538 с.
3. Остапєць Ю. Вплив парламентських виборів 2013–2016 рр. на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. Геополітика України: історія і сучасність. 2017. № 1(18). С. 31–52.
4. De Winter L. Ethnoregionalist Parties and European Integration at the 1999 European Elections // Perrineau P, Grunberg G., Ysmal C. Europe at the Polls: The European Elections of 1999. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002. P. 130–145.
5. Strmiska M. A Study on Conceptualisation of (Ethno) regional Parties. Středoevropské politické studi. 2002. Vol. 4. No 2–3. URL: <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/3901/5376>.
6. Müller–Rommel F. Ethnoregionalist Parties in Western Europe. Theoretical considerations and framework of analysis // De Winter L., Türsan H. Regionalist Parties in Western Europe. London: Routledge, 1998. P. 17–27.
7. Lipset S. M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party System, and Voter Alignments. The West European Party System. Oxford, 1990.
8. Gunther R., Diamond L. Species of political parties: A new typology. Party politics. 2003. Vol. 9. No. 2. P. 167–199.

Віталій Лебедюк

*доцент, кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національний університет «Острозька академія»*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД ІНСТРУМЕНТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Феномен регіональної підтримки політичних партій в Україні досліджений фрагментарно. Абсолютна більшість наукових досліджень українських вчених зосереджує увагу на вивченні електоральної поведінки парламентських партій, залишаючи поза увагою особливості представництва позапарламентських партій у регіональних та локальних легіслатурах. У західній політичній науці існує практика дослідження політичних партій як на національному, так і регіональному рівні, якщо вони отримують мінімум один відсоток електоральної підтримки. Наприклад, на парламентських виборах 2014 р., політичні партії, які не подолали виборчий бар'єр, але набрали понад одного відсотка голосів виборців, отримали разом 19,3 % підтримки. Це стимулює нас до вивчення особливостей електоральної підтримки політичних партій на регіональному та локальному рівнях.

Реалізація політичними партіями своїх функцій залежить від рівня їх підтримки на виборах. Електоральна підтримка може набувати регіонального (підтримка в окремих регіонах, районах чи містах) або загальнонаціонального (однорідна підтримка по всій країні) характеру. В зарубіжних дослідженнях, коли йдеться про рівень підтримки політичних партій по територіальних одиницях, застосовують визначення «партійна націоналізація» (party nationalization) [4, 140]. Під партійною націоналізацією розуміють міру одержання партіями однакового рівня електоральної підтримки по всій території країни. Про високий рівень партійної націоналізації говорять у тому випадку, якщо частки голосів, отриманих партіями на виборах, майже однакова у всіх адміністративно-територіальних одиницях країни, тоді, як слабонаціоналізовані партії у різних адміністративно-територіальних одиницях країни мають значне варіювання електоральної підтримки. Цю ж логіку можна застосовувати й до вивчення рівня націоналізації партійної системи.

Показники вимірювання партійної націоналізації можна умовно поділити на дві категорії: показники електоральної гомогенності та показники електоральної інфляції. В основу показників першої категорії покладено принцип концентрації електоральної підтримки. Розглянемо еволюцію вимірювання рівня електоральної гомогенності політичних партій.

Перші дослідження партійної націоналізації ґрунтувалися на визначенні частки електоральної підтримки партій на рівні територіальних одиниць. Особливо в

електоральних системах з малими виборчими округами, де усталені партії не змагальні на національному рівні, а конкурентні у деяких регіонах.

Дослідники Р. Роуз та Д. Ервін під час оцінювання регіональної підтримки політичних партій використовували індекс накопичення регіональної нерівності CRI (cumulative regional inequality index). Математичне вираження цього індексу має такий вигляд [7]:

$$CRI = \frac{\sum_{i=0}^n \left| \frac{v_j}{v_n} - \frac{p_{ij}}{p_{in}} \right|}{k},$$

де v_j – кількість голосів, відданих у регіоні j ;

v_n – кількість голосів, відданих на національному рівні;

p_{ij} – кількість голосів, отриманих партією у регіоні j ;

p_{in} – кількість голосів, отриманих партією на національному рівні;

k – кількість територіальних одиниць.

Значення показника підсумовується для кожної партії. Індекс вимірює різницю між регіональною підтримкою політичних партій та загальнонаціональною. Чим ближче значення до нуля, тим менша різниця між електоральною підтримкою партій.

Індекс А. Лі дуже простий у вимірюванні, адже передбачає ділення суми відхилень національного і регіонального голосувань (як у індексі накопичення регіональної нерівності) не на кількість територіальних одиниць, а на число два, оскільки існує відмінність між територіальними одиницями. Формула обчислення трансформується так [6]:

$$L = \frac{\sum_{i=0}^n \left| \frac{v_j}{v_n} - \frac{p_{ij}}{p_{in}} \right|}{2},$$

Головним недоліком таких вимірювань є залежність результату від величини партійної підтримки, що позбавляє їх евристичної цінності у вивченні партійної націоналізації. У більш популярних партій величина відхилень від середнього завжди буде більше, ніж у дрібних, тому використання розглянутих індексів може викривлювати рівень електоральної підтримки. Усвідомлення цієї проблеми підштовхнуло дослідників до розробки більш складних індексів, що враховують кількість регіонів та загальнонаціональний рівень підтримки партії.

Д. Карамані використовував показники для опису ступеня націоналізації політичних партій, обчислюючи частку виборчих округів, де політична партія отримує більшість. Індекс територіального охоплення (territorial coverage index) обчислюють за формулою [2]:

$$T = \frac{\sum \sum \pi_{ij}}{(N_{ov} * d)},$$

де π_{ij} – індикатор того, що партія j є конкурентною у територіальній одиниці i ;

N_{ov} – загальна кількість партій, що конкурують на виборах;

Зазначені індекси легко пояснити та обчислити, проте вони не є значимими під час оцінювання рівня націоналізації. Вимірювання частки конкурентних територіальних одиниць дає незначну інформацію про регіональну гетерогенність партійної підтримки. Партії з регіонально зосередженим електоратом, які намагаються висунути кандидатів у більшості виборчих округів, будуть виміряні як високонаціоналізовані, навіть якщо регіональна підтримка засвідчить що це не так. У виборчій системі з одномандатним загальнонаціональним виборчим округом індекс за замовчуванням покаже значення 100 % для всіх досліджуваних партій.

Спроби вирішити проблему чутливості статистичних показників до частки партійної підтримки та кількості регіонів за допомогою все більш складних вимірювань привели до того, що сьогодні розроблено вже значну кількість відповідних індексів.

Принципово новий підхід до вимірювання електоральної гомогенності за допомогою вивчення регіональних відхилень від середнього результату, розроблений М. Джонсом і С. Майнверінгом. Показник дає змогу вимірювати рівень націоналізації не тільки політичних партій, а й партійної системи загалом. М. Джонс і С. Майнверінг за основу розробки оцінки партійної націоналізації взяли коефіцієнт Джині, сконструювавши формулу PNS (party nationalization score):

$$PNS = 1 - G,$$

де G – це коефіцієнт Джині.

Коефіцієнт Джині є мірою нерівності між певними одиницями аналізу. У соціальних науках найчастіше використовують для вимірювання нерівності соціальних груп у суспільстві на основі зіставлення їхніх доходів. Під час застосування індексу Джині в дослідженні партійної націоналізації використовують голоси, віддані за партію. Якщо партія має однорідну підтримку, то в кожній адміністративно-територіальній одиниці вона має отримати аналогічну кількість голосів. Відповідно, якщо партії дуже гетерогенні, їх електоральна підтримка буде нерівномірно поширена по країні і зосереджена в декількох адміністративно-територіальних одиницях. Запропонований показник є зручним для інтерпретації, оскільки лежить у межах від нуля до одиниці. Чим ближче значення до 1, тим рівніше розподіляються частки голосів виборців, що свідчить про високий рівень націоналізації партії (партійної системи). І, навпаки, чим показник ближче до 0, тим менш націоналізованою є політична партія (партійна система).

Варто зауважити про існування певних умов, які показник партійної націоналізації (PNS) не враховує. Наприклад, партія може мати регіональну відмінність у програмному характері та соціальній базі, але отримати однакову електоральну підтримку в усіх регіонах. Під час дослідження може виявитись, що партія є ідеально націоналізована, не зважаючи на внутрішні відмінності на рівні регіональних одиниць. Тобто показник партійної націоналізації не показує програмну гомогенність партії на субнаціональному рівні. Також це не є свідченням згуртованості чи дисциплінованості партії на національному рівні. Разом з тим, якщо країна поділена на велику кількість територіальних одиниць, то простежується занижена оцінка партійної націоналізації. Отже, якщо маємо більш деталізовані дані по країні, її партійна система видаватиметься більш гетерогенною, ніж у тому випадку, якщо брати до уваги лише великі територіальні одиниці. Тому виникає методологічна проблема щодо застосування показника у компаративних дослідженнях, оскільки значення показника буде некоректним за умови різних розмірів територіальних одиниць.

Згодом учені запропонували вдосконалити показник партійної націоналізації, зважаючи на розмір регіонів (тобто частку виборців у регіоні) та їх кількість. Д. Бокслер запропонував стандартизований показник оцінки націоналізації політичних партій sPNS (standardized party nationalization score), який ґрунтується на оцінці партійної націоналізації та кількості територіальних одиниць [1]:

$$sPNS = PNS^{(\log 10 / \log \text{unit})}$$

Це трансформований показник партійної націоналізації PNS. З метою порівнюваності між країнами Д. Бокслер використовує десятковий логарифм ($\log 10$) та логарифм кількості адміністративно-територіальних одиниць країни ($\log \text{unit}$). Стандартизована оцінка партійної націоналізації враховує, що валідність оцінки партійної націоналізації буде в тому випадку, якщо матимемо дані саме від десяти територіальних одиниць.

Г. Голосов запропонував використовувати міри партійної націоналізації індекси партії націоналізація IPN (index of party nationalization). Математичне вираження індексу набуває такого вигляду [3]:

$$IPN = 1 - \frac{n - ((\sum_1^n s_i)^2 / \sum_1^n s_i^2)}{n - 1}$$

де означає кількість виборчих округів; а s_i – частка голосів, отриманих i партією в кожній територіальній одиниці. За результатами крос-національного дослідження, значення показника корелює із результатами оцінки партійної націоналізації PNS, розробленого М. Джонсом і С. Майнверінгом.

Другий підхід до вимірювання партійної націоналізації ґрунтується на вивченні так званої інфляції, яку розглядають як антитезу націоналізації. В межах даного підходу проводиться порівняння розподілу електоральної поведінки на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Якщо конкуренція на цих рівнях майже однакова, то можна говорити про високий ступінь партійної націоналізації, тоді як перевищення загальнонаціонального показника (особливість розрахунків така, що можливе тільки перевищення) свідчить про інфляцію.

Й. Моєніус та Ю. Касуя запропонували використовувати показник регіональної інфляції (*local inflation measure*) для вивчення рівня націоналізації партійної системи. Показник обчислюється за формулою [5]:

$$I_i = \left(\frac{ENP_{nat} - ENP_i}{ENP_i} \right) * 100,$$

де ENP_i – ефективна кількість партій у територіальній одиниці;

ENP_{nat} – ефективна кількість партій на національному рівні.

Міра регіональної інфляції засвідчує, наскільки розмір партійної системи в територіальній одиниці відрізняється від розміру партійної системи на національному рівні. Отже, він інформує про ступінь внеску кожної територіальній одиниці в інфляцію партійної системи на національному рівні. Низький рівень інфляції партійної системи на національному рівні може бути наслідком високої партійної конкуренції на регіональному рівні. Вчені зазначають, що поряд з показником інфляції потрібно розраховувати дисперсію, щоб повноцінно оцінити рівень партійної націоналізації.

Розглянутий інструментарій дослідження регіональної підтримки політичних партій відкриває додаткові можливості для вивчення українських виборів з погляду націоналізації та регіоналізації партійної системи. Дефіцит таких досліджень контрастує з досить поширеною практикою описових досліджень щодо зміни електоральної підтримки на загальнонаціональному рівні. Позитивною є тенденція щодо консолідації дослідників навколо вивчення регіональних особливостей діяльності політичних партій, які презентують свої напрацювання під час щорічної міжнародної наукової конференції пам'яті Юрія Шведа (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Вимірювання ступеня партійної націоналізації дає можливість говорити як про поточний зріз, так і про динаміку цього процесу, що надає багатий матеріал для змістовних порівняльних досліджень. Сьогодні розроблено багато різних індикаторів партійної націоналізації, якість і придатність яких, однак, не завжди висока. Пошук єдиної універсальної міри партійної націоналізації залишається дискусійним, тоді як існуючий інструментарій уже проливає світло на особливості територіальних моделей партійної поведінки. Отже, це спонукає нас як до подальшого теоретичного вивчення партійної націоналізації, так й до практичного

застосування існуючого інструментарію, що сприятиме розвитку компаративних досліджень у політичній науці в Україні.

Список використаних джерел

1. Bochsler D. Measuring party nationalisation: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units. *Electoral Studies*. 2010. Vol. 29. No.1. P.155–168.
2. Caramani D. *The nationalization of politics: The formation of national electorates and party systems in Western Europe*. Cambridge University Press, 2004.
3. Golosov G. Party system nationalization the problems of measurement with an application to federal states. *Party Politics*. 2016. Vol. 22. No. 3. P. 278–288.
4. Jones M., Mainwaring S. The nationalization of parties and party systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas. *Party Politics*. 2003. Vol. 9. No. 2. P. 139–166.
5. Kasuya Y., Moenius J. The Nationalisation of Party Systems: Conceptual Issues and Alternative District-Focused Measures. *Electoral Studies*. 2008. Vol. 27. No.1. P. 126–135.
6. Lee A. The persistence of difference: electoral change in cornwall. *Political Studies Association Conference*. Plymouth, 1988.
7. Rose R., Urwin D. W. *Regional differentiation and political unity in Western nations*. Sage publications, 1975.

Вадим Маркітантов
*доцент, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

Олександр Рибщун
*доцент, кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Зародження інституціоналізації багатопартійності в Україні відстежується ще в часи пізньої радянської Перебудови. Проте остаточно цей процес ще далеко не завершений. Постійно формуються нові «тренди», які особливо чітко проявляються під кожні чергові/позачергові вибори. Одним із таких нових політичних трендів останнім часом стають політичні партії регіонального значення та з атрибутивними ознаками «регіональності». Метою цього огляду є виявлення та загальна характеристика таких партій на Хмельниччині (в контексті однієї із характеристик інституціоналізації багатопартійності в Україні).

Початки юридичного оформлення політичних партій в Україні припадають на 1990 р. Проте формування партійних організацій на місцях розпочинається з певним запізненням. У Хмельницькій області перші з'являються лише у 1993-1994 рр., такими стають обласні партійні організації УРП, КУН, НРУ, СПУ, КПУ, ДемПУ та ЛПУ. Проте вже місцеві вибори 1994 р. засвідчили їх абсолютну інертність і явно недостатню впливовість у регіоні – більшість депутатських корпусів сформувались з позапартійних представників¹. Особливо помітно це проявилось на рівні районних рад, де показник партійності не перевищував 7 %.

Пік чергової інституційної активності багатопартійності знову припадає на виборчу кампанію, цього разу 1998 р. Вже у 1996 р. в області реєструє обласне представництво Міжрегіональний Блок Реформ (МБР)². А за 1997 – початок 1998

¹ Зокрема, саме така ситуація склалася у Хмельницькій обласній раді, Кам'янець-Подільській, Ізяславській, Шепетівській районних радах, Кам'янець-Подільській міській раді, що, на нашу думку, є типовим для висновків по області.

² МБР – політична партія України, що виникла у 1993 році як політичне об'єднання. У січні 1995 р. партія зареєстрована Міністерством юстиції України. У грудні 2001 р. партія припинила своє існування шляхом приєднання до Народно-демократичної партії. Наказ про анулювання запису щодо державної реєстрації партії видано Міністерством юстиції України 25.02.2002 р.

рр. подібних представництв зареєстровано ще 13. Станом на 01.03.1998 р. в Хмельницькій області зареєстровано вже 20 обласних організацій політичних партій. Найбільш чисельними та впливовими на цей час були обласні організації КПУ, СПУ, НРУ, АПУ, ВО «Громада».

Водночас місцеві вибори вкотре засвідчили: партії та їх місцеві організації, орієнтовані на загальнонаціональний рівень, є технологічним ресурсом президентської і парламентської кампаній; дійсного регіонального представництва не здійснюють. Як наслідок, депутатами місцевих рад стали переважно позапартійні кандидати. Так, у Хмельницькій обласній раді їх налічувалось 77,6 від загального складу, у Шепетівській районній – 79,8, Кам'янець-Подільській районній – 82,5, Кам'янець-Подільській міській – 90, Ізяславській райраді – 96,7%. За даними І. Шкурата, частка позапартійних обранців у районних радах по Україні в цей час становила 82 % [56, с. 116].

Отже, як засвідчують факти, попри певний організаційний ріст суттєвого впливу на регіональну політику в той період політичні партії ще не мали, водночас неформований був ще й тренд політичної партії регіонального значення. Більшість політичних партій, які розширювали своє регіональне представництво, станом на кінець 90-х рр. були орієнтовані на «битву за Київ».

Головною характеристикою наступного передвиборчого сезону стає ріст кількості політичних суб'єктів, які реєструють в області свої представництва; кількості офіційно заявлених членів/прихильників. Так, уже на середину 2001 р. кількість обласних організацій політичних партій у регіоні зросла майже вдвічі й становила 49 осередків (реально діючими, з різним ступенем активності, близько 40). Поступово збільшується й кількість партійців, яка доходить майже до 63 тис. осіб, що становило трохи більше 5,2 % загальної кількості виборців. Найчисельнішими з активно діючих місцевих організацій у цей час були АПУ, СДПУ(о), НДП, КПУ, ВО «Батьківщина», СДС (від 4,5 до 9 тисяч осіб). Певну суспільну активність проявляли менш чисельні обласні організації політичних партій – ДемПУ, НРУ, УНР, ДС, у яких налічувалось від 800 до 2,5 тис. осіб.

Тоді ж з'являються й перші рейтингові соціологічні дослідження щодо місцевих партійних організацій, у висновках яких чітко стверджувалося, що вплив на електорат такі організації мають явно слабкий, водночас патерналістські налаштовані респонденти вважали, що саме ці організації (як суб'єкти влади, хоча здебільшого лише потенційної) помітно впливали на розв'язання соціально-економічних і суспільно-політичних проблем регіону.

Подібно до суттєвого росту обласних організацій політичних партій, звикання електорату до багатопартійної системи і, вочевидь, певного росту популярності національних політичних партій, за результатами виборів 2002 р., вперше суттєво збільшується показник партійності у місцевих радах. Здебільшого в цей час

показник коливався в межах 40–50 % від загального складу. Результати виборів засвідчили також появу в місцевій владі нових партій, урізноманітнення партійної присутності у складі рад порівняно з попередніми скликаннями.

Напередодні «Помаранчевої революції», у першому півріччі 2004 р., в області діяло 85 обласних організацій політичних партій, а на кінець року в містах і районах діяло 875 районних, 335 міських та 4116 первинних парторганізацій. В обласних організаціях на початок 2004 р. налічувалось близько 185 тис. осіб.

Революція і зумовлена нею громадсько-політична активність стають стимулюючим імпульсом для продовження інституціоналізації багатопартійності. В масштабах Хмельницької області у другому півріччі 2004–2005 рр. простежувалася значна активність провідних політичних сил: більшість обласних організацій продовжували роботу щодо структурної розбудови, тривали процеси створення та реєстрації нових осередків. В область заходять нові партії. Загалом, станом на 10.07.2005 р. у Хмельницькій області зареєстровано 102 обласні організації політичних партій (напередодні виборів 2006 р. вже налічувалося 114), у містах і районах діяло 945 районних, 350 міських, 4 350 первинних партійних організацій, а кількість партійців зросла на 15–18 тис. осіб порівняно із минулим роком і становила уже понад 200 тис. осіб. Найширше в регіоні були представлені СДПУ(о), ВО «Батьківщина», Партія регіонів, НПУ, СПУ.

Вибори 2006 р. проводилися за зміненим виборчим законодавством, відповідно до якого депутати обиралися за пропорційною виборчою системою. Ці зміни позначилися на партійному представництві депутатів рад, точніше на співвідношенні партійних та позапартійних представників.

Аналіз результатів виборів засвідчив відчутне скорочення чисельності позапартійних представників у всіх досліджених радах – показник становив від 4 до 20 %. Найбільш представленими політичними партіями у радах стали провладні ВО «Батьківщина» та НСНУ. В обласній раді їх було, відповідно, 33,3 % (30 осіб) та 10 % (9 осіб). Дещо менше представництво отримали Партія регіонів, Народна партія – по 8,9 % (по 8 осіб) та СПУ – 5,6 % (5 осіб). Інші політичні сили були мізерним представництвом.

Після виборів темпи кількісного зростання очікувано уповільнилися, про що засвідчують дані станом на квітень 2007 р., за якими облорганізацій політичних партій налічувалося 119. Уже через рік, у 2008 та особливо 2009 рр., знову фіксуємо значний ріст чисельності обласних організацій політичних партій (на початок 2010 р. їх зареєстровано аж 145).

Проте іманентна політична криза на фоні труднощів національної економіки, спричинених світовою фінансово-економічною кризою і проблемами зовнішньої політики, спричинюють ріст недовіри до всіх інститутів політики і державної організації. Заручником цієї кризи легітимності стає й вітчизняна багатопартійна

система. Місцеві вибори 2010 р. засвідчили ріст кількості позапартійних депутатів (їх відсоток становив від 13 до 35 %), попри те, що саме політичні партії були безпосередніми суб'єктами висування кандидатів.

Дослідження партійної належності депутатів засвідчило значні відмінності між кількістю обраних депутатів від партій та їх партійністю. Найбільше у радах представлені дві політичні сили – ВО «Батьківщина» та Партія регіонів, хоча тут є суттєва заувага, що стосується саме Хмельницької області. У той час, коли ВО «Батьківщина» була цілком сформованою та монолітною у регіоні, що виявляється у практично повному партійному представництві обраних депутатів, Партія регіонів у цьому сенсі виглядає значно слабшою, оскільки показники її партійної належності значно відрізняються від рівня електоральної підтримки. Серйозно поступаються, хоча й представлені в усіх досліджуваних радах, «Фронт змін», Народна партія та «Сильна Україна», близькою до них є також ВО «Свобода».

26 жовтня 2014 р. відбулися позачергові вибори до Верховної Ради України, явка виборців на яких становила понад 60 %. Переможцями в одномандатних виборчих округах Хмельниччини стали шестеро самовисуванців та представник «Блоку Петра Порошенка». Важливо зазначити, що лише один із переможців-самовисуванців не приєднався пізніше до жодної із парламентських фракцій. На цей момент регіон у Верховній Раді України репрезентують четверо представників «Блоку Петра Порошенка»: по одному від депутатських груп «Воля народу» та «Партія «Відродження» й один позафракційний депутат.

П'ятивідсотковий бар'єр на Хмельниччині подолали шість політичних сил. Перше і друге місце, повторюючи картину загалом по Україні, поділили «Народний фронт» – 26,09 % та «Блок Петра Порошенка» – 24,98 %. Далі розташувались «Об'єднання «Самопоміч» – 10,39 %, Радикальна Партія Олега Ляшка – 9,33 %, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 7,65 та Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 5,43. Характерним для області була неспроможність спадкоємця Партії регіонів Опозиційного блоку подолати прохідний бар'єр – лише 2,23 % голосів.

Отже, саме на «Народний фронт» та «Блок Петра Порошенка» виборці покладали найбільше сподівань, а самі партії максимально впливали на політичне життя регіону. Найближчою серед інших до подолання мінімального бар'єру була партія «Заступ», яка спромоглася отримати понад 4 % голосів. Натомість вісім політичних партій не змогли набрати й понад 0,1 %.

Порівняно з попередніми, позачергові вибори до Верховної Ради засвідчили більший вплив в області кандидатів-мажоритарників, що відмовилися позиціонувати себе із будь-якою політичною партією. Високий рівень позапартійних кандидатів став характерною особливістю й останніх місцевих виборів. Відмінності посилились й щодо симпатій виборців до політичних партій на загальнонаціональних і місцевих

виборах. Так, якщо на парламентських виборах беззаперечними лідерами стали «Народний Фронт» та «Блок Петра Порошенка», то на рівні місцевих виборів найпотужнішими, через відмову «Народного Фронту» брати участь у виборах, виглядали ПП «За конкретні справи», «БПП «Солідарність», АПУ та ВО «Батьківщина». Характерним стала також неготовність до місцевих виборів в області «Самопоміч», яку виборці підтримали на виборах до Верховної Ради. Нерозвинута партійна структура не дозволила виставити в округах достатньої кількості своїх представників.

Наступним сезоном суттєвої активізації регіонального розгортання політичних партій стала їх підготовка до чергових місцевих виборів восени 2015 р. Зокрема, в цей рік кількість обласних осередків, що були зареєстровані обласним управлінням юстиції, збільшилася до 233. Не зважаючи на таку чисельність зареєстрованих партій, до рад потрапили депутати лише кількох (обласна – 7, міські і районні від 4 до 9).

Водночас саме вибори 2015 р. можна характеризувати як вибори нових, іноді маловідомих, політичних партій. І саме на цих виборах у Хмельницькій області чи не вперше з'являються політичні партії, які можна умовно вважати партіями регіонального, а не загальнонаціонального вираження. Критеріями такого їх розуміння стали локалізовані в межах області (а то й окремих виборчих округів) електоральні бази-бастіони, локалізовані зони їх електоральної активності й електорального успіху, нерозвинене інституційне представництво в інших регіонах/областях/округах й т.п. Лідерами перегонів загалом по області виявились й такі політичні сили, як, наприклад, очолювана нардепом О. Герогою партія «За конкретні справи». Причому «За конкретні справи» спромоглася отримати перемогу в семи районних радах, натомість провладна національна «БПП «Солідарність» – лише у шести.

Чи можемо ми наразі дійсно вести мову про те, що один із векторів інституціоналізації вітчизняної багатопартійності спрямувався у напрямі регіональних проектів типу «За конкретні справи», а чи маємо унікальний виняток, результат системного оновлення політичної системи на фоні революції та війни? Чітких відповідей допоки, на жаль, у нас немає. При цьому варто, на нашу думку, більш пильно придивитися до цього феномену. Партія очолюється і безпосередньо асоціюється із вже згаданим нардепом, власником мережі гіпермаркетів «Епіцентр» О. Герогою, вихідцем із м. Городок Хмельницької області, який уже кілька виборчих сезонів поспіль балотується (сам та представляє кандидатів із свого бізнес-оточення) на округах саме Хмельниччини. Тут йдеться про кілька районів, які можна розглядати як плацдарм, із якого відбувається поступове розширення «анклаву»: Городецький, Ярмолинецький, Дунаєвецький, дещо меншою мірою Чемеровецький, Новоушицький, Віньковецький, Летичівський (фактичний ареал покриття – південна Хмельниччина, крім Кам'янець-Подільського району).

Абсолютно закономірно, що саме з цих територій урешті й відбувся основний «десант» герегівських депутатів до обласної ради (хоча тут варто зазначити, що партія «За конкретні справи» на виборах 2015 р. представлена повноформатними списками практично до усіх районних, міських і значної кількості сільських та селищних рад Хмельниччини).

Районне представництво в обласній раді за результатами виборів: 3 депутатів – м. Городок і Городоцький район; 4 – м. Дунаївці і Дунаєвецький район; 2 – Ярмоленецький район; 3 – Чемеровецький; 2 – Вінковецький. Тут варто зауважити, що герегівці перемогли на всіх округах у зазначених районах, при цьому розмістились на 1–12 і 14–15 прохідних позиціях у виборчому списку партії із відсотковими долями від 53,39 до 25,30% голосів виборців у межах округу. На 13 позиції у списку став «важкоатлет» хмельницького політикуму, очільник Хмельницького обласного територіального відділення Антимонопольного Комітету України, в минулому нардеп, голова Хмельницької облдержадміністрації, ректор Хмельницького інституту регіонального управління і права В. Олуйко, який балотувався по округу в Білогірському районі. Останні прохідні позиції списку обійняли кандидати із Теофіпольщини, Красилівщини та м. Хмельницький. В подальшому, після остаточної реєстрації, список підтягнуто депутатами від Летичівського (1) та Хмельницького (2) районів (завдяки нардепу О. Герезі (перший номер списку) та представникам (по одному) від Чемеровецького і Дунаєвецького районів). Що стосується соціально-професійних характеристик фракції «За конкретні справи», то тут маємо, крім вже згаданого В. Олуйка, двох помічників-консультантів О. Герези, менеджера його бізнескорпорації, двох вузівських викладачів із Хмельницького та Львова, кількох чиновників (заступник директора районної служби зайнятості, начальник ділянки ПАТ «Хмельницькгаз», голова райради, міський голова, экс-голова райдержадміністрації), кількох директорів промислових та сільськогосподарських підприємств, кількох військових та лікарів. Щонайменше троє депутатів в облradі безпосередньо входять до бізнес-групи «Епіцентр». А вже ближче до чергових виборів, 2018 р., «герегівці» здобули також крісло голови облдержадміністрації – губернатором став колишній топ-менеджер «Епіцентру», голова фракції «За конкретні справи» у Хмельницькій облradі В. Лозовий.

Повертаючись загалом до виборчої кампанії 2015 р., можемо зазначити, що, як і попереднього разу, відсоток партійної належності депутатів кардинально відрізняється від рівня електоральної прихильності до партій, тобто голосів, отриманих на виборах. Крім того, не зважаючи на змінену виборчу систему та роль політичних партій у виборчому процесі, простежується тенденція до суттєвого збільшення кількості позапартійних депутатів у досліджуваних радах.

Узагальнюючи, можемо констатувати, що з 2006 р. відбуваються швидкі зміни як у виборчому законодавстві, так і в політичній ситуації в країні, на яку політичні партії не завжди вчасно реагують, особливо на рівні регіональних та місцевих організацій. А це призводить до того, що вони не встигають до виборів побудувати належного рівня партійну структуру, завести в неї представників, здатних заручитися значною підтримкою електорату, що забезпечило б їм перемогу. До того ж надзвичайно великий вплив мають парламентські партії, які визначають умови електоральної боротьби власних місцевих організацій або, як у випадку з Народним фронтом, узагалі відмовляють їм у боротьбі за місцеві депутатські мандати.

У випадку з деякими партіями на місцевому рівні відбувається симбіоз їх лідерів із представниками великих бізнесових груп, невеликих бізнес-структур або окремими впливовими у регіоні бізнесменами. Відповідно, область поділено на декілька зон впливу від великого бізнесу, що зайшов у політику.

Усе це, попри ріст суб'єктності політичних партій та їх постійне кількісне зростання, призводить до поступового збільшення кількості позапартійних депутатів, а отже, й до зниження власне впливу політичних партій на регіональний рівень політичного життя.

Наразі відбувається фактична інституціоналізація політичних організацій на кшталт партії регіонального значення, типовим зразком якої можемо вважати «За конкретні справи». Водночас такою партією вона є все-таки умовно, керуючись із кількома параметрами, насамперед, локалізованого півднем Хмельниччини електорального та обмеженого Хмельниччиною мандатного представництва. А тому її можна швидше вважати технічним плацдармом конкретної бізнес-групи для входження у владу.

Список використаних джерел

1. Вони стали депутатами обласної ради. Подільські вісті. 1998. № 43 (17488). 3 квітня.
2. Вони обрані депутатами обласної ради. Подільські вісті. 2002. № 50–51 (18118–18119). 5 квітня.
3. Депутати Кам'янець-Подільської міської ради, обрані на виборах 26 березня 2006 року. Край Кам'янецький. 2006. № 18 (13428). 13 квітня.
4. Зареєстровані кандидатами у депутати районної ради. Край Кам'янецький. 1998. № 27 (12769). 24 березня.
5. Інформація про зареєстровані на території Хмельницької області структурні утворення політичних партій (станом на 25.09.2003). Ф. 6377. Оп. 2.

Спр. 682. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 56 арк.

6. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в травні 2001 року.

Ф. 6377. Оп. 2.

Спр. 260. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 161 арк.

7. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в липні 2001 року.

Ф. 6377. Оп. 2.

Спр. 260. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 161 арк.

8. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в липні 2002.

Ф. Р-6377. Оп. 2.

Спр. 484. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 185 арк.

9. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в січні-червні 2005 року.

Ф. 6377. Оп. 4.

Спр. 57. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 169 арк.

10. Інформація про зареєстровані на території Хмельницької області структурні утворення політичних партій (станом на 01.10.2005).

Ф. 6377. Оп. 4.

Спр. 57. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 169 арк.

11. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 59 (16899). 26 травня.

12. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 61 (16901). 31 травня.

13. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 62 (16902). 2 червня.

14. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 63 (16903). 4 червня.
15. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 64 (16904). 7 червня.
16. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 65 (16905). 9 червня.
17. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 66 (16906). 11 червня.
18. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1994. № 67 (16907). 14 червня.
19. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 24 (17469). 26 лютого.
20. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 26 (17471). 3 березня.
21. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 27 (17472). 5 березня.
22. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 28–29 (17473–17474). 6 березня.
23. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 30 (17475). 10 березня.
24. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 31 (17476). 12 березня.
25. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 33 (17478). 17 березня.
26. Кандидатами зареєстровані. Подільські вісті. 1998. № 34 (17479). 19 березня.
27. Кого обрали до районної Ради? Край Кам'янецький. 1994. № 53 (12411). 2 липня.
28. Кого обрано до обласної Ради. Подільські вісті. 1994. № 75 (16915). 30 червня.
29. Місцеві вибори 31.10.2010. Хмельницька область. Центральна виборча комісія. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>
30. Обласні організації політичних партій Хмельниччини: інформаційна довідка станом на 01.06.1998 року.
Ф. Р-6377. Оп. 1.

Спр. 813. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 86 арк.

31. Підсумки голосування в багатомандатному виборчому окрузі з виборів депутатів Хмельницької обласної ради. Кам'янець-Подільський вісник. 2010. № 46 (12 листопада). С. 8–9.

32. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 2002. № 8 (835). 22 лютого.

33. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 2002. № 10 (838). 1 березня.

34. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 2002. № 11 (839). 7 березня.

35. Повідомлення міської виборчої комісії. Кам'янець-Подільський Вісник. 1994. № 43 (354). 2 червня.

36. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 1998. № 9 (627). 28 лютого.

37. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 1998. № 10 (628). 7 березня.

38. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів і голови міської Ради. Кам'янець-Подільський Вісник. 1994. № 51 (362). 30 червня.

39. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів і голови міської Ради. Кам'янець-Подільський Вісник. 1994. № 52 (363). 2 липня.

40. Повідомлення міської виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 1994. № 14 (632). 4 квітня.

41. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський Вісник. 2002. № 15 (843). 5 квітня.

42. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови. Кам'янець-Подільський вісник. 2002. № 16 (844). 12 квітня.

43. Повідомлення про підсумки голосування та результати виборів депутатів Хмельницької обласної Ради. Подільські вісті. 2006. № 53 (18832). 11 квітня.

44. Повідомлення районної виборчої комісії. Шепетівський вісник. 1994. № 51 (12296). 2 липня.

45. Повідомлення районної виборчої комісії. Депутатами Шепетівської районної ради обрані. Шепетівський вісник. 2002. № 42–43 (12305–13306). 4 квітня.

46. Повідомлення районної виборчої комісії по виборах депутатів районної ради. Шепетівський вісник. 1998. № 37–38 (12693–12694). 3 квітня.

47. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії. Шепетівський вісник. 2002. № 18 (12281). 12 лютого.

48. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії. Шепетівський вісник. 2002. № 21 (12284). 19 лютого.

49. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії. Шепетівський вісник. 2002. № 24 (12287). 26 лютого.

50. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії про підсумки голосування та результати виборів депутатів до Шепетівської районної ради. Шепетівський вісник. 2006. № 38 (13912). 4 квітня.

51. Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі: Протокол Центральної Виборчої Комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua/info/zbvo_2012.pdf

52. Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі: Протокол Центральної Виборчої Комісії. URL: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf

53. Список зареєстрованих обласним управлінням юстиції обласних організацій політичних партій і їх районних, міських осередків станом на 10.06.99. Ф. 6377. Оп.1.

Спр.1006. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій, громадських об'єднань про проведення на території області виборів, референдумів та опитувань і довідки та інформації про їх виконання, 52 арк.

54. Хмельницька обласна рада. Центральна виборча комісія. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WM02815?PID112=12&PID102=8504&PF7691=8504&rej=0&pt00_t001f01=800&pxto=0

55. Чергові місцеві вибори 25.10.2015. Хмельницька область. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM037?PT001F01=100&PT00_T001F01=100&pid112=21&pid100=68&rej=0

56. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президентіві України. Одеський філіал. Одеса: Аспропринт, 1999. Вип. 2. С. 111–118.

Ігор Доцяк

*доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»*

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ/ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Окреслення регіональних особливостей функціонування політичних партій ґрунтується на дефініції самого поняття «регіон». Базовим підходом можна визначити те, що «регіон» означає область, частину певної країни, країну або частину світу, які відрізняються від інших природними, соціально-економічними, культурними й іншими особливостями [1, с. 317]. Регіон у вигляді історично сформованої територіальної одиниці з певними природними, економічними, культурними особливостями, з регіональною ідентичністю населення може мати внутрішні або транснаціональні кордони та відігравати важливу роль у функціонуванні політичної системи країни на загал. Саме регіональні особливості в новітній історії незалежної України були одним із визначальних чинників формування політичних орієнтацій та електоральних преференцій громадян, що зумовлювало логіку партійної конкуренції у виборчих кампаніях. У нашому дослідженні ми окреслюємо регіональні межі територією Івано-Франківської області, що є складовою частиною Галичини. При подібності основних історичних, етнічних, соціокультурних та соціально-економічних характеристик можна виділити чимало регіональних особливостей, що мають опосередкований вплив на політико-партійні відносини: моноетнічність населення області, 95 % якого становлять українці; мовно - культурна однорідність; домінуючий вплив однієї релігійної конфесії (УГКЦ); переважання аграрного укладу, проживання більшості населення в селах та малих містечках; історично сформовані націоналістичні та націонал-демократичні погляди, що домінують в електоральних орієнтаціях; досвід політичної діяльності в умовах авторитарних та тоталітарних політичних режимів.

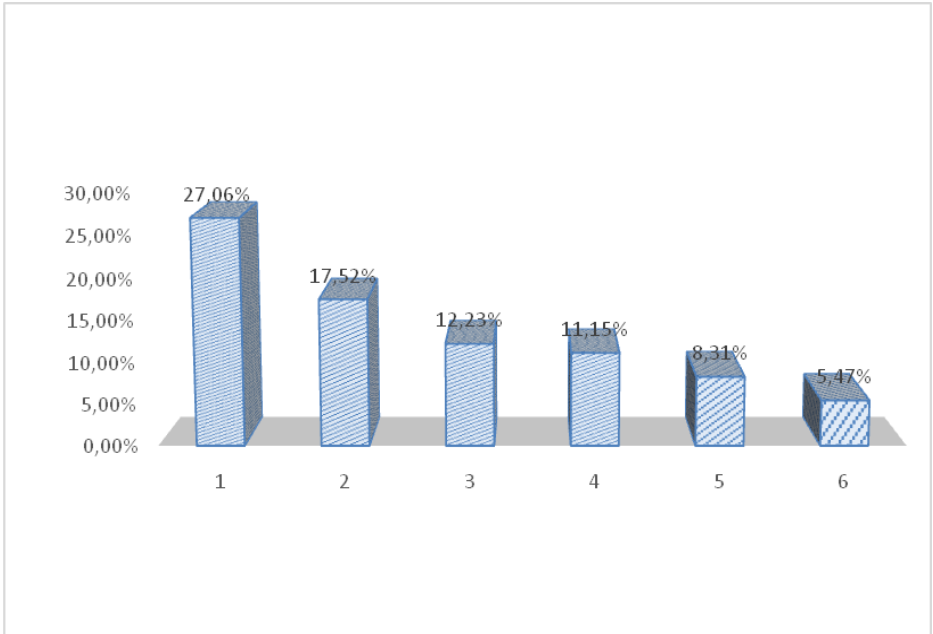
Такі основні характеристики визначили особливості регіональної партійної системи та її динаміку. Місцеві вибори 2015 р. в області мали важливе значення для структуризації партійно-політичного простору і дали підстави для класифікації партій на основні групи парламентських, загальнонаціональних, регіональних, представлені на обласному рівні, та місцеві або локальні політичні партії, які діють лише в окремих районах та містах областей, не отримуючи представництва на обласному і національному рівні.

Предметом нашого аналізу є регіональні та місцеві політичні партії в Івано-Франківській області, які набули такого статусу за результатами місцевих виборів 2015 р. Саме підсумком цих виборів багато українських дослідників відзначають відносний успіх політичних проектів місцевого та регіонального значення та його суттєвий вплив на формування конфігурації партійної системи на місцях [2, с. 14].

Традиційно низька явка виборців на місцевих виборах – в межах 50 % – зумовила перевагу партій, що мали можливість використовувати значний інформаційний, фінансовий та організаційний ресурс. За результатами виборів до Івано-Франківської міської ради пройшло шість партій: ВО «Свобода», БПП «Солідарність», Самопоміч, УКРОП, БЮТ «Батьківщина» та Українська народна партія. Отримавши найбільше голосів виборців, – 27,06 %, ВО «Свобода» проте не змогла зберегти свою більшість у депутатському корпусі, яка була за попередньої каденції. Проте перемога висуванця цієї ж політичної сили на виборах міського голови Руслана Марцінківка створила нові широкі можливості щодо ухвалення кадрових, організаційних та соціально-економічних рішень.

По суті переможцями виборів стали представники парламентських (БПП «Солідарність. Самопоміч БЮТ «Батьківщина») та загальнонаціональних (ВО «Свобода», *УКРОП*) партій. Міська організація Української народної партії пододала 5 % бар'єр лише завдяки її очільнику – колишньому міському голові Віктору Анушкевичусу, який зайняв четверту позицію на виборах міського голови [3]. Хоча його особистий результат у 16,9 % голосів виборців більш як у три рази перевищує підтримку очолюваної ним політичної сили. Ці обставини дають підстави віднести УНП, яка отримала 20 депутатських мандатів, у п'яти міських радах області до латентних політичних партій на території регіону. Це саме та партія, яку ситуативно використовують для отримання підтримки на місцевих виборах.

Пропорційна виборча система мала за мету посилити роль партій у системі здійснення місцевої влади, дати можливість їм формувати програми розвитку та персональний склад органів місцевого самоврядування. На практиці більшість зареєстрованих політичних партій виявились не готові до виконання таких функцій, що свідчить про формальний характер основної маси партійних утворень. Так із 136 осередків політичних партій, зареєстрованих в області, у виборах до обласної ради змогли брати участь лише 15 партій. Навіть із цих партій лише чотири делегували у виборчі списки понад 80 кандидатів, закріплених за відповідними виборчими округами. Решта політичних сил висунули від п'яти до 38 кандидатів (з необхідних 84). Це, на нашу думку, яскраве свідчення не лише відсутності соціальної бази партії, а й відповідного кадрового потенціалу.

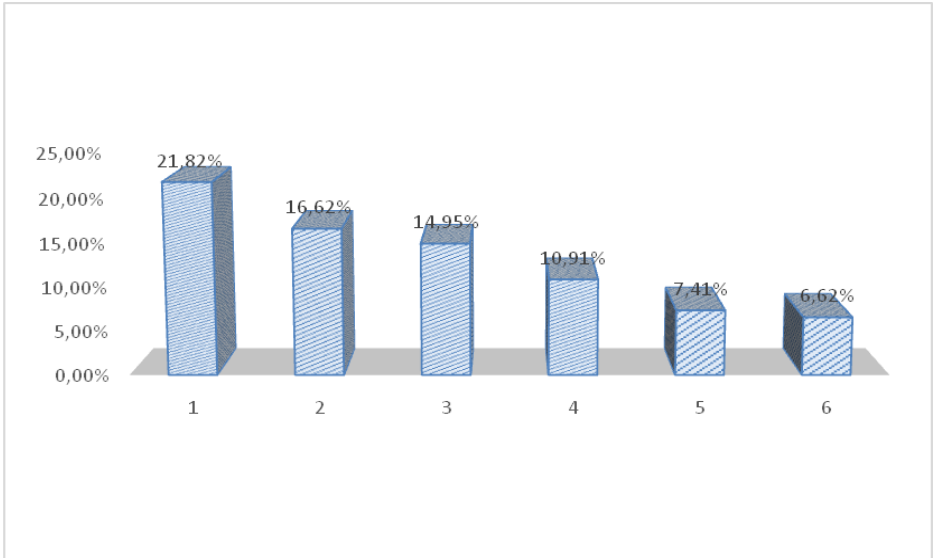
1. ВО «Свобода». 2. БПП «Солідарність». 3. Самопоміч. 4. УКРОП.
5. ВО «Батьківщина». 6. УНП.

Рис.1. Результати голосування на виборах Івано-Франківської міської ради (у %)

На виборах Івано-Франківської обласної ради перемогу здобула БПП «Солідарність». Крім неї, виборчий поріг пододало ще п'ять політичних сил.

Партія влади отримала найбільшу підтримку в більшості районів області. Знизився рівень довіри виборців до ВО «Батьківщина». Проте до обласної ради вперше пройшли такі політичні сили, як УКРОП, Самопоміч та «Воля». Саме за визначеними критеріями тільки політичну партію «Воля» можна розглядати як регіональну партію. Вона має фракцію в обласній раді, її лідер народний депутат Юрій Дерев'янок переміг в одномандатному виборчому окрузі № 87 з центром у м. Надвірна, набравши 69,67% голосів виборців.

На території області «Воля» представлена 49 депутатами в районних та міських радах. Один із лідерів партії – Ольга Галабала – певний період була заступником голови Івано-Франківської обласної ради.

1. БПП «Солідарність». 2. ВО «Батьківщина». 3. ВО «Свобода».
4. УКРОП. 5. «Самопоміч». 6. «Воля».

Рис. 2. Результати голосування на виборах Івано-Франківської обласної ради (у %)

Проте через жорстку критику керівництва ради та опозиційність була відсторонена від посади. Ця політична партія влилась у «Рух нових сил М. Саакашвілі», що є прагненням набути загальнонаціонального статусу і вийти за межі регіону. Проте її активна підтримка сконцентрована лише на мажоритарному окрузі Юрія Дерев'янка, а брак авторитетних постатей та дієвих програм не дає можливості розширити електоральну підтримку загалом.

Політичний вплив партій на місцевому рівні, значною мірою, визначається їх рівнем представництва у депутатському корпусі районних та міських рад. Проаналізувавши партійне представництво в радах Івано-Франківської області, можемо відмітити домінування представників парламентських та загальнонаціональних партій. Лише політична партія «Воля» випереджає парламентську партію «Об'єднання «Самопоміч». Достатньо широке представництво зберігають партії Народний Рух України та Конгрес українських націоналістів, відповідно, 29 і 21 депутат [3].

**Представництво політичних партій
у районних та міських радах Івано-Франківської області**

№ з/п	Політична партія	Кількість депутатів
1	ПАРТІЯ "БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА "СОЛІДАРНІСТЬ"	147
2	Політична партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина	130
3	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	92
4	ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»	69
5	Політична партія «Воля»	46
6	Політична партія «Об'єднання "САМОПОМІЧ"»	35
7	Політична партія Народний Рух України	29
8	Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка»	26
9	Українська народна партія	20
10	Конгрес українських націоналістів	21
11	Політична партія «Громадянська позиція»	18
12	ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ГРОМАДСЬКИЙ РУХ "НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ"»	12
13	Політична партія «Сила людей»	5
14	ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «РІДНИЙ ДІМ»	4
15	Українська партія	4
16	Політична партія «АВТО-МАЙДАН»	3

Це «традиційні» партії для регіону, які мають тривалу історію політичної діяльності: НРУ зареєстрована 01.02.1993, а КУН – 26.01.1993. Довгий період це були парламентські, а згодом загальнонаціональні партії. В сучасних умовах, в силу багатьох обставин, вони набули статусу латентних і лише партійні ветерани, для яких вони стали своєрідним політичним клубом, зберігають їх структури. Проте простежується тенденція щодо посилення спроб реанімації цих партійних організацій. Цікавим проектом створення регіональної політичної сили стала участь у місцевих виборах Української галицької партії. Одним із пріоритетних напрямів діяльності УГП визначено діяльність у сфері історичної політики, змістом якої є цілеспрямоване конструювання та утилітарне використання в політичних цілях історичної пам'яті, інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентації. Головною ідеєю стало проголошення пріоритету регіональної ідентичності. В маніфесті цієї політичної сили стверджується, що «Галичини політично не існує. Ми, Галичани, не маємо ані своєї партії, ані еліти, дбаючої про наш регіон і представляючої його інтерес. Галичина нині не має ні визначених власних інтересів, ні виразників цих інтересів. Наш край відсунуто на маргінес, він стає резервацією – економічною, політичною й насамперед духовною» [4]. Проте під час виборчої кампанії ця партія не змогла навіть залучити достатню кількість авторитетних особистостей до своєї діяльності, висунула лише 15 з необхідних 84 кандидатів у депутати до Івано-

Франківської обласної ради. За підсумками виборів, до представницького органу області «Українська галицька партія» набрала тільки 0,65 % голосів виборців. У місцевих радах партія провела лише двох депутатів до Городенківської міської ради. Такий результат засвідчує відсутність соціального запиту на регіональну політичну силу серед громадян краю і домінування загальнонаціональної ідентичності над регіональною.

На загал, проведене дослідження дає підстави зробити чимало висновків:

- визначальний вплив на характер та динаміку політико-партійних відносин та ухвалення політичних рішень в області здійснюють парламентські та загальнонаціональні партії, представники яких становлять більшість у представницьких органах місцевого самоврядування;
- за формальними показниками, в області до регіональних політичних партій можна віднести лише політичну партію «Воля», яка має фракцію в обласній раді та достатньо чисельне представництво у районних та міських радах. Проте діяльність партії швидше спрямована на поширення свого впливу на інші регіони і досягнення статусу загальнонаціональної, ніж на представництво регіональних інтересів;
- місцеві (локальні) партії або представляють загальноукраїнські проекти, або є засобами реалізації виборчих стратегій окремих політичних діячів;
- зберігається вплив місцевих організацій «традиційних партій», таких як КУН та НРУ. Хоча вони не представлені в обласній раді, але мають кілька десятків депутатів у міських та районних радах. Проте їхня підтримка електоратом відбувається швидше по звичці, а не через дієві програми та ефективну політичну діяльність;
- звернення до регіональної ідентичності та історичної пам'яті як базової концепції виборчої стратегії не знайшли підтримки у виборців області, що підтверджує думку про переважання загальнодержавної ідентичності над регіональною. Можна відмітити відсутність широкого соціального запиту на регіональні політичні сили як в області, так і обмежені можливості щодо їх реалізації.

Список використаних джерел

1. Ушакова Ж. Основні підходи до дослідження регіоналізму як об'єктивного процесу сучасної світової політики. Гілея. 2009. Вип. 19. С. 317–324.
2. Макаров Г., Каплан Ю. Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції. К.: НІСД, 2015. 28 с.
3. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
4. Українська Галицька партія. Офіційний сайт. URL: <http://uhp.org.ua/about/manifest/>

Ярослав Ярош
*доцент, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та державного управління
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

ВЗАЄМОДІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ З ВИБОРЦЯМИ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Важливу роль у становленні політичної системи відіграють політичні партії, які мають представляти інтереси виборців та взаємодіяти з-між народом та політичною елітою. В Україні іде процес становлення політичних партій, утверджуються демократичні принципи та формується мережа регіональних осередків політичних партій. Для функціонування політичного режиму в Україні на демократичних принципах важливими є процеси комунікації політичних партій з виборцями, зокрема через соціальні мережі.

Розробленість теми в науковій літературі. У політичній науці останнім часом активізувалися дослідження, які вивчають проблематику, що стосуються ролі політичних партій у регіональних політичних процесах. У цьому контексті варто відмітити праці Г. Зеленько, М. Примуша, Н. Панчак-Бялоблудської, А. Романюка, І. Осадчука, Ю. Остапця, В. Лебедюка, В. Литвина, Л. Скочиліса, О. Стойко та ін. Своєю чергою проблематика взаємодії політичних партій в Україні з виборцями у соціальних мережах ще потребує окремих спеціалізованих розвідок.

Мета статті полягає в тому, щоб провести комплексний аналіз комунікації місцевих осередків політичних партій з виборцями у соціальних мережах на прикладі *Закарпатської, Черкаської, Одеської та Волинської областей.*

Основні положення. Діяльність політичних партій спрямована на формування та забезпечення процесів обміну інформацією між різними політичними та соціальними групами в суспільстві. У демократичних політичних режимах партії мають використовувати різні канали та способи взаємодії з виборцями, зокрема соціальні мережі. В авторитарних політичних режимах інформація, зазвичай, передається одноканально від політичної еліти до мас.

Як зазначає Л. Угрин, комунікаційна політика може здійснюватися через два рівні інформаційних потоків, а саме: вертикальний (правлячі еліти – маси) та горизонтальний (між індивідами та групами) [5, С. 312]. У вертикальному інформаційному потоці політична еліта відбирає, передає і спрямовує інформацію, яка формує і допомагає зберегти сприятливий образ політичної системи, зміцнюючи при цьому довіру до неї. Для горизонтального інформаційного потоку характерним є поєднання інформації, які виробляють різні суб'єкти політичного процесу, а саме: політична еліта і держава, з одного боку, та інформаційні потреби і

пріоритети громадянського суспільства, з іншого. У демократичних режимах важливе значення має саме горизонтальний потік обміном інформацією.

У XXI ст., окрім традиційних засобів масової інформації та комунікації (інформаційні агенції), з'являються нові форми взаємообміну інформацією та відносин комунікації (соціальні мережі). Це свідчить про запит на нові форми взаємодії між політичними партіями та виборцями. Комунікації між політичними партіями і виборцями сприяють електоральні цикли, які активізують політичне структурування.

Цікавими для дослідження є аналіз нових форм комунікації партій з виборцями у соціальних мережах у регіонах України. Проаналізуємо взаємодію партій з виборцями у соціальних мережах у Закарпатській, Черкаській, Одеській та Волинській областях. У цьому контексті інформативним для аналізу є результати дослідження Громадянської мережі ОПОРА в чотирьох областях України. Дослідження проведено в першому півріччі 2018 р. у рамках проекту Програми USAID «РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво» [2; 3; 7; 8].

В українському соціумі значною популярністю користуються соціальні мережі, особливо Facebook, який є зручним і швидким способом спілкування зі своїми друзями, колегами та цільовою аудиторією. Враховуючи зазначене, Facebook для політичних партій є найбільш простим та ефективним способом донести до виборців позицію партії та інформацію про її діяльність. У зв'язку із цим, парламентські політичні партії використовують такий спосіб комунікації з виборцями. Активне ведення сторінки у соціальних мережах допомагає швидко розповсюдити інформацію серед широкої аудиторії, дізнатися про вподобання виборців та швидко взаємодіяти з виборцями, відповідаючи на питання, які їх цікавлять.

Дослідження ОПОРИ у Закарпатській області дає змогу констатувати різні підходи щодо роботи політичних партій з виборцями у соціальних мережах. Це стосується використання матеріалів, джерел для наповнення сторінок та якісне і кількісне наповнення сайтів. Експерт ОПОРИ С. Бабіль (у Закарпатській області) зазначає, що «робота місцевих організацій представлена по-різному, починаючи від «Народного Фронту» з мінімумом інформації і до «Об'єднання «Самопоміч» з великою кількістю дописів. Є структури, які зосереджені на діяльності організацій, а є такі, які активно просувають партійного лідера. Причому значна частина роботи у соціальних мережах зводиться до того, щоб перепостити інформацію лідера». Для прикладу, «Народний фронт» за перше півріччя 2018 р. опублікував усього 23 новини, з яких 10 про місцевого лідера В. Лунченка і 5 – про загальнонаціонального лідера А. Яценюка. Поширень новин усього 17, вподобань – 31 [3].

Подібна ситуація майже у всіх місцевих політичних партій, за винятком ВО «Батьківщини», де за цей період 257 постів (118 – місцеві новини, 49 інформацій – про лідера блоку). Сторінку ВО «Батьківщини» ефективно використовували для спілкування і для поширення інформації. За цей період простежувалось 250 постів і 5 561 вподобань. Також у Закарпатській області активніше взаємодіють з виборцями у соціальних мережах «Об'єднання “Самопоміч”», у них за перше півріччя 2018 р. – 101 новина і 276 вподобань, а «Опозиційний блок» має 154 новини [3].

Переважає більшість обласних партійних осередків у Закарпатській області не використовують соціальні мережі як інструмент комунікації з виборцями. Своєю чергою, виборці також не розглядають такі сторінки як джерело комунікацій або як можливість донести свою позицію. Переважно соціальні мережі використовують для поширення місцевих новин, за винятком ВО «Батьківщини», «Об'єднання «Самопоміч» та «Опозиційного блоку». Однак із наближенням виборчих кампаній простежується активність у соціальних мережах. Також в області простежується відсутність регіональної інформації і переважає загальнонаціональний контент. Констатуємо, що в Закарпатській області політичні партії не повною мірою використовують належну взаємодію з виборцями через соціальні мережі.

На Черкащині усі місцеві осередки парламентських партій мають свої сайти. Однак якщо говорити про сайти обласних партійних осередків, то такий має не кожна сила. Наприклад, Черкаська обласна організація політичної партії «Опозиційний блок» не має власного сайту, однак на всеукраїнському сайті у розділі «Новини» є вкладка з новинами із Черкаської області. Значна частина новин стосується участі керівництва місцевої партійної організації в урочистостях з різних нагод. Позитивом є те, що для виборців на всеукраїнському сайті доступні форма для звернення, форма для вступу в ряди партії, програма партії, опитування громадської думки, пояснення деяких законодавчих ініціатив (які не оновлювалися із 2016 р.), посилання на сторінку у соціальних мережах [2].

ВО «Батьківщина» має також власний сайт місцевого осередку партії і вкладку «Регіональні новини» на всеукраїнському сайті. Власний сайт містить лише новини, а от на всеукраїнському сайті є програма партії, форма звернення, форма щоб влаштуватись на роботу в структурні підрозділи партії, чи стати волонтером, алгоритм вступу у партію, лінки на соцмережі та багато іншої корисної інформації для виборця. Отже, ВО «Батьківщина» намагається комунікувати з виборцями та шукає прихильників через соціальні мережі [2].

Черкаський осередок політичної партії БПП «Солідарність» має свою нішу на всеукраїнському сайті. Основне його наповнення – новини виключно

регіонального контексту. На всеукраїнському сайті опубліковано програму, форму звернення та багато іншої інформації для виборців.

Об'єднання «Самопоміч» також має свій підсайт на основному сайті. На регіональній вкладці публікують регіональні новини, склад місцевої команди партії, також є посилання на форму «приєднатись» до ініціатив політичної партії. Обласний осередок партії «Народний Фронт» не має власного сайту, чи підрозділу на всеукраїнському сайті. У розділі «Регіональні новини» немає окремої вкладки «Черкаська область», відтак регіональні новини знайти складно. Подібна ситуація і в місцевого обласного осередку «Радикальної партії Олега Ляшка» [2].

Варто зазначити, що усі парламентські партії на Черкащині мають свої сторінки у соціальній мережі Facebook. Однак кількість читачів усіх сторінок відносно низька. Найбільше читачів має сторінка обласного осередку ВО «Батьківщина» – 933. Сторінка «Народного Фронту» та БПП «Солідарність» не мають і двох сотень читачів [2].

Цілком логічно, що за такої кількості читачів сторінок рівень їхнього наповнення досить низький. Тільки поодинокі дописи мають коментарі та поширення. Контент сторінок політичних партій у соціальних мережах – це переважно публікації новин із сайту, поширення новин із всеукраїнських сторінок та сторінок лідерів, а також звіти про активність членів партії та її районних осередків. Позитивом є те, що контакти та адреси обласних осередків усіх політичних партій на Черкащині доступні на усіх сайтах.

Однак, як зазначає експерт ОПОРИ в Черкаській області З. Колісніченко, – «що усі сторінки, крім ВО «Батьківщини» та «Опозиційного блоку», відповідають на повідомлення і за потреби можуть проконсультувати, чи надати потрібну інформацію. Окремим питанням є наявність контактів районних офісів, приймалень та осередків. Усі партії, крім «Опозиційного блоку», мають осередки в більшості районів, однак адреси цих осередків опубліковані лише на сайтах «Народного фронту», Об'єднання «Самопоміч» (включно з телефонами) та «Радикальної партії Олега Ляшка». ВО «Батьківщина» і БПП «Солідарність» не мають у вільному доступі контактів, чи адрес районних осередків партій» [2].

Одеські обласні організації парламентських політичних партій також частіше оприлюднюють у соціальних мережах загальнонаціональні новини, аніж регіональні. Це призводить до того, що публікації майже не обговорюються на місцевому рівні. Серед обласних організацій парламентських партій ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», БПП «Солідарність», «Народний фронт» і «Відродження» мають сторінки у Facebook. Лише в обласній організації «Радикальної партії Олега Ляшка» немає сторінки у соціальних мережах.

В Одеській області за кількістю публікацій лідирує ВО «Батьківщина», в якої загальна кількість публікацій становить 620. В Об'єднанні «Самопоміч» –

436 публікацій; БПП «Солідарність» – 27; «Народний фронт» – 24; «Відродження» має лише чотири публікації. Невелика кількість публікацій у БПП «Солідарність» може бути пояснена тим, що сторінку обласної організації створено наприкінці березня 2018 р., а до цього часу інформування виборців відбувалося на сторінці «Моя Одеса» [8].

В одеському відділенні Громадської мережі ОПОРА зазначають, «що ВО «Батьківщина» набирає найбільшу кількість «підтримки» завдяки публікаціям із привітаннями своїх співробітників, у той час, коли Об'єднання «Самопоміч» активно отримує «підтримку», публікуючи матеріали щодо вирішення проблемних питань та по роботі з виборцями. У БПП «Солідарність» прихильність дописувачів мають публікації з інформуванням щодо проведених акцій та флеш-мобів, а політична партія «Відродження» активно поширює та отримує підтримку, звітуючи про проведені зустрічі з виборцями. Своєю чергою, «Опозиційний блок» отримує найбільшу кількість «підтримки» у публікаціях із привітаннями, а «Народний фронт» «підтримують» виборці через висвітлення загальнонаціональних питань» [8].

Переважає більшість публікацій у соціальних мережах, зокрема на Facebook-сторінках обласних осередків одеських парламентських партій, стосується позиції партії щодо загальнонаціональних питань або участі представників політичної сили в різноманітних заходах та акціях.

У Волинській області *політична партія Об'єднання «Самопоміч» є найактивнішою у соціальній мережі Facebook з-поміж усіх парламентських партій, а натомість ВО «Батьківщина» – найпопулярнішою. Такими виявились результати аналізу Facebook-сторінок парламентських партій за даними Громадянської мережі ОПОРА.*

Консультантка Громадянської мережі ОПОРА у Волинській області **К. Шарпата** розповіла про методологію, за якою проводився аналіз регіональних Facebook-сторінок парламентських партій. **К. Шарпата зазначила**, «що аналіз регіональних Facebook-сторінок проводився за вісьмома критеріями, а саме: наявність сторінки на Фейсбуці, період активності сторінки, кількість підписників сторінки, кількість дописів, контент, кількість поширень, згадки про національних та місцевих політиків, тематика дописів» [7].

За даними, отриманими завдяки дослідженню, першою волинську регіональну сторінку у мережі Facebook створила політична партія Об'єднання «Самопоміч» – 29 вересня 2014 р. Натомість останньою з'явилась у соціальній мережі сторінка обласного осередку партії ВО «Батьківщина» – 11 травня 2016 р. Однак найбільше підписників зібрала якраз сторінка партії ВО «Батьківщина» – 7 799. Найменше – в політичній партії «Опозиційний блок» – 215. Сторінки інших партій мають таку кількість прихильників: «Радикальної

партії Олега Ляшка» – 4 151; Об'єднання «Самопоміч» – 1 375; БПП «Солідарність» – 684; «Народний фронт» – 310 [7].

Найбільшу кількість дописів експерти знайшли на сторінці партії Об'єднання «Самопоміч» – 1 954. На сторінках БПП «Солідарність» та ВО «Батьківщина» розміщено 1 107 та 1 101 допис, відповідно. Регіональні сторінки «Радикальної партії Олега Ляшка» та партії «Народний фронт» налічують 234 та 227 дописів відповідно. Найменша їх кількість на сторінці «Опозиційного блоку» – 115. Одним із компонентів дослідження є згадки національних та місцевих політиків у дописах на сторінках політичних партій. Зокрема, політичні партії ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Опозиційний блок» найчастіше згадують у дописах національних партійних лідерів, а політичні сили «Народний фронт» та БПП «Солідарність» – місцевих політиків [7].

Важливою є і тематика дописів на сторінках партій. Завдяки дослідженню визначено Топ-5 тем. Зокрема, найчастіше на сторінках партій можна зустріти дописи, що стосуються соціальної сфери, економіки та промисловості, теми війни та АТО, ОТГ та результатів виборів, а також критики влади. Однак остання проблематика, не відноситься лише до риторики БПП «Солідарність» [7].

Досліджуючи специфіку комунікацій політичних партій з виборцями у соціальних мережах варто покращити їхню взаємодію, а саме: у дописах на сторінці Facebook звертатись більше до виборців, ніж робити репости з інших сторінок та сайтів; спонукати виборців до коментування дописів та залучення до дискусій; на регіональних сторінках поширювати більше інформації місцевого значення і, навпаки, скоротити контент національного рівня. Однак і виборці, своєю чергою, мають активніше долучатись до таких ініціатив політичних партій, а в ідеалі створювати запит на них.

Висвітлення значної кількості загальнонаціональних новин призводить до того, що публікації майже не обговорюються, адже проблемні питання регіону залишаються за завісою та не виносяться на загальний розгляд. Тому, на сучасному етапі Facebook, на жаль, не використовують, саме як засіб комунікації з виборцями, а слугує лише новинним порталом і здебільшого не інформує про діяльність партій на місцях.

Підсумки. Отже, процеси взаємодії політичних партій та виборців ще не вийшли на рівень багатостороннього інформаційного обміну між суб'єктами політики. Комунікація виборець–партія та партія–виборець повинна бути системною, зрозумілою та продуктивною. На сучасному етапі українські політичні партії використовують комунікацію з виборцями через соціальні мережі з метою впливу на масову свідомість та формування громадської думки особливо напередодні виборів.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є аналіз інтерактивної комунікації суб'єктів політичного процесу та її вплив на політичний дискурс.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
2. «Опора» провела в Черкасах публічну дискусію на тему комунікацій політичних партій з виборцями. URL: http://provincia.com.ua/novini/news_poltika/38684-opora-provela-v-cherkasah-publchnu-diskusyu-na-temu-komunkacy-poltichnih-party-z-viborcyami.html
3. Парламентські партії майже не комунікують із закарпатськими виборцями через інтернет. URL: <https://zaholovok.com.ua/parlamentski-partiji-maizhe-ne-komunikuyut-iz-zakarpatskimi-vibortsyami-cherez-internet>
4. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітичні доповідь Центру Разумкова) / Ю. Якименко (керівник проекту), А. Биченко, В. Зам'ятін, О. Мельник та ін. Національна безпека і оборона. 2015. № 6–7. С. 2–67.
5. Угрин Л. Комунікаційна політика. Політологія: енциклопедичний словник / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів: «Новий Світ–2000», 2014. С. 311–312
6. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190
7. Як парламентські партії комунікують зі своїми виборцями у соціальних мережах? URL: <https://www.facebook.com/opora.volyn>
8. Facebook для одеських організацій парламентських партій: засіб комунікації чи новинний ресурс? URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/politika-8/2018/facebook-dlia-odeskikh-organizatsii-parlamentskikh-partii-zasib-komunikatsiyi-chi-novinnii-resurs/>

Степан Рішко
студент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка
(науковий керівник: доктор політичних наук, доцент В. С. Литвин)

ВПЛИВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ: ПРИКЛАД ВИБОРІВ ДО ОБЛАСНИХ РАД ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 2010 ТА 2015 РОКІВ

Актуальність дослідження. Як відомо, між типом виборчої системи та типом партійної є певні взаємозалежності. Уперше це твердження на емпіричних прикладах довів французький політолог М. Дюверже, яке згодом назвали “соціологічним законом Дюверже”. Загалом емпіричні дослідження впливу виборчих систем на партійні проводяться на національному рівні, але із другої половини—кінця ХХ ст. усе більше значення у політології звертають на вивчення субнаціональної, регіональної та локальної політики. Відтак, на наш погляд, дослідження впливу виборчої системи на партійні системи на регіональному та локальному рівнях є важливими у порівняльній політології, адже на основі емпіричних даних вони дають змогу проаналізувати ключові залежності між особливостями виборчих систем до представницьких органів місцевого самоврядування і значенням/силою політичних партій у цих інститутах.

Відповідно, **мета статті** зводиться до того, щоб проаналізувати вплив виборчої системи на партійну систему на регіональному рівні, а конкретніше, на прикладі місцевих виборів 2010 і 2015 рр. до обласних рад Західної України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області).

Аналіз остатніх досліджень і публікацій. Дослідженнями впливу виборчих систем на партійні системи вперше почали займатись на національному рівні. У наукових доробках західних учених А. Лейпхарта [13], Ж. Блонделя [11], Дж. Сарторі [14], А. Сіароффа [15], а також вітчизняних працях Ю. Шведа [10], А. Романюка [7], М. Кармазіної [1], В. Лебедюка [2], В. Литвина та І. Осадчука [3] та інших аспекти виборчих та партійних систем більшою мірою вивчено окремо. Взаємозв'язки між цими компонентами досліджували М. Дюверже [12], а серед українських учених – Г. Мазуренко [4, 5], М. Савчин [8], О. Омельчук [6], Є. Телуха [9] та інші, однак виключно на національному рівні. Тому дослідження типів партійних систем на регіональному та локальному рівнях на основні апробованих типологій на національному рівні, а також їх залежність від особливостей виборчої системи щодо органів місцевого самоврядування потребують подальшого аналізу у контексті вивчення локальних і регіональних політичних режимів.

Виклад основного матеріалу. Тип виборчої системи визначає особливості виборчого процесу, але за її мінімалістського визначення беруть до уваги тільки спосіб переведення голосів виборців у мандати. Однак виборча система впливає й на інші аспекти політичної системи, оскільки вона загалом визначає сукупність детермінованих законом правил проведення виборів. Тобто визначаються розміри та тип виборчих округів, виборча формула, характер голосування, структура виборчого бюлетеня, спосіб голосування, встановлюється виборчий бар'єр тощо. Усі ці аспекти тією чи іншою мірою впливають на формування і функціонування партійної системи як на національному, так і регіональному та локальному рівнях.

У статті ми проаналізували особливості партійних систем обласних рад Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької областей у період із 2010 до 2018 рр. Тобто, до аналізу включено склад обласних рад за підсумками місцевих виборів 2010 та 2015 рр., які проходили за різними виборчими системами.

У визначенні типу партійних систем обласних рад ми використовували підходи Дж. Сарторі, Ж. Блонделя, А. Вейра, П. Маєра, А. Сіароффа, М. Лейвера та К. Бенюта, а також індекс ефективної кількості політичних партій Лааксо і Таагепери (ENP). Потрібно зауважити, що зазначені підходи до типологізації партійних систем мають свої особливості та характеризуються наявністю як якісних, так і кількісних індикаторів для аналізу. З особливостями кожної з типологій партійних систем можна детально ознайомитись у статті В. Литвина та І. Осадчука «Теоретико-методологічні параметри і підходи до типологізації партійних систем та емпірично-порівняльні результати їх верифікації на прикладі України (1990–2016)» [3].

Отже, для початку ми проаналізуємо основні особливості виборчих систем, за якими відбувались вибори до обласних рад у 2010 та 2015 рр.

Вибори до обласних рад у 2010 р. відбувались за змішаною (паралельною) системою. Половина депутатів обиралась за закритими списками політичних партій у єдиному багатомандатному окрузі за пропорційною системою, а інша половина – в одномандатних округах за мажоритарної системи відносно більшості. При цьому, в одномандатних округах забезпечувалась можливість самовисунення. Виборчий бар'єр для політичних партій становив 3 %, однак також потрібно було подолати виборчу квоту (кількість голосів, які отримала політична партія, що пододала бар'єр, поділену на кількість місць у відповідній раді), яка подекуди була вищою за 3 %. Окремо потрібно зазначити, що 15 березня 2009 р. до Тернопільської обласної ради проведено позачергові вибори через недовість попереднього складу обласної ради. Відповідно, вибори у 2010 р. уже не проводились й обласна рада у такому депутатському складі пропрацювала

до місцевих виборів 2015 р. Позачергові вибори проходили за пропорційною виборчою системою із застосуванням три відсоткового виборчого бар'єру.

Вибори до обласних рад 2015 р. проходили за пропорційною виборчою системою з певними особливостями. Це була абсолютно нова та найскладніша виборча система, яку коли-небудь використовували в Україні. По-перше, можливість висувати кандидатів залишилась прерогативою тільки політичних партій. По-друге, політичні партії затверджували виборчий список, який складався із першого кандидата (обов'язково проходив у випадку подолання виборчого бар'єру) та інших кандидатів, які закріплювались за певними територіальними виборчими округами. По-третє, територія області ділилась на таку кількість виборчих округів, скільки треба було обрати депутатів до відповідної обласної ради. При цьому, політична партія мала змогу висувати тільки одного кандидата у межах одного виборчого округу. По-четверте, виборець мав змогу або проголосувати лише за політичну партію, або за партію і відповідного кандидата. По-п'яте, для проходження до обласних рад партіям необхідно було долати виборчий бар'єр у розмірі 5 % від загальної кількості голосів виборців. По-шосте, встановлювалась виборча квота для визначення кількості мандатів, які отримувала кожна політична партія, що долала бар'єр. По-сьоме, «переможців» від кожної політичної партії визначали за рівнем підтримки (відсотковим) у своєму виборчому окрузі. Тобто кандидати, які отримували велику підтримку в кількості голосів, могли не отримати мандатів. Отже, певні виборчі округи могли не отримати жодного представника в обласній раді, а інші – отримати кілька представників. За такої системи кандидат міг отримати мандат, який за результатами голосування зайняв третє або навіть і четверте місце. Або ж навпаки, кандидат, який отримував більшість у своєму окрузі, міг не отримати мандат, оскільки його політична партія не долала виборчий бар'єр. Отже, виборча система до обласних, районних, районних у містах та міських рад у 2015 р. мала багато цікавих аспектів, які докорінно впливали на виборчий процес, особливо переведення голосів виборці у мандати і, зрештою, визначення типу партійної системи на рівні обласних рад.

Типи партійних систем в обласних радах ми визначали на основі кількості релевантних політичних партій, які пройшли до обласних рад, кількості отриманих мандатів цих політичних партій (у відсотковому еквіваленті) та їх ідеологічної поляризації. Інформацію про результати місцевих виборів взято зі сайту Центральної виборчої комісії.

Нижче у табл. 1 наведено результати дослідження типів партійних систем в обласних радах Західної України впродовж 2010–2015 рр.

Таблиця 1

Типи партійних систем обласних рад Західної України

Рік	Дж. Сарторі	Ж. Блондель	А. Вейр	П. Маєр	А. Старофф	Л. Лейвер та К. Бенюйт	ENP
1	2	3	4	5	6	7	8
Львівська обласна рада							
2010	Система поляр. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з однією домін. партією	Система топ-двох	5,90
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	7,08
Івано-Франківська обласна рада							
2010	Система поляр. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система малих партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	9,45
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	5,16
Тернопільська обласна рада							
2009*	Система помір. плюралізму	Багатопарт. з домін. партією	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з однією домін. партією	Система з сильно домінуючою партією	4,17
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	5,81
1	2	3	4	5	6	7	8
Волинська обласна рада							
2010	Система поляр. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з двома головними партіями	Система топ-двох	5,20
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	5,62

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Рівненська обласна рада							
2010	Система поляр. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система малих партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Система топ-двох	4,78
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна системи з відносною рівновагою партій	Система топ-двох	4,86
Хмельницька обласна рада							
2010	Система поляр. плюралізму	Багатопарт. з домін. партією	Система з двома великими партіями	Система великих партій	Надмірно багатопартійна система з двома головними партіями	Система з сильно домінуючою партією	3,41
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	6,29
Чернівецька обласна рада							
2010	Система помір. плюралізму	Багатопарт. з домін. партією	Система із 1 великою партією та трьома-чотирма малими партіями	Система посередніх партій	Помірно багатопартійна система з однією домін. партією	Система з сильно домінуючою партією	3,25
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Відкрита система	7,47
Закарпатська обласна рада							
2010	Двопарт. система	Дво та півпартійна	Система з двома великими партіями	Система великих партій	Надмірно багатопартійна системи з двома головними партіями	Система топ-двох	3,23
2015	Система помір. плюралізму	Багатопарт. без домінуючої партії	Система з сумірними, більш ніж п'ятьма, партіями	Система посередніх партій	Надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою партій	Система топ-двох	4,90

Як засвідчують показники з табл. 1, за результатами місцевих виборів 2015 р. в обласних радах відбулись суттєві зміни партійних систем порівняно з результатами виборів 2010 р.

Так, у 2010 р. партійні системи у багатьох обласних радах характеризувались значною кількістю релевантних партій (багатопартійні системи), де одна або декілька із цих партій, за різними класифікаціями, визначали як домінуючі. У Закарпатській обласній раді за усіма аналізованими класифікаціями сформувалась партійна система з двома домінуючими партіями. У Хмельницькій обласній раді також за усіма класифікаціями переважали одна–дві політичні партії.

За результатами місцевих виборів 2015 р., до обласних рад Західної України пройшло більше політичних партій, що вплинуло на зміну партійних систем. У жодній з класифікацій партійних систем, крім Закарпатської області за класифікацією Л. Лейвера та К. Бенюта, не виділяються одна чи декілька домінуючих політичних партій. Натомість за усіма класифікаціями простежується існування багатопартійної системи із відносною рівновагою партій, або дуже схожий до цього тип партійної системи.

Також у 2015 р. середнє значення індексу ефективної кількості партій Лааксо і Таагепери в обласних радах зросло в середньому з 5,03 до 5,91. Цей показник свідчить про збільшення кількості політичних партій в обласних радах Західної України, зменшення їхнього впливу та посилення фракціоналізації порівняно із партійною системою, що сформувалась за результатами місцевих виборів 2010 р. Винятковими у дослідженні стали результати кореляції типу партійної системи у Тернопільській обласній раді, оскільки на виборах 2009 р. використовувалась пропорційна виборча система. Зважаючи на це, при обчисленні загальної кількості змін партійних систем в обласних радах Тернопільську обласну раду до уваги не брали. Також не брали до уваги зміни типів виборчих систем в обласних радах Західної України за класифікацією Дж. Сарторі, адже практично в усіх обласних радах (крім Чернівецької) систему поляризованого плюралізму змінено на систему поміркованого плюралізму. Такий перехід зумовлений не безпосереднім впливом виборчої системи 2015 р., а втратою на місцевих виборах 2015 р. електоральної підтримки політичної партії «Опозиційний блок» (раніше – «Партія регіонів») в областях Західної України.

Отже, зміни виборчої системи на місцевих виборах у 2015 р. значною мірою вплинули на представництво політичних партій в обласних радах Західної України. Пропорційна виборча система вплинула на зміну типів партійних систем в обласних радах за більшістю типологізацій. Так, у 19 із 35 варіантів типів партійних систем, які розглянуті у табл. 1, відбулись зміни, що становить 54 % від усіх можливих змін.

Для ґрунтовнішого аналізу динаміки зміни партійного представництва вважаємо за доцільне дослідити кількісну динаміку змін представлення різних політичних партій в обласних радах. Це дає змогу визначити стабільність (мінливість) представлення політичних партій в обласних радах. Для цього ми використали класичний індекс електоральної мінливості (волатильності) Педерсена (табл. 2). Варто зазначити, що значення цього індексу вимірюється від 0 до 100 %, де 100 % – це максимальна мінливість політичних партій.

Таблиця 2

Електоральна мінливість політичних партій в обласних радах Західної України впродовж 2010–2015 рр. (індекс Педерсена)

Обласна рада	Львівська	Івано-Франківська	Тернопільська	Волинська	Рівненська	Хмельницька	Чернівецька	Закарпатська	Середнє значення
Індекс Педерсена (%)	75,42	68,4	69,7	72,44	71,31	82,99	74,55	53,8	71,07

Показники індексу електоральної мінливості політичних партій в обласних радах Західної України є досить високими, що свідчить про постійні зміни політичних партій в складі обласних рад, їхню нестабільність. Потрібно розуміти, що мінливість партій визначають за допомогою кількісних показників. Якщо розглядати конкретні приклади змін політичних партій в обласних радах упродовж двох виборчих циклів, стає очевидним, що здебільшого політичні партії, які змінюють одна одну, є досить близькими за ідеологічним позиціонуванням. Багато депутатів обласних рад змінюють політичні партії, переходять у політичні партії, які “зростають”, щоб і надалі залишались в обласних радах.

Отже, стабільність/мінливість представництва політичних партій в обласних радах Західної України також впливають на типи партійних систем. На наш погляд, значна мінливість політичних партій зумовлює збільшення кількості релевантних політичних партій та веде до постійних змін типів партійних систем в обласних радах.

Висновки. Перехід від паралельної до пропорційної виборчої системи на місцевих виборах у 2015 р. вплинув на зміни типів партійних систем в обласних радах.

Зміна виборчої системи сприяла розвитку багатопартійних систем із відносною рівновагою партій у межах обласних рад Західної України. Кількість релевантних партій в обласних радах збільшилась попри те, що зменшилась загальна кількість партій, які мають бодай одного представника у регіональному представницькому інституті. Зростання кількості політичних партій в обласних радах позначилось на зменшенні їхньої “сили” і впливу на формування порядку денного. Крім того, більшості обласних рад (крім Закарпатської) притаманні дуже високі показники електоральної мінливості політичних партій (понад 68 %), що також певним чином зумовлює існування значної кількості релевантних партій та зміну партійних систем у цих радах. Загалом висновок відповідає гіпотезі М. Дюверже про те, що пропорційні виборчі системи сприяють формуванню багатопартійних систем.

Однак абсолютизувати вплив виборчої системи на місцевих виборах на формування типів партійних систем у регіональних чи місцевих представницьких інститутах не доречно. Так, упродовж 2010–2015 рр. трапилось багато суспільно-політичних подій, які посприяли встановленню багатопартійних систем із відносною рівновагою партій. Це зокрема: декларування після «Революції гідності» провідними політичними партіями практично ідентичних ідей, цінностей та проєвропейського вектору розвитку; збереження впливу в областях Західної України політичних партій ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода»; посилення електоральної підтримки політичних партій «Об'єднання Самопоміч» і «УКРОП»; цілковита втрата електоральної підтримки на теренах Західної України партії «Опозиційний блок».

Список використаних джерел

1. Кармазіна М. Етапи розвитку багатопартійності в Україні (кінець 1988–2011 рр.). Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнар. науково-практ. конф., 24–25 листоп. 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. С. 75–106.
2. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції. Сучасна українська політика: зб. наукових праць. 2013. №. 28. С. 157–169.
3. Литвин В., Осадчук І. Теоретико-методологічні параметри і підходи до типологізації партійних систем та емпірично-порівняльні результати їх верифікації на прикладі України (1990–2016). Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 148–192.

4. Мазуренко Г. Аналіз особливостей взаємодії виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України. Дослідження світової політики. 2003. № 22. С. 113–125.
5. Мазуренко Г. Теоретичні засади взаємодії виборчої та партійної систем. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2002. № 39. С. 134–139.
6. Омельчук О. Вплив виборчої системи на партійну систему в державі. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/34.pdf>
7. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів, 2005. 365 с.
8. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. Вісник Центральної виборчої комісії. 2008. № 3 (13). С. 63–75.
9. Телуха Є. Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. Вип. 16. № 885. С. 115–121.
10. Шведа Ю. Партійна система незалежної України: етапи трансформації. Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. 2009. № 3. С. 50–55.
11. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. Canadian Journal of Political Science. 1968. Vol. 1. No. 2. P. 180–203.
12. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. New York: John Wiley & Sons, 1954. 439 p.
13. Lijphart A. Typologies of Democratic Systems. Comparative Political Studies. 1968. Vol. 1. No. 1. P. 3–44.
14. Sartori G. European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism // LaPalombara J., Weiner M. Political Parties and Political Development. Princeton: Princeton University Press, 1966. P. 137–176.
15. Siaroff A. A Typology of Contemporary Party Systems. Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association. Fukuoka, 9–13 July 2006. 26 p.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ (НЕОСНОВНИХ) ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА РІВНІ ШТАТІВ ТА РЕГІОНІВ У США

Важливість питання. В Україні зареєстровано понад три з половиною сотні політичних партій. Усі вони мають однакові права у виборчому процесі, але не мають однакових можливостей та навіть намірів. І хоч їх легалізували в законодавчо установлений спосіб, реальність існування значної їх частини, як і дотримання процедури реєстрації, – під питанням. Шахрайство й комерціалізація політичних проектів стали настільки узвичаєними, що вже ніхто цим не переймається. Остання масштабна перевірка партій на їх відповідність закону була, здається, у 2003 році.

Ще в 2011 р., виступаючи на конференції в ІПіЕНД ім. Кураса, Юрій Шведа висловив сумнів щодо того, що наші партії є політичними партіями у власному розумінні терміну, збуривши тим самим гарячу дискусію. Цю ж думку він підтвердив і в своєму (чи не останньому?) публічному виступі в Центрі Разумкова у 2015 р., де сказав, що «всі існуючі партії (як правлячі, так й опозиційні) не є такими у класичному значенні цього поняття. Ціла Чимало суспільно важливих функцій партій вони не виконували» [1].

З того часу справи не стали кращими. Ганебний стан з українським партотворенням сьогодні докладно описала Марія Кармазіна у «Дзеркалі тижня» [2, 3]. Однак резонанс від цих публікацій на офіційному рівні дорівнює нулю. Партії продовжують «ліпитися» і «споживатися», а питання очищення української політики від махінацій і протиправної діяльності залишається без розв'язку.

Одним з порушень українського законодавства є функціонування непередбачених Законом України про політичні партії регіональних партій [див. 4]. Чи був дотриманий закон під час їх реєстрації, чи дійсно вони мають свої осередки в необхідній кількості областей? Чи мають вони право на існування нарівні зі справді загальнонаціональними партіями? Чи треба міняти закон, щоб він відповідав реальності, чи навпаки, цю штучно створену реальність треба загнати в рамки закону? Зрештою, чи потрібні Україні регіональні, місцеві та етнічні політичні партії, а якщо так, то для яких цілей і з яким статусом? Ці питання потребують відповідей, обґрунтованість яких може зрости завдяки вивченню досвіду інших країн у сфері утворення і функціонування регіональних та місцевих партій.

Чим цікавий досвід функціонування регіональних і штатівських партій у США? Для свого виступу я обрала досвід Сполучених Штатів Америки у сфері багатопартійності на рівні штатів і регіонів. Розглядаю це повідомлення як «вступ

до теми», певну наукову провокацію, бо у її величезному обсязі означена тема може бути підйомною хіба що для великої дослідницької групи, яка працюватиме упродовж тривалого часу. Однак чому б університетським політологам, на мою думку, не започаткувати такий проект, можливо, спільно з факультетом міжнародних відносин, де досить успішно розвиваються американські студії, але в зовнішньополітичному аспекті?

Досвід утворення і функціонування малих (неосновних, локальних) політичних партій у США, враховуючи специфічну американську двопартійність на рівні федерації, цікавий для Української політичної науки і практики принаймні в таких аспектах.

По-перше, в англосаксонських країнах партії виникають і діють як осередки вільного волевиявлення громадян, можна сказати – як політична складова громадянського суспільства (без жодних ідеологічних і з мінімальними організаційними обмеженнями) за відсутності закону про партії. При тому, їх становлення, визнання і діяльність відбувається у строгій відповідності до федерального й місцевого законодавства про вибори, яке визначає вимоги до суб'єктів виборчого процесу. Поки що я не зустрічала прикладів використання партійних утворень з якоюсь неполітичною метою (наприклад, на продаж) або з метою введення виборців в оману, як це часто трапляється в Україні. Чому? Як їм вдається поєднувати велику свободу в утворенні об'єднань з їх утриманням у правових рамках?

По-друге, в умовах глибокої децентралізації політичного життя і різноманітності законодавства утворення та функціонування політичних партій у різних штатах відбувається настільки по-різному, що, досліджуючи одну країну, можна отримати досвід партотворення на різних рівнях суспільного розвитку: від початкових стадій політичного самоусвідомлення, як на Гаваях, до високого рівня громадянської вишколеності, як у штатах Нью-Йорк чи Міннесота.

По-третє, цікаво проаналізувати реакцію громадян на низовому рівні на брак ідеологічної визначеності двох основних партій і, загалом, поміркувати про роль ідеологій у політичному житті начебто прагматично орієнтованого американського суспільства.

По-четверте, вивчення діяльності неосновних партій допомагає виявити велику частину факторів, що обумовлюють стійкість двопартійної системи у США, її плюси й мінуси.

По-п'яте, розмаїття політичних партій регіонального й штатівського рівня дає змогу зробити деякі узагальнення щодо можливих підстав класифікації партій у територіальному аспекті, які можуть придатися й для оцінки українського партотворення, а також про важливість партій того чи іншого рівня в наших умовах.

І, нарешті, по-шосте. Я дотримуюсь думки, що українській політології поки що бракує міцного підґрунтя у вигляді знань про історичні корені сучасних політичних процесів так само, як і про їх географічне різноманіття. Цей брак потрібно було б компенсувати створенням наукових шкіл із зарубіжної історії окремих країн, а також приділяти більше уваги розвитку порівняльної політології включно з дослідженням політичного процесу в окремих країнах у вигляді кейс-стадіз, одним із яких могло би бути вивчення багатопартійності в США на усіх рівнях.

Класифікація політичних партій США. В найзагальніших класифікаціях політичних партій у США зазвичай виділяють *великі (major – основні, важливі), малі (minor – неосновні, менш важливі)*. Другі діють переважно на рівні одного чи декількох штатів (територіально близьких або ні).

Основні партії в межах усієї країни називають *національними*. Їх, як відомо, є дві: Республіканська й Демократична. А ті менші партії, які визнаються (чи визнавались у минулому, якщо йдеться про неіснуючі або історичні партії) на національному рівні Федеральною виборчою комісією як суб'єкти балотування, зазвичай називаються *третіми*. Найвідомішими історичними партіями цього типу були Прогресивні партії 1912, 1924 та 1948 рр. Загалом це були партії лівоцентристської (за американськими мірками) орієнтації, регіонального походження, але такими, що здобули право балотуватися на національному рівні.

Зараз у США діє три «треті» партії: *Партія Конституції, Зелена партія Сполучених Штатів* (афілійована до лівого екологічного руху «Європейські зелені») та *Лібертаріанська* [5]. Їх визнано національними на основі отриманого ними доступу до балотування та результатів голосування за їхніх кандидатів протягом останніх двох виборчих циклів. На такий статус претендує чимало інших партій, але на цьому шляху їх чекає багато перешкод інституційного та культурного характеру [6, 7], які з точки зору малих партій, так само, як і багатьох аналітиків, не є справедливими [8, р. 9], але саме завдяки їм партійна система США є стабільно двопартійною – з усіма її плюсами й мінусами. Дослідження її переваг та недоліків має значний науковий теоретичний інтерес, однак виходить за межі мого повідомлення так само, як і характеристика основних партій національного рівня.

Регіональні та штатівські партії у США: визначення та деякі типові приклади. Почну з визначення, яке, на мій погляд, відображає сутність цього феномену в США. *Регіональні та штатівські політичні партії* – це ті політичні сили, які не визнані на національному рівні Федеральною виборчою комісією як суб'єкти балотування і не є дочірніми (афілійованими) відділеннями національних партій. Крім них до малих партій належать також *локальні політичні партії*, які діють в межах окремого графства або міста, але таких мало.

Результати діяльності неосновних партій та їх перетворення на основні в тому чи іншому штаті великою мірою залежать від виборчого законодавства, зокрема, від того, чи воно дозволяє спільне висування малими партіями кандидатів на виборні посади (так зване «виборче злиття» – *electoral fusion*), а також наскільки високі вимоги висувають до збирання підписів для первинного визнання партії учасником виборчого процесу та отримання нею голосів виборців для подальшого підтвердження цього визнання.

Наведу декілька характерних прикладів з урахуванням ідеологічної орієнтації та програмних цілей регіональних та штатівських партій, щоб перейти згодом до узагальнень, які стосуватимуться причин і приводів для їх утворення та чинників їхньої сили/слабкості.

Серед малих політичних партій є такі, що поширили свій вплив на декілька або й багато штатів. У них спільна ідеологічна орієнтація, подібні програмні вимоги, проте різні успіхи в різних штатах. Однією з них є Партія робітничих сімей (WFP), заснована в Нью-Йорку 1998 р. Її активні відділення діяли або діють і часто-густо досягають успіху у таких штатах Східного побережжя, як Нью-Йорк (штат і місто), Вермонт, Коннектикут, Нью-Джерсі, Род-Айленд, Мериленд, Пенсильванія; на Півдні: Південна Кароліна і Західна Вірджинія; на Тихоокеанському побережжі: в штатах Орегон і Вашингтон, а також на Середньому й Південному Заході: штати Вісконсін, Огайо та Іллінойс, Невада і Нью-Мексико [9]. На мій погляд, ці партії відображають інтерес, насамперед, як спробу компенсувати відсутність лівоцентристської альтернативи двом основним партіям, обумовлену потребою соціального захисту на політичному рівні груп населення, організованих у профспілки.

Партія робітничих сімей Вермонта діє в досить сприятливих правових умовах, адже виборче законодавство штату дозволяє «електоральне злиття» – висування єдиного кандидата спільно кількома малими партіями. Це підвищує шанси на його перемогу, оскільки прихильники партії не бояться «даремно витратити» свій голос або того, що їх назвуть спойлерами. Програма партії акцентує увагу на збільшенні кількості пов'язаних з екологічною діяльністю місць і технологій, реформі охорони здоров'я (забезпеченні доступу для всіх), реформі балотування (*ballot reform*), яка б покращила закони про доступ до висування кандидатів у штаті Вермонт [10].

Регіональними, особливо враховуючи їх передісторію, можна вважати і групу партій під назвою Прогресивних. Про їх історію було чимало літератури ще в радянські часи. А зараз в англійській Вікіпедії є велика інтегрована стаття про висування цими партіями кандидатів на пост Президента США в усі періоди розвитку прогресивного руху [11]. Масштаб руху обумовив виникнення ідеології прогресизму як типово американського варіанта ліволіберального, часом з деякими соціал-демократичними домішками, реформізму.

Сучасні прогресивні партії так чи інакше пов'язують себе з прогресистськими рухами Середнього Заходу і ведуть свій «родовід» від того часу, як 1911 р. Сенатором Робертом Лафоллеттом з Вісконсіна було утворено Прогресивну партію як «третю партію» національного масштабу. Від неї на виборах 1912 р. балотувався на третій президентський термін з програмою реформ Теодор Рузвельт, президент США з 1901 до 1909 рр., однак зазнав поразки. В народі ця партія відома як «Партія бика лося» («Bull Moose Party»), оскільки лось був її символом.

Нині прогресивні партії діють у північно-західних штатах Орегоні й Вашингтоні та в північно-східному Вермонті, не претендуючи на національний масштаб. *Прогресивну партію штату Вашингтон* була утворена в 2003 році. Її ідеологія поєднує прогресизм з демократичним соціалізмом та екологізмом, і партія, відповідно, є лівою за своєю політичною позицією у політичному спектрі. ППВ не бере грошей від бізнес-сектору, виступає за звільнення державного управління з-під впливу корпорацій, за однакові права і добробут для всіх, реформування поліції, зміни в системі освіти задля створення кращих можливостей для незахищених груп і меншин, за права дітей, жінок та корінних американців, реформу фінансування виборів, захист довкілля, зокрема консервацію землі і живих систем на ній [див. 12, 13].

До ідеологічних партій лівої орієнтації належать штатівські зелені партії, яких є небагато (тут не йдеться про філії загальнонаціональної партії зелених, яку згадано раніше). Наприклад, «глибоко екологічною» називають *Партію екологічної демократії* у штаті Міннесота. Вона виступає за перехід від людино- до плането-центричного, екологічного погляду на світ. Її засновник Кен Пентел на створеному ним сайті «Ecology Democracy Network» закликає «перейти до нового, проактивного способу здійснення політики, яка піклуватиметься про наш колективний дім – Землю» [14]. Для цього потрібно, стверджується на сайті, запровадити відмінний від теперішніх індикаторів розвитку (валового продукту штату/валового національного продукту – GSP/GDP) новий *Показник справжнього прогресу (GPI)*, пов'язаний з концепцією сталого розвитку. Його почали обґрунтовувати в 90-х рр., і він уже начебто впроваджується в таких штатах, як Мериленд, Вермонт, штат Вашингтон і Гаваї.

Крім створення екологічної економіки, Партія екологічної демократії агітує за запровадження пропорційного представництва в Палаті представників Міннесоти та за проведення реформи фінансування виборчих кампаній заради «усунення приватних грошей та корпоративного втручання у справи народного уряду» [14] (типово ліві вимоги. – А. К.).

До штатівських зелених партій належить також *Партія Зеленої гори (Green Mountain Party)*, утворена 2017 р. у штаті Вермонт, яка офіційно отримала статус

малої партії, тобто може балотуватись на виборах на рівні штату і вже планує розвиватися далі до рівня великої третьої партії. На відміну від інших зелених, вона позиціонує себе як правоцентристська, підтримуючи популярне серед багатьох штатівських партій гасло фіскального консерватизму, а також обмеження термінів перебування на виборних посадах, недопущення «аутсайдерських» грошей на виборах, зменшення бюджетних витрат [15].

Специфічним, з огляду на особливості законодавства щодо малих партій у деяких штатах, є приклад *Екологічної партії Флориди*, яку було засновано для підтримки кандидатури Ралфа Нейдера (Ralf Nader) на виборах президента США 2008 р. (у цьому плані вона належить до групи партій «за когось», які, зазвичай, швидко сходять з політичної арени). Ця неосновна партія мала змогу брати участь у загальнонаціональних виборах, оскільки законодавство Флориди дозволяє це за умови, якщо мала новоутворена партія здатна подати петицію на підтримку кандидата за підписом трохи більше, як 100 тис. зареєстрованих виборців [16]. В інших штатах, де законодавство інакше, висунений та підтриманий у такий спосіб кандидат фігурує як незалежний.

Цікаво, що 2004 р. для підтримки цього ж кандидата в штаті Мериленд, де законодавство теж доволі сприятливе для формування третіх партій і висунання кандидатів у Президенти, створено *Популістську партію*. Її назва сягає традиції популізму на межі XIX–XX ст., коли він розглядався як народницький рух на підтримку фермерства та інших верств простого народу і ще не набув тих негативних конотацій, які стали йому притаманні пізніше. (Про еволюцію цього явища і поняття – з використанням досвіду США – йдеться у моїй англомовній статті «Сучасна демократія і популізм: споріднені супротивники» [17]).

Отже, прогресизм, екологізм (у певному значенні і в певних організаційних випадках), популізм і профспілково-політичний рух на захист робітничих сімей є виявом потреби в реалізації вимог і програм, якими мали б опікуватись лівоцентристські партії національного рівня. Однак за їх відсутності ці питання намагаються підняти й бодай частково розв'язати малі партії, які працюють на рівні штатів та регіонів.

Ідеологічно «змішаними» є програми декількох партій, головною вимогою яких є легалізація марихуани. Такими є, зокрема, «*Партія простих людей за легалізацію конопель*» (Grassroots-Legalize Cannabis Party) в штаті Мінесота і «*Партія за легальну марихуану зараз*» (Legal Marijuana Now Party) в штаті Вісконсін. Вони апелюють до першої поправки до Конституції США, яка стосується прав особи, говорять про втрати бюджету через нелегальну торгівлю марихуаною, а також підтверджують той факт, що вживання марихуани є дуже широким, незалежно від того, дозволено це законом, чи ні. Крім того, ці партії використовують у своїх програмах набір традиційних для цього регіону вимог прогресивних рухів.

І хоч електоральні здобутки цих партій мінімальні, їхні пропагандистські зусилля не пропадають марно. Гасло легалізації марихуани за деякими даними нині підтримують до 62 % американців [18] й створена Національна організація з реформування законів про марихуану. У двох штатах Середнього Заходу: Мічигані й Північній Дакоті – у грудні 2018 р. відбудуться голосування (voting measure) щодо легалізації рекреаційної марихуани. Вони вже відбулися з позитивним результатом у таких штатах, як Аляска, Вашингтон, Каліфорнія, Колорадо, Мен, Массачусетс, Невада та Орегон. А в штаті Вермонт легіслатура прийняла такий закон у звичайному порядку (без попереднього народного голосування). Суперечки щодо плюсів і мінусів зміни законодавства щодо марихуани продовжуються. Противники легалізації наркотика навіть у медичних цілях вважають, що так чи інакше до нього можуть отримати доступ діти, а безпека дорожнього руху погіршиться, якщо за кермом можуть бути люди, що вживали марихуану [18].

Побіжно згадаю також про групу партій з поширеною назвою «незалежні» (Вірджинії, Орегону, Партія Незалежності Міннесоти), а також про наявність певної кількості консервативних (Нью-Джерсі, Вірджинія, Південна Кароліна; Род-Айленд), націоналістичних і навіть сепаратистських партій. Останні, втім, або розпалися за певний час після їх утворення (наприклад, *Південна партія*, створена для відокремлення південних штатів в окрему державу, розпалась від внутрішніх розходжень, проіснувавши з 1999 до 2003 рр.), або залишаються недоінституціалізованими, будучи неспроможними назбирати необхідну кількість підписів на свою підтримку (Каліфорнійська національна партія, яка ставить за завдання домогтися більшої автономії, а згодом й незалежності цього найбільшого штату).

Причини та приводи для утворення регіональних і штатівських політичних партій. Ознайомлення з програмними вимогами та діяльністю значної кількості партій на регіональному рівні або в окремих штатах США дає підстави назвати такі причини їх появи:

1) децентралізація і культурна багатоманітність регіонів, особливості Півночі й Півдня, Сходу, Середнього Заходу та Заходу країни. На Середньому Заході діють сильні традиції прогресистських рухів; на Півдні, який традиційно є консервативним, традиціоналістським, а також на Тихоокеанському побережжі з'явилися та/чи відродилися тенденції до більшої автономізації і відокремлення; у північних штатах Заходу і Сходу популярними є зелені рухи і т. д.;

2) стійкість, а водночас і застарілість багатьох політичних інституцій США, зокрема й двопартійної системи нинішнього зразка, яка часом не надає виборцям достойної альтернативи, викликає значні нарікання громадян і політиків, але старанно оберігається істеблішментом (про її плюси та мінуси хотілося б згодом написати окремий текст);

3) відсутність лівих (включно з лівоцентристськими) вимог у платформах основних партій та утворення у цьому зв'язку штатівських партій лівої орієнтації (переважно лівоцентристських, але часто з особливою увагою до інтересів міноритарних груп) під назвою прогресивних, незалежних, зелених та робітничих;

4) поява нових суспільних рухів, які активізують раніше аполітичні суспільні верстви: молодіжні і студентські рухи, рух за права афроамериканців у 60–70-х рр. XX ст. Утворені на цій основі партії теж, зазвичай, мали ліву ідеологічну орієнтацію.

Інша справа, приводи: ті політичні події чи ситуації, що безпосередньо спонукають політиків та громадян до утворення нових партій. Іноді вони пов'язані з питаннями, які перебувають у фокусі публічної політики того чи іншого штату (як от зменшення податків, легалізація марихуани чи охорона довкілля). Іноді ці приводи дрібні, часткові, пов'язані із взаємовідносинами учасників виборчого процесу. Приводом може стати як потреба висунути свого кандидата на виборах Президента чи губернатора, так і бажання не допустити чийогось обрання. Так виникають партії «за когось» або «проти когось».

Я вже згадувала про створення партій під Ралфа Нейдера. А були ще партії на підтримку Джозефа Лібермана у 2006 р. («*Connecticut for Liberman*»), чимало політизованих, незалежних від основних політичних партій, організацій – за Берні Сандерса у 2016 р. («Народ за Берні» – онлайн-група, що вийшла з руху «*Оссиру*»; «Ветерани за Берні»; «Студенти коледжів за Берні»).

Найяскравішими прикладами утворення партій «проти когось» були відомі з історії партії: Антимормонська партія в штаті Іллінойс (1841–1844), спрямована проти керівництва містом Наву (Naivoo, графство Хенкок) конкретно особою – мормонським проповідником Джозефом Смітом; Прогресистська партія Т. Рузвельта, спрямована проти переобрання чинного тоді президента Говарда Тафта, який не виконував своїх обіцянок проводити реформи; 1968 р. утворено Національно-демократичну партію Алабами (NDPA), щоб протидіяти обранню колишнього губернатора з расистськими поглядами Джорджа Воллеса.

Партії «проти когось» зрідка досягають успіху, бо їх виникнення пов'язане з розколом, який негативно оцінюють виборці. Крім того, вони не встигають набрати більше прихильників, ніж та партія, від якої вони відкололись. Це стосується навіть добре відомої Прогресивної партії 1912 р., від якої висувався Теодор Рузвельт. Унаслідок розколу втрачають, зазвичай, обидва крила партії, а виграє третя сила.

Поширеними є також приводи соціокультурного характеру, коли однодумці об'єднуються, виступаючи «за щось» таке, що має сильну підтримку міноритарних чи заінтересованих груп, але поки що не схвалюється суспільством загалом. З часом, однак, їхня просвітницька робота й агітація можуть змінити ситуацію. Як зазначалось, що саме так було з партіями, які виступали за легалізацію марихуани.

Інший приклад такої мотивації – це створення в минулому *Прогресивної Демократичної партії* у Південній Кароліні (діяла в 1944–1948 р.) заради політичної мобілізації афроамериканців, а в наш час – *Партії за голосування латиноамериканців* (Latino-Vote Party) в штаті Массачусетс (2016).

Чому потрібні регіональні й штатівські партії? У США є багато організованих груп інтересів та рухів, здатних тиснути на легіслатури штатів у своїх інтересах. То чому ж виникають партії? Тут я погоджуюсь із загальною аргументацією щодо особливостей партій і потреби в них – незалежно від рівня їхньої діяльності. Адже «тільки політичні партії мають можливість об'єднувати вимоги, що сприяють компромісу між різними групами, можуть запропонувати виборцям програму альтернативних дій у сфері публічної політики, призначених для задоволення цих вимог, для залучення кандидатів на виборні посади, а за умови їх обрання мають змогу приймати законодавство та наглядати за впровадженням публічної політики» [8, р. 4]. В умовах децентралізованої країни така діяльність неминуча та/чи необхідна на рівні штатів, адже кожен штат – це міні-держави в питаннях внутрішньої політики. Від штатівської публічної політики у таких галузях, як освіта, благоустрій, розвиток інфраструктури, охорона довкілля, залежить якість життя громадян.

Корисність (і бажаність) регіональних партій у різних країнах різна, залежно від спрямованості партійних програм і діяльності партій та від рівня загрози сепаратизму в кожній країні. Однак всюди головним чинником сили партій, який мають ураховувати як аналітики, так і політичні та державні діячі, які хочуть утворювати або сприяти (чи, навпаки, перешкоджати) утворенню таких партій, є рівень децентралізації політичного життя в країні. Він переважає, зазначає Довн Бранкати, значення регіональних розмежувань, а також інституційні особливості політичної системи країни, такі як фіскальна децентралізація, пропорційність виборів, наявність законів про транс-регіональні голосування, послідовність виборів до органів виконавчої та законодавчої влади тощо [19, р. 158–159]. До такого висновку автор дійшов на основі вивчення статистичних матеріалів щодо регіональних партій у 37 країнах світу з 1945 по 2002 рр.

На успішність регіональних і штатівських партій, а також на тривалість їх існування впливає також характер завдань, які вони перед собою ставлять. За загальним правилом, чим вужчі завдання, тим легше вони досягаються (якщо вони не є загальнонаціонального масштабу, де малі партії стикаються з дуже серйозною конкуренцією з боку двох основних партій). Однак після їх досягнення партії зникають з політичної арени. Партії, що пропонують програми суспільного розвитку з популярними в тім чи іншому штаті вимогами, мають шанс проіснувати довше, – за інших різних чи однакових обставин, у тому числі й законодавства, яке регулює їхню діяльність. Загалом, плинність цих партій дуже велика, що значно ускладнює їх дослідження, якщо не обмежувати його конкретним періодом чи регіоном.

Деякі уроки для України:

1. Без реєстрації партій і закону про партії партійне життя можна добре регулювати за допомогою виборчого законодавства. Зокрема, та чи інша партія, щоб висувати своїх кандидатів певного рівня, мусить бути визнаним Федеральною або штатівською виборчою комісією суб'єктом виборчого процесу (отримати ballot status). Іншими словами, вона повинна офіційно стати великою («основною») чи «третьою» національною або малою («неосновною») партією. Втім, за Республіканською і Демократичною партією статус основних закріплений (неформально) назавжди як незаперечний факт, підтверджений їхньою постійною роллю в політичній системі країни.

У різних штатах вимоги щодо набуття статусу малих партій, як і їхні можливості після його отримання відрізняються, але вони однакового типу. Спочатку це збирання певної кількості підписів, а далі обов'язкова участь у виборах й отримання встановленого мінімуму голосів. Без цього партія не є партією у власному сенсі слова, оскільки не має змоги реалізовувати свою головну функцію.

Гадаю, таким шляхом можна йти і в Україні, знімаючи з реєстрації партії, які цим двом вимогам не відповідають. Або можна взагалі не займатись цією зайвою метушнею довкола реєстрації різноманітних фейкових проектів, а вписувати в реєстр лише ті політичні сили, які були визнані на виборах за названими двома критеріями. Такими могли би бути поправки до чинного Закону про партії або положення нового Закону.

2. Варто (з обережністю) подумати про можливість офіційного визнання партій з регіональним чи обласним статусом, чітко визначивши сферу їхньої компетенції, означивши (не)допустимі назви та програмні вимоги, що допоможе уникнути легалізації сепаратистських груп, з одного боку, і сприятиме активізації громадян довкола вирішення проблем регіонів – з іншого.

3. Цікавими є пропозиції, роздані учасникам конференції щодо аналітичного розмежування партій за рівнем їхньої діяльності (розмежування їх на національні, регіональні та локальні), але подекуди вони видаються надмірно жорсткими та деталізованими. Наприклад, такою є вимога, щоб регіональні партії діяли в територіально суміжних областях. А якщо вони діятимуть в одній групі областей та ще й у територіально відокремленій області? На мій погляд, підхід має бути гнучкішим.

Це стосується й кількості голосів, відданих за партії. Мені, зокрема, імпонує підхід до визначення міри націоналізації політичних партій, який ґрунтується не на отриманих партіями результатах виборів (хоча певний мінімальний поріг, можливо, й має бути встановлений), а на даних про регулярну участь партій у виборах і покриття нею своїми кандидатами певної кількості округів [20]. Адже на початках становлення партій важливі їхні наміри, процес політичної участі, навіть й

за мінімальних результатів. Цей критерій, на мою думку, так само добре підходить й для подальшої кваліфікації національних, регіональних чи локальних партій.

Список використаних джерел

1. Шведа Ю. Основна інтрига – чи зуміють «постмайданівські» партії стати потужними політичними силами й запропонувати новий порядок денний для України // Партійна система України до і після Майдану: Зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Матеріали до круглого столу 16 вересня 2015 р. в Центрі Разумкова. Р. 72–73. URL: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
2. Кармазіна М. Людина, що грається: політичні партії в Україні. Дзеркало тижня. 31 березня. Вип. № 12 (31 березня–6 квітня). URL: https://dt.ua/internal/lyudina-scho-grayetsya-politichni-partiyi-v-ukrayini-273771_.html
3. Кармазіна М. Партії в Україні: власні/привласнені, іменні, «використані»... Дзеркало тижня. 9 квітня. Вип. № 13 (7 квітня–13 квітня). URL: https://dt.ua/internal/partiyi-v-ukrayini-vlasni-privlasneni-imenni-vikoristani-274508_.html
4. Кармазіна М. Регіональні політичні партії в Україні: зародження феномена // Дзеркало тижня. Вип. № 14. 14 квітня. URL: https://dt.ua/internal/regionalni-politichni-partiyi-v-ukrayini-zarodzhennya-fenomena-275126_.html
5. Directory of U.S. Political Parties. URL: <http://www.politics1.com/parties.htm>
6. Lewis-Beck M. S. and Peverill Squire. The Politics of Institutional Choice: Presidential Ballot Access for Third Parties in the United States. British Journal of Political Science. 1995. Vol. 25. No. 3. P. 419–427. URL: <https://doi.org/10.1017/S0007123400007274>
7. Ballot access for presidential candidates. Ballotpedia. URL: https://ballotpedia.org/Ballot_access_for_presidential_candidates
8. Norris P. Building political parties: Reforming legal regulations and internal rules. Harvard University. Report commissioned by International IDEA. 2004. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.614.3500&rep=rep1&type=pdf>
9. Working Families Party. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Working_Families_Party
10. Vermont Working Families Party. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Vermont_Working_Families_Party

11. List of United States Progressive Party presidential tickets. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_United_States_Progressive_Party_presidential_tickets.
12. Washington Progressive Party. Platform. URL: <http://www.waprogressive.party/platform/>.
13. Washington Progressive Party. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Progressive_Party_of_Washington_State.
14. Ecology Democracy Network. URL: <http://www.ecologydemocracynetwork.org/>
15. Bielawski M. The Green Mountain Party gets official party status in Vermont. True North Reports (The other side of Vermont news). 2017. URL: <http://truenorthreports.com/green-mountain-party-gets-official-party-status>
16. Ecology Party of Florida. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ecology_Party_of_Florida.
17. Kolodii A. Modern Democracy and Populism: related opponents. Aropa. 2017. Вип. 19–20. С. 37–43. URL: <https://kennankyiv.org/арора-випуск-19-20/>.
Доступно: http://political-studies.com/wp-content/uploads/2017/11/Agora_19_20.pdf
18. Is the Midwest Ready for Recreational Marijuana? Governing Magazine. URL: <http://www.governing.com/topics/public-justice-safety/gov-2018-marijuana-ballot-measures-legalization-recreational.html>
19. Brancati D. The Origins and Strength of Regional Parties. British Journal of Political Science. 2008. Vol. 38. No. 1. P. 135–159. URL: https://www.researchgate.net/profile/Dawn_Brancati/publication/231965411_The_Origins_and_Strength_of_Regional_Parties/links/54ceee7d0cf24601c09278c9/The-Origins-and-Strength-of-Regional-Parties.pdf
20. Lago I., Montero J. R. Defining and measuring party system nationalization. European Political Science Review. 2014. Vol. 6. No. 2. P. 191–211. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-political-science-review/article/defining-and-measuring-party-system-nationalization/90D36524494B1F98A6F817320959CA23>)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСЕРЕДКИ ТА ДОЧІРНІ ТОВАРИСТВА В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ЛЕЙБОРИСТСЬКОЇ ПАРТІЇ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА

У політичній науці існують різні системи класифікації партій. Як підстави типологізації, використовують різні фактори – функції, ідеології, соціальні база, методи діяльності і т.д. Загальноприйнятою та найбільш продуктивною є класифікація М. Дюверже [1, с. 112], заснована на розходженнях у структурі партій та організації їх внутрішнього життя. Структура – найбільш синтетичний компонент, на яку значною мірою впливає чимало чинників (ідеології, цілі, соціальні бази і т. д.). У той же час саме структура сприяє адаптації партії до мінливих умов, є необхідним елементом виживання партій у політичній боротьбі. Серед структурних характеристик М. Дюверже «виділив загальну організаційну будову, систему членства та органи керівництва» [1, с. 120]. На основі цих змінних він розрізняв кадрові та масові партії.

До 90-х рр. ХХІ ст. структура партії Сполученого королівства відповідала класифікації М. Дюверже. Консервативна партія була зразком кадрової партії, Лейбористська – масової. Головні процеси, такі як обрання лідера партії, формування програм та політики, вплив членів партії на прийняття рішень, основний склад структурних елементів, залишалися стабільно незмінними. У Консервативній партії зберігалось домінування парламентської фракції, у Лейбористів зберігався «трипартизм», із зміщенням балансу сил на користь партійного керівництва та профспілок [9, с. 76].

Лейбористську партію Сполученого королівства (ЛПСК) засновано на базі Лейбористського представницького комітету (англ. Labour Representation Committee), який створено, як офіційне інституціоналізоване представництво робітників у британському парламенті [7, с. 12]. Партія класифікувалась як масова завдяки колективному членству афілійованих профспілок та інших організацій і складалася з таких структурних елементів [5, с. 26]:

- Парламентської лейбористської партії, (інша назва – Парламентська фракція лейбористської партії (англ. Parliamentary Labour Party (PLP))).

- Національний виконавчий комітет (англ. National Executive Committee (NEC)).

- Приєднані дочірні трейд-юніони (англ. Affiliated Trade Union).

- Приєднані дочірні соціалістичні товариства (англ. Affiliated Socialist Societies).

На початковому етапі існування *Парламентська фракція* відігравала чи не найважливішу роль у балансі сили та влади серед партії, головною роллю якої було

обрання лідера партії [3, с. 9] (який традиційно для британської політики майже завжди стає головою уряду при виграші партією виборів). *Національний виконавчий комітет* був створений як головне адміністративне «тіло» [7, с. 17] Лейбористської партії Сполученого королівства. Склад комітету і репрезентативність різних сил у ньому змінювався протягом років. Класично комітет складався із представників трейд-юніонів, представників PLP та соціалістичних організацій. Комітет повинен був затверджувати передвиборчу політику партії, бути в центрі дискусій стосовно ідеології та курсу партії [5, с. 32]. Іншими словами – комітет став основним адміністративним авторитетом партії. *Афілійованими трейд-юніонами та Афілійованими соціалістичними організаціями* могли себе вважати ті об'єднання, які платили обов'язкові внески до Лейбористської партії за кожного члена об'єднання [5, с. 38]. Натомість ці об'єднання мали офіційне право впливати на політику партії. У класичній структурі партії право голосу мали лише трейд-юніони.

Індивідуальне членство у ЛПСК з'явилося лише 1918 р. [1, с. 133] З цього моменту партія перетворилася на класичну масову партію з точки зору вузького трактування М. Дюверже (масова партія як партія класова; наявність масового членства) [1, с. 140] та більш широкого трактування Дж. Сартрі [9, с. 46] (відкритість партії для всіх бажаючих вступити до її лав; стійка асоціація партії з певною системою цінностей; значна її підтримка в суспільстві; постійна організаційна структура) [9, с. 47]. В цьому році партія офіційно затвердила свій статут, формально висунула себе на політичній арені як соціалістична партія (розмістивши у статуті так званий Clause 4) та дала до організаційної структури два нові суб'єкти [5, с. 70]:

- Окружні Лейбористські партії (англ. Constituency Labour Party (CLP)).
- Щорічний загальнонаціональний з'їзд лейбористів (англ. Annual Labour Party Conference).

Згідно зі статутом («конституцією») Лейбористської партії 1918 р., (що зберігся без змін до 1995 р.), конструкція організаційної структури ЛПСК мала мати федеративну основу та включала, «з одного боку, асоційовані профспілки, соціалістичні товариства і пізніше Кооперативну партію, а з іншого, – місцеві лейбористські організації» [5, с. 51]. Члени партії на місцях (так звані «рядові лейбористи») також отримали право представництва на щорічних з'їздах ЛПСК.

Поява *Окружних лейбористських партій та Щорічного лейбористського з'їзду* стало справді революційним моментом в історії партії. З'їзд став «головним демократичним процесом прийняття рішення» [6, с. 11] у партійній структурі, а завдяки впровадженню CLP партія не лише розширила своє членство, а й отримала міцну базу активістів на місцях.

CLP – це локальні організації членів Лейбористської партії, які належать до певного електорального регіону/округу (англ. constituency) [5, с. 78]. Протягом

класичного періоду історії партії CLP розглядали як більш лівоналаштовану фракцію всередині партії порівняно з трейд-юніонами [5, с. 80], які були більш поміркованою та прагматичною силою. Кожна CLP має досить складну структуру із багатьох комітетів, серед яких розподілені функціональні обов'язки. Розгалужена база повинна була сприяти ефективнішому врахуванню різних груп, що входять до CLP.

Залежно від регіону/округу, головна управлінсько-менеджерська функція покладається або на GMC (англ. General Management Comitee) або на AMM (англ. All Member Meeting) [6, с. 15]. Перша відрізняється від другої певними обмеженнями за процесів голосування для членів. Генеральний комітет складається із представників BLP (англ. Branch Labour Parties – найбільш локальні організаційні конструкти партії на локальному рівні), трейд-юніонів, клубів та інших членів локальних організацій, які афілійовані з Лейбористською партією. Варто також згадати такі комітети, як – Виконавчий комітет CLP, Група молодих лейбористів (англ. Young Labour Group), Представництво робочого середовища (англ. Workplace Branches), Комітет по питаннях кампаній (англ. Campaign Committee) та Жіночий форум (англ. Women's forum).

До повноважень та функцій CLP входить обирання представників до Щорічної лейбористського з'їзду та номінація кандидатів для обрання на інші локальні посади. Функцією CLP також стало обрання власного місцевого кандидата в депутати на Загальнонаціональні парламентські вибори (англ. General Elections). У тих CLP, де вже є депутат-представник від певного регіону, створюється своєрідний спосіб голосування (англ. trigger ballot) [2, с. 218]. За допомогою такого голосування вирішується, чи CLP бажає переобрати кандидата, чи погоджується із теперішнім. У випадках, коли буде ініціатива обрати нового номінанта від CLP, процедура голосування повинна проходити за правилами NEC. Після висунення CLP власного кандидата за появи якоїсь нової негативної інформації, чи за наявності недовіри чи підозри у кандидаті, NEC має повноваження блокувати висунця від CLP. За потреби у голосуванні на щорічній конференції афілійовані трейд-юніони та соціалістичні товариства, а також CLP мають 50 % голосів [4, с. 10].

Лейбористська партія Сполученого королівства має добре розгалужену організаційну структуру, яка включає кілька головних ключових акторів та елементів, які націлені на збалансоване управління партією, структура повинна сприяти ефективній репрезентації всіх членів партії, сприяти ефективному розподілу влади у партії.

«CLP» та афілійовані організації, товариства, юніони і клуби посідають особливе місце в організаційній структурі Лейбористської партії Сполученого королівства. Вони мають право висувати своїх делегатів для участі у Щорічній конференції, яка є головною ареною для прийняття внутрішньопартійних рішень. У програмних правилах (англ. Party Rule Book) [5, с. 22] партії вказано процес обрання кількості делегатів відповідно до кількості учасників товариств, організацій чи локальних партій. За певне число членів, що платять внески, організації мають право висунути певну кількість представників.

Протягом багатьох років голосування блоками голосів (ангд. trade union block vote) давало змогу партійній верхівці та PLP ущемляти інакодумців-активістів, коли лідери партії зговорювалися з лідерами юніонів, і ті настановляли своїх членів, кількість яких була домінантною, голосувати у вигідному для верхівки порядку. Сьогодні, зважаючи на зміни в організаційній структурі, процес голосування проводиться окремо серед обох суб'єктів, що обирають. Спершу в рамках 100 % «за–проти» голосують організації, згодом CLP, тоді голоси за і проти комбінуються у загальну картину. Сучасні CLP мають досить складну і розгалужену структуру із багатьох комітетів, серед яких розподілені функціональні обов'язки. Розгалужена база також краще сприяє ефективнішому врахуванню інтересів різних груп.

Список використаних джерел

1. Duverger M. Political Parties: Their Organizations and Activity in the Modern State. London: Methuen, 1954. 439 p.
2. Heffernan R. Political Parties and the Party System Developments in British Politics. London: Palgrave Macmillan, 2003. 384 p. URL: <http://oro.open.ac.uk/10470/>
3. Katz R., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. Scholar, 1995. 25 p. URL: <https://politicacomparata.files.wordpress.com/2011/03/katz-and-mair-1995-changing-models-of-party-organization.pdf>
4. Kelly R. Organizational reform and the extra-parliamentary party. Manchester: Manchester University Press, 2003. P. 82–106.
5. Labour Party. Labour Party Rule Book. One Brewer's Green. 2013. 112 p. URL: <https://theclarionmag.org/wp-content/uploads/2018/03/LabourRuleBook2018.pdf>
6. Labour Party Archive. Labour Party 21st century party – the next steps: NEC Party Development Task force report. Amicus. The Union. 2005. 22 p. URL: <http://www.amicustheunion.org/PDF/21st%20Century%20Party.pdf>
7. Levy G. A Model of Political Parties. Tel Aviv: LSE and Berglas School of Economics, 2004. 30 p. URL: <http://personal.lse.ac.uk/levyg1/partiesjet.pdf>
8. Richards A. The Life and Soul of the Party: Causes and Consequences of Organizational Change in the British Labour Party since 1979. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones. 1997. 62 p.
9. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. London: Cambridge University Press, 1976. Vol. 1. 370 p.

Владимир (Зев) Ханин
профессор, доктор политических наук
Университет Ариэль в Самарии
главный ученый Министерства алии
и интеграции Государства Израиль

ПАРТИИ, ГРУППЫ ИНТЕРЕСОВ И МУНИЦИПАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ИЗРАИЛЕ: НОВЫЕ СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Местная – муниципальная и региональная – политика в Израиле интенсивна, но по сравнению с общенациональной, кульминацией которой являются парламентские выборы, несколько периферийна. Вопросы внешней политики и безопасности и прочие главные «водоразделы» общенациональной повестки дня обычно имеют на уровне городов и поселков весьма минорное звучание по сравнению с темами, имеющими прямое отношение к уровню и качеству жизни населения – образование, культуры и спорт, транспорт, качество дорог и городской канализации, местные налоги и стоимость муниципальных услуг и т.п.

Потому большинство кандидатов на пост мэра и члены списков, претендующих на места в городских и региональных советах, в последние два–три десятилетия все чаще предпочитают позиционировать себя не в качестве внепартийных кандидатов «всех горожан». Тем не менее, практически за всеми кандидатами на пост мэров и очень многими, если не большинством муниципальных списков обычно стоят организационные и финансовые ресурсы тех или иных общенациональных и/или секторальных партий.

Кроме того, местная политика по-прежнему имеет и выраженную «секторальную» коннотацию – лидеры и члены списков вынуждены учитывать интересы, потребности и ценности оформленных социокультурных сообществ – светских ашкеназов, сефардов-традиционалистов, религиозных сионистов, ультраортодоксов, выходцев из бывшего СССР, а в арабских и смешанных городах – также больших семейно-клановых групп («хамул»). Причем, в последние годы список этих секторов становится длиннее, чем обычно. Помимо упомянутых «традиционных» групп, на рынке местной политики более заметны, например, религиозные сионисты, очевидно заинтересованные закрепить свой феноменальный успех на выборах в Кнессет также и на муниципальном уровне. Там присутствуют и так называемые «новые харедим», которые намерены бороться за места в городских советах под лозунгом того, что их интересуют не только узкие интересы

ультрарелигиозного населения, но и вопросы трудоустройства, современного образования и прекращения дискриминации работодателями женщин. А также представители некоторых ранее разрозненных репатриантских общин, как например, выходцы из Франции и Бельгии, которые намерены выдвинуть свои «секторальные» списки в некоторых из тех городов, где проживают более 70 % этих репатриантов. В итоге, и без того весьма и весьма значительная роль секторально-общинного фактора в муниципальной политике в последние годы становится еще значительней.

Именно общинная солидарность и поддержка «своих» лидеров будут ультимативным фактором доступа к муниципальным ресурсам, которые в нынешней непростой ситуации можно будет использовать на проекты, социально и экономически значимые для того или иного сектора. Соответственно, кандидаты различных партий предпринимают максимальные усилия с тем, чтобы собрать как можно большую поддержку среди всех организованных и неорганизованных секторально-общинных групп и их лидеров, роль которых в израильской муниципальной политике особенно велика.

В последнее пятилетие новациями местного политического ландшафта являются и еще три обстоятельства, выглядит несколько по-иному, и на то есть, как минимум, три важные причины.

Во-первых, случайно или нет, прошлые (2013 г.) и грядущие в октябре 2018 года выборы в местные органы власти психологически воспринимаются и действительно являются, соответственно, «послесловием» и «предисловием» выборов в Кнессет 19-го и 21-го созыва и призваны показать устойчивость уровня поддержки, которую избиратели оказали коалиционным и оппозиционным партиям, либо их способность мобилизовать электорат, что станет индикацией их перспектив и на грядущих парламентских выборах. Еще важнее этот момент для новых игроков на политической арене страны, ибо хорошо известно, что без серьезной муниципальной базы парламентские партии в Израиле не имеют перспективы.

Вторая причина – муниципальные выборы становятся своеобразным тестом на устойчивость или перспективность официально, либо неофициально сложившихся или складывающихся «широких» партийно-политических блоков.

И в третьих, это медленно, но верно идущий в Израиле процесс реформирования политической системы: усилия по более четкому разделению властей, сокращению и «профессионализации» правительства, а также – очевидная тенденция передавать «на места» ряд видов текущей административно-распорядительной деятельности, позволив правительству и Кнессету сосредоточиться на законотворчестве и решении стратегических

задач национального значения. С начала нынешнего десятилетия целый ряд центральных ведомств, непосредственно обращенных к населению страны (таких как соцобеспечения, строительства, туризма, образования, алии и интеграции, не говоря об МВД, которое в Израиле, по сути, является министерством по делам местных органов власти), весьма существенную часть своих проектов стремились реализовать через муниципалитеты, передав им соответствующие полномочия и бюджеты. В свете нынешней тенденции «малого правительства» и политики децентрализации власти и либерализации рынка роль муниципалитетов в сохранении качества жизни населения должна будет резко вырасти. А с ней – и политический вес, авторитет и возможности их руководителей, которые становятся важнейшим адресом для получения актуальных для населения услуг.

Не случайно, что сложившаяся за последние полвека практика муниципальной деятельности как «трамплина» в высшие сферы политики сегодня дополнена встречной тенденцией движения политиков национального уровня в сферу местной власти. Похоже, что число руководителей парламентских комиссий и фракций, гендиректоров министерств и госкомпаний, бывших генералов и дипломатов высокого ранга, которые претендуют на посты мэров и председателей региональных советов, было на прошлых и будет на будущих муниципальных выборах одним из наибольших за последние два десятилетия.

Petr Oskolkov

*lecturer at the Department of Comparative Politics, MGIMO University;
research assistant at the Department of European
Integration Studies, Institute of Europe RAS;
senior lecturer at School of World Politics, Moscow State University*

ETHNOREGIONAL POLITICAL PARTIES IN BELGIUM AND THE NETHERLANDS

Ethnoregional political parties (sometimes also called ethnoregionalist) in Europe are a highly interesting phenomenon from the point of view of political science: they are situated on a problematic border between regionalism studies, party studies and ethnopolitical studies, usually combining all three of these dimensions. Lieven De Winter defines ethnoregionalist parties as parties that are united on the basis of two common denominators: “1) a subnational territorial division; 2) a population that the ethnoregionalist party assumes to constitute a category that is culturally distinct and has an exclusive group identity” [7, p. 130–131]. Such parties are a clear example of what Charles Tilly calls state-seeking nationalism: “representatives of some population that currently did not have collective control of a state claimed an autonomous political status, or even a separate state, on the ground that the population had a distinct, coherent cultural identity” [17, p. 133]. Some of them are separatist, though not all secessionist parties may be qualified as this: they may also be irredentist or autonomist.

Since this study is a part of a broader context and has a limited scope, we had to choose the cases. We have initially chosen for a “most similar – different output” (MSDO) strategy: pointing out the cases that are most similar and finding the dissimilarities in their future fate. If we stick to this choice, one of the possible options would be discussing Belgium and the Netherlands. These countries have long been in a common cultural and historical continuum; they constitute the so-called “Low Countries” group and the integration grouping Benelux (together with Luxembourg). Both countries had a more or less strong nationalist/regionalist movement that was different from the mainstream state-led nationalism (in the terms of Charles Tilly): the Flemish Movement in Belgium and the Frisian Movement in the Netherlands. Moreover, at certain stages of their development, these cultural emancipatory movements gave birth to a political party. That is the point where the similarities vanish.

We should bear in mind that Belgium is an ethnically divided country, divided between the Flemish and the Walloon (almost equal) parts of the population. If we add here the former situation of *de facto* oppressed position of the Flemish (officially Dutch) language that is spoken by the Flemish half of the population, a position that has not been improved until the early 20th century, we see that there have been ideal

conditions for the emergence of a nationalist movement. In 1831, a year after the Belgian Uprising, Charles Rogier, one of its leaders, said that French should be the only language of the Belgians. So the first speech in Dutch was held in the Belgian parliament only in 1869, and in 1898, Dutch became one of the two official languages of the Belgian nation. The main actor fighting for the improvement of the position of Dutch (Flemish) in Belgium, was the so-called Flemish Movement.

The Flemish Movement that we consider an umbrella phenomenon for different Flemish nationalist parties, movements, students' leagues, press and so forth, has been a driving force behind the major political processes in the country in the 20th century, which culminated in a row of constitutional reforms that stipulated the *de facto* split of the country. This Flemish Movement, as a cultural and philosophical branch of thought aimed at the ideological founding of the maximal autonomy of the Flemish people and of Flanders, is still present and very active in the northern part of Belgium, in Flanders. The institutionalized forms thereof, i.e., the political parties Flemish Interest and New Flemish Alliance, are now main epitomes of right-wing political populism with a strong regionalist agenda. Some scholars also add Lijst DeDecker to this list; however, we think it is not quite correct because of the lack of nationalist ideology. It should be also noted that in Belgium no federal level party system exists, there are only regional parties that are represented both in regional parliaments and in federal parliament; so, *all* Belgian political parties are regional, though not all of them are *etnoregional*.

Flemish Interest (*Vlaams Belang*; originally, Flemish Block, *Vlaams Blok*) was established in 1978 as a merge of the Flemish National Party and the Flemish People's Party. There are two "wings" within the party: the one championing the Flemish independence (the unofficial leader of which is Gerolf Annemans) and the one championing anti-immigrant and traditionalist rhetoric (the unofficial leader of which is Filip Dewinter). The clear link of the party with the above-mentioned Flemish Movement is obvious: the party stands for the Flemish independence, and it was Flemish Block that in 1990 organized a congress "Independence Necessary and Possible" in Strombeek-Bever; the congress is often considered the first political claim for Flemish independence after the WWII.

The party positions itself as right-wing conservative and separatist. In 1980, the immigration issue was included in the party program. Nowadays the party is established on the strife for "Flemish independence, the opposition to multiculturalism, and the defense of traditional Western values" [2, p. 84]. In the wave of the *dédiabolisation* trend set by the French Front National, the party officially stands as philosemitic; party members have even patrolled the Jewish quarter of Antwerp in the period of the second "Intifada". Here we should recall the words of Tony Judt, British historian, who wrote that "Holocaust recognition is our contemporary European entry ticket" [11, p. 803]. However, one should be careful when assessing the degree of the new

philosemitism of the European right-wing populist parties: it may be just a cosmetic measure, and it may apply to party leadership only, while rank-and-file members and the electorate remain filled with anti-Semitism [16, p. 120–121].

It is worth mentioning that the party acts in the situation of *cordon sanitaire* that was introduced in 1992 against possible coalitions with Flemish Block in the parliament. In 2004, the NGOs “Center for Equal Opportunities” and “Human Rights League” made the court in Brussels to dismiss the party; however, in five days, the new party named Flemish Interest was established, with the same people on the top and practically the same program (though a bit softened on immigrant and economic issues).

If we use the terminology suggested by Paul Taggart and Alex Szczerbiak, the party’s euroscepticism may be characterized as “hard” one, i.e., the one calling for reforming the basics of the European Union and for the withdrawal from the EU [15, p. 3–4]. In 2014 elections, one of the key motto’s of Flemish Interest was “For Europe, so against the EU”. In party socioeconomic program of 2012 it is written that “the EU is organized as a federalist bureaucratic moloch (...) of the United States of Europe. (...) Flemish Interest is proud to be a eurocritical and Eurosceptic party” [19, p. 138–139].

New Flemish Alliance (*Nieuw Vlaamse Alliantie. N-VA*) has inherited the air and influence of one of the most important Flemish political parties in the 20th century, i.e. the People’s Union (*Volksunie*) that ceased to exist in 2001. The latter was a clear heir of the Flemish Movement ideas; N-VA can be also situated within this framework. It does not stand for the fully-fledged independence of Flanders, but for a further state reform leading to a “confederative model where most powers will be in the regions” [20, p. 33]. It is rather interesting that we find exactly the same demands in the program of the Flemish Christian Democrats (*Christen Democratisch en Vlaams, CD&V*), one of the most well-established mainstream parties; this fact clearly demonstrates the influence that the regionalist parties have on the entire political system of Flanders.

For N-VA, immigrant and European integration issues are not that important; however, they are clearly republican-oriented and Francophobic; the party warns against the possible *gallisation* of the Brussels periphery (*Vlaamse Rand*). Though the party position is far more moderate than that of the Flemish Interest and it avoided the *cordon sanitaire* and is now one of the ruling parties in Belgium, it is regularly included in the lists of successful right-wing and sometimes even extremist European parties [13]. However, it is considered more respectable and influential than Flemish Interest, and for the last 15 years, more than 50 members of VB have left for N-VA [18]; the party leader, nowadays the Antwerp mayor Bart De Wever said that “cooperation between N-VA and VB on any level of state governance is impossible” [5].

The party also warns against turning the EU into a “European super-state” and the “United States of Europe”; however, it does not demand the withdrawal of Belgium from the Union, which allows classifying the N-VA euroscepticism as “soft”. The party is

afraid of hardening its euroscepticism because than one of the most important programmatic differences with Flemish Interest would be blurred; moreover, it exploits the existence of the effective European management as the possible reason to get rid of the “Belgian washer” between Flanders and the EU [12, p. 164–165].

In 2014 federal parliament elections, New Flemish Alliance got 33 seats out of 150, so it became a ruling party that formed the government; Flemish Interest got only three seats. According to the *Dedicated Research* public opinion service, in 2017, N-VA enjoyed the support of 27.1 % Flemings (and retained the position of the most popular political party in Flanders), and FI of 11.7 % [14].

To sum up, the Flemish history gave all the reasons for creation of a strong nationalist movement. The Flemish Movement became an umbrella phenomenon that encompasses all institutional forms of the strife for the Flemish independence. Flemish Interest and New Flemish Alliance have a very different history, but both of them emerged from a broader spectrum of traditional Flemish regionalist-oriented Belgian parties. Nowadays, they enjoy a very different status: New Flemish Alliance is a ruling party in Flanders and one of the ruling parties in Belgium, and Flemish Interest witnesses a considerable decline in popularity and a sanitary cordon that prevents it from building any coalition in parliament. This situation is a result of different historical roots of the parties, different degree of radicalism in what concerns immigration, Flemish independence and the European Union; the electorate tends to vote for those who are more moderate, but who still express their views. However, both parties may be considered right-wing populist and ethnoregionalist and have all points necessary for such a classification; moreover, both parties still enjoy a rather high degree of popularity.

The only Frisian political party that is now present in the political landscape of the Netherlands is Fryske Nasjonale Partij, i.e. Frisian National Party. It was founded in 1962 and first took part in the local elections in 1966. Frisian National Party also emerged out of a cultural-nationalist movement, i.e. the Frisian Movement. This phenomenon was relatively successful in the matter of language policy and the strife for the emancipation of Frisian in the public sphere. However, unlike the Flemish Movement, it has not generated a successful political structure, presumably because of a closer affinity of the Frisian population with “metropolitan” Dutch society (the two peoples are very close relatives, which is definitely not the case with the Flemish and the Walloons). The Frisian language has not been used in official domains in Friesland, one of the provinces of the Netherlands, before the 1900s, and in courts – before 1951, when the protest against such a situation was smashed with police riots (the so-called *Kneppeľfreed*, i.e. “the Friday of Cudgels”), but still gave impulse for political discussion of the Frisian language status. In 1970, Friesland becomes officially bilingual, and since 1980, Frisian is a compulsory subject in basic education. Since 1995, Frisian is a language of governance.

The main goals of the party are the preservation of the Frisian language and broader autonomy for Friesland, altogether with a broader context of “center-periphery cleavage” [10, p. 145]. One of the party motto’s in the 90s was even “Frisian and Federal” (in 2000s, it became a more moderate “More Friesland, less Netherlands”). The party may not be considered right- or left-wing because it has some clear national-conservative features combined with a rather socialist-style view on economy and a green attitude towards the environment [10, p. 150–151]. As to the regionalist agenda, the party has reactivated it after the referenda in Scotland and Catalonia. A significant number of publications in national and local media signalize a growing interest of FNP towards the Catalan and the Scottish examples [6; 8]; the party has even sent observers to the Scottish referendum [4]. However, these developments are combined with a remarkable thaw in a language-nationalist stance within FNP: in 2016, it even recognized the Dutch language as one of the party working languages (previously this has been Frisian only) [3]. Moreover, though a referendum on more autonomy for Friesland was proposed for 2018 [9], it was close to impossible to find any references to this event in the media.

The results of the party at the national elections are not quite satisfactory: only 1 seat in the upper chamber. To achieve this rather low-scale goal, the party had to join efforts with the Greens in 1995. The striking difference with the Flemish case can possibly be explained through a different level of regional political self-conscience and stronger affinity with the close to homogeneous Dutch unitary state. It is quite understandable that in an almost 50–50 heterogeneous and federal Belgium, where the ties across the language border are minor, regional identity would be much stronger.

Another important point can be that FNP is mostly regarded as a single-issue party, i.e. a language party or a regionalization actor; that is why it may attract only those voters in Friesland who associate themselves with the Frisian Movement. On the contrary, New Flemish Alliance and Flemish Interest make a much broader appeal based on their well-developed immigration, economic and social programs. For sure, regionalism is a key feature of their ideology, but they still successfully produce an image of fully-fledged many-issue political parties.

Finally yet importantly, we should not also forget that the Frisians are a minority, while the Flemish are *de facto* not. Though the image of the Flemish people in the 19th and the 20th centuries was coined as an image of a rural minority suppressed by the French-speaking “metropolitan” elite, the Flemish constitute more than half of the country’s population. They should be actually considered not as a minority but as one of the two constituting nations, likewise the Quebecois in Canada. However, the Flemish Interest and the N-VA are still definitely regional and regionalist parties because they operate only in one region and pursue regionalist agenda.

We may assume that in the emancipation of an ethnic minority there are at least three stages: 1) *linguistic and cultural emancipation*; 2) *attempts to form a political structure*; 3) *territorial rearrangements* (usually in a direction of an extended territorial autonomy or federalization). If seen like this, the Flemish parties have successfully undergone all three stages, unlike their Frisian counterpart that had to stop somewhere in the middle of the second phase (the political structure was formed, but still has not enough power to enter politics on a national level). We may see that even in the countries that share common history and are situated in a single sub-regional cluster, the role of regional parties is quite different. In a more decentralized Belgian polity, the two multidimensional Flemish parties may attract much more votes than an (almost) single-issue party in the unitary Netherlands. The “glass ceiling” for the Frisian regionalists proved to be language emancipation; the Flemish regionalist activities have led to a fully-fledged state reform that may be further continued, despite of a certain balance reached in the recent decades.

Though the choice of just two cases is far from being representative, we still may claim to draw some preliminary conclusions. The factors of success of an ethnoregional party may be as follows: *political culture of the host state* (traditions, state structure, “particular pattern of orientations to political action” [1, p. 396]). *ethnodemographic character of ties between ethnic minority and ethnic majority* (number of population, relevance of common historical and linguistic roots, etc.) and *the character of a party itself* (whether it may go beyond a regionalist agenda). The combination of these factors determines finally, whether an ethnoregionalist party is doomed to success or to failure.

References

1. Almond G. Comparative Political Systems. The Journal of Politics. 1956. Vol. 18, No. 3. P. 391–409.
2. Belien P. Why is the Vlaams Belang so popular? // Korinman M., Laughland J. Long March To the West: Twenty-First Century Migration in Europe and the Greater Mediterranean Area. Portland: Valentine Mitchell, 2007. P. 84–89
3. Bloemhof L. Fryske Nasjonale Partij: Nederlands spreken moet kunnen. De Volkskrant. 2016. URL: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/-fryske-nasjonale-partij-nederlands-spreken-moet-kunnen~b21e5d2c/>
4. Cluskey P. Frisian National Party watching for devolution developments. The Irish Times. 2014. URL: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/frisian-national-party-watching-for-devolution-developments-1.1935461>
5. Débat entre Bart De Wever et Filip Dewinter à propos de l'immigration. Site Lionel Baland. 2012. URL: <http://lionelbaland.hautetfort.com/archive/2012/09/10/debat-entre-bart-dewever-et-filip-dewinter-a-propos-de-l-imm.html>

6. De Mik K. Voor Friezen voelt Catalonië dichtbij. NRC.nl. 2017. <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/04/voor-friezen-voelt-catalonie-dichtbij-13328180-a1575925>
7. De Winter L. Ethnoregionalist Parties and European Integration at the 1999 European Elections // Perrineau P., Grunberg G., Ysmal C. Europe at the Polls: The European Elections of 1999. NY: Palgrave Macmillan, 2002. P. 130–145
8. Friezen willen leren van Schotten. Nederlandse Omroep Stichting. 2014. URL: <https://nos.nl/artikel/699287-friezen-willen-leren-van-schotten.html>
9. Fryske Nasjonale Partij wil ferendum autonomie. Friesland Post. 2014. URL: <https://www.friesland-post.nl/fryske-nasjonale-partij-wil-referendum/>
10. Hemminga P. The Fryske Nasjonale Partij: Frisian and Federal in the Netherlands // De Winter L., Gómez-Reino M., Lynch P. Autonomist parties in Europe: Identity Politics and the Revival of the Territorial Cleavage. Barcelona: ICPS, 2006. P. 141–160
11. Judt T. Postwar: A History of Europe Since 1945. NYC: Penguin Press, 2005.
12. Maly I. N-VA: Analyse van een politieke ideologie. Berchem: EPO, 2013.
13. Pausch R. Europa extrem. Zeit. 2015. URL: <http://www.zeit.de/feature/populismus-extremismuseuropa>
14. PS gehalveerd in nieuwe peiling, extreemlinksen grootste partij. Het Laatste Nieuws. 2017. URL: <https://www.hln.be/nieuws/binnenland/ps-gehalveerd-in-nieuwe-peiling-extreemlinksen-grootste-partij~a664f4c5/>
15. Taggart P., Szczerbiak A. Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. European Journal of Political Research. 2004. Vol. 43, No. 1. P. 1–27.
16. Taguieff P.-A. La revanche du nationalisme. Paris: PUF, 2015.
17. Tilly C. States and Nationalism in Europe 1492–1992. Theory and Society. 1994. Vol. 23, No. 1. P. 131–146.
18. VB'ers bij de N-VA: de 50ste gevonden. SkynetBlogs. 2012. <http://aff.skynetblogs.be/archive/2012/08/01/vb-ers-bij-de-n-va-de-vijftigste-gevonden.html>.
19. Vlaams Sociaal-Economisch Belang. Brussel: Vlaams Belang Studiedienst, 2012.
20. Vlaanderen betaalt de Belgische factuur: analyse van N-VA. Brussel: N-VA, 2013.

СЕКЦІЯ 2

ПАРАМЕТРИ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Юрій Якименко

*кандидат політичних наук, директор політико-правових програм
Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова*

Олексій Розумний

*кандидат політичних наук, експерт політико-правових програм
Центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова*

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ТА ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО УСПІХУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

В умовах представницької демократії головним моментом політичного процесу є вибори. Власне, згідно з критеріями класифікації партій, запропонованими організаторами конференції, у підготовці до якої написано цю статтю, саме здобуте на виборах представництво в обласних та міськрадах обласних центрів дозволяє вважати партію регіональною.

Як зазначають І. Бекешкіна та О. Сидорчук, за підсумками місцевих виборів 2015 р. деякі політичні проекти, не представлені в парламенті, зуміли отримати високі результати в окремих регіонах і склали серйозну конкуренцію парламентським партіям [2, с. 56]. Відносний успіх політичних проектів місцевого та регіонального значення зазначають також автори аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, Г. Макаров та Ю. Каплан [6, с. 14].

Зокрема, у міській раді Одеси найбільше місць отримала партія «Довіряй ділам!», орієнтована на мера міста Г. Труханова; а з урахуванням ще шести мандатів Української морської партії С. Ківалова регіональні політичні проекти отримали більшість в Одесі. У Вінницькій міській раді найбільше місць здобула партія «Вінницька європейська стратегія», у Черкаській – Партія вільних демократів. Крім того, у складі Київської міської ради за результатами виборів утворено депутатську фракцію партії «Єдність», очолюваної колишнім міським головою О. Омельченком. Партії «Єдиний центр» та «За конкретні справи» сформували найбільші депутатські фракції, відповідно, у Закарпатській та Хмельницькій обласних радах, а партія «Черкащани» – другу за розміром фракцію у Черкаській обласній раді. Згідно з запропованою класифікацією усі ці партії можна назвати регіональними політичними проектами. Вісім мандатів у закарпатській

обласній раді також отримала «КМКС» Партія угорців України – етнічний підвид регіональної партії.

Також високий результат показали позапарламентські політичні сили, які інкорпоровали себе в місцеві еліти кількох різних регіонів: Аграрна партія України, «Відродження», «Наш край», «Рідне місто», «Совість України» (зокрема, партія «Відродження» отримала 57 з 84 мандатів у міській раді Харкова і 50 зі 120 – в обласній раді Харківської області) [6, с. 14–15; 11]. Ці партії умовно можемо типувати як субрегіональні.

Такі позапарламентські партії, як «УКРОП» і Всеукраїнське об'єднання «Свобода» не зовсім відповідають запропонованим формальним критеріям регіональних чи субрегіональних партій (за підсумками виборів вони отримали представництво у більш ніж дев'яти областях), однак також мають певні ознаки «регіональності». У випадку «УКРОПу» – це значно вища підтримка виборців у двох областях (Дніпропетровській та Волинській), ніж загалом по країні. У випадку ВО «Свобода» – це виразна ідейно-політична орієнтація, близька насамперед західноукраїнському електорату, що відображена у найвищій підтримці цієї партії в Галицькому регіоні (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області). Заради справедливості варто зазначити, що такі ж риси демонструють і деякі парламентські сили, наприклад, «Опозиційний блок». Загалом же, за спостереженнями громадянської мережі «ОПОРА», з 12 політичних партій, які вели найактивнішу передвиборчу кампанію 2015 р., лише шість були активними у більше, ніж дев'яти областях [7]. Ця обставина свідчить, що регіональні успіхи багатьох політичних сил були запрограмовані вже на етапі розробки і реалізації їх виборчих стратегій.

Далі ми окреслимо голонві причини, які, на нашу думку, сприяли відносно високому результату регіональних політичних проектів на місцевих виборах 2015 р.

По-перше, у 2015 р. місцеві вибори відбувались у «міжсезоння» парламентського та президентського виборчих циклів. Варто пам'ятати, що перші вибори до місцевих рад на пропорційній основі – у 2006 р. – проводились одночасно із виборами до Верховної Ради. Така синхронізація виборчих кампаній призвела до витіснення регіональної політичної повістки загальнонаціональною і забезпечила абсолютне домінування великих парламентських сил («Блок Юлії Тимошенко», «Наша Україна», «Партія Регіонів») принаймні на рівні обласних рад. У 2010 р. місцеві вибори проводились через дев'ять місяців після президентських (і завершилися повним домінуванням пропрезидентської Партії Регіонів у більшості обласних рад). Втім, уже тоді можна було простежувати посилення регіональних проектів (першість у трьох галицьких областях здобуває регіональна (принаймні на той час) партія ВО «Свобода», у Закарпатській області

лідирує партія «Єдиний центр», а в Київській міській раді найбільшу фракцію вдалося сформувати Блоку Леоніда Черновецького). На час же проведення місцевих виборів–2015 минув рік після останнього переобрання парламенту і більше року – після останніх президентських виборів. Значною мірою, ця причина опосередковано обумовлює і наступну.

По-друге, характерною тенденцією, що проявилась під час місцевих виборів, але була й до того прогнозованою за даними соціологічних досліджень, стало драматичне ослаблення «партії влади». По суті єдиною правлячою партією, яка організовано взяла участь у місцевих виборах, був Блок Петра Порошенка. Загалом від БПП було обрано всього 6,4 % від загальної кількості депутатів усіх місцевих рад; партія влади не отримала однопартійної більшості в жодній із обласних рад. Для порівняння, у 2010 р. висуванцем від Партії Регіонів був кожен третій обраний депутат місцевої ради, а в 13 обласних радах «регіонали» отримали понад 50 % мандатів [11]. Аби зберегти критичну масу в більшості областей країни, БПП довелося укласти неформальні союзи із місцевими політичними силами (відмовившись від взаємного поборювання на виборах заради подальшої співпраці). Такі союзи і стали одним із чинників, що сприяли успіху регіональних і субрегіональних проектів. Зокрема, за спостереженням І. Бекешкіної та О. Сидорчука, неформальні альянси можна було простежувати між БПП та партіями «Відродження», «Довіряй ділам», «За конкретні справи», «Наш Край» [1, с. 55].

По-третє, успіх регіональних політичних проектів простежується на фоні зниження довіри до великих парламентських партій зокрема та всієї партійної системи загалом. За даними опитувань, проведених Соціологічною групою «Рейтинг», з 2012 по 2018 рр. існує стала тенденція до зменшення частки респондентів, які висловлюють бажання обирати з уже представлених у Верховній Раді партій (за цей період їх частка впала з 50 до 30 %) [9]. Крім того, останніми роками загальнонаціональні заміри рейтингів партій, у яких фігурують партії-претенденти на проходження до парламенту за багатомандатним округом, фіксують дуже великий відсоток громадян, що не бажають підтримувати жодну з названих інтерв'юерами партій. На зниження довіри до всієї партійної системи засвідчують дані щорічних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України: якщо у 2006 р. політичним партіям не довіряли майже 54 % респондентів, то 2010 – 60 %, а в 2015 – вже 74 % опитаних [8]. За даними опитування Центру Разумкова, у червні 2018 р. рівень недовіри до політичних партій сягнув 80 % [4]. Це підтверджує і суттєво вища, порівняно з 2010 р., частка самовисуванців серед депутатів місцевих рад, обраних 2015 р. (69 проти 41 %) [11].

Разом із тим, наведені факти ще не дають достатніх підстав, аби стверджувати, що успіх регіональних політичних проектів є наслідком більш глибоких суспільно-політичних процесів, а не просто маніпуляцій із виборчими циклами, розчарування у чинній владі й існуючій партійній системі чи, можливо, більш самостійної політичної гри з боку регіональних еліт.

Щоб знайти відповідь на запитання, чи існує суспільний запит на заповнення вакууму політичної довіри саме за допомогою регіональних партій, необхідно дослідити електоральний «ґрунт»: наскільки він готовий прийняти і підтримати партії саме такого штибу. Це ми і зробимо, аналізуючи дані опитувань громадської думки.

Мета статті – визначити рівень та характер запиту українського суспільства на регіональні політичні проекти; з'ясувати, у яких регіонах партії з регіональною ідейно-політичною повісткою можуть мати найбільший потенціал для завоювання масової підтримки громадян.

Методологія. Для визначення попиту на регіональну ідейно-політичну повістку використовуємо такі показники: структура ідентичностей мешканців різних регіонів України, зокрема відносна значимість загальнонаціональної та регіональної ідентичностей; поширеність серед мешканців регіону прагнення до розширення самоврядування в регіоні чи його автономізації; наявність серед мешканців того чи іншого регіону специфічних запитів щодо державної політики у різних сферах.

Для встановлення усіх вищезазначених показників використовували результати загальнонаціональних та регіональних опитувань, що проводились у 2015–2018 рр.

Перш ніж перейти до викладу результатів дослідження, варто також розкрити тему визначення регіональних відмінностей громадської думки за допомогою соціологічних опитувань, що особливо важлива в контексті даної статті. Досить усталеною й обґрунтованою на матеріалах численних досліджень є теза, що саме регіональні відмінності є найбільш значимими для політичного розмежування в Україні [5, с. 70; 10, с. 137]. Традиційно висока підтримка націонал-демократичних сил на заході України та комуністичних або проросійських – на сході навіть стала підґрунтям для відомої теорії «двох Україн», що описує політичний та електоральний ландшафт країни як поляризовану систему, умовними протилежними полюсами для якої є Галичина і Донбас [5, с. 74]. Однак поділ країни на західну і східну частини, Правобережжя і Лівобережжя – дуже спрощений, він практично не використовується соціологами через низьку інформативність.

Найбільш поширеним у загальнонаціональних опитуваннях є поділ на чотири регіони – Захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська,

Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області), Центр (Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області), Південь (Миколаївська, Одеська, Херсонська області) і Схід (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області, а також частини Донецької та Луганської областей, підконтрольні Україні). Саме такий поділ найчастіше використовують у дослідженнях Центру Разумкова. Іноді ще виокремлюють Донбас (Луганська та Донецька області), розділяють Центральний Захід та Центральний Схід.

Більш деталізованим є виокремлення окремих областей або історико-культурних регіонів (Галичина, Волинь, Полісся тощо), які можуть вміщувати від однієї до чотирьох областей [9]. Однак такий поділ застосовують рідше, оскільки вимагає більшої вибірки і, відповідно, вищих затрат на проведення опитування. Нарешті, деякі опитування дають можливість отримати достатньо інформативну вибірку, наприклад, по кожному обласному центру [12]. Вони проводяться доволі зрідка. Ми будемо аналізувати результати опитувань з різними принципами регіональної кластеризації, по можливості обираючи більш деталізовані.

Виклад результатів дослідження. Насамперед потрібно визначити, ким респонденти в Україні загалом та в кожній області зокрема усвідомлюють себе насамперед: мешканцями певного регіону чи громадянами України. У першому випадку варто очікувати, що їх більше цікавитиме вирішення проблем саме на регіональному рівні, а в другому – вони більше орієнтуватимуться на зміни державної політики в загальнодержавному масштабі. Крім того, регіональна ідентичність може використовуватись політиками для власної легітимації через відповідну символічну політику (апеляція до історії регіону та його культурних особливостей).

Для з'ясування структури ідентичностей мешканців регіонів ми проаналізуємо кластеризовані за 24 областями та м. Києвом результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 11–23 грудня 2015 р. у всіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 10 071 респондента віком від 18 років.

Таблиця 1

З чим із переліченого Ви найбільше пов'язуєте (ототожнюєте) себе насамперед?

<i>Область</i>	<i>З Україною</i>	<i>З регіоном, де Ви живете</i>	<i>З містом чи селом, де Ви живете</i>	<i>Інше</i>	<i>Важко відповісти</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Закарпатська	34,7	28,5	33,6	2,2	1,1
Донецька	17,1	27,8	46,9	4,8	3,4
Хмельницька	23,7	22	53	1	0,3
Полтавська	28	16,7	53,6	0,9	0,9

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6
Харківська	31,2	15,4	42,5	6,8	4,3
Луганська	33,1	14,9	39	9,3	3,5
Херсонська	34,5	12,4	39,8	4	9,2
Миколаївська	36	11,4	45,6	5,1	1,8
Україна	40,1	11,4	39,6	4,8	4,2
Тернопільська	46,2	10,5	34,4	3,6	5,3
Чернівецька	41,3	9,2	33,5	5,4	10,7
Рівненська	49	9,1	31,6	4	6,3
Запорізька	45,5	8	38,2	7,1	1,2
Волинська	59,4	7,9	29,3	2,6	0,9
Львівська	60,8	7,7	24,1	5,9	1,5
Івано-Франківська	39,2	7,3	44,6	5,7	3,2
Вінницька	53,6	7,2	21,3	2,4	15,5
Житомирська	67,7	7,2	17,2	2,4	5,5
Одеська	27,4	6,9	57,4	2,9	5,4
Черкаська	47,7	6,7	36,7	5,2	3,7
Сумська	23,6	6,3	63,1	5,2	1,8
Дніпропетровська	50,5	6,2	26,9	10,5	5,9
Кіровоградська	42,7	5,2	35,8	4,9	11,6
Київська	50,2	3,7	42	1,9	2
Чернігівська	42,9	2,8	43,3	7,5	3,5
м. Київ	50,6	2,2	44,5	1,6	1

Як бачимо з наведеної табл. 1, найбільше респондентів ототожнюють себе насамперед із регіоном свого проживання у Закарпатській (28,5%), Донецькій (27,8%) та Хмельницькій (22%) областях. Втім, навіть у них регіональна ідентичність за значимістю поступається як локальній, так і загальноукраїнській. Загалом по країні ці дві ідентичності виявились майже однаково популярними (кожну з них обрали як найважливішу для себе близько 40 % громадян), причому у різних областях значимість загальноукраїнської та локальної ідентичностей суттєво відрізняється. Насамперед з Україною ототожнюють себе переважна більшість мешканців Житомирської, Львівської, Волинської, Вінницької, Дніпропетровської й Київської областей, а також м. Києва. Натомість локальна ідентичність домінує в Сумській, Одеській, Полтавській та Хмельницькій областях.

Результати моніторингу Інституту соціології НАН України дещо відрізняються від наведених вище на користь загальноукраїнської ідентичності (це можна пояснити інакшим формулюванням запитання та варіантів відповіді). Однак вони підтверджують, що локальна ідентичність (мешканець села, району чи міста) стабільно є для громадян України куди більш значимою, ніж регіональна [3]. Станом на 2017 р. регіональна ідентичність була першочерговою лише для 6 % громадян України. За весь час спостережень, що ведуться з 1992 р., її частка коливалась у діапазоні від 6 до 9 %. Натомість локальна ідентичність 2017 р. була найважливішою для 25 % від усіх опитаних, а в різні роки ця частка коливалась від 16 до 31 %. Чи може служити локальна ідентичність підґрунтям для регіоналізму та успіху регіональних політичних партій – питання дискусійне.

Таблиця 2

**Ким Ви себе передусім вважаєте?
(за даними моніторингу Інституту соціології НАН України)**

<i>Індикатор</i>	<i>1992</i>	<i>2000</i>	<i>2002</i>	<i>2004</i>	<i>2006</i>	<i>2008</i>	<i>2010</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Громадянином України	45,6	41,1	41,3	44,3	51,6	51,8	51,3	48,4	50,7	64,6	57,5	60,1	57,2
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	5,9	6,7	6,6	9,3	6,6	7,6	7,9	8	6,4	6,9	6,2
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24	31,4	31,8	30,6	27,7	24,5	27,3	29,8	28,7	16,1	23	22,1	24,7
Представником свого етносу, нації	0	0	3	3,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2	2,1	3,1	2,9	3,5
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	12,7	10,7	7,3	9	6,9	8,4	6,6	5,5	3,9	3,9	3,2
Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,7	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1	1,3	1	1,4
Громадянином світу	6,4	5,6	2,7	2,4	2,9	1,7	3,1	2,4	2,4	2,1	4,2	2,6	3,3
Інше	0	0	1,6	1,4	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5	0,6	0,5	0,6

Крім виявлення структури ідентичностей мешканців регіонів варто з'ясувати, чи бажають громадяни розширення самоврядування свого регіону, і якщо так, то до яких меж. Рівень автономістських прагнень є не менш важливим індикатором запиту на регіональні політичні проекти, а їх характер засвідчує, наскільки радикальну програму таких проектів готові підтримати мешканці регіону.

У вищезгаданому опитуванні Центру Разумкова респондентам поставлено два запитання, цікавих у цьому контексті: 1) Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область залишилася у складі України в тому статусі, що є зараз, але з більш широкими правами та повноваженнями місцевого самоврядування? 2) Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область залишилася у складі України на правах автономії (з власною конституцією, урядом і парламентом)?

Таблиця 3

Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область залишилася у складі України в тому статусі, що є зараз, але з більш широкими правами та повноваженнями місцевого самоврядування?				Чи хотіли б Ви, щоб Ваша область залишилася у складі України на правах автономії (з власною конституцією, урядом і парламентом)?			
	Так	Ні	Важко відповісти		Так	Ні	Важко відповісти
Україна	59,6	26,5	14	Україна	7,5	80,5	12,1
Вінницька	44,7	45,5	9,8	Вінницька	0,5	91,2	8,2
Волинська	58,1	31,9	10	Волинська	0,4	97,8	1,7
Дніпропетровська	54,6	33,2	12,2	Дніпропетровська	6,7	78,9	14,4
Донецька	48,7	27,1	24,3	Донецька	14,6	53,3	32
Житомирська	54,6	41,2	4,1	Житомирська	8,6	87,6	3,8
Закарпатська	63,3	31,3	5,5	Закарпатська	5,8	84,8	9,4
Запорізька	52,5	40,4	7,1	Запорізька	10,9	84,4	4,7
Івано-Франківська	72,2	26,5	1,3	Івано-Франківська	5,1	94,2	0,6
Київська	68,4	18,4	13,2	Київська	2	89,1	9
м. Київ	60,2	23,2	16,6	м. Київ	3,4	87,9	8,7
Кіровоградська	59,1	21,7	19,1	Кіровоградська	2,2	84	13,9
Луганська	57,4	21,6	21	Луганська	7,9	75	17,1
Львівська	65,3	23,8	10,9	Львівська	2,8	86,6	10,7
Миколаївська	71,5	16,8	11,7	Миколаївська	5,1	85,8	9,1
Одеська	69,7	18,4	11,9	Одеська	8,1	81,2	10,7
Полтавська	65,1	28,5	6,3	Полтавська	8,9	85,6	5,5
Рівненська	58,3	29	12,7	Рівненська	5,2	88,5	6,3
Сумська	66,5	22,4	11	Сумська	1,5	88,2	10,3
Тернопільська	48,4	33,9	17,7	Тернопільська	8,1	79,4	12,6
Харківська	69,3	16,9	13,9	Харківська	22,5	68,5	9
Херсонська	57,8	14,1	28,1	Херсонська	13,6	53,2	33,2
Хмельницька	47,4	37,5	15,1	Хмельницька	0,7	97	2,3
Черкаська	55,2	28,4	16,4	Черкаська	3,7	87,3	9
Чернігівська	72,9	16,9	10,2	Чернігівська	3,9	90,2	5,9
Чернівецька	64,1	15,5	20,4	Чернівецька	6,8	80,1	13,1

Результати опитування засвідчують про доволі високе прагнення до розширення прав і повноважень місцевого самоврядування при збереженні унітарного устрою держави у всіх областях України. Водночас ідея набуття регіональної автономії не знайшла масової підтримки у жодній з областей України. Автономізації своєї області найбільше респондентів бажають на Харківщині (22,5 %); дещо менш поширене прагнення автономії в Донецькій (15 %) та Херсонській (14 %) областях, однак у них також найвища частка тих, хто не визначився з відповіддю (понад 30 %).

Отже (якщо за три роки ситуація не змінилася кардинально), справді масовий успіх регіональних політичних проектів можливий саме на засадах боротьби за розширення повноважень свого регіону у складі унітарної України, в той час як більш радикальні (автономістські, федералістські) ідеї можуть знайти обмежену підтримку на Харківщині, Донеччині та Херсонщині, залишаючись на маргінесі у переважній більшості областей України.

Крім визначення поширеності регіональних ідентичностей та рівня прагнення до автономії, ми спробуємо також визначити регіональні відмінності у ставленні до конкретних політичних питань та проблем. Специфічні запити населення регіону щодо державної політики у різних сферах, які з тих чи інших причин не можуть бути реалізовані на національному рівні, створюють поле для програмної діяльності регіональних чи регіонально орієнтованих політичних проектів. Для виявлення таких запитів ми проаналізували результати загальнонаціонального опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова **з 21 по 27 червня 2018 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2021 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %.** Анкета включала 48 політичних альтернатив, що стосувались зовнішньої політики, безпеки, державного устрою, економіки, соціальної та гуманітарної сфер.

За результатами опитування визначено таке.

Хоча українське суспільство загалом надає чітку перевагу європейському вектору зовнішньої інтеграції, зберігаються значні регіональні розбіжності щодо цього питання. Так, переважна більшість опитаних на Заході та в Центрі підтримують вступ України до ЄС, натомість на Сході відносна більшість схиляється до вибору на користь Євразійського економічного союзу. На Півдні досить чисельні прихильники обох напрямів, але відносно переважає поміркована позиція.

Ще більша регіональна поляризація довкола питання вступу чи невступу до НАТО. Якщо на Заході переважна більшість, а в Центрі – відносна більшість опитаних підтримує вступ до НАТО, то на Сході й Півдні близько половини опитаних надають перевагу позаблоковому статусу України.

Дуже схожа картина в питанні політики щодо Росії. Переважна більшість опитаних на Заході і відносна більшість – у Центрі підтримують жорстку позицію щодо Росії та послаблення політичних та економічних зв'язків з нею. Водночас, переважна більшість опитаних на Сході і відносна більшість – на Півдні виступають за пошук шляхів до примирення з Росією, посилення політичних та економічних зв'язків з нею.

У регіональному розрізі також немає консенсусу щодо шляху повернення тимчасово окупованих територій. Переважна більшість мешканців Сходу і Півдня підтримують шлях мирних переговорів і домовленостей з Росією, тоді як на Заході відносна більшість схиляється до військового способу деокупації. Думка мешканців Центру вельми неоднозначна: 38 % – за шлях переговорів і домовленостей з Росією, 37 % – не схиляється до жодного з рішень, а 25 % – за силовий варіант.

Характерний регіональний розподіл і в ціні, яку готові «заплатити» респонденти за встановлення миру. Майже половина мешканців Сходу бажають миру за будь-яку ціну, тоді як на Заході та в Центрі переважна більшість опитаних готові прийняти мир лише на прийнятних для українського суспільства умовах. На Півдні існує значна підтримка як першого, так і другого варіанта.

Існують значні регіональні відмінності і в ставленні до можливості надавати особливий статус певним регіонам (що, як відомо, є однією з головних вимог Росії). На Сході відносна більшість опитаних готова підтримати таку можливість, тоді як на Півдні відносна, а в Центрі та на Заході – абсолютна більшість респондентів виступають за збереження унітарного устрою України.

Загалом, у питаннях зовнішньої політики та безпеки українське суспільство досить сильно поляризоване за регіональним принципом. Навіть у питаннях, де існує чітка перевага однієї з альтернатив, часто немає міжрегіонального консенсусу (наприклад, питання євроінтеграції, способу повернення окупованих територій та прийнятних умов миру, надання особливого статусу певним регіонам держави).

Водночас, у питаннях внутрішньої політики міжрегіональний консенсус існує щодо демократизації громадського життя та запобігання репресивним практикам з боку держави, про що свідчить рівномірно висока підтримка перерозподілу повноважень на користь місцевого самоврядування, безумовного дотримання політичних прав і свобод, посилення громадського контролю за правоохоронними органами.

Щодо більшості соціально-економічних питань немає міжрегіональних протиріч, а там, де вони все ж існують, характер цих протиріч не є кардинальним. Мешканці Сходу та Півдня більш консолідовані у схильності до «лівих» підходів в економіці. Їх вирізняє готовність терпіти високі податки заради розширення соціальної підтримки населення з боку держави, а також жертвувати стабільністю гривні заради вищих зарплат і пенсій. Шлях до подолання бідності вони вбачають насамперед у підвищенні соціальної підтримки з боку держави. Натомість мешканці Центру і,

особливо, Заходу демонструють вищий попит на сприяння малому та середньому бізнесу. Рецепт подолання бідності вони вбачають насамперед у підвищенні ціни праці.

Поляризація за регіональним принципом особливо яскраво проявляється щодо тих гуманітарних питань, які традиційно перебувають в епіцентрі політичних «війн ідентичності».

Зокрема, питання статусу української/російської мов залишається таким, що несе потенційну загрозу розколів у суспільстві. Збереження статусу української мови як єдиної державної має безумовну підтримку на Заході та в Центрі і несприйняття на Сході (лише 10 % підтримки). Натомість ідея надання російській мові статусу державної має велику підтримку на Сході (65 %) і фактичне несприйняття у Центрі та на Заході. На Півдні обидва варіанти підтримує третина опитаних.

Питання державного захисту і підтримки української мови має підтримку громадян на Заході та в Центрі і повне несприйняття на Сході (8 % підтримки, а пропозиція однакового ставлення до всіх мов – 67 %). Південь є доволі амбівалентним у даному питанні, але дещо більше тяжіє до Сходу.

Питання декомунізації – ще один із маркерів регіональних відмінностей. Лише на Заході ідея продовження декомунізації має підтримку більшості (65 %). На Сході – протилежні погляди: 59 % громадян за її припинення. Жителі Півдня тяжіють до Сходу, а жителі Центру – посідають амбівалентну позицію.

Суттєві регіональні відмінності, однак без ознак поляризації проявляються щодо тих питань, які так чи інакше стосуються міжетнічних взаємин (важливість належності до нації, політика щодо національних меншин, сприйняття іммігрантів).

Нарешті, переважно консенсусними в регіональному вимірі були питання, що репрезентують протистояння «ліволіберальних» і «правоконсервативних» цінностей у його найбільш специфічних проявах (вибір між міським модерном та сільською архаїкою, визнання одностатевих шлюбів, легалізація легких наркотиків, громадянські права злочинців, взаємовідносини держави і церкви, вибір між захистом довкілля та економічним зростанням).

Ураховуючи, що головним мотивом У виборі певної партії майже половина громадян (49 %) називає саме підтримку її соціально-економічних ініціатив, і лише 11 % – підтримку ідеологічних засад партії, поляризація суспільства щодо зовнішньополітичних, безпекових та гуманітарних питань сама по собі не є достатнім стимулом для масової підтримки партій із регіональною ідейно-політичною повістю [9]. Втім, вона створює ризики гіперболізації та інструменталізації регіональних відмінностей під час електоральної боротьби.

З огляду на відносну поширеність регіональних ідентичностей й автономістських устремлінь у деяких областях Півдня та Сходу, більш детально дослідимо ставлення до різних варіантів статусу російської мови.

На Вашу думку, як повинні співіснувати українська і російська мови в Україні?

	<i>Українська повинна бути єдиною державною та офіційною мовою, російська може використовуватись на побутовому рівні, як і мови інших національних меншин</i>	<i>Українська повинна бути державною мовою, російська може бути офіційною в деяких регіонах України</i>	<i>Обидві мови повинні бути державними мовами в Україні</i>	<i>Російська повинна бути державною мовою, українська може бути офіційною в деяких регіонах України</i>	<i>Російська повинна бути єдиною державною та офіційною мовою в Україні, українська може використовуватись на побутовому рівні</i>	<i>Важко відповісти</i>
Донецька	16,4	41,7	36	2	2,2	1,7
Харківська	26,8	35,8	32,3	1,5	0,5	3,2
Луганська	29,2	29	32,2	3,7	0,9	5
Одеська	32	37,4	21,9	0,7	0,7	7,2
Дніпропетровська	37,7	36,2	15,9	6,7	1	2,4
Запорізька	38,1	29,1	29,6	0,5	1,4	1,4
Херсонська	41,6	20,4	20,8	1,2	1,2	14,8
Миколаївська	42,5	25,3	27,8	2,6	1,1	0,7
Україна	55,9	23,9	14,2	1,4	1,1	3,5
Полтавська	63,8	29,6	2,6	1,4	0,9	1,7
Кіровоградська	68,8	14,7	5,2	0,4	2,6	8,2
Чернігівська	70,9	19,3	6,3	0,8	0,4	2,4
Сумська	71,3	16,5	6,3	1,5	2,6	1,8
м. Київ	71,6	16,1	2,2	0	1,8	8,2
Черкаська	73,7	16,3	6,3	0,7	1	2
Львівська	76,4	20,3	2,2	0	0	1
Житомирська	77,3	15,1	0,7	0	1,4	5,5
Чернівецька	77,7	9,7	3,9	0,5	1,9	6,3
Закарпатська	77,9	16,3	2,9	0,4	1,1	1,4
Рівненська	78,3	12,3	4,3	0,4	0,4	4,3
Київська	79,4	14,9	3,2	0	0,5	2
Волинська	80,9	17	0,4	0,4	0	1,3
Хмельницька	83,2	9,9	3,3	0,7	0	3
Тернопільська	86,6	9,3	0,8	0,4	0,4	2,4
Вінницька	86,7	6,7	2,9	0,5	1,9	1,3
Івано-Франківська	88,5	8,9	0	1	1	0,6

Як бачимо, хоча загалом по Україні переважна більшість громадян підтримує тезу, що українська мова має залишатися єдиною державною, а російська – залишатись на одному рівні з мовами національних меншин, в Донецькій, Харківській, Луганській, Одеській областях таку думку не підтримує навіть третина опитаних. Не дуже відрізняється ситуація і в інших областях південного сходу України.

Висновки

1. На основі аналізу результатів опитувань громадської думки у жодному з регіонів не вдалося виявити переконливих ознак високого запиту саме на регіональні політичні партії. Лише в деяких областях можемо констатувати ознаки помірною попиту на подібні політичні проекти.
2. Оскільки регіональна ідентичність домінує лише серед доволі невеликої кількості мешканців кожної з областей, масової підтримки виборців регіональні партії можуть досягти, апелюючи до локальної, а не тільки до регіональної ідентичності виборців (а також спираючись на міцні локальні осередки й не «перетягуючи ковдру» з місцевого на регіональний рівень).
3. Переважна більшість мешканців кожної з областей не підтримує автономістської ідеї. Це означає, що для здобуття масової підтримки регіональними силами варто дотримуватись поміркованої програми в руслі децентралізації та розширення самоврядування на регіональному і локальному рівнях, не ставлячи під сумнів унітарний устрій держави.
4. Загалом найсприятливіший електоральний ґрунт для успіху регіональних політичних проектів існує на півдні та сході України. Причому в Донецькій, Закарпатській та Хмельницькій областях простежується найсильніша регіональна самоідентифікація, у Харківській, Донецькій та Херсонській – найбільш поширена підтримка автономії регіону.
5. Найбільш перевагу регіональні політичні проекти мають за інструменталізації гуманітарних питань (зокрема, питання статусу російської мови – у південному і східному регіонах України, особливо в Донецькій, Харківській, Луганській та Одеській областях; питання історичної політики в силу своєї специфіки може стати інструментом культивування регіональної ідентичності у всіх регіонах). Водночас тема економічної децентралізації і регіональних та локальних соціальних програм за вмiлого використання також може принести регіональним партіям електоральні дивіденди.

Список використаних джерел

1. Бекешкіна І. Вирішальний 2014-й: роз'єднав чи з'єднав Україну? // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. К.: Стилос, 2017. С. 8–39.
2. Бекешкіна І., Сидорчук О. Партійна система України після Майдану: регіональні особливості в умовах незавершеної трансформації // Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. К.: Стилос, 2017. С. 40–69.
3. До 26-річниці Незалежності України: тенденції змін громадської думки Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/2077223209599c1813b0fa85.06804039.pdf>
4. Довіра громадян до суспільних інститутів. Червень 2018. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf
5. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. Агора. К.: Стилос, 2006. Вип. 3. С. 69–91.
6. Макаров Г., Каплан Ю. Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції. К.: НІСД, 2015. 28 с.
7. Проміжний звіт за результатами спостереження ОПОРИ на місцевих виборах 25 жовтня 2015 р. Громадянська мережа ОПОРА. URL: <https://www.oporaua.org/news/news/9257-promizhnyj-zvit-za-rezultatamy-sposterezhennja-opory-na-miscevyh-vyborah-25-zhovtnja-2015-r>
8. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2016 років. Інститут соціології НАН України. URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf>
9. Суспільно-політичні настрої населення: нові виклики. Квітень 2018. Соціологічна група «Рейтинг». URL: <https://ratinggroup.ua/download.php?id=282>
10. Таран С. Підходи до вивчення регіоналізму та етнічних груп у західній політології: гіпотези для України. Гуманітарні студії: збірник наукових праць. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Вип. 15. С. 136–153.
11. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
12. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. Березень 2018 Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyu_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html

Юрій Остапець

*доцент, доктор політичних наук, декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рената Манайло-Приходько

*аспірантка кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ/РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ДИЛЕМНІСТЬ У РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ УПРОДОВЖ 1991–2015 РОКІВ

Наявність потужних загальнонаціональних партій зміцнює внутрішню єдність суспільства, і, навпаки, чіткий регіональний розподіл впливу політичних партій є негативним чинником у процесі консолідації держави, особливо у разі, коли ідеологія регіональної за своєю суттю партії суперечить загальнонаціональній ідеології. У зв'язку з цим знання про регіональні особливості структурування партійного простору, діяльність партій із вироблення регіональної політики набувають усе більшої актуальності.

Актуальність дослідження визначається складністю та неоднозначністю процесів, які характерні для еволюції та функціонування української партійної системи. З одного боку, така еволюція пов'язана зі становленням загальнонаціональних партій, а з іншого, – за результатами місцевих виборів 2010 та 2015 рр., можна констатувати появу в Україні потужних регіональних партій, незважаючи на те, що, згідно з чинним законодавством, створення таких заборонено [5]. Регіональна конфігурація партійної системи тісно пов'язана з процесом націоналізації партійної системи та діяльністю регіональних партій.

Методологічною основою дослідження є теорія націоналізації партійних систем. Через призму зазначеної теорії розглядатимемо розвиток партійної системи у контексті процесів націоналізації та регіоналізації.

Під процесом націоналізації партійних систем Г. Голосова розуміє уніфікацію електоральної підтримки політичних партій у різних територіальних одиницях держави. Партійна система повністю націоналізована, коли долі голосів, отриманих кожною окремою партією в різних територіальних одиницях держави, однакові. Коли кожна партія отримує електоральну підтримку лише в деяких округах, кажуть про ненаціоналізовану партійну систему [2, с. 128].

Високий рівень націоналізації партійної системи супроводжується територіальною гомогенністю конкурентного паттерна. Іншими словами, націоналізація партійної системи зовсім не означає низької конкуренції. Її зміст полягає в тому, що одні й ті самі структурні характеристики конкуренції повторюються на усій території [17; 18].

Націоналізація партійної системи нерозривно пов'язана з іншим процесом – регіоналізацією партійної системи. Отже, чим вищий показник націоналізації, тим меншим, відповідно, є показник її регіоналізації і навпаки. Результат процесу регіоналізації партійного впливу пов'язаний з утворенням регіональних політичних партій та регіональною партійною підтримкою загальнонаціональних партій.

У дослідженнях з націоналізації, як уважає Р. Туровський, регіональними вважаються партії, які беруть участь у виборах лише на окремих територіях, тобто мають незначне територіальне покриття. Другим важливим критерієм віднесення партій до регіональних є партикулярність ідеологія останніх [17; 18]. Загальнонаціональні партії, які мають локалізовану територіальну підтримку, вчений називає регіоналізованими.

Територіально локалізовану електоральну підтримку політичних партій також можна розглядати у рамках концепту багаторівневої партії, запропонованого П. ван Хаутеном, Д. Мунном, О. Бретбергом [1, с. 198]. Багаторівневі партійні структури, на їх думку, сформувалися внаслідок: 1) процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; 2) конкуренції з боку етнорегіональних партій; 3) отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; 4) кращої обізнаності локальних партійних структур із місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Для вимірювання рівня націоналізації партійної системи ми використали індекс націоналізації партійних систем, розроблений М. Джонсом та С. Мейнверінгом [17; 18]. Аналіз націоналізації партійної системи повинен обов'язково включати виявлення типових і девіантних регіонів. Таке виокремлення дає змогу зробити розрахунок евклідової відстані [14; 17; 18].

Для характеристики особливостей розвитку партійної системи України у контексті нашого дослідження запропоновано періодизацію її еволюції. Важливим для нашої періодизації є виокремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів, які включають парламентські, президентські та місцеві вибори. Точкою відліку такого електорального циклу в політичній науці прийнято вважати чергові парламентські вибори. Однак, урахуовуючи статус Президента України у системі державної влади, обсяг його повноважень і механізмів впливу на внутрішню політику держави, для України висхідною точкою відліку великого електорального циклу можна вважати й президентські вибори. За результатами трьох президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. змінювалася форма правління, утворювалися нові партійні структури, які певний час домінували в українському політикумі. Отже, наша періодизація має такий вигляд: перший період – 1991–2004 рр.; другий – 2004–2014; третій, – починаючи з 2014 р. Загальнонаціональні та регіональні особливості еволюції партійної системи України були такими: визначальний вплив електоральних процесів на її еволюцію;

незручне для формування партій інституційне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, постійні зміни виборчої системи тощо); наявність традицій клієнтелізму, патерналізму, регіоналізму; регіоналізація партійного впливу та поява регіональних партій.

Перший період (1991–2004) вирізнявся протистоянням прибічників незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межі. У другій половині 90-х рр. боротьба розгорталася між пануючими центристами (правоцентристами) і лівою опозицією. Визначальний вплив на структурування партійної системи в рамках першого періоду мали установчі вибори.

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Установчі вибори в Україні відбулися в умовах пактового переходу і їх результатом став прихід до влади оновленої комуністичної еліти внаслідок уведення посади президента, який обирався на всенародних виборах, і запровадження мажоритарної системи виборів до ВР України.

Отже, проаналізувавши результати установчих виборів, можна зробити висновок, що їх вплив на політичні процеси в Україні мав амбівалентний характер. З одного боку, установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного переходу: вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що засвідчили її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

З іншого боку, вони, на нашу думку, не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства. А з запровадженням поста президента партійна номенклатура змогла успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не змогли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лиш інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно, в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування гібридного політичного режиму [8, с. 365–366; 10].

Головна причина його утворення, на думку Г. Касьянова, полягає в тому, що практично скрізь на пострадянському просторі єдиною силою, що мала навички організації державного управління, виявилася та частина партійно-державної номенклатури, яка своєчасно перехопила ініціативу в національно-демократичних рухів або навіть стала їх частиною. У незалежність вона увійшла

разом з Президентом Л. Кравчуком, який з початку 80-х рр. перебував на найвищих щаблях республіканської партійної ієрархії [6, с. 162].

Вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій регіональної впливовості політичних сил. Зафіксовано обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Насамперед, йдеться про НРУ, ВБ «Національний фронт», ПРП. Голосування в Західному регіоні показало велику популярність народно-демократичних сил. І якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили, як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей. Тобто їхня електоральна підтримка та впливовість територіально локалізовані в областях Західної України (див. Додаток В).

Ліві й лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збідненням більшості населення, перемогли на виборах. Причому ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в Центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах Східної та Південної України.

Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону (це радше не регіональні, а багаторівневі партійні структури). Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ (о) – 31, 17 %), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35, 34 %) і Сумській (ПСПУ – 20, 89 %) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4 % поріг по Україні загалом [9].

Дослідження еволюції партійної системи України дають підстави для висновку про те, що кардинальні зміни в партійній системі України відбулися за результатами парламентських виборів 2002 р. Вибори 2002 р. стали точкою біфуркації у розвитку партійної системи. Якщо до 2002 р. на її розвиток домінуючий вплив мав соціально-економічний поділ, то після виборів таким поділом стає соціально-культурний (див. Додаток В) [16].

Другий період (2004–2014) характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю «Схід–Захід». Його особливість – стабільність електоральної мапи, яка з'являється за результатами президентських виборів 2004 р., а згодом відтворюється на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Президентські вибори визначально впливали на регіоналізацію структурування партійного простору України. По-перше, за результатами виборів утворилось дві електоральні України – Східна і Західна, волевиявлення яких було абсолютно протилежним. По-друге, реалізація політичної реформи (закон від 8 грудня 2004 р.) означала проведення парламентських та місцевих виборів за пропорційною системою, а відтак інституційне підсилення ролі політичних партій унаслідок

формування уряду на партійній основі за результатами утворення парламентської більшості. По-третє, під час президентської кампанії показала свою ефективність так звана «східна макрорегіональна політико-електоральна машина», яка працювала на досягнення перемоги В. Януковича. Апробація її пройшла на парламентських виборах 2002 р. у Донецькій області у форматі Партії регіонів [13, с. 166–174].

Електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось актуальним й на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (Захід, Центр), а В. Янукович – у 10 (Схід, Південь). Відповідно, і на виборах до ВР України 2006 р. у регіонах, де переміг В. Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В. Янукович, перше місце здобула Партія регіонів.

У рамках цього періоду (місцеві вибори 2006, 2010, 2015 рр.) заявляють про себе регіональні партійні утворення. До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні варто зачислити: регіональний поділ України на Захід–Схід; етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; нормативно-правову основу діяльності політичних партій; реформу з децентралізації влади й утворення об'єднаних територіальних громад; прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами; отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; кращу обізнаність локальних партійних структур з місцевими проблемами та шляхами їх вирішення [9; 10].

Третій період (з 2014 р.) у розвитку партійної системи України починається зі зміни структури електорального простору (перемога політичних партій з проєвропейською орієнтацією у більшості регіонів України) і появи нових політичних партій, що пов'язано з достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р.

Позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи та його акторну структуру. До парламенту пройшли ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина». Регіональні електоральні симпатії структуровано так: ПП «Опозиційний блок» отримав перемогу у п'яти областях Східної України, а Південна, Центральна і Західна Україна підтримала інші політичні сили (див. Додаток В) [13, с. 320–337].

Вибори до місцевих рад 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» й остаточно закріпили регіональну конфігурацію партійної системи.

Характерна ознака виборів – участь у них великої кількості регіональних та субрегіональних партій. Наприклад, ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина» на Черкащині, ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний Центр», «КМКС» ПУУ та ДПУУ на Закарпатті та інші. Активну участь у виборах приймало багато нових (адміністративних проєктів), або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «УКРОП» [13, с. 337–340].

Волевиявлення виборців у регіональному розрізі було таким: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг у Вінницькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях; ПП «Опозиційний блок» – Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській областях; ПП «Єдиний Центр» – Закарпатській області; ПП «Відродження» – Харківській області; ПП «За конкретні справи» – Хмельницькій області; ПП «УКРОП» – Волинській області (Див. Додаток В).

Варто зазначити, що чимало політичних партій, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали іншу тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висуваючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична фрайнчежа); в) функціонуванням загальнонаціональних партій в окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

Виокремлення типових / девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника, як евклідова відстань [14; 17; 18].

За результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. ми розраховували евклідову відстань для всіх регіонів України (див. Додаток А). Розрахунки цього показника дають змогу нам, по-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань понад 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, частково Рівненську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь.

Причому відхилення від показників загальнонаціонального голосування у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом зазначеного періоду меншою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та ін. Значно складніше з виокремленням типових регіонів, якщо брати період з 1998 по 2014 р., оскільки

часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак до таких регіонів ми можемо занести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та багато інших областей. Як бачимо з Додатку А, це області Центральної і Південної України.

По-друге, показники евклідової відстані засвідчують про деякі аномальні відхилення, які за вказаний період, або за результатами окремих виборів є найбільшими. До причин таких відхилень можна віднести: наявність регіональних партій (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливості розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська область (2002 р. – 2,31), Тернопільська (2002 р. – 1,93), Донецька (2006 р. – 1,87) (див. Додаток А).

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (див. табл. 1) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2001 рр. у межах від 0,68 до 0,76.

У табл. 1 також розраховано індекси ефективної кількості партій (ЕКПП та ЕКЕП) та волатильності (індекс Педерсена) [11; 12., с. 170–173].

Таблиця 1

Індекси, що характеризують розвиток партійної системи України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	8,97	6,96	5,16	4,3	4,89	7,53
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43
Індекс націоналізації	0,72	0,68	0,70	0,73	0,75	0,76

Найвищим рівень індексу був 2014 р. (консолідація партійної системи за результатами Революції Гідності), а найнижчим – 2002 (актуалізація соціально-культурного поділу «Схід–Захід») та 2012 р. (з’являється тенденція до утворення домінуючої партії). Розрахунки індексу націоналізації для окремих партій (ступеня гомогенності голосування за них) окреслюють таку тенденцію: ідеологічні партії НРУ, КПУ, ВО «Свобода» (від 0, 47 до 0,6) такий індекс мали менший, а в партій зі слабкою ідеологічною артикуляцією (електорально-прагматичні) такий індекс становив показник від 0,7 і вище. Розрахунки індексу націоналізації партій за результатами парламентських виборів 2014 р. є такими: ПП «Народний Фронт» – 0,77; ПП «Блок Петра Порошенка» – 0,9; ПП «Об’єднання «Самопоміч» – 0,8; ПП «Опозиційний блок» – 0,42; Радикальна партія Олега Ляшка – 0,81; ВО «Батьківщина» – 0,92; ВО «Свобода» – 0,75. Величина індексу для парламентських партій свідчить про їх приблизно однаковий вплив у регіонах України.

Регіональна структура партійної системи у контексті регіонального поділу Захід–Центр–Південь–Схід у період 1990–2004 рр. мала такий вигляд. Порівняно тривалий період багатопартійності в Західній Україні сприяв швидкому руйнуванню комуністичних структур, з іншого боку, створював передумови для відновлення «історичних партій». Інший чинник, який вагомо впливав на процес партієтворення у Західному регіоні, – національно-культурний. Це пояснює швидшу адаптацію тут консервативної ідеології, а відтак і розбудову партій правоцентристського та правого спрямування.

Серед партійних структур з такою ідеологічною орієнтацією, які виникають у регіоні в 1989–1991 рр., відмітимо УРП, УКРП, УНКП, УХДП, НРУ. У більшості партій, які діяли в регіоні в першій половині 90-х рр., системотворчим компонентом був націоналістичний чинник, тому перші партії такого типу виникають на ґрунті боротьби з комунізмом.

Після відновлення діяльності КПУ 1993 р. сформувався і лівий спектр регіону, до якого також увійшли СПУ та СелПУ. У зв'язку зі значним впливом у регіоні на суспільні процеси церкви закономірним було утворення партій конфесійного типу – ХДПУ, УХДПУ.

Ухвалення Конституції України (1996) та нового виборчого законодавства (1997) стало стимулом зміни партійного структурування в регіоні. Йдеться про появу й інституціалізацію центристських партій: АПУ, СДПУ (о), НДП. Унаслідок цього двополюсна конфігурація регіону («ліві–праві») поступається триполюсній («ліві–центр–праві»).

Кардинально протилежним було структурування партійної системи на сході України. Праві та правоцентристські партії не мали успіху на виборах, незважаючи навіть на те, що такі партії були тут засновані (ЛПУ). Партійна структура регіону також мала двополюсну конфігурацію. Але на відміну від Західного регіону її утворювали ліві та центристські партії. У центральних областях України в цей період домінували СПУ, СелПУ та партії влади. Тобто Центр був більш лояльний у своїх електоральних симпатіях, а відповідно, і напрямках партієтворення.

Конфігурація партійної системи у загальнонаціональному масштабі впродовж 2004–2015 рр. неодноразово змінювалася під впливом президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. По-перше, за результатами названих виборів, уносилися зміни до Конституції України щодо владних повноважень гілок влади, а відтак відбувалась зміна форми правління. А це, своєю чергою, відображалось на конфігурації партійної системи. По-друге, президентські вибори 2004 р. завершилися Помаранчевою революцією, а вибори Президента 2010 р. відбулися внаслідок Революції Гідності. По-третє, вони визначально впливали на парламентські і місцеві вибори у контексті формування нових конфігурацій

партійного простору як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях [9].

Парламентські вибори 2006, 2012 та 2014 рр. відбулися за різними виборчими формулами: у 2006 р. – за пропорційною, а 2012, 2014 рр. – за змішаною. Домінуючими за результатами виборів 2006 р. стали партії двох Майданів – Київського і Донецького: НСНУ, ВО «Батьківщина» (БЮТ), ГП «Пора», Партія регіонів, КПУ. Електоральний вибір громадян був таким: на Заході і в Центрі, головню, голосували за ВБ «Наша Україна» і БЮТ, а на Півдні і Сході – за Партію регіонів і КПУ [9; 13].

Вибори Українського парламенту 2012 р. продемонстрували новий формат партійної системи, спричинений авторитарними тенденціями у суспільному житті за результатами президентських виборів 2010 р. та домінування Партії регіонів. До парламенту пройшли політичні сили, які отримали практично однакову підтримку у всіх регіонах України: ВО «Батьківщина», Партія регіонів, ПП «УДАР», ВО «Свобода», КПУ (Див. Додаток В).

За результатами парламентських виборів 2014 р., які відбулися внаслідок Революції Гідності, перемогу здобули нові партійні структури ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання "Самопоміч"» (див. додаток В).

Місцеві вибори 2006, 2010, 2015 рр. були обтяжені соціально-політичним контекстом виборчих циклів, у межах яких вони відбувалися, а їх результати показують, що з 2006 р. в Україні з'являються регіональні партії (див. Додаток В).

Емпіричний аналіз результатів місцевих виборів 2006–2015 рр. (вибори до обласних рад), який включає розрахунок індексів волатильності, ефективної кількості партій та фракційності (див. Додаток Б), показує: 1) найменший індекс волатильності зафіксовано у Закарпатській, Донецькій, Луганській областях (коливання від 10,8 до 50,1). Низька величина індексу в Закарпатті спричинена діяльністю регіональних партій («КМКС» ПУУ, ДПУУ, ПП «Єдиний Центр»), які стабілізують партійну структуру на обласному рівні. У Донецькій і Луганській областях це пояснюють домінуванням КПУ та Партії регіонів. В інших областях України величина індексу волатильності коливається у межах від 50 до 87,4, що засвідчує про різке коливання уподобань виборців про різке коливання електоральних уподобань в Україні загалом свідчить розрахунок індексу Педерсена у загальнонаціональному масштабі (див. Додаток В, табл. В.1).

Індекс фракційності та ефективної кількості партій є приблизно однаковим у всіх регіонах України, за винятком Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Донецької областей. Якщо для перших двох вони найбільші, то для інших двох – найменші, що підтверджує різку поляризацію уподобань виборців

у регіонах, які уособлюють захід і схід України. Приблизно однаковим він є на загальнонаціональному рівні (див. Додаток В, табл. В.1).

Головними типами партій, які утворюють сьогодні партійну систему України, є такі: провідні парламентські партії, які отримали перемогу на виборах за результатами Революції Гідності (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч»); «старі» партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція»); регіональні політичні партії (ПП «Єдиний Центр», ПП «Херсонці»); партії національних меншин («КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України); «нові ліві» партії, які утворилися внаслідок припинення діяльності КПУ, відповідно до законів про декомунізацію; ПП «Опозиційний блок», утворена на основі колишніх структур Партії регіонів; мілітаризовані партії (ПП «Національний корпус», ПП «Правий сектор»); партії громадянських ініціатив (ПП «Громадянський контроль»).

Регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до парламенту подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які здобули на виборах не менше 1 % голосів виборців; 3) регіональні політичні партії: партії, які перемагають на місцевих виборах/представлені в обласних радах в одній або декількох областях; етнічні регіональні партії; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Волгов М. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англослов'янському науковому дискурсі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013 . № 6 (68). С. 198–207.
2. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. Политическая наука. 2015. № 1. С. 128–156.
3. Дністрянський М. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.
4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
5. Закон України «Про політичні партії в Україні». Все про вибори. К.: КНТ,

- АТКА, 2004. С. 41–51.
6. Касьянов Г. Політичний досвід самостійної України. Державотворчий процес в Україні (1991–2006). К.: Наукова думка, 2007. С. 160–237.
 7. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.
 8. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К.: Вид-во «Гілея», 2018. Вип. 135. С. 362–367.
 9. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/dis_manailo-prykhodko.pdf
 10. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – XXI, 2016. 277 с.
 11. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vyznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/>.
 12. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія «Studia Regionalistica». НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗІППО, 2016. № 9. 252 с.
 13. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород: Ліра, 2016. 412 с.
 14. Остапець Ю., Манайло-Приходько Р. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Чернівці, 17 квітня 2018 р. Чернівці: Букрек, 2018. С. 77–83.
 15. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
 16. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
 17. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? Полития. 2012. № 3. С. 100–119.
 18. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. Полития. 2016. № 1. С. 162–180.

Додаток А
Евклідова відстань за результатами парламентських
виборів 1998–2014 рр.¹

Область	Евкл. відстань 1998	Евкл. відстань 2002	Евкл. відстань 2006	Евкл. відстань 2012	Евкл. відстань 2014
Захід	1,05	1,49	1,23	0,99	0,6
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр	0,51	0,55	0,86	0,6	0,43
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід	0,69	0,88	1,06	0,87	0,71
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–
Україна	0,75	0,97	1,05	0,82	0,58

¹ Додаток зроблено на основі даних ЦВК України. URL: <http://www.cvk.gov.ua>

Додаток Б
Індекси волатильності, ефективної кількості партій,
фракційності за результатами місцевих виборів 2006, 2010, 2015 рр.
(вибори до обласних рад)¹

Область	Індекс волатил. 2006/2010	Індекс волатил. 2010/2015	Індекс фракц. 2006	Індекс фракц. 2010	Індекс фракц. 2015	ІЕКП ² 2006	ІЕКП 2010	ІЕКП 2015
Україна								
Захід								
Івано-Франківська	61,8	70,1	0,62	0,89	0,80	2,6	9,4	5,1
Львівська	80,4	80,1	0,72	0,82	0,85	3,5	5,8	7,0
Тернопільська	–	–	0,62	–	0,82	2,6	–	5,8
Рівненська	56,7	63,9	0,76	0,78	0,79	4,2	4,5	4,8
Волинська	57,1	69,4	0,78	0,80	0,82	3,1	5,0	5,6
Чернівецька	61,7	73,5	0,74	0,69	0,86	3,8	3,2	7,4
Закарпатська	26,8	50,1	0,77	0,69	0,79	4,3	3,2	4,9
Центр								
Київ	–	–	–	–	–	–	–	–
Київська	87,4	81,9	0,65	0,54	0,84	2,8	2,1	6,3
Вінницька	63,4	69,4	0,71	0,75	0,81	3,5	2,9	5,4
Кіровоградська	55,0	67,7	0,73	0,57	0,83	3,7	2,3	6,1
Полтавська	46,9	71,8	0,78	0,73	0,88	4,6	3,7	8,9
Хмельницька	52,2	73,3	0,79	0,70	0,84	3,9	3,4	6,2
Черкаська	61,8	62,5	0,72	0,66	0,85	3,6	2,9	6,8
Житомирська	42,7	61,8	0,79	0,77	0,84	4,8	4,5	6,2
Сумська	62,0	68,5	0,71	0,68	0,84	3,5	3,1	6,6
Чернігівська	42,4	73,5	0,76	0,73	0,84	4,1	3,7	6,2
Південний Схід								
Дніпропетровська	42,4	55,7	0,76	0,55	0,77	4,3	2,2	4,4
Запорізька	31,2	59,0	0,68	0,40	0,81	3,1	1,6	5,5
Донецька	15,5	–	0,34	0,12	–	1,5	1,1	–
Луганська	10,8	–	0,29	0,25	–	1,4	1,3	–
Харківська	26,9	77,5	0,65	0,49	0,75	2,8	1,9	4,0
Одеська	41,3	67,3	0,76	0,53	0,80	4,3	2,1	5,0
Миколаївська	38,3	68,1	0,75	0,48	0,81	4,0	1,9	5,5
Херсонська	48,4	72,5	0,79	0,50	0,82	4,8	2,0	5,6
АРК	–	–	–	–	–	–	–	–
Севастополь	–	–	–	–	–	–	–	–

¹ Додаток зроблено на основі даних ЦВК України. URL: <http://www.cvk.gov.ua>

² ІЕКП – індекс ефективної кількості партій розраховано для партій, які отримали депутатські мандати в обласних радах.

Додаток В¹

Таблиця В.1

Регіональний розподіл переможців виборів у загальномандатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 1998 р.

Партії, виборчі блоки	АРК, області, міста Київ і Севастополь
КПУ	АРК, Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області (15), міста Київ, Севастополь
НРУ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області (5)
ВО «Громада»	Дніпропетровська область
СДПУ (о)	Закарпатська область
ВБ «СПУ та СелПУ»	Хмельницька, Черкаська області

Таблиця В.2

Регіональний розподіл переможців виборів у загальномандатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 2002 р.

Партії, виборчі блоки	АРК, області, міста Київ і Севастополь
КПУ	АРК, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), м. Севастополь
ВБ В.Ющенко «Наша Україна»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (14), м. Київ
ВО «За Єдину Україну!»	Донецька область
СПУ	Полтавська область

¹ Додаток зроблено на основі даних ЦВК України. URL: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця В.3

Регіональний розподіл переможців виборів у загальноmandатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 2006 р.

Партії, виборчі блоки	АРК, області, міста Київ і Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (13), м. Київ
ВБ «Наша Україна»	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області (3)

Таблиця В.4

Регіональний розподіл переможців виборів у загальноmandатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 2007 р.

Партії, виборчі блоки	АРК, області, міста Київ і Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м. Київ
ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»	Закарпатська (1)

Таблиця В.5

Переможці місцевих виборів 2010 р. в адміністративно-територіальних одиницях України

Партії, виборчі блоки	Регіони (%)
Партія регіонів (19 областей)	Вінницька (50), Дніпропетровська (65,2), Донецька (93,3), Житомирська (38), Запорізька (75,8), Київська (65,5), Кіровоградська (63), Луганська (85,5), Миколаївська (70,2), Одеська (66,7), Полтавська (47,5), Рівненська (36,3), Сумська (50), Харківська (69,6), Херсонська (69), Хмельницька (43,7), Черкаська (52,9), Чернівецька (48,1), Чернігівська (45) області, АРК (80), м. Севастополь (60,5)
ВО «Батьківщина»	Волинська (32,5)
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська область (41,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (15,8); Львівська (34,5); Тернопільська (34,49), позачергові вибори 2008 р.
Блок Леоніда Черновецького	м. Київ (30,45), позачергові вибори 2009 р.

Таблиця В.6

Регіональний розподіл переможців виборів у загальноmandатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 2012 р.

Назва партії	Лідерство за результатами голосування
Партія регіонів	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 14), м. Київ
ВО «Свобода»	Львівська (1)

Таблиця В.7

Регіональний розподіл переможців виборів у загальномандатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за результатами парламентських виборів 2014 р.

Назва партії	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
ПП «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
ПП «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей)
ПП «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Таблиця В.8

Переможці місцевих виборів 2015 р. в адміністративно-територіальних одиницях України

Політична партія	Обласні ради
ПП «Блок Петра Порошенка "Солідарність"»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
ПП «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська
ПП «Відродження»	Харківська
ПП «За конкретні справи»	Хмельницька
ПП «УКРОП»	Волинська

Наталія Ротар
*професор, доктор політичних наук,
професор кафедри політології та державного управління
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА СИМВОЛІЧНИХ ЧИННИКІВ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Науковий дискурс регіонального політичного процесу у Чернівецькій області має сформовану дослідницьку традицію, особливість якої визначається чітким окресленням двох площин вимірювання та оцінки політичних режимів, які формуються і функціонують на іншому, ніж національний, рівні політичних відносин – локальному та регіональному. Актуальними проблемами наукового дискурсу регіонального політичного процесу у Чернівецькій області є, по-перше, прив'язка його потенціалу до рамок «історичної території», збереженої та відтворюваної соціальною пам'яттю не тільки як факт, а й на рівні соціальних практик, що відображені в політичних практиках населення регіону; по-друге, взаємозалежність прикордонного розташування Чернівецької області та темпів виникнення регіонального політичного процесу; по-третє, послуговуючись визначенням політичного процесу як сукупності явних і прихованих моделей, що визначають форми і канали доступу до провідних політичних посад, характеристики акторів та стратегії, що використовуються ними, чернівецькі науковці спрямовують дослідницький інтерес на вивчення сукупності ресурсів не окремих суб'єктів регіонального політичного процесу, а процесу загалом.

Основою функціонування політичного процесу регіонального рівня є наявність комплексу ресурсів, які дають змогу стверджувати та підтримувати свою суб'єктність у взаємодії з політичним центром; впливати на суспільну матрицю регіону з метою досягнення бажаного результату у політичній сфері; застосовувати технології авторитарної та змагальної мобілізації для досягнення поставлених цілей.

Характеризуючи соціально-економічні ресурси регіонального політичного процесу у Чернівецькій області, наголосимо, що вони є достатньо варіативними та об'єднують показники динаміки ринку праці, доходів населення, промисловості, сільського господарства, будівництва, внутрішньої торгівлі, зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності. Для оцінки ринку праці як елементу соціально-економічних ресурсів регіонального політичного процесу найбільш показовим вважаємо динаміку кількості зареєстрованих безробітних. Актуалізація безробіття на території Чернівецької області розпочалася 1995 р. та була пов'язана зі структурними змінами в економіці регіону, зокрема, процесами приватизації, зупиненням підприємств військово-промислового комплексу та загальним зменшенням обсягів виробництва. Наприкінці 1995 р. кількість безробітних становила 21,4 тис. осіб (2,3 тис. – зареєстровані) та 2001

р. досягла свого піка – 69,6 тис. осіб, серед яких тільки 23,1 тис. зареєстровані безробітні.¹ З 2005 р. кількість безробітних суттєво зменшилася і становила: 2005 р. – 39,5 тис. осіб; 2013 р. – 31,4; 2015 р. – 37,7; 2016 – 35,7 тис. осіб (з них тільки 6,3 тис. зареєстровані офіційно).² Кількість зареєстрованих безробітних на кінець жовтня 2017 р. становила 5,5 тис. осіб, що на 16,4 % менше, ніж на кінець вересня того ж року, та дорівнювала 1,0 % від кількості населення Чернівецької області працездатного віку (за методикою МОП цей вік визначається від 15 до 70 років).³ Але вже наприкінці листопада 2017 р. показники офіційно зареєстрованого безробіття зростають і фіксують 5,9 тис. осіб, що на 7,6 % більше, ніж у жовтні того ж року.⁴ Суттєвий розрив між кількістю офіційно зареєстрованих та незареєстрованих безробітних є відображенням поширення процесу неформальної зайнятості. Приміром, 2015 р. частка неформально зайнятих у відсотках від чисельності зайнятого населення у Чернівецькій області становила 49,8 (це показник вищий тільки в Івано-Франківській області – 53,8),⁵ до початку січня 2017 р. він зріс до 49,9, тоді як в Івано-Франківській області знизився до 53,2.⁶

Провести оцінку динаміки доходів населення Чернівецької області у період 1991–2018 рр. достатньо складно, оскільки за цей період у грошовий обіг введено національну валюту, відбувалися суттєві коливання курсу національної валюти, інфляційні процеси, змінювалася методика обрахунку структури доходів населення тощо. Тому для оцінки динаміки доходів населення пропонуємо звернутися до визначення структури доходів населення Чернівецької області (див. табл. 1, табл. 2) та співвідношення доходів та витрат у розрахунку на особу, що проживає на території області.

Дані, наведені у табл. 1 та 2, допомагають стверджувати, що попри несуттєві коливання відсотка заробітної плати в структурі доходів населення Чернівецької області, який має постійну тенденцію до зниження, починаючи з 1995 р., простежується тенденція до суттєвого збільшення частки соціальної допомоги. У цьому контексті варто наголосити, що станом на 29 вересня 2017 р. 137 192 сім'ї у Чернівецькій області

¹ Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 32.

² Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 73.

³ Про соціально-економічне становище Чернівецької області за січень–жовтень 2017 р. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 3.

⁴ Чернівецький регіональний центр зайнятості. Статистика та аналітика. Інформаційна записка про стан ринку праці. URL: <http://www.dcz.gov.ua/chn/control/uk/statdatacatalog/list>

⁵ Економічна активність населення України, 2015: Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2016. С. 116.

⁶ Економічна активність населення України 2016: Статичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2017. С. 114.

отримують субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, що становить 44,5 % від загальної кількості домогосподарств області.¹ Отже, близько половини мешканців Чернівецької області є залежними від держави, а в політичному вимірі зорієнтовані на підтримку статус-кво як на регіональному, так і на національному рівнях політики. З іншого боку, якщо взяти до уваги співвідношення доходів та витрат у розрахунку на одну особу, що проживає на території області, то за даними офіційної статистики 2016 р. наявний дохід на одну особу становив 26 838 грн, тоді як витрати у розрахунку на одну особу – 38 057 грн.² Означений розрив між доходами та витратами свідчить про: 1) існування тіньових доходів; 2) використання населенням власних заощаджень; 3) надходження необлікованих інвестицій від трудових мігрантів, що в сукупності забезпечує регіональний режим від соціального вибуху.

Таблиця 1

**Структура грошових доходів населення Чернівецької області,
1995–2001 (%)**

Грошові доходи	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Оплата праці та доходи від підприємницької діяльності	56,7	59,4	50,6	50,1	51,4	49,6	54,2
Надходження від продажу продуктів сільського господарства	2,9	3,0	2,9	1,8	4,1	5,4	4,9
Пенсії, допомоги та стипендії	25,1	27,6	31,4	34,8	37,6	32,3	33,5
Доходи від продажу іноземної валюти	15,3	10,0	15,1	13,3	6,9	12,7	7,4

Джерело: Розраховано за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 р. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 319.

Характер та потужність економічних ресурсів регіонального політичного процесу у Чернівецькій області, пов'язаних з виробництвом товарів та послуг, на нашу думку, варто оцінювати за параметрами, які визначають динаміку характеру власності засобів виробництва та структури суб'єктів господарювання за основними видами

¹ 3 1 жовтня буковинцям перерахують розмір зимової субсидії. URL: <https://pogliad.ua/news/bukovina/z-1-zhovtnya-bukovincyam-pererahuyut-rozmir-zimovoyi-subsidiyi-344155>

² Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 533–534.

діяльності. У 1991 р. в Чернівецькій області домінувала державна форма власності на засоби виробництва, однак, починаючи з 1992 р., ця ситуація починає радикально змінюватися. Найбільш повно динаміку характеру власності засобів виробництва відображено у кількості підприємств та організацій, занесених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України: 1992 р. – 1 031 суб'єкт господарської діяльності; 1997 р. – 8 894; 1998 р. – 9 746; 1999 р. – 10 220; 2000 р. – 10 679; 2001 р. – 11 380; 2002 р. – 11 754; 2011 р. – 13 317; 2014 р. – 14 018; 2015 р. – 14 177; 2016 р. – 14 709; 2017 р. – 15 143.¹ Паралельно зі збільшенням загальної кількості підприємств та організацій, зменшувалася частка державних підприємств, яка 2011 р. становила 13,3 % (173 підприємства) [с. 71]², а 2017 – 0,45 % (69 підприємств). Однак така тенденція свідчить про збільшення частки приватних підприємств у структурі підприємств та організацій, занесених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, навпаки, їх частка у 2017 р. зменшилася до 17,3 % (у 2011 р. – 19,9 %).³

Таблиця 2

**Структура доходів населення Чернівецької області,
2001–2016 (%)**

Доходи	2001	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Заробітна плата	35,1	31,2	29,3	28,6	29,2	27,9	30,4
Прибуток та змішаний дохід	27,7	19,5	20,2	21,4	23,6	26,1	25,2
Доходи від власності (одержані)	1,4	1,4	5,2	3,5	3,7	3,0	2,7
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери	35,8	47,9	45,3	46,5	43,5	43,0	41,7

Джерело: Розраховано за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 р. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 97.

Важливим аспектом економічних ресурсів Чернівецького регіонального політичного процесу є інституціональна структура підприємництва регіону. Починаючи з 1991 р.,

¹ Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 72; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 258.

² Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. С. 71.

³ Розраховано за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 258.

для області була характерна тенденція до зростання кількості малих підприємств. У 1991 р. їх кількість сягала 827; 1996 р. – 1 333; 1997 р. – 2 170; 1998 – 2 445; 1999 – 2 747; 2000 – 2 975; 2001 – 3 569; 2010 – 5 085; 2013 – 3 968; 2014 – 3 897; 2015 – 3 903.¹ З 3 500 підприємств, які діяли на території області впродовж 2016–2017 рр., одне було великим (яке у відсотковому відношенні становить 0,0 %), 154 – середніми (4,4 %) та 3 354 – малими підприємствами (95, 6 %), причому в структурі малих підприємств 2 663 належали до мікропідприємств, що становило 78,9 % до загальної кількості підприємств регіону.² Відображенням цієї ситуації є те, що за обсягом реалізованої промислової продукції у січні–листопаді 2017 р. Чернівецька область перебувала на останньому місці серед усіх регіонів України: частка реалізованої промислової продукції становила 0,5 %, що у грошовому еквіваленті дорівнювало 9 170,4 млн грн. (приміром, частка реалізованої промислової продукції Тернопільської області, яка є передостанньою серед усіх регіонів України, була майже вдвічі більшою – 0,9 % (17 162,6 млн грн)).³

За перше десятиліття незалежності України чітко окреслилися ті види економічної діяльності, які стали пріоритетними для населення Чернівецької області, свідченням чого є структура суб'єктів господарювання за основними видами діяльності 2011 р. У сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві працювало 11,0 % суб'єктів господарювання (2016 р. – 7,4 %); у промисловості – 13,2 (2016 р. – 4,9); будівництві – 4,5 (2016 р. – 3,2); оптовій та роздрібній торгівлі (включаючи торгівлю транспортними засобами та послугами з їх ремонту) – 20,1 (2016 р. – 7,8); операціях з нерухомістю, надаванні під найм та послуг юридичним особами – 7,9 % (2016 р. – 4,1 %).⁴

У цій структурі найбільш потужним ресурсним потенціалом, на нашу думку, володіють лісові господарства, які перебувають у власності держави (у період 1991–2017 рр. площа рубок лісу в Чернівецькій області коливалася в межах 11,8–15,7 тис. га на рік⁵). Зокрема, реагуючи на офіційно оприлюднену у липні 2017 р. пропозицію Мінекономрозвитку щодо передання державних лісогосподарських підприємств у концесію, у листопаді 2017 р. Чернівецька обласна рада ухвалила рішення про звернення депутатів до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету

¹ Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 459.

² Кількість підприємств за їх розмірами за регіонами у 2016 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами у січні–листопаді 2017 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴ Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 75; Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁵ Площа рубок лісу по регіонах (2000–2016). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Міністрів України щодо недопущення передання державних лісгосподарських підприємств у концесію, мотивуючи його численними зверненнями трудових колективів таких підприємств щодо недоцільності застосування концесійної моделі управління в лісовому господарстві області та України: «у гірських районах області лісгоспи є основними працедавцями та бюджетоутворюючими суб'єктами, забезпечуючи матеріальним достатком значну частину мешканців. Крім того, із поданого звернення маємо інформацію, що лісгосподарські підприємства області 150 млн грн власних коштів направили на забезпечення заходів з ведення лісового господарства, близько 190 млн грн спрямували до різних бюджетів та фондів (в тім числі й до місцевих – близько 50 млн грн). Немає жодних гарантій, що приватний власник після взяття у концесію буде продовжуватиме вести відповідальне господарювання з державницьким підходом та постійними контактами з місцевими мешканцями та органами місцевого самоврядування».¹

Зважаючи на прикордонний статус, одним з потенційних ресурсів регіонального політичного процесу у Чернівецькій області є зовнішньоекономічна діяльність з позицій співвідношення імпорту та експорту товарів та послуг (див. рис 1.²).

¹ Про звернення депутатів Чернівецької обласної ради VII скликання до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо недопущення передання державних лісгосподарських підприємств у концесію. Рішення 209 – 17/17 від 14 листопада 2017 р. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/4153/>

² Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. С. 194; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у січні–жовтні 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/oet/oet_u/oet1017_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у 2016 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/oet/oet_u/oet1216_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у 2015 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/oet/oet_u/oet1315_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2014 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/zd/oet/oet_u/oet1314_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2013 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/oet/oet_u/oet1213_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2012 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/zd/oet/oet_u/oet1212_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2011 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/oet/oet_u/oet1211_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2010 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/oet/oet_u/oet1210_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2009 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/oet/oet_u/oet1209_u.htm; Обсяги

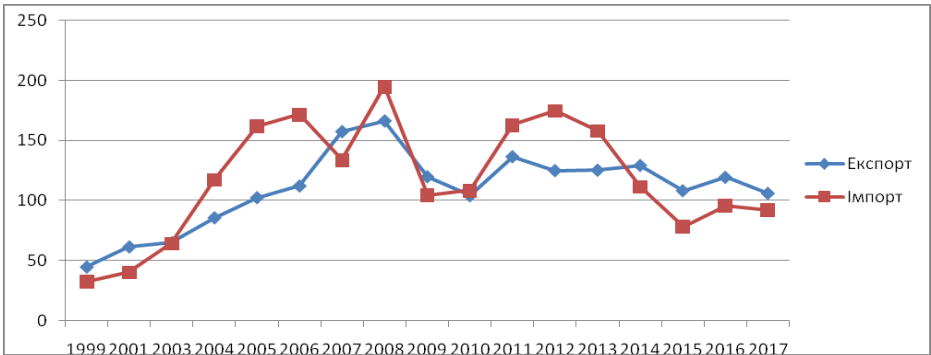

Рис. 1. Співвідношення обсягу експорту та імпорту товарів, Чернівецька область, млн. дол. США

Дані, наведені на рис 1., засвідчують про пряму залежність обсягу та імпорту товарів від світових економічних процесів, насамперед світової фінансової кризи 2008–2009 рр. Водночас варто наголосити і на впливі економічних та політичних процесів в Україні на тенденції коливання експорту та імпорту товарів на території Чернівецької області. По-перше, суттєве зростання обсягів зовнішньоекономічної діяльності у 1999–2001 рр. пов’язано зі зміною структури економічного простору регіону, насамперед ствердженням кола конкурентоздатних суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності. По-друге, зростання обсягів імпорту товарів у 2004–2006 рр. пояснюють легалізацією тіншових суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, спричиненої урядовою політикою;

експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2008 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/oet/oet_u/oet1208_u.htm; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2007 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/oet/oet_u/oet1207_u.htm; Розподіл обсягів експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2006 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/oet/oet_u/oet122006.html; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2005 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/oet/oet_u/oet122005.html; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2004 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/zd/oet/oet_u/oet2004.html; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за січень–листопад 2003 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/zd/oet/oet_u/112003.html; Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2002 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/zd/oet/122002.html>

по-третє, зниження обсягів експорту та імпорту товарів у 2015 р. поряд з кризовими явищами пояснюють обмеженнями зовнішньоекономічної діяльності з Російською Федерацією. Станом на листопад 2017 р. обсяг експорту товарів у доларах США відповідав рівню 2006 р., обсяг імпорту товарів – 2003 р.

У 2017 р. зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами з 82 країн світу. Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 60,9 млн. дол. США (64,3 % від загального обсягу експорту) та збільшився порівняно з 2016 р. на 11,5 млн дол. (23,2 %), імпорт товарів із країн Європейського Союзу – 46,4 млн дол. (56,5 % від загального обсягу, у 2016 р. – 38,9 %).¹ Найбільшим торговим партнером Чернівецької області була Румунія, частка якої в структурі експорту становила 28,97 %, імпорту – 11,08 %.² (2005 р. – 0,3 %, у 2015–2016 рр. дані не оприлюднювали з метою забезпечення виконання вимог закону України «Про «Державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації [с. 428]³). До прикладу, на другому місці у переліку торговельних партнерів є Польща, частка імпорту якої становила 6,88 %, імпорту – 8,32 %.⁴

Найбільші обсяги експорту до країн ЄС становили деревина і вироби з деревини – 33,3 % від загального обсягу експорту до цих країн, текстильні матеріали та текстильні вироби – 22,4 %, механічні та електричні машини – 12,7, продукти рослинного походження – 11,0, меблі – 10,6 [с. 54].⁵ Попри те, що Україною з 2015 р. встановлено обмежувальні заходи щодо експорту лісу-кругляка, Румунія на державному рівні підтримує придбання української деревини, надаючи дотації фірмам, які поставляють необроблену деревину від 25 євро за кубометр⁶, адже 9 січня 2016 р. Президент Румунії К. Йоханніс підписав закон, за яким незаконна вирубка площі лісів більшої, ніж 1 га вважається загрозою національній безпеці.⁷ Цей фактор поряд із підприємницькою діяльністю громадян України, які мають паралельно паспорт громадянина Румунії та проводять за ним підприємницьку діяльність, стимулює зростання частки імпорту деревини з території Чернівецької області.

¹ Про соціально-економічне становище Чернівецької області за січень–жовтень 2017 р. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. С. 53.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 428.

⁵ Там само. С. 53.

⁶ Устименко В. Угода про Асоціацію з ЄС: можливості та ризики. Інфографіка. URL: http://ipress.ua/mainmedia/ugoda_pro_asotsiatsiyu_z_yes_mozhlyvosti_ta_ryzyky__infografi_ka_238507.html

⁷ У Румунії вирубку лісів прирівняли до терористичної діяльності Інфографіка. URL: <http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=73386>

Попри те, що соціально-економічні ресурси чернівецького регіонального політичного процесу є доволі скромними, за Індексом регіонального людського розвитку, який обраховувався Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ впродовж 2004–2014 рр.¹, Чернівецька область у рейтингу областей України займала лідерські позиції: 2004 р. вона обіймала п'яту сходинку рейтингу, 2005 р. – 6; 2006 р. – 9; 2007 та 2008 рр. – 5; 2009 р. – 1; 2010 та 2011 рр. – 2; 2012 р. – 3; 2013 та 2014 рр. – 2.² На нашу думку, багато в чому це пояснюється поширенням явища трудової міграції, яке за рахунок грошових надходжень утворює свого роду «подушку безпеки» для регіонального політичного процесу, насамперед у ситуації коливань на валютному ринку. Для Чернівецької області у сфері зовнішньої трудової міграції характерними є тенденції, кількісно відображені для Західного регіону України. З 1 303,3 тис. зовнішніх трудових мігрантів в Україні у 2015–2017 рр. 903,6 тис. припадають саме на Західний регіон.³

Зважаючи на те, що комплекс соціально-економічних ресурсів регіонального політичного процесу у Чернівецькій області був і залишається недостатнім для проведення ефективного менеджменту на рівні регіону, особливого значення набула система символічних ресурсів, які виконали роль консолідуючого чинника. Символічні ресурси регіональних політичних режимів функціонально застосовуються ними у площині ідентифікації/самоідентифікації процесу та у площині самопозиціонування в системі центр-периферійних відносин. Символічні ресурси, функціонально пов'язані з ідентифікацією, покликані консолідувати регіональну спільноту та легітимізувати політичні практики й взаємодію між його основними суб'єктами в масовій політичній свідомості. Символічні ресурси, які є відображенням зв'язку між регіональною спільнотою та національним політичним простором, формуються в процесі осмислення зв'язку між ними в історичному, культурному та політичному аспектах. Сформовані символічні ресурси регіональних політичних режимів допомагають їм маркувати свої просторові межі, створювати певний образ і позиціонувати регіональний політичний режим у хронополітичному сенсі (минуле– теперішнє–майбутнє). У цьому контексті важливо

¹ До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показника, об'єднані у шість блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [Методика вимірювання регіонального людського розвитку. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, 2012. 50 с.].

² Динаміка Індексу регіонального людського розвитку. 2004–2014 рр. URL: http://www.idss.org.ua/ukr_index/Dynamic_ua.pdf

³ Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. С. 8.

відокремлювати регіональні політичні символи та символи локального політичного процесу, головна відмінність між якими полягає в тому, що останні є більш динамічно утворюваними та більшою мірою зорієнтованими на встановлення емоційного зв'язку з теперішнім та майбутнім локальної спільноти, тоді як регіональні політичні символи однаковою мірою актуалізують минуле, теперішнє та майбутнє.

Чернівецький регіональний політичний режим у процесах самоідентифікації та самопозиціонування доволі активно використовує власні символічні ресурси, серед усього комплексу яких варто виокремити декілька найважливіших: історичну назву Чернівецької області (Буковина); міжетнічну толерантність; європейськість регіону. Проте детальний аналіз цих символічних ресурсів свідчить про їх суперечливий характер. Не йдеться про те, що вони не виконують функцій легітимації та ідентифікації регіонального політичного процесу, маємо на увазі те, що в смисловій структурі кожного з них закладено потенційні ризики, що мають нівелюватися, стосовно них повинні обиратися такі «стратегії зображення, обґрунтування та виправдання», які сприйматимуться як «специфічна політична реальність у сенсі її функціонального значення для політичної легітимації»¹.

В офіційному паспорті Чернівецької області зафіксовано, що вона утворена 7 серпня 1940 р. шляхом об'єднання північної частини Буковини і Хотинського повіту Бессарабії². На офіційному сайті Хотинської РДА під офіційною назвою району та його гербом записано «Буковина» []³, а в паспорті Хотинського району Хотинщина взагалі не позиціонується як частина історичної Бессарабії⁴ так само, як в офіційному регіональному дискурсі не вживається цей топонім. В офіційному дискурсі Чернівецька ОДА здебільшого послуговується історичною назвою більшої частини Чернівецької області – «Буковина», яке позиціонується як тотожне назві області та активно використовується в офіційних документах. За даними офіційного сайту Чернівецької ОДА, у 2012–2016 рр. використання історичної назви більшої частини Чернівецької області в офіційній інформації становило 3432 рази. Наприклад, у тексті «Регіональної угоди між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–2012» йдеться про необхідність участі підприємств та організацій у регіональних, всеукраїнських і національних,

¹ Sarcinelli U. *Symbolische Politik*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. S. 88.

² Паспорт Чернівецької області. URL: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/P/Pasport2015/Oblast/Pasport_new.pdf

³ Офіційний сайт Хотинської державної районної адміністрації. URL: <http://khotyn.bukoda.gov.ua/>

⁴ Паспорт Хотинського району. URL: <http://www.bukoda.gov.ua/page/chernivetska-oblast-0>

міжнародних презентаційно-виставкових заходах «з метою популяризації іміджу Буковини»¹. Наголосимо, що в ситуаціях транскордонної взаємодії Чернівецька область здебільшого окреслюється географічно більш точною назвою «Північна Буковина»: «Під час перемовин обговорювалися питання покращення співпраці між Чернівецькою областю та Румунією щодо промоції туристичних можливостей Північної та Південної Буковини».² Сила впливу символічного ресурсу «Буковина» підсилюється його активним використанням в соціальному просторі регіону, адже цю назву широко використовують у назвах періодичних видань («Буковина», «Буковинське віче», «Букінфо», «Букньз»), торгових марок («Буковина продукт», «Буковинка»), спортивних клубів (футбольний клуб «Буковина»), закладів освіти (Буковинський медичний університет). Отже, Чернівецький регіональний політичний режим попри певні нюанси ототожнює назви «Чернівецька область» та «Буковина», що дає змогу більш вільно оперувати іншими символічними ресурсами, насамперед пов'язаними з історичним минулим.

До потужних символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного процесу належить концепт «міжетнічна толерантність». Традиційним для офіційного дискурсу є позиціонування Буковини як регіону, де панує міжнаціональна толерантність та міжетнічна злагода. У комунікативному просторі цей символічний ресурс наділяється функціями вироблення і реалізації ефективної регіональної політики («широко відома буковинська толерантність допоможе нам й надалі знаходити компроміси і приймати ефективні рішення»³) та окреслення перспектив розвитку регіону («значний потенціал, працьовитість мешканців краю, притаманна їм толерантність і громадська злагода відкривають великі перспективи для Буковини»⁴). Джерела символізації міжетнічної толерантності

¹ Регіональна угода між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–2012. URL: <http://bukoda.gov.ua/page/regionalna-ugoda>.

² Чернівецька область та Румунія розробляють спільні плани у туристичній галузі. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/chernivetska-oblast-ta-rumuniya-rozroblyayut-spilni-plani-u-turistichnii-galuzi>

³ Привітання голови Обласної державної адміністрації Олександра Фіщука з нагоди відзначення 97-ї річниці Буковинського віча [03.11.2015]. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/privitannya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-vidznachenn>

⁴ Звернення голови Обласної державної адміністрації Олександра Фіщука з нагоди 75-річчя утворення Чернівецької області [07.08.2015]. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/zvernennya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-75-richchya>

лежать в історичній ретроспективі австро-угорського періоду, який позиціонується як ситуація «політичного компромісу (так званої «рівноваги протиріч») та добросусідства на побутовому рівні»¹.

Сучасна міжетнічна толерантність відтворюється на рівні взаємодії 75 % українців, 12,5 % румун, 7,3 % молдаван та 5,2 % представників інших національностей, що проживають на території Чернівецької області². Характеризуючи румунську етнічну меншину в структурі адміністративного поділу Чернівецької області, зауважимо, що частка румун як найбільшої етнічної меншини в області, в адміністративному регіональному центрі (м. Чернівці) є незначною та становить 3,26 % від загальної кількості мешканців міста³. Румунська меншина сконцентрована у чотирьох районах області. По-перше, у Герцаївському районі частка румун та тих, що визнають румунську мову рідною, становить 92,22 %, причому в адміністративному центрі району – м. Герца чисельно румун менше, ніж загалом по району – 68,98 %⁴. Принагідно зауважимо, що Герцаївський район утворено в складі Чернівецької області 1 жовтня 1940 р., 1962 р. – ліквідовано, а його територія увійшла до складу Глибоцького району⁵. У грудні 1991 р. Герцаївський район відновлено в складі Чернівецької області відповідною постановою Верховної Ради України⁶. Специфікою району є те, що він єдиний на території Чернівецької області, який не межує з сільськими адміністративними одиницями, що мають інший етнічний склад (на заході район межує з Глибоцьким районом; на півночі і північному сході вздовж р. Прут – з Новоселицьким районом та м. Чернівці; на півдні – з Румунією). По-друге, у Глибоцькому районі частка румун становить 40,10 %, однак у шести сільських радах етнічні румуни становлять понад 90 % населення (Багринівська, Волоківська, Йорданештська, Карапчівська, Купська,

¹ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / пер. з нім. Чернівці: Золоті литаври, 2003. С. 6.

² Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

³ Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1, 2, 3, 4). URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp.

⁴ Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1, 2, 3, 4). URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp.

⁵ Довідка про Герцаївський район. URL: <http://hertza.oda.cv.ua/page/dovidka-pro-gertsaisvkii-raion>.

⁶ Про утворення Герцаївського району Чернівецької області. Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 №1942/12 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 113.

Синьовецька)¹. Специфікою позначено етнічний склад в межах Опришенської сільради, в якій проживає 8,63 % румун, проте в с. Опришени – 94,93, а в с. Слобідка – 6,26. По-третє, у Новоселицькому районі проживає 9,3 % румун, переважно в Боянівській (60,97 %) та Магальській (40,57 %) сільрадах; 54,70 % мешканців Новоселицького району позиціонують себе як молдаване []². Зауважимо, що специфікою Новоселицького району є поєднання моноетнічних українських та моноетнічних молдовських сіл. По-четверте, у Сторожинецькому районі проживає 35,40 % румун, які сконцентровані в смт Красноільськ та шести сільрадах (Верхньопетрівецька, Їжівська, Чудейська, Нижньопетрівецька, Ропчанська, Черешська), в яких кількісно румунська етнічна група становить від 71,25 до 97,59 %³.

Концентрація румунської національної меншини в Герцаївському районі, населення якого не комунікує на рівні сільських громад з українськими за етнічним складом громадами, відображає потенційні ризики концепту «міжетнічна толерантність», оскільки, по-перше, така ситуація «консервує» етнічну структуру населення району та орієнтує на розвиток усього комплексу соціально-економічних (насамперед, торговельні контакти), побутових (шлюбів), культурних зв'язків (фестивалі, навчання, інформаційний простір) з громадами сусідньої Румунії; по-друге, сприяє етнізації місцевого бізнесу, який подекуди набуває напівлегальних форм. Так, спроби перешкодити ввезенню автомобілів з іноземними номерами реєстрації особами, що мають громадянство України та Румунії (автомобіль завозиться нерезидентом – за румунським паспортом, а його використання здійснюється тією ж особою, але вже у статусі резидента – за паспортом громадянина України), спровокували формування у румунської спільноти оцінок регіонального політичного процесу як антирумунського. Найбільш повно позиція румунської громади сконцентрована у позиції очільника ГО «Патріотична громада Буковини» І. Жижицяна, який на своїй сторінці у соціальній мережі написав: «Щурі

¹ Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1, 2, 3, 4). URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

² Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1, 2, 3, 4). URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

³ Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення). – Регіон. Рік. Указали як рідну мову «румунську». URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp; Розподіл населення за рідною мовою. Чернівецька область (у % до загальної кількості населення). – Регіон. Рік. Указали як рідну мову «молдовську». URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

тікають із тонучого корабля. Патріотично налаштовані правоохоронці повідомили, що голова облради Іван Мунтян, який вчора засудив нашу сьогоднішню акцію, поїхав у «термінове відрядження». Перший заступник губернатора Володимир Куліш намагався «злягти на лікарняний», вожді кулявлобів не відпустили. Тому довелося НАПИСАТИ ЗАЯВУ НА ЗВІЛЬНЕННЯ (враховуючи хворе серце – мудрий вчинок). Володимире Івановичу, румуни Буковини кажуть, що у цій ситуації цей «копняк під зад – це крок вперед». Губернатор бідкається, ще не готовий капіталювати – дождем!!! Начальник митниці Микола Салагор підготував на нашу акцію провокації. ... У зв'язку із вищенаведеним, ураховуючи, що з губернатором ми і так не збирались зустрічатись, пропоную учасникам акції зі сільських районів прямувати прямо до КПП «Порубне», а тим, хто проживає у м. Чернівцях, – зібратися на Театральній площі і колоною автомобілів вирушити до митного пункту. Для правоохоронців додатково інформую – члени ГО «Патріотичної Громади Буковини» не збираються перекривати міжнародну трасу, у ГО «Автомайдану» можуть раптово зламатись одразу усі автомобілі.))) Шановні кулявлоби, на КПП «Порубне» по переду нас – буде ваша відставка, по заду – Румунія. Вибір за вами...»¹. Тож регіональний політичний режим вимушений був реагувати на таке «не толерантне» ставлення до румунської громади краю, обираючи між status quo в питанні завезення автомобілів та знищенню символічного ресурсу регіонального політичного процесу, відображеного у концепті «міжетнічної толерантності». Вибір проведено на користь збереження в структурі символічних ресурсів процесу концепту «міжетнічна толерантність».

Підтримка міжетнічної толерантності як символічного ресурсу чернівецького локального політичного процесу відбувається на інституціональному рівні, зокрема, у структурі управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації функціонує відділ з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігії з однією посадою головного спеціаліста у справах національностей (для прикладу, відділ планування, фінансово-господарського забезпечення, бухгалтерського обліку цього ж управління передбачає чотири штатні одиниці)².

Сьогодні одним з найбільш динамічно утворюваних та вживаних символів чернівецького регіонального політичного процесу є символи євроінтеграційного шерегу, які поширюються в регіональній політичній свідомості за допомогою багатьох ідеологем. По-перше, в офіційному медійному дискурсі наголошено, що

¹ Протести: Дорогу до митного посту в Порубному таки перекрили [2 лютого 2016]. URL: <http://www.fakty.cv.ua/protesty-dorohu-do-mytneho-postu-v-porubnomu-taky-perekryly/>

² Про управління. Структура підрозділу/Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації. URL: <http://www.buktour.com.ua/about.php?id=1>.

регіон не тільки історично й географічно є європейським, він ментально-європейський, адже «протягом 143-х років австрійської доби розвиток Чернівців і Буковини ... проходив... з використанням кращого в Європі досвіду розбудови та облаштування багатонаціональної імперії Габсбургів. Цей підхід до створення на Буковині міні-моделі Європи був сто років тому талановито втілений на фронтоні Чернівецької філії австрійського «Ерсте Банку» – алегоричні фігури римських богів уособлювали поліетнічні території імперії. Зауважу, що Буковині вже тоді було відведено одну з головних, ключових позицій»¹; «Ми відчуваємо себе частиною Європи не лише географічно, а й ментально», засвідчуємо «спільність європейських цінностей»²; «Чернівецька область – екологічно чиста область, Європа в мініатюрі»³. По-друге, зазначено, що саме Чернівецька область як регіон України «відновлює історичну роль Буковини (і Південної, і Північної), як регіонального інтегратора ідей та реальних механізмів продуктивної транскордонної співпраці на користь наших громад»⁴. У промовах офіційних осіб наголошено, що Буковина є надзвичайно важливим регіоном промислового, транскордонного і туристичного потенціалу, що «має свою школу із транскордонного співробітництва, тому заслуговує на те, щоб її проблеми були почутими»⁵. По-третє, обґрунтовано, що Чернівецька область – це регіон з особливим статусом, що актуалізується та посилюється євроінтеграційними процесами. Геополітичне значення Чернівецької області для України визначається тим, що Чернівці і Буковина завжди були місцем діалогу між українським та європейськими народами, «тут творилася європейська політика, творилася нова Європа», Буковині «час повернути колишній статус. У цьому я бачу історичну місію нашого краю»⁶. Саме така інтерпретація змісту

¹ Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог – 2011». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

² Михайло Папієв ініціюватиме патронувannya регіонів України країнами Європейського Союзу. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=17511&Itemid=145

³ Якщо б євроінтеграція відбувалася за регіональним принципом, то Буковина була б першою серед інших регіонів України. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=18280&Itemid=145

⁴ Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог – 2011». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

⁵ Політика транскордонної співпраці має будуватися, виходячи з інтересів регіонів. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11564&Itemid=145

⁶ Буковина здатна очолити європейську ходу регіонів. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=12603&Itemid=145

історичної місії краю давала можливість офіційно заявляти, що Буковина «сьогодні має всі підстави знову стати своєрідним взірцем розбудови регіональної складової європейської інтеграції»¹. По-четверте, чернівецький регіон на рівні офіційного дискурсу позиціонується як «більш проєвропейський», ніж інші регіони України, адже «нині тільки Буковина за рівнем свідомості, толерантності здатна очолити європейську ходу регіонів України до Європи, демонструючи приклад міжконфесійної злагоди та міжнаціонального спокою і терпимості»².

Отже, аналіз офіційного дискурсу засвідчує, що символи євроінтеграційного шерегу зорієнтовані на внутрішні особливості регіону з одночасним стимулюванням обговорення «Хто ми в Європі?». Офіційний дискурс чернівецької регіональної влади достатньо чітко визначає найважливіші для регіонального політичного процесу маркери, які активно споживаються і відтворюються масовою свідомістю. Отже, *Ми* (Чернівецька область) в Європі – це *раціоналісти* («Буковина намагається використати всі переваги, які надає сьогодні транскордонне співробітництво»³); *об'єкт для інвестицій* («Чернівецька область планує залучити кошти Єврокомісії для розвитку прикордонної інфраструктури»⁴); *потерпаємо від ...* («українські експортери мають не вигідні умови експорту на зовнішні ринки, особливо у країни ЄС», але «крайова влада знає проблеми експортерів, пропонує звертатися до нас. Ми вживатимемо усіх заходів для оптимізації вашої роботи»⁵); *зорієнтовані на співпрацю з країнами-сусідами, членами ЄС* («Наші спільні (між Україною та Румунією. – Н. Р.) першочергові завдання – це використання потенціалу співпраці в економічній площині, соціальній та освітньо-культурній»⁶).

¹ Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог – 2011». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

² Буковина здатна очолити європейську ходу регіонів. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=12603&Itemid=14.

³ Михайло Гайнічеру: враховуючи значний потенціал Буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку інфраструктури області. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

⁴ Михайло Гайнічеру: враховуючи значний потенціал Буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку інфраструктури області. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

⁵ Михайло Гайнічеру взяв участь у відкритті семінару «експортна підтримка українських підприємств на ринках ЄС та третіх країнах». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9058&Itemid=145

⁶ Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог-2011». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

Для позиціонування *Ми в Європі* в офіційному регіональному медійному дискурсі використовують багатофакторну модель, для якої характерними є актуалізація подієвих маркерів, пов'язаних з процесами реалізації крупних регіональних проєктів, та акцентування на стратегічному та геополітичному статусах чернівецького регіону. Варто зазначити й те, що в офіційному регіональному євроінтеграційному дискурсі у Чернівецькій області образ Європейського Союзу конкретизується насамперед через можливості економічного характеру: «відкриваються нові можливості для залучення коштів на розвиток найрізноманітніших галузей»¹, тоді як усі інші характеристики ЄС як нового типу соціальності для України взагалі не згадуються.

Отже, символічні ресурси активно використовуються чернівецьким регіональним політичним режимом з метою його ідентифікації у внутрішньо- та зовнішньополітичному просторі. Тією чи іншою мірою усі три проаналізовані символічні ресурси – Буковина як історична назва регіону, концепт «міжетнічна толерантність» та європейськість – виконували функції консолідації регіональної спільноти та легітимації процесу.

Саме комплекс ресурсів, доступних політичному процесу для утвердження, ствердження та відтворення, визначає його інституціональний дизайн; характер вертикальних зв'язків, відображених у взаємодії з національним центром влади; систему горизонтальних відносин та зв'язків, що відображає взаємодію регіонального процесу з соціальним полем регіону; характер застосовування технології авторитарної та змагальної мобілізації для досягнення поставлених цілей.

Список використаних джерел

1. Sarcinelli U. *Symbolische Politik*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. 301 s.
2. Буковина здатна очолити європейську ходу регіонів. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=12603&Itemid=145
3. Динаміка Індексу регіонального людського розвитку, 2004–2014 pp. URL: http://www.idss.org.ua/ukr_index/Dynamic_ua.pdf
4. Довідка про Герцаївський район. URL: <http://hertza.oda.cv.ua/page/dovidka-pro-gertsaiivskii-raion>
5. Економічна активність населення України 2016: Статичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2017. 206 с.

¹ Михайло Гайнічеру: враховуючи значний потенціал буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку інфраструктури області. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

6. Економічна активність населення України, 2015: Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2016. 201 с.
7. З 1 жовтня буковинцям перерахують розмір зимової субсидії. URL: <https://pogliad.ua/news/bukovina/z-1-zhovtnya-bukovincyam-pererahuuyut-rozmir-zimovoyi-subsidiyi-344155>
8. Звернення голови Обласної державної адміністрації Олександра Фіщука з нагоди 75-річчя утворення Чернівецької області [07.08.2015]. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/zvernennya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-75-richchya->
9. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
10. Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Кількість підприємств за їх розмірами за регіонами у 2016 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, 2012. – 50 с.
13. Михайло Гайнічеру взяв участь у відкритті семінару «експортна підтримка українських підприємств на ринках ЄС та третіх країнах». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9058&Itemid=145
14. Михайло Папів ініціюватиме патрунування регіонів України країнами Європейського Союзу. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=17511&Itemid=145
15. Обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами у січні-листопаді 2017 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2004 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/zd/oet/oet_u/oet2004.html
17. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2010 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/oet/oet_u/oet1210_u.htm
18. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2014 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/zd/oet/oet_u/oet1314_u.htm
19. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у 2015 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/oet/oet_u/oet1315_u.htm
20. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у 2016 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/oet/oet_u/oet1216_u.htm

21. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України у січні–жовтні 2017 року. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/oet/oet_u/oet1017_u.htm
22. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2007 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/oet/oet_u/oet1207_u.htm
23. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2008 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/oet/oet_u/oet1208_u.htm
24. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2011 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/oet/oet_u/oet1211_u.htm
25. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2012 рік. URL:
рік http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/zd/oet/oet_u/oet1212_u.htm
26. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2009 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/oet/oet_u/oet1209_u.htm
27. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2013 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/oet/oet_u/oet1213_u.htm
28. Обсяги експорту–імпорту товарів по регіонах України за 2002 рік. URL:
<http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/zd/oet/122002.html>
29. Обсяги експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2005 рік. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/oet/oet_u/oet122005.html
30. Обсяги експорту–імпорту товарів по регіонах України за січень–листопад 2003 року. URL:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/zd/oet/oet_u/112003.html
31. Офіційний сайт Хотинської державної районної адміністрації. URL:
<http://khotyn.bukoda.gov.ua/>
32. Паспорт Хотинського району URL:
<http://www.bukoda.gov.ua/page/chernivetska-oblast-0>.
33. Паспорт Чернівецької області. URL:
http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/P/Pasport2015/Oblast/Pasport_new.pdf
34. Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою. Чернівецька область (1,2,3,4). URL:
http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
35. Площа рубок лісу по регіонах (2000–2016). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
36. Політика транскордонної співпраці повинна будуватися на основі інтересів регіонів. URL:
http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11564&Itemid=145

37. Привітання голови Обласної державної адміністрації Олександра Фіщука з нагоди відзначення 97-ї річниці Буковинського віча [03.11.2015]. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/privitannya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-vidznachenn>.
38. Про звернення депутатів Чернівецької обласної ради VII скликання до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо недопущення передачі державних лісогосподарських підприємств у концесію. Рішення 209–17/17 від 14 листопада 2017 р. URL: <http://oblrada.cv.ua/document/list/4153/>
39. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.
40. Про соціально-економічне становище Чернівецької області за січень–жовтень 2017 р. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. 66 с.
41. Про управління. Структура підрозділу/Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації. URL: <http://www.buktour.com.ua/about.php?id=1>
42. Про утворення Герцаївського району Чернівецької області. Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 № 1942/12 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 113.
43. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / Еріх Прокопович / пер. з нім. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 80 с.
44. Протести: Дорогу до митного посту в Порубному таки перекрыли [2 лютого 2016]. URL: <http://www.fakty.cv.ua/protesty-dorohu-do-mytnoho-postu-v-porubnomu-taky-perekryly/>
45. Регіональна угода між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–2012. URL: <http://bukoda.gov.ua/page/regionalna-ugoda>
46. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної кількості населення). – Регіон. Рік. Указали як рідну мову «румунську». URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
47. Розподіл обсягів експорту–імпорту товарів за регіонами України за 2006 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/oet/oet_u/oet122006.html
48. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. 438 с.
49. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. 595 с.

50. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. 563 с.
51. Тези виступу Голови Чернівецької обласної державної адміністрації М. Папієва на засіданні круглого столу «Буковинський діалог–2011». URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145
52. У Румунії вирубку лісів прирівняли до терористичної діяльності Інфографіка. URL: <http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=73386>
53. Устименко В. Угода про Асоціацію з ЄС: можливості та ризики. Інфографіка. URL: http://ipress.ua/mainmedia/ugoda_pro_asotsiatsiyu_z_yes_mozhlyvosti_ta_ryzyky__infografika_238507.html
54. Чернівецька область та Румунія розробляють спільні плани у туристичній галузі. URL: <http://bukoda.gov.ua/news/chernivetska-oblast-ta-rumuniya-rozroblyayut-spilni-plani-u-turistichnii-galuzi>
55. Чернівецький регіональний центр зайнятості. Статистика та аналітика. Інформаційна записка про стан ринку праці. URL: <http://www.dcz.gov.ua/chn/control/uk/statdatacatalog/list>
56. Якщо б євроінтеграція відбувалася за регіональним принципом, то Буковина була б першою серед інших регіонів України. URL: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=18280&Itemid=145

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА МІСЦЕВУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ

Місцева демократія та політика – це ті сфери публічного життя, де індивід вчиться бути громадянином, значна частина політичної соціалізації належить саме вмінню жити в громаді. Піднесення демократії означає, що потрібно аналізувати не лише формальні інститути, а й політичні позиції і цінності, що є складовою частиною політичної діяльності та політичного процесу.

Місцева політика залежить від специфіки регіонального політичного процесу, від розстановки сил на регіональній політичній арені та від структури регіональної еліти, оскільки місцеві еліти тісно пов'язані з регіональною елітою. Канали й механізми участі регіональної еліти в місцевих політичних процесах є досить різноманітні: або регіональна еліта активно втручається у місцеві вибори, просуваючи своїх кандидатів, або вона віддає територіальні одиниці під контроль тих чи інших бізнес-груп, або взагалі не виявляє інтересу до політичного процесу на місцевому рівні [1; 84].

Головними чинниками, що впливають на розвиток політичного процесу і на регіональному, і на місцевому рівні, є: 1) діяльність місцевих рад, обраних на пропорційній основі; 2) активність політичних партій, громадських організацій у політичному процесі; 3) розвиток комунікацій між громадськістю та представницькими органами самоврядування.

Специфіка місцевих органів влади полягає в тому, що вони безпосередньо стосуються кожної людини, яка проживає на відповідній території. А тому й формувати місцеві органи влади повинні місцеві мешканці. Зрозуміло, що місцеві органи влади підпорядковані центральним, однак лише в межах повноважень останніх. Локальний же рівень розглядають як простір, де органічно можуть розроблятися демократичні взірці інститутів та поведінки, оскільки саме тут можлива безпосередня участь громадян в ухваленні загальноважливих рішень за одночасного обрання ними представників у легітимні органи влади. Локальну демократію розглядають як політичний курс, який проводять центральні органи влади щодо місцевого самоврядування. Від політики центральної влади стосовно місцевих адміністративно-територіальних одиниць істотно залежить і політичний процес на місцевому рівні, і можливості місцевих органів влади щодо ухвалення самостійних рішень [2;14]. Можна сказати, що політичний курс центральної влади задає рамки, у яких відбуваються політичні процеси на місцевому рівні.

Під моделлю місцевої політики на локальному рівні демократії розуміють характер вироблення і прийняття рішень, а також тип відповідальності, що склався в суспільстві. Це поняття охоплює і спосіб взаємодії владної еліти з іншими групами соціальних акторів. Як впливає з визначення, це поняття наближене до поняття політичного режиму як способу реалізації управлінських рішень [3;12], тому важливе місце у формуванні моделей влади належить місцевим лідерам.

Регіональна еліта, з одного боку, є втіленням навколишнього середовища, носієм політичної культури та ідеології, з іншого, – відповідальна за вдосконалення і поширення цього явища на соціальний простір.

В Україні у місцевих радах більшість депутатського корпусу складається з представників бізнесу (керівники підприємств державної, комунальної та приватної форми власності). У різних регіонах ця цифра коливається від 50 до 70%. Подальше просування представників бізнес-кіл до місцевих рад потенційно створює більші передумови використання та розвитку різноманітних схем лобювання бізнес-інтересів у міських радах, за таких умов можлива також і політика протекції інтересів бізнес-груп регіонів, що містить корупційні ризики.

Кожен регіон вирізняється своїми особливостями під час формування більшості в місцевих радах та взаємин міського голови з депутатським корпусом.

За результатами виборів до органів місцевого самоврядування 2015 р., найбільш популярними партіями були «Блок Петра Порошенка “Солідарність”», Всеукраїнське об'єднання «Свобода», «Радикальна партія Олега Ляшка», ВО «Батьківщина», Об'єднання «Самопоміч», УКРОП, Народний рух України, «Громадянська позиція», «Народний контроль». Проте простежуються відмінності партійного представництва в органах місцевого самоврядування в різних регіонах України. Так, унаслідок виборчої кампанії 2015 р. на місцевих виборах до Львівської міської ради виборола представництво партія «Українська галицька партія», яка в жодному іншому регіоні не набрала достатньої кількості голосів. В Одеській міській раді приголомшливу перемогу здобула партія «Довіряй справам», яка має 27 депутатів із 64 можливих, залишивши позаду ті партії, що представлені в парламенті, а також «Українська морська партія Сергія Ківалова». У Вінницькій міській раді представлено партію «Вінницька європейська стратегія» (20 депутатів із 54 місць). У Хмельницькій міській раді представлені партії «За конкретні справи» та «Поруч», у Полтавській – такі як «Совість України», «Рідне місто» (яка має представництво ще й у Кіровоградській міській раді) та «Партія простих людей Сергія Капліна». До Ужгородської міської ради пройшли такі партії, як «Патріот», «Єдиний центр», «Європейська партія» та «КМКС» Партія угорців, а в Черкаську міську раду пройшла партія «Черкащани» [4].

Нині громадяни України голосують, орієнтуючись не на зміст партійних програм, а на особистість лідерів, що підтверджують результати виборів. Найхарактернішим недоліком партійних програм здебільшого є те, що визначаються цілі без вказівки на

засоби їх досягнення, зазвичай, партії уникають у програмах наведення конкретних завдань, цифрових показників, термінів реалізації.

Своєрідна унікальність місцевих виборів полягає в їх ще більшому відстороненні від партійно-політичних чи владних орієнтирів. Виборці «вимірюють» свого кандидата за іншою шкалою. Останній має довести, що він «свій», гарний господарник, захисник інтересів людей і, в підсумку, сконсолідувати навколо себе відносно більшість голосів, які, проте, можуть бути далеко не визначальними (за кількістю) для цього округу.

Представленість політичних партій у місцевих органах влади кожного регіону має велике значення для його розвитку, оскільки саме тут приймаються рішення, що впливають на всі сфери життя місцевої громади. Самі ж партії, завдяки діяльності в місцевих органах, реально впливають на політичний процес в окремих регіонах України і мають можливість впливати на прийняття програм соціально-економічного розвитку і вирішення різних питань на місцевому рівні.

Результати виборів на місцевому рівні засвідчили відсутність в окремих регіонах підтримки з боку населення місцевих структур політичних партій, які одержали перевагу в загальнонаціональному масштабі, та певну регіональну диспропорцію у представництві політичних партій у місцевих радах.

Варто також зазначити, що таке політичне явище, як парламентаризм та ідеологічна партійність в українському середовищі, поки що розвинене досить слабо, тому партії, їх обласні осередки чи їх окремі члени часто ідуть усупереч офіційній заявленій програмі, ідеології чи курсу своєї партії та голосують не у відповідності до минулих заявлених планів, отже, вони підводять власний електорат, який голосує, опираючись на заявлені плани та курс партії. Звичайно, це можна скинути на якісь коаліційні домовленості, але скоріше це прояв партійної дезорганізації чи «різкого» та незрозумілого для більшості електорату зміни курсу посеред електоральної каденції, що, утім, є неприпустимим у розвинених парламентських та партійних інститутах.

Список використаних джерел

1. Туровский Р. Конфликты на уровне субъектов Федерации: типология, содержание, перспективы урегулирования. *Общественные науки и современность*. М., 2003. № 6. С. 78–89.
2. Панов П. Политическое сообщество: конструирование и институционализация. *Политические исследования*. 2007. № 1. С. 95.
3. Гаджиев К. *Политическая наука: пособ. для преподават., асп. и студ. гуманитар. фак.* М., 1994. С. 12.
4. Місцеві вибори в Україні 2015. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%...%96_2015

ІМІДЖ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Напередодні парламентських та муніципальних виборів в українському суспільстві в умовах реальної багатопартійності великого значення набуває імідж політичної партії. Від того, чи відповідає імідж партії суспільним очікуванням, залежить, чи зростатиме рівень її авторитету та підтримки, чи, навпаки, зменшуватиметься її вплив на громадську думку, на формування порядку денного чи прийняття політичних рішень.

Сьогодні боротьба за голоси виборців, а відповідно, й за політичну владу в умовах гострої конкуренції між політичними гравцями ставить перед ними важливе завдання – сформувати упізнаваний, яскравий, позитивний імідж.

Проблема формування іміджу партії актуалізується останнім часом у зв'язку з низьким рівнем довіри до них з боку українських громадян. Соціологічні опитування громадської думки, які періодично оприлюднюються, про це засвідчують. Так, згідно з даними Центру Разумкова, 62 % громадян вважають, що політичні партії не виконують свої функції у суспільстві, а рівень повної довіри до них ніколи не перевищував 1,2 %. За такої ситуації важливим завданням кожного партійного лідера є формування позитивного іміджу партії.

Політичний імідж образу-уявлення, що склався в масовій свідомості, має емоційне забарвлення, маніпулятивний вплив і значну регуляторну силу та створений під конкретні стратегічні цілі і завдання.

Визначаючи структуру іміджу політичної партії, варто розглянути лише підхід, який трактує імідж як сукупність певних зовнішніх рис та ознак, з якими асоціюється діяльність організації. У цьому випадку структура іміджу політичної партії включає такі компоненти: а) назву партії; б) символіку партії; в) програмові положення партії, її основні ідеологеми, соціально-політичні орієнтири; г) ставлення партії до актуальних проблем; д) способи розв'язання проблем виборців; е) образ лідерів партії. Ці структурні компоненти іміджу можна розглядати як своєрідні засоби, канали передання інформації про політичну партію, основні форми презентації партії.

Зазикін В. та Захаров С., досліджуючи структуру іміджу політичних партій, запропонували акцентувати увагу на таких характеристиках: а) імідж та харизматичність лідера партії; б) ідеологія партії; в) спосіб діяльності партії; г) імідж членів партії; д) політичні, адміністративні й фінансові ресурси партії; е) імідж електорату партії; є)

історія партії; ж) особливості партійного політичного PR та реклами; з) особливості партійної риторики; і) символіка партії [3].

Визначені компоненти можна структурувати за такими блоками: а) програмно-ідеологічний; б) інтерактивний; в) особистісний; г) атрибутивний. Кожна складова впливає на формування іміджу політичних партій, але оскільки імідж комплексне явище, то йдеться про його цілісну форму.

Ідентифікаційною ознакою політичних партій є програмно-ідеологічний блок партійного іміджу, спрямований на формування в масовій свідомості електорату уявлення про основний зміст діяльності політичної партії. Саме він допомагає розрізнати партії, визначаючи їх політичні переваги, які відповідають інтересам соціальних спільностей і груп. Формування і просування іміджу політичної партії за допомогою програмно-ідеологічної складової містить такі заходи, як розробка й популяризація програмних документів, гасел і текстів, виступів лідерів чи представників партії, які охоплювали всі регіональні сегменти політичного простору.

Друга інтерактивна складова іміджу завдяки постійному процесу політичної комунікації з суспільством формує змістовну наповненість діяльності політичних партій і спрямована на підвищення популярності партії та мотивації виборців, популяризацію ідей, цінностей партії, основних напрямів її роботи з використанням громадських приймалень, взаємодії з регіональними елітними групами. Інтерактивна складова іміджу партії повинна відповідати особливостям політичної ситуації та за необхідності видозмінюватися.

Атрибутивна складова іміджу політичних партій складається з набору візуальних способів впливу на суспільне середовище і містить єдиний стиль і дизайн основних атрибутів політичних партій, призначення яких – формування позитивного сприйняття. На думку Л. Степної, в символіку політичної партії повинні входити такі компоненти: «символ–дія», головню, це політичні ритуали; «символ–об'єкт», тобто емблеми, прапори, символічні пам'ятники тощо; «символ–персона», звичайно, це історичні особи або лідери партії; «символ–звук» – це партійні гімни, позивні, скандування. Єдність цих символів у символіці набуває властивості узагальненого сенсу й у формуванні іміджу партії їх значення важко переоцінити [13].

Ще однією важливою структурною складовою іміджу політичної партії, досить часто визначальною, є особистість її лідера, його політичний імідж. Особисті риси лідера, його професійні, аналітичні, комунікативні та інші якості часто ретранслюються на імідж політичної партії. Оскільки політичні партії – це масові політичні організації, для формування у свідомості громадян їх цілісного іміджу потрібно актуалізувати особистість не тільки лідера партії, а й лідерів суспільної думки. У формуванні іміджу політичної партії потрібно пам'ятати, що відносини «лідер–політична партія» мають двосторонній взаємообумовлений характер. З одного боку, політична партія працює на свого лідера, сприяючи його політичній

кар'єрі, з іншого, – наявність сильного лідера створює імідж стабільної політичної партії, підвищуючи її рейтинг популярності загалом.

Український психолог Л. Федоренко зазначає, що імідж політичної партії онтологічно становлять принаймні три головні взаємопов'язані й взаємообумовлені структурні компоненти:

1) імідж діяльності організації (відповідність змісту діяльності цінностям та нормам суб'єктів соціального оточення організації, причетність організації до соціально схвальної або суспільно корисної діяльності, відповідність суб'єктивним критеріям успішності організаційної діяльності тощо);

2) імідж кінцевого продукту діяльності (відповідність продукту об'єктивно існуючим потребам людини, цінностям та морально-етичним нормам, соціальному статусу споживача, моді тощо);

3) імідж суб'єктів діяльності (відповідність їх образу соціальним очікуванням, стереотипам та установкам стосовно зовнішніх і внутрішніх характеристик суб'єктів організації, особистісних стилів поведінки та способів діяльності, атрактивність образів, однорідність «генерального» суб'єктно-організаційного образу тощо) [15].

Причому означені структурні компоненти перебувають у досить неоднозначних рухливих «стосунках»: домінування одного чи двох з них може відволікати від інших або заперечувати зміст, цінність решти. З іншого боку, можливі випадки генералізації, коли система уявлень про один зі структурних компонентів стає визначальною у становленні загального враження про організацію, поширюється на імідж організації загалом.

Прихильники функціонального підходу пропонують інший варіант вирішення проблеми структури іміджу політичної партії, акцентуючи увагу на психологічних функціях окремих компонент іміджу політичної партії як соціально-психологічного явища.

Дюверже М. наголошував, що історія партій XIX–XX ст. може бути описана як постійне коливання між двома полюсами персоналізованого й інституціалізованого керівництва. За персоналізованого керівництва функціонування партії залежить від волі лідера, натомість визначальну роль рядових членів партії можна простежувати за інституціалізованого керівництва. Отже, навіть демократичні політичні режими ніколи не могли досягти ідеалу суцільної інституціалізації партійного життя, коли роль партійних лідерів було б зведено до мінімуму чи й узагалі знівельовано. Другим визначальним складником іміджу політичної партії потрібно вважати соціально-політичний статус, який характеризує відношення партії до влади: правляча, провладна, опозиційна; а також те, чи має вона парламентське представництво, масову підтримку [1].

Керуючись дослідженням М. Примуша, інституційно політичні партії характеризуються такими головними кваліфікаційними ознаками: це громадське

об'єднання, головна мета якого – участь у політичному процесі заради здобуття та здійснення державної влади в рамках Конституції й чинного законодавства; це організація, яка об'єднує індивідів на підставі спільності поглядів, визнання певної системи цінностей, що втілюються в програмі; це об'єднання, що діє на постійній основі й має формалізовану організаційну структуру [11].

В українській політиці сьогодні існують дві взаємообумовлені тенденції: партії є важливим чинником оформлення ідеологій як способу комунікації і, навпаки, ідеології формують політичні партії та їх імідж. Саме ідеологія тут фігурує тим стрижнем політичної партії, за якими відбувається її позиціонування.

Крім того, в українській партійній системі існують й формальні вимоги до необхідності розроблених партійних програм: партійні програми надбали статус необхідних документів, які повинна мати політична партія для проходження державної реєстрації.

Інституційний імідж політичних партій в Україні має такі елементи:

- добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод;

- фіксоване членство;

- наявність партійної ідеології;

- наявність програми, яка є викладом цілей і завдань партії, а також шляхів їх досягнення;

- головна мета – сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, участь у виборах та інших політичних заходах, у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування й представництво у їхньому складі.

За роки незалежного існування Української держави утворено і зареєстровано Міністерством юстиції України 350 політичних партій. Така велика кількість їх стала наслідком плюралізму та свободи, соціально-економічної неструктурованості українського суспільства. За кількістю зареєстрованих партій Україна не є винятком із загальноєвропейського правила. В Україні, як і в багатьох інших європейських країнах, участь в загальнонаціональних виборах бере порівняно невелика кількість партій, і лише частина з них бере участь у розподілі депутатських мандатів. Більш гостро постає проблема якості політичних партій та ефективності діяльності партійних лідерів. Науковці, які досліджують проблему партійного функціонування, наголошують, що загалом партії в Україні не виконують тієї ролі, яку мали б виконувати у демократичному суспільстві, а є лише інструментом приведення до влади представників фінансово-промислових груп та окремих політиків. Крім того, кожна п'ята політична партія та її лідер не займаються політичною діяльністю згідно зі своєю програмою та уставом. Тому і простежується низький рівень довіри українського суспільства до політичних партій. За всієї своєї кількості для більшості

населення політичні партії сучасної України залишаються практично індивідуально невизначеними, такими, які мало відрізняються як ідеологічно, так і програмно. Тому першочерговим завданням кожного партійного лідера є формування такого іміджу політичної партії, який би продемонстрував суспільству не тільки ідеологічні переваги перед іншими політичними партіями, а й запропонував громадянам конкретні механізми реалізації програмних положень.

На думку Г. Почепцова, імідж політичної організації формується на основі двох процесів: естетичної нейтралізації, тобто приховуванням “гострих кутів”, які за певних обставин можуть негативно впливати на сприйняття образу й естетичної концентрації, тобто зосередження уваги громадськості на потрібних характеристиках [10].

У моделюванні іміджу політичної партії варто зважати на такі принципи його формування: 1. Імідж політичної партії має бути усталеним образом її як суб'єкта політичного процесу, який постійно доповнюється новими елементами залежно від вимог часу і ситуації. Ці зміни, доповнення, однак, не повинні стосуватися основи іміджу, який протягом тривалого часу залишається незмінним, що є свідченням постійності партії щодо свого електорату. 2. В іміджевих характеристиках партій неодмінно мають відображатися потреби, інтереси, очікування населення і його окремих сегментів. Ці очікування, оформлені в партійні програми, заяви, гасла, заклики, повинні бути простими, доступними, зрозумілими, близькими аудиторії, що потрібно постійно підтверджувати. 3. Важливий принцип побудови іміджу політичної партії – її впізнаваність, особливість порівняно з іншими партіями. Це може бути стиль діяльності партії на політичній арені, образ її лідера, партійні акції, символи тощо. 4. Партія повинна заволодіти увагою виборців і постійно її утримувати. Варто пам'ятати, що масова аудиторія неуважна, тому швидше реагує на яскравість, нестандартність. Привернути увагу до своєї програми можна не її складністю, а правильною подачею в ЗМІ. Ефективною стосовно впливу на масову суспільну свідомість є підготовка яскравих рекламних роликів, фотознімків, публічних заяв щодо важливих подій суспільного життя, посилення на опитування громадської думки. 5. Для підтримки позитивного іміджу партії важливо заручитися підтримкою її діяльності з боку авторитетних діячів науки, культури, громадських лідерів, релігійних діячів, а також простих громадян. 6. Імідж політичної партії неодмінно має бути цілісним. Суперечливість і неузгодженість завдань, що ставить партія, є неприпустимими. 7. Одним із напрямів цілеспрямованого формування іміджу політичної партії є його реалізація через яскраві рекламні акції – з'їзди, мітинги, конференції, театралізовані вистави тощо. Бажано уникати помпезних заходів, які негативно сприймають пересічні громадяни, щось на кшталт презентацій, підтримки конкурсів краси, частих благодійних акцій з використанням великих коштів. 8. Посилення іміджу політичної партії можна досягти також через

вміле протиставлення її політичним опонентам (у цьому плані в більш виграшному становищі перебувають, зазвичай, опозиційні партії). Однак варто пам'ятати, що дозування позитивної і негативної інформації щодо суперників має бути зваженим, факти відповідати дійсності, тон витриманий, спокійний (постійний агресивний негатив часто викликає роздратування).

Список використаних джерел

1. Дюверже М. Политические партии. М., 2002. 560 с.
2. Егорова-Гантман Е., Плешаков К. Политическая реклама. М.: Николло, 1999. 240 с.
3. Зазыкина Е. Психологические аспекты символики политических партий. Психология XXI века: сборник статей международного конгресса. Ярославль, 2002. С. 51–56.
4. Зміни та тенденції у розвитку українських політичних партій. Соціологічне дослідження Інституту глобальних стратегій. URL: <http://www.igls.com.ua/analytics/3229>
5. Кривошеїн В. Імідж як категорія системології політичного сприйняття. Політичний менеджмент. 2005. № 3 (12). С. 115–127.
6. Кривошеєнко О. В. Основні підходи до визначення структури іміджу політичної партії. Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: зб. наук. пр. К., 2001. 344 с.
7. Логунова М. Політична іміджологія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 104 с.
8. Мойсеева А. Партійне лідерство: особливості реалізації в сучасній Україні. Політологічні записки: зб. наук. пр. вид-во СЧУ ім. В. Даля. 2011. Вип. 3. С. 176–185.
9. Полянська В. Символічна політика як система політичних технологій: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т, 2004. 19 с.
10. Почепцов Г. Имидж и выборы. К., 1997. 91 с.
11. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія: навч. посібн. К., 2008. 416 с.
12. Старовойтенко Р. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору // Нова політика. 2001. № 2. С. 57.
13. Степнова Л. Кадровий менеджмент. 2007. № 2. С.12–18.
14. Пахарев А. Политическое лидерство и лидеры. К.: Знание Украины, 2001. 270 с.
15. Федоренко Л. Особливості структуралізації іміджу політичної партії. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. 2009. Вип.1. С. 110–114.
16. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.

Маріан Токар

докторант, кандидат історичних наук

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ЕТАПІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний розвиток України як держави, що постійно анонсує свій шлях як безповоротно демократичний, змушує до ефективнішого співробітництва між державними органами влади та інститутів громадянського суспільства у всіх сферах суспільно-політичного життя. У світлі останніх внутрішньо- і зовнішньополітичних подій, а саме взятого державою політичного курсу на демократизацію та прозорість сфери публічної влади, децентралізації системи управління, а також ускладнення взаєморозуміння на управлінській осі «центр»–«регіон», що мало за наслідок втручання зовнішнього фактора у справи України, безпрецедентного потурання принципами міжнародного права з боку Російської Федерації, анексії нею АР Крим та окупації частини Донбаського регіону України, дипломатичних скандалів з Угорщиною навколо проблем реалізації «мовного закону», суспільного резонансу щодо подвійного громадянства тощо, визріла життєвоважлива необхідність тісної і взаємовигідної співпраці між національною владою і суспільством.

Ураховуючи той факт, що значну роль у цих та інших подіях відіграли й громадські організації, динаміка розвитку таких об'єднань в окремих регіонах України змушує дослідників ретельно вивчити проблеми взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства. До того ж, на нашу думку, неефективно використовується потенціал інтеграції досвіду, ініціатив та можливостей представників органів державної влади, місцевого самоврядування і громадських організацій для вирішення численних суспільних проблем на місцях.

Серед головних завдань на сучасному етапі вбачаємо такі: аналіз динаміки розвитку громадських організацій в роки незалежності України; вивчення характеру і проблем взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства; виділення специфіки регіональних ГО та вмілого використання їх досвіду для перспектив розвитку громадянського суспільства.

Отже, динаміка суспільно-політичного життя сучасної України тісно пов'язана з намаганням громадянського суспільства відстояти свій, незалежний від держави простір, що є звичною практикою для стабільних країн розвинутої демократії. Зрозуміло, що процес демократизації та розподілу публічної влади в Україні має своє особливе національне забарвлення й змістовну специфіку,

пов'язану з негативною спадщиною комуно-радянської системи управління й тотального контролю держави над суспільною сферою, а також із полікультурною складовою сучасного суспільства. Складність суспільно-політичних процесів упродовж років незалежності свідчить про унікальний симбіоз внутрішніх і зовнішніх чинників формування та функціонування таких головних інститутів громадянського суспільства, як громадські організації. Значну роль у цьому процесі відіграє характер взаємодії влади і суспільства, ступінь впливу держави на розвиток громадських організацій та мотивація останніх до виконання «допоміжних» функцій у державі й суспільстві.

Керуючись цим, ми б запропонували власну періодизацію динаміки розвитку громадських організацій у незалежній Україні. В логіку критеріїв виділення подібної класифікації ми вкладаємо динаміку суспільно-політичного розвитку України, кількісні, якісні та змістовні складові роботи організацій, законодавчу базу їх діяльності. Враховуючи це, пропонуємо розглядати організаційний і змістовний розвиток громадських організацій в Україні впродовж таких п'яти етапів: *стихійно-організаційний, базово-нормотворчий, масово-мобілізаційний, інтеграційно-інституційний, активістсько-волонтерський*.

Перший етап – стихійно-організаційний. Хронологічно він охоплює 1987–1990 рр. Його основні характеристики полягають в активній фазі хаотичного творення нових інститутів ще лише народжуваного громадянського суспільства, відсутності правового регулювання їх діяльності в умовах трансформації суспільних відносин, відчуженості та протиставлення владним органам держави.

Кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. став рубіжним чинником у визначенні українців як політичної нації, готової до відстоювання незалежності України. Хвиля лібералізації суспільно-політичних відносин, демократичні перетворення громадянського життя сприяли трансформації національної свідомості, пошуку істини, свободи, людських цінностей, збереженню історичних пам'яток, відродженню культурної спадщини. Відправною точкою стало проголошення генсеком ЦК КПРС М. Горбачовим на квітневому Пленумі ЦК КПРС курсу на «перебудову». Передбачені ліберальні зміни в соціально-економічному житті СРСР стосувалися поживавлення приватно-індивідуальних можливостей самореалізації з метою захисту спільних інтересів громадян у різних сферах. Насамперед, цей курс сприйнято як пропаганду свободи зібрань, слова тощо. Це прискорило процес творення неформальних груп, клубів, гуртків, організацій та інших громадських об'єднань. З того часу розгалуження громадських організацій різнопланове й сприяє появі у їх середовищі нових організаційних форм. Серед них простежуємо громадсько-політичні, національно-культурні, просвітницькі тощо.

Завдяки самовідданій патріотичній волі та внаслідок кризи командно-адміністративної системи розпочався поступовий рух у напрямі лібералізації

соціально-політичного життя, демократизації відносин у суспільстві. Цей процес сприяв інтеграції громадської думки навколо державотворчих намірів народу України, його боротьби за остаточну незалежність Української держави. Важливі функції державотворення виконували й громадські організації та об'єднання. Більше того, вони акумулювали ідеї та думки громадян й сприяли практичному втіленню бажань українців політично самовизначитися. Шлях до незалежності проходив через духовне й національно-культурне відродження, усвідомлення політичного призначення нації. Тому боротьба громадян за незалежність України в усіх її регіонах тісно пов'язана з національно-культурним пробудженням, діяльністю культурно-просвітніх товариств та організацій [1, с. 4–8]. В умовах становлення нової демократичної держави багато товариств стало невід'ємною складовою частиною громадянського суспільства, яке поступово формувалося на фоні агонії тоталітарного режиму. Інтенсивність і характер змін суспільно-політичної системи були досить швидкоплинними. Таку оцінку можна давати, розуміючи весь процес становлення, поетапність розвитку й структурування в майбутньому багатопартійної системи, ролі громадських організацій у формуванні органів влади та в процесі боротьби за владу.

Однак реформування значною мірою залежало від законодавчих основ державного організму, громадсько-політичної структуризації суспільства, ідеологічної консолідації, політичного протистояння з владою, навіть особистих амбіцій окремих груп та осіб. Унаслідок поступових змін централізоване державне управління почало послаблюватися, а відтак нового прояву набули відносини всесоюзного центру з регіональними. Серед перших громадських організацій, які розпочали процес об'єднання громадськості навколо цих та інших проблем у різних регіонах України, треба назвати обласні відділення Української Гельсінської Спілки (УГС), Народного Руху України за перебудову, Товариства української мови ім. Т. Шевченка, «Меморіалу» та інші. Важливість інтеграційної, виховної, світоглядної функцій, які в процесі свого розвитку виконувало чимало громадських організацій, сьогодні важко переоцінити. Роль і значення громадських організацій у суспільно-політичному житті окремих регіонів України визначаються й тим, що участь у їхній роботі брали представники різних національностей, громадсько-політичних переконань, члени різноманітних партій. Саме завдяки активній позиції громадських організацій кінця 80-х – початку 90-х рр. національні цінності і традиції стали акумулюючим фактором впливу на свідомість громадян, на формування у людей почуття особистої відповідальності за долю держави.

Другий етап – базово-нормотворчий. Хронологічно він охоплює 1990–1998 рр. Його основні характеристики полягають у нормотворчій ініціативі влади, формуванні основоположної законодавчої бази функціональної діяльності громадських організацій в Україні.

Складності цього етапу для розвитку громадських організацій полягали в тому, що за перші роки незалежності України достатньо повільним був процес відходу від нормативно-правової основи радянської політичної системи до нової демократичної. Станом на 1991 р. в Україні діяло близько 300 ГО. А впродовж 1992–1997 рр. їх кількість наблизилася до 800 організацій всеукраїнського статусу. Попри те, що їх цільова законодавча база не була пріоритетною для законодавців відразу після здобуття незалежності України, демократичні ініціативи все ж поступово відображалися у нормативно-правовому полі. 29 вересня 1990 р. Президією Верховної Ради УРСР прийнято постанову «Про порядок реєстрації громадських об'єднань». Редакція цього документа ознаменувала новий виток розвитку громадських організацій, діяльність яких уперше почала відокремлюватися юридично від політичних структур. Фактично ця постанова стала передзаконним актом, яким регулювалися питання створення та діяльності громадських організацій, і позбавляла їх одержавленого статусу. А вже 9 жовтня 1990 р. чинності набув Закон СРСР «Про громадські об'єднання», згідно з яким громадські об'єднання визнавали добровільні формування, що виникли на основі вільного волевиявлення громадян, які мають спільні інтереси [8, с. 19].

Відправною ж точкою правового регулювання діяльності громадських об'єднань у незалежній Україні стали Закон України «Про об'єднання громадян» (1992), Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» (1997), Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (1997), Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998). Про поживлення інтересу до проблем розвитку громадянського суспільства засвідчують й інші тогочасні міністерські накази і постанови, серед яких «Тимчасові правила реєстрації благодійних фондів» (1993), «Про порядок легалізації об'єднань громадян» (1993), «Про порядок реєстрації філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні» (1993) [7].

Сформована правова основа діяльності ГО відштовхувалася від сформульованих в Конституції України від 1996 р. демократичних принципів побудови нової держави та суспільства, хоча в самому тексті Основного Закону прямих посилів на законодавчу базу громадянського суспільства немає [6]. Разом з тим, на 1996 р. таких суб'єктів у державі вже налічувалося понад 12 000. Так чи інакше, саме у цей час закладаються правові підвалини інститутів громадянського суспільства, що відображено крім названих документів, і в Цивільному кодексі України та інших законодавчих й підзаконних актах.

Третій етап – масово-мобілізаційний. Хронологічно він охоплює 1999–2005 рр. Його основні характеристики полягають у кількісному зростанні громадських організацій різної організаційної форми і територіального впливу.

Громадські організації почали мобілізуватися, в тім числі й владою, на вирішення не тільки тогочасних суспільних проблем, а й на виконання замовлення окремих політико-ідеологічних груп, виконуючи переважно функції груп тиску. Особливо це було відчутно в передвибірні періоди (вибори Президента України, парламентські вибори, Помаранчева революція). Одночасно громадські організації були запорукою демократично проведених виборів, що стало наслідком значної уваги до українських суспільно-політичних процесів з боку іноземних демократичних і правозахисних інституцій [9]. Змінилися форми участі об'єднань у виборчих процесах, що стало значним кроком уперед до становлення громадянського суспільства в Україні. Швидко зростала й кількість громадських організацій. Станом на 2000 р., в Україні їх зафіксовано вже близько 27 000, а в 2004 р. – до 28 000.

У цей час Конституційний Суд України своїм рішенням від 13 грудня 2001 р. обґрунтував законні межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання [12]. Суспільно-політичні зміни в країні та нагадування європейських партнерів про демократичний курс держави змушували владу до правових вдосконалень відповідного законодавства. Прийнятий у 2003 р. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» конкретизував критерії діяльності різних організаційних інститутів громадянського суспільства. Громадяни України відчували можливість демократичного впливу на владу й мотивацію захисту спільних інтересів. Постпомаранчевий період активізував громадянську свідомість і культуру, сприяв відчуттю громадянської відповідальності українців за долю держави, участі у прийнятті суспільно значимих рішень.

Четвертий етап – інтеграційно-інституційний. Хронологічно він охоплює 2006–2012 рр. Його основні характеристики полягають у регенерації проявів класичного громадянського суспільства, виходу відповідних інститутів держави громадянського суспільства на конструктивний діалог, правове корегування спеціалізованого (цільового) законодавства в напрямі адаптації до вимог європейських і світових демократичних норм.

Спроби державної влади вплинути на контроль над «третім сектором» приводять до того, що громадянське суспільство, відчуваючи «просторовий голод», розпочинає активну фазу самозахисту й активізує свою природну діяльність. Це особливо проявилось під час Помаранчевої революції та у перші роки після неї. Громадяни відчували, що громадські організації справді можуть бути центрами захисту й реалізації їх прав і свобод, потреб та інтересів на засадах спільної громадської мотивації. Відповідну активізацію відчула й інтелігенція та наукова спільнота України, які зініціювали публічну дискусію з владою з приводу подальшого місця й ролі громадянського суспільства і, зокрема, громадських організацій у сучасних суспільно-політичних процесах.

У листопаді 2007 р. в Києві проходила Всеукраїнська конференція «Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Нові пріоритети», яка показала реальні проблеми і можливості інститутів громадянського суспільства в сучасних умовах розвитку України. Учасники науково-практичного форуму вперше намагалися виробити спільну платформу представників державних органів влади і громадянського суспільства в Україні. Це сприяло тому, що вже 21 листопада 2007 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [11].

На цей період також припала активна фаза взаємодії влади та громадськості, наслідком чого став загальнонаціональний процес становлення регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства та співпраці органів влади і структур громадянського суспільства [5]. Розпочалася серйозна сконсолідована робота над державною політикою сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, розробка конкретних першочергових заходів щодо її реалізації, що неабияк активізувало співпрацю інституцій громадянського суспільства і влади, врахування громадської думки й підтримку громадських ініціатив, залучення до навчання державних службовців і представників громадських організацій, залучення до громадської участі тощо [10].

П'ятий етап – активістсько-волонтерський. Хронологічно він охоплює період із початку 2013 р. до сьогодні. Його основні характеристики полягають у відродженні «духу волонтерства» в змісті діяльності громадських організацій, новітнього «узаконення» категорії «громадська організація» та появі в їх діяльності модерних видів роботи (соціально-медичні послуги, креативна індустрія, розвиток місцевих громад тощо).

Узагалі активність громадських організацій на цьому етапі можна розділити на дві змістовні частини. Перша – активістська – пов'язана з уведенням у дію в січні 2013 р. Закону України «Про громадські об'єднання», який визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення діяльності громадських об'єднань [4]. Незважаючи на численні поправки, цей правовий документ сформулював більш-менш чіткі визначення та межі функціонування громадських організацій в Україні. Можна вважати, що цей закон став наслідком еволюції суспільно-політичних поглядів представників влади і громадянського суспільства, а на думку деяких дослідників, «суттєво змінив концептуальні засади конституційного права на свободу об'єднання (ст. 36 Конституції України)» [2]. Чітке визначення формулювання «громадська організація», яке з'явилося у цій редакції закону, активізує громадян до прояву активної автономної громадянської позиції.

Найголовніше, що в законі чітко розмежовано громадські організації від політичних партій, указано на «географію» об'єднань національного і міжнародного статусу й узаконено самоуправлінську суть і непідконтрольність органам державної влади.

Одночасно робота громадських організацій активізувалася й унаслідок поживлення грантової допомоги іноземних донорів, які розгорнули широку кампанію з залучення інститутів «третього сектору» до громадської активності. На користь розвитку громадянського суспільства спрацювала й центральна влада, яка запустила процес децентралізації, який, щоправда, дещо загальмувався останнім часом в окремих регіонах. Для ефективності реформування системи управління, творення й дієвого життя громад на місцях не зайвим було б залучення до співпраці та надання соціально-психологічних та інших послуг місцевим жителям громадських організацій. Усе це разом дає хороший ґрунт для тісної співпраці між «третьим сектором» і місцевим самоврядуванням, можливість адаптуватися до нових стандартів надання соціальних послуг, розширює лідерські якості громадських активістів та простір активності громадян загалом.

Друга – волонтерська – стала прямим наслідком Революції Гідності та початком військової окупації Російською Федерацією східних регіонів України, анексією АР Крим і, відповідно, масштабним громадським піднесенням діяльності українського народу на допомогу армії та добровольчим загонам. Це сприяло активізації громадського ресурсу на створення відповідних соціальних умов розвитку свободи особистості та різноманітності демократичних проявів. Значну кількість ГО тією чи іншою мірою залучено до волонтерського руху, що сприяло підняттю авторитету «третього сектору» в Україні й надало значного поштовху в розвитку громадянського суспільства.

Підсумовуючи наведені судження, варто зазначити, що в Україні, попри складності зовнішньо- і внутрішньополітичного розвитку, курс на євроінтеграцію та реальну імплементацію демократичних інституційних принципів залишається не тільки не змінним, а й пріоритетним. Українські громадські організації намагаються на практиці використовувати позитивний досвід діяльності інститутів громадянського суспільства країн Європейського Союзу, приживляючи традиційний і визначальний для сутності соціумних об'єднань «дух волонтерства». Однак активність та цілеспрямованість громадських організацій досить часто обмежується нормативно-правовою невизначеністю параметрів діяльності громадських інституцій, неналежним сприйняттям ініціатив ГО регіональною владою та місцевими громадами, скептичністю щодо ефективності «третього сектору» й цільовими «донорськими» межами.

Аналіз динаміки розвитку громадських організацій в роки незалежності України свідчить, на нашу думку, про два головні моменти. По-перше, становлення

громадянського суспільства сприйнялося громадянами як прямий прояв демократизації суспільних відносин й можливість безпосереднього тиску на прийняття владою важливих суспільно-політичних рішень. Цим можна пояснити й хаотичність творення різноманітних громадських організацій, їх об'єднання в більш інтегровані, масові народні структури. По-друге, корегування цільової діяльності громадських організацій у напрямі реалізації головної їх сутності, а саме «духу волонтерства», відбувається досить повільно й ситуативно. Найбільший прояв їх активності припадає на кризові суспільно-політичні події (період боротьби за незалежність України, Помаранчева революція, Революція Гідності, проведення АТО, ООС).

Вивчення характеру й проблем взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства свідчить про чималі позитивні і негативні тенденції. Серед позитивів можемо назвати факт публічного залучення владними інституціями різних рівнів до співпраці в напрямі моніторингу суспільно значимих проблем на місцях та вплив на прийняття рішень органами державної влади представників громадських організацій крізь діяльність інституту Громадських рад при державних структурах [3, с. 45]. Також не зайвим є згадати про посильну допомогу громадських організацій у моніторингу й вирішенні численних проблем у локальному середовищі (соціальних, культурних, екологічних та ін.). Відтак, варто констатувати, що рівень довіри до представників інститутів громадянського суспільства за роки незалежності України з боку органів державної влади значно зріс.

Разом із тим, відчутним залишається процес обмеження ініціатив громадських активістів щодо публічності та прозорості владних інституцій. Негативним явищем сучасного розвитку громадянського суспільства є відмежування влади від суспільства шляхом визначення меж компетенцій суб'єктами суспільно-політичних відносин. Через це значна кількість важливих ініціатив громадян залишається поза увагою тих, хто може і головне має реальні можливості впливу на прийняття рішень, їх реалізації з метою нівелювання частково, або ж вирішення повною мірою проблем місцевого розвитку.

На наше переконання, процес децентралізації й творення громад на місцях був би жвавіший та ефективніший, якби місцеві громади, органи самоврядування, представники місцевої влади активно співпрацювали з громадськими організаціями й залучали їх до пошуку альтернативних шляхів розвитку громад. Принаймні, ми б пропонували розробляти своєрідний план-проспект для консолідованого моніторингу й вирішення місцевих проблем.

Регіональний розвиток сучасної України потребує особливої уваги до етнонаціональної та релігійної мозаїчності громадянського суспільства. Тому важливим як ніколи є виділення специфіки регіональних громадських організацій, у

тім числі національних меншин, та вмілого використання їх досвіду для перспектив розвитку громадянського суспільства. Адже багатонаціональне середовище українських регіонів потребує цільової уваги центральних та місцевих органів влади на вирішення чималих освітньо-культурних, соціально-побутових, інтеграційно-психологічних проблем місцевих спільнот. Національні меншини чутливо реагують на відмежування влади від їх проблем, шукаючи натомість захисту своїх інтересів у «материнських» інституцій, що подекуди використовується іншими країнами для пропаганди відцентрових настроїв, провокаційних, дестабілізаційних цілей. Регіональна влада разом із громадськими організаціями повинна постійно вдосконалювати форми й методи співпраці з метою інтеграції представників різних національностей та віросповідань в українське суспільство, залучати їх до вирішення суспільних проблем, акцентувати увагу на необхідності спільної праці на благо «малої батьківщини» та взаємної зацікавленості у розвитку регіонального соціуму.

Для практичного вдосконалення взаємодії держави і громадянського суспільства потрібно розробити державні механізми підтримки та заохочення діяльності громадських організацій з метою цілеспрямованої та якісної децентралізації державного управління в різних суспільних сферах. Така програма суспільної самоорганізації передбачала б високий ступінь участі громад у прийнятті рішень щодо вирішення конкретних проблем людської життєдіяльності, пропагувала б «дух волонтерства» як основу гуманістичного суспільства. Ініціювання відповідної нормотворчості стало б сигналом для влади з боку громадянського суспільства в напрямі готовності до співпраці та відповідальності у виконанні правових норм. Разом з тим, це сприяло б усвідомленню всіма громадянами України акумулюючої ролі громадянського суспільства та його значного впливу на перспективи розвитку держави. Особливо це стосується тих категорій громадян багатонаціональних регіонів, інтереси яких включають аспекти громадянської інтеграції, національно-культурної та соціально-психологічної соціалізації та які розраховують на взаємність відповідального управління як державних, так і суспільних інституцій.

Список використаних джерел

1. Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): монографія. Серія «Studia Regionalistica». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. 336 с.

2. Гаєва Н. Критичний аналіз Закону України «Про громадські об'єднання»: деякі міркування. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 91–95.
3. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: методичні рекомендації. Київ, 2013. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/state_policy_CSO2013.pdf
4. Закон України «Про громадські об'єднання». Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
5. Іщук С. Концептуальні засади реалізації права на свободу об'єднань в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12isiovu.pdf>.
6. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. ГКДЖ <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>
7. Назарук М. Історичні аспекти становлення інституту громадських об'єднань. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». URL: <https://naub.oa.edu.ua/2017/історичні-аспекти-становлення-інсти/>
8. Новые законы СССР. М.: Юридическая литература, 1991. Вып. 3.
9. Попов І. Недержавні організації як запорука демократичних виборів. Громадський контроль. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2005_2/visnyk_st_12.pdf
10. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>
11. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства. Розпорядження від 21 листопада 2007 р. № 1035-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80>
12. Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації). Офіційний вісник України. 2001. № 51. Ст. 2310.

Максим Фурманюк

*аспірант відділу теорії та історії політичної науки
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
Національної академії наук України*

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕОЛОГІЯ ЯК РЕГІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ТОТАЛІТАРНОМУ СРСР У 50–80-Х РР. ХХ СТ.

Дослідження джерел української державницької ідеології періоду 1950–1980 рр. засвідчує, що одним із перших таких документів був «Відкритий лист українських політв'язнів до Об'єднаних Націй» від 30 вересня 1955 р. [8, с. 161–165]. У листі піднято проблеми відсутності власних силових структур та суду у формально суверенній і рівноправній з іншими республіками УРСР. Автори документа запитують: «Чому українці військову повинність відбувають за межами своєї батьківщини? Чому на наших землях дислокуються військові частини, складені з росіян та інших національностей» [8, с. 162]. Подібна вимога стосується судової та пенітенціарної системи: «Всіх порушників закону української національності повинні судити суто українські народні чи військові суди і кару вони (порушники) повинні відбувати в межах своєї землі» [8, с. 164]. Отже, політв'язні ставлять питання української державності – не формальної, а реальної, – що має опиратися на власну армію і правоохоронну систему.

Наступним ідеологічним документом, що мав пізніше загальносоюзний резонанс, був розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки [7], до складу якої входили Л. Лук'яненко, С. Вірун, І. Кандиба, В. Луцьків, Й. Боровицький, О. Лібович і І. Кіпиш. Програма спілки, написана наприкінці 50-х рр. ХХ ст., мала якісні відмінності від усіх попередніх документів, у яких аристоклювалися державницькі ідеї.

По-перше, на початку документа визначено мету, з якою формулювався цей проект програми, – систематизувати завдання, що могли б об'єднати «усі розпорошені гуртки в єдину партію» [7, с. 10].

По-друге, програмний документ організації Л. Лук'яненка серйозно ставить проблему економічного суверенітету України. Зокрема, зазначено, що «Уряд УРСР має надзвичайно малі права у галузі розвитку як промисловості, так і сільського господарства, він надзвичайно обмежений у галузі розподілу продукції» [7, с. 17]. Автори аргументують свою думку цифрами за 1957–1959 рр., які засвідчують про відсутність не лише прав, а й фінансових можливостей для самостійної політики. Обсяг коштів, затверджуваних для УРСР у вигляді її власного бюджету, утримувався на рівні втричі–вчетверо нижчому, ніж навіть

вартість промислової продукції, виробленої в Україні. Наприклад, у 1957 р. тільки кошти, отримані від українського виробництва¹, переважають бюджет УРСР у чотири рази. «Це означає, що союзне керівництво забирає приблизно 3/4 тяжкої праці українського народу і відправляє за межі України», – зазначено у програмі робітничо-селянської спілки [7, с. 17].

По-третє, головна ідеологема програми, поняття «*незалежності*» основана на марксистсько-ленінському світогляді, загальноприйнятому у радянському суспільстві. «Ідеї УРСР, – зазначені у документі, – це ідеї національної незалежності і свободи на ґрунті марксистсько-ленінських ідей свободи, рівності і братства на протилежність ідеям великоросійської прагматичної політики і необмеженої влади партійного центру, яка тримається на силі» [7, с. 14–15]. Водночас для означення становища, за якого українському народові дозволено лише працювати на землі, але він не може розпоряджатися її плодами і використовувати її багатства на власний розсуд, уведено протилежний за змістом концепт «*колоніальної залежності*» [7, с. 17].

По-четверте, Розширений проект програми спілки, як і Лист політ'язнів до ООН, містить ще військовий аргумент колонізаторського характеру політики загальносоюзного керівництва, яким є застосування московським керівництвом СРСР принципу «не тримати військо з людей колонізованої нації на її території». «Таке військо, – зауважено у документі, – здатне стріляти в народ (що й сталося в Грузії після XX з'їзду КПРС), воно посилює владу чиновництва» [7, с. 19].

По-п'яте, стверджується намір користуватися виключно легальними і конституційними правами, насамперед, популяризувати власну ідеологію.

І, по-шосте, посилаючись на Статтю 14 Конституції УРСР, у якій закріплене право республік на вихід із Радянського Союзу, лідери спілки, фахові юристи², роз'яснюють: «Ця стаття не тільки означає, що ми маємо право вийти із Союзу й утворити самостійну українську державу, а також і те, що кожному громадянину УРСР надається право агітації і пропаганди за здійснення цієї статті» [7, с. 33]. Варто зазначити, що це програмне положення організації цілком відповідало ленінській ідеологічній формулі про «право націй на самовизначення аж до відокремлення» за 1917 р. та було закріпленим у Статті 17 Конституції СРСР 1936 р. [4] і навіть у Програмі КПРС 1961 р. [6, с. 12]. Це не завадило винесенню надзвичайно суворих вироків для учасників спілки:

¹ Розрахунок стосувався лише промисловості. Диспропорція була б ще більшою, якщо додати сюди ще й вартість української сільськогосподарської продукції, що перероблялася в інших республіках.

² Такими були Л. Лук'яненко, І. Кандиба та Й. Боровицький. Тому розслідування і суд на ними 20 травня 1961 р. отримав назву «справи юристів».

Л. Лук'яненко був засуджений до вищої міри покарання, заміненої на 15-річне ув'язнення, І. Кандиба отримав 15 років, С. Вірун – 11, інші – по 10.

Ідея здобуття незалежності України шляхом виходу зі складу Радянського Союзу була артикульована і в інших документах. Наприклад, у Зверненні українських політичних в'язнів до Генерального Секретаря ООН К. Вальдгайма чітко сказано: «Наша ціль – вихід України зі складу СРСР і побудова української держави» [3, с. 4].

Процес проведення політики в СРСР з українських державницьких позицій розкривається також і у *Зверненні українських комуністів до комуністів усього світу*, датованому груднем 1964 р. [8, с. 193–199]. Щодо декларованої програмою КПРС рівноправності «націй і народностей» [6, с. 16] автори Звернення засвідчують про те, що радянське керівництво насправді проводить цілком іншу політику, агресивно-націоналістичну за ідеологією і, при цьому, замасковану під інтернаціоналізм: «КПРС веде свою шовіністичну політику під гаслом дружби, братерства і свободи народів. Схоластична теорія про те, що комунізм витворює один народ з однією культурою і мовою, поширюється всіма пропагандистськими каналами. *Зрозуміло, що майбутньою мовою людства має бути мова російська*» [8, с. 198] (курсив мій. – М. Ф.). У документі наведено деякі напрям цієї політики. Зокрема, що «на Україну масово переселяють росіян, навіть як рядових робітників» [8, с. 197], а українську інтелігенцію (особливо технічну) відправляють на роботу в Сибір, Середню Азію і на Далекий Схід. Водночас зауважено, що для росіян в Україні створюють театри, журнали, газети і величезну мережу шкіл, тоді як п'ять мільйонів українців, що живуть у Росії, позбавлені навіть початкових національних шкіл. Автори Звернення стверджують, що зарубіжні гастролі радянських представників зайняті популяризацією переважно російської культури, а кращих виконавців з республік «відряджають» працювати у Москву, де, наприклад, «у Великому Оперному Театрі близько 50 % складу забрано з України» [8, с. 197]. У документі підсумовано: «Великі матеріальні і духовні ресурси національних республік поставлені на службу «загальноросійській» культурі» [8, с. 197]. Вихідці з середовища комуністичної номенклатури, які володіли всією цією інформацією, називають реально здійснюваний напрям «русифікаторською колонізаційною політикою Москви», а російський агресивний націоналізм називають «прапором найбільшої в світі імперії» [8, с. 196]. Більше того, у документі стверджується, що, хоча, згідно з Конституцією, влада в країні належить Радам депутатів трудящих (Стаття 3, Конституція СРСР [4]), насправді у суспільному житті ради не мають жодного значення, а трудящих, наприклад, які «протестують проти підвищення норм виробітку, що є результатом авантюрної економічної політики держави, їх розстрілюють і давлять танками, як це було в травні минулого року в м.

Новочеркаську» [8, с. 195–196]¹. Українські комуністи викривають у Зверненні панування в СРСР олігархічної диктатури членів Центрального комітету КПРС [8, с. 196], а також відсутність у керівництва республік – зокрема і УРСР – «будь-якої матеріальної сили для захисту своїх національних інтересів» [8, с. 197].

У творах окремих дисидентів викривається реальна структура політичної влади в тоталітарному СРСР, фіктивний характер державного суверенітету УРСР і ставлення Росії до України як до своєї колонії.

Бадзьо Ю. у Відкритому листі до Президії Верховної Ради СРСР та ЦК КПРС [8, с. 328–362] обґрунтував невідповідність задекларованого у Статті 15 Конституції СРСР суверенітету кожної з радянських республік [4] реальному стану справ. Автор листа зазначав, що добір політичних, адміністративних та господарських керівників проводить строго централізована КПРС, що «в умовах ідеологічного абсолютизму й партійного самодержавства це означає повне панування в країні центральних російських політичних сил і перетворення неросійських Республік федерації на політичну провінцію Росії» [8, с. 340]. Ю. Бадзьо також звернув увагу на те, що «у «суверенній» УРСР людей переслідують за публічне новорічне щедрування в Києві, за найскромніший вияв національного патріотизму» [8, с. 339].

Інший дисидент, І. Дзюба, у широковідомій праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» проводив, услід за В. Леніним, паралелі між англійсько-ірландськими та російсько-українськими відносинами, підтверджуючи власну думку цитатами з праць К. Маркса та Ф. Енгельса [1, с. 106].

Чорновіл В. розкрив матеріали про 26 українських дисидентів, яких об'єднувала лише одна спільна риса – український патріотизм, зафіксований радянськими спецслужбами за допомогою підслуховувань та читання листів [9, с. 51–56]. Матеріали В. Чорновола доводили, що соціальний склад засуджених становить нове покоління інтелігенції: дев'ятеро осіб були науковцями, семеро працювали викладачами чи вчителями, двоє – журналістами, троє представляли мистецьку сферу і ще троє – інші сфери (інженер, бухгалтер, модельєр), двоє – студенти [9, с. 86–87]. Отже, за читання і зберігання книжок, статей, рукописів, вилучених під час обшуку, та їх обговорення карали патріотичних та перспективних українців, «які, – за словами В. Чорновола, – винні хіба в тому, що намагаються нешаблонно мислити» [9, с. 52].

Публічні дискусії щодо утисків української культури, хоча і не були самі по собі джерелом формулювання державницьких ідей, усе ж сприяли створенню

¹ Йдеться про страйк, що відбувався у травні 1962 р. на Новочеркаському електровозобудівному заводі в Ростовській області; розстріл страйкарів припав на 1–2 червня 1962 р.

соціальних передумов для їх поширення. Важливою ця проблема була, зокрема, на конференції з питань культури української мови, що відбулася 1963 р. Її організатор – Київський університет ім. Т. Г. Шевченка та Інститут мовознавства АН УРСР. На другий день конференції, 14 лютого 1963 р., ветеран Другої світової війни, співробітник Інституту гідромеханіки АН УРСР, В. Лобко у своєму виступі [8, с. 175–184] стверджував, що український народ досі не має природного і найважливішого, того, що мають усі народи світу – можливості «виховувати своїх дітей в дитячих яслах і садках своєю рідною українською мовою» [8, с. 176]. Подібні погляди і вимоги містилися також і в Листі творчої молоді м. Дніпропетровськ, який підписали близько 300 осіб [8, с. 242–249]. Його автори, проаналізувавши численні стягнення та цькування українців Дніпропетровщини за їх публічну українську позицію, вимагають від керівництва УРСР притягти до відповідальності тих, «хто переслідує чесних відданих народові людей тільки за те, що вони хочуть бути самими собою і ніким іншим, що вони хочуть виховувати своїх дітей в українських дитячих садках, школах, технікумах і вузах», а, крім того, також вимагають покарати тих, хто вчинив нищення пам'яток української культури – церков, козацьких фортець та монументів [8, с. 249].

Після підписання 1 серпня 1975 р. у м. Гельсінкі Радянським Союзом Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі [2] 1976 р. створено Українську Гельсінську Групу (УГГ). Це об'єднання збиралось легальним шляхом домогтися виконання зобов'язань СРСР за цим документом, зокрема за розділом VIII «*Рівноправність і права народів розпоряджатися своєю долею*», у якому стверджувалось право всіх народів в умовах повної свободи, без втручання ззовні, у будь-який час і в будь-якій формі визначати свій внутрішній і зовнішній політичний статус та влаштовувати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток [2]. Отримавши такий конкретний карт-бланш від міжнародного співтовариства і, насамперед, від керівництва СРСР, яке підписало Заключний акт у Гельсінкі, українські правозахисники почали активно виступати за втілення в життя цього права для українців. Першими документами були Декларація [8, с. 282–284] та Меморандум № 1, в якому УГГ виступила проти таких злочинів проти українського народу, як геноцид 1932–1933 рр. та майже п'ятидесятирічний лінгвоцид в УРСР [8, с. 286–305]. Крім того, у Меморандумі № 1 стверджується, що в'язниці, карцери, концтабори, спецпсихлікарні, нагляд КДБ є несправедливим щодо тих, хто відстоював дух і букву радянського законодавства та Конституції [8, с. 286–292].

Ще один документ УГГ під назвою «Україна літа 1977-го. Країнамучасницям Белградської Наради» [8, с. 306–312] показує розуміння дисидентами витоків ідеї української державності: «Всі історичні катаклізми, що їх пережив український народ за останні віки, породжені ідеєю державності. Воля нації

прагне до невіддільності, до суверенітету, до будівництва свого, незалежного життя, а довколишні імперіалістичні хижакі роблять усе від них залежне, щоб не допустити такої суверенності, а законсервувати обраний для жертви народ у вигляді сировини – харчової, духовної, енергетичної та всякої іншої» [8, с. 307]. У цьому ж документі, іменувавши державність УРСР «паперовим міражем» [8, с. 308], дисиденти заявили свою незгоду з тоталітарним етатизмом («Не людина для держави, а держава для людини» [8, с. 309]), незгоду з тим, що потрібно просити дозволу «у якогось книжкового черв'яка, у чиновницької душі», щоб скористатися таким природним правом, як свобода слова [8, с. 310]. Учасники УГГ вимагали реального здійснення й інших прав та свобод людини, перераховуючи свободу переконань та вільного їх виявлення, свободу зборів і асоціацій, свободу пересування і, звичайно ж, право націй на самовизначення, а державно-бюрократичній структурі, яка порушує ці природні людські права, передбачають ганебну історичну пам'ять [8, с. 310–311].

У другій половині 80-х рр., незважаючи на демократизаційний курс керівництва СРСР, по інерції продовжувався терор проти учасників УГГ та інших незгідних з політикою КПРС. Наприклад, В. Стус був замордований уже після проголошення «перебудови» у 1985 р. Члени УГГ були репресовані за політичними та сфабрикованими кримінальними звинуваченнями. За деякими підрахунками, 39 учасників УГГ за свою правозахисну позицію сумарно відсиділи в тюрмах і концтаборах 550 років [5]. Міжнародна спільнота вимагала звільнення політ'язнів, однак цей процес був затягнутий до грудня 1988 р. і супроводжувався тиском на дисидентів, які ще залишалися ув'язненими, з метою домогтися від них написання заяв про відмову від політичної діяльності [5].

Висновки. Роль української державницької ідеології в політичному процесі СРСР у 1950–1980-х рр. полягала, по-перше, у зміцненні опозиційних настроїв українського суспільства, у поширенні культури незгоди та викриття розбіжностей між декларованою і здійснюваною політикою у Радянському Союзі і, по-друге, у згуртуванні українських опозиційних лідерів напередодні демонтажу цієї тоталітарної держави і проголошення республіками національної незалежності. Відсутність протизаконних закликів у документах української державницької ідеології того часу було її сильною стороною. Радянське керівництво розуміло потенціал повністю легального спротиву й остерегалось поширення українських державницьких ідей, більшість з яких були актуальними і для інших національних республік. Тому, наприклад, суд по «справі юристів» тримався у строгій секретності і проводився закрито у приміщенні КДБ. Тим не менше, ці документи набули розголосу завдяки підпільному самвидаву, який тиражувався десятками примірників і поширювався по всьому Радянському Союзі та за кордоном.

Документи української державницької ідеології систематизували ідеї майбутньої опозиції і підготували її до викликів горбачовської лібералізації суспільного життя та виходу на партійно-політичну арену під час парламентських виборів 1990 р.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 330 с.
2. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года) // Законодавство України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 22.08.2018).
3. Звернення українських політичних в'язнів до Вальдгайма // Свобода. Український щоденник. 1976. 17 серпня. С. 1, 4.
4. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утверждена чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 г. // Электронная библиотека Исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> (дата звернення: 22.08.2018).
5. Лук'яненко Л. До історії українського правозахисного руху // Праці дисидентів. Дисидентський рух в Україні. Віртуальний музей. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1299604770> (дата звернення: 22.08.2018).
6. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Принята XXII съездом КПСС. М.: Издательство политической литературы. 139 с.
7. Розширений проект програми Української робітничо-селянської спілки. Не дам загинуть Україні! / уклад. Л. Лук'яненко. К.: Софія, 1994. С. 10–34.
8. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: у 3 т. / уклад.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т. 3. 381 с.
9. Чорновіл В. Я нічого у вас не прошу: лист Прокуророві УРСР, Голові Народного Суду УРСР, Голові КДБ УРСР. Торонто, 1968. 120 с.

Кристина Червеняк

*аспірант кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Процес національної консолідації України ще не завершився. Науковці по-різному оцінюють його прогрес. Більшість наголошує, що консолідація сучасного українського суспільства фрагментарна, однак за наявності позитивних політичних умов у перспективі консолідація може бути цілісною та системною [5, с. 52]. Проте потреба завершення процесу побудови української (у громадянсько-політичному сенсі) нації останнім часом стоїть дуже гостро, адже сконсолідована нація – це умова не тільки міцності, а й безпеки держави і суспільства.

Саме тому ми б хотіли звернути увагу на деякі особливості національної консолідації України на регіональному рівні. Адже вважаємо, що консолідаційні процеси прямо залежать й ускладнюються саме через етнонаціональні відмінності, притаманні різним регіонам. Загалом, поліетнічність населення стала невід’ємною частиною соціально-політичної реальності України. Її можна вважати тим фундаментом, який впливає на процес національної консолідації чи не найбільше. Проте вона має свої особливості через чітку регіональну визначеність розселення представників меншинних етнонаціональних спільнот, коли декілька областей мають поліетнічне й полікультурне населення (Закарпатська, Чернівецька, Одеська області та АР Крим), деякі регіони можна охарактеризувати як моноетнічні з двомовною культурою, деякі – як біетнічні з мономовною (російськомовною) культурою (Південно-Східна Україна) [8, с. 105]. Ураховуючи це, основні особливості національної консолідації виведені нами на основі аналізу цього процесу у Закарпатській, Чернівецькій та Одеській областях, які ми відносимо до поліетнічних регіонів України. Саме у них наведені далі особливості проявляються найбільш повно і яскраво, адже цим регіонам притаманний високий рівень етнічної мозаїчності населення, множинність і стійкість ареалів компактного розселення етнонаціональних спільнот, висока інтенсивність міжетнічних відносин та етнополітичних процесів.

Першою виділеною нами особливістю є *значне збільшення кількості людей, які ідентифікують себе українцями за національною ознакою*. За результатами соціологічного дослідження, проведеного у березні 2017 р. українськими соціологічними центрами (КМІС, Рейтинг, СОЦІС і Центр ім. Разумкова), аж 90,6 % населення вважають себе українцями; 6,3 – росіянами;

2,7 відносять себе до інших національностей і 0,4 % відмовилися відповісти на це запитання [2].

Ця тенденція проявилася і в поліетнічних регіонах. В Одеській області 72 % населення вважають себе українцями; 12,9 – росіянами; 14 відносять себе до інших національностей і 1 % відмовився відповісти. У регіоні «Південний Захід» (Закарпатська та Чернівецька області) результати мають такий вигляд: 88,3 % – українці; 1,3 – росіяни; 10,1 – інші, 0,3 – не відповіли на це питання [2]. На загальнонаціональному рівні такий стан справ порівняно з результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. пояснюють, зокрема, тим, що у дослідженні не враховані окуповані території Криму і Донбасу, на яких проживала значна частина російської національної меншини, проте на рівні окремо взятого регіону початок збройної агресії Росії проти України, анексія Криму і війна на Донбасі стали поштовхом до згуртування населення на засадах спільної української національної ідентичності.

На сучасному етапі можна говорити і про процес поступового *зростання національної (громадянської) ідентичності у всіх регіонах України порівняно з іншими формами ідентичності (локальною, регіональною, етнічною)*. Якщо за даними соціологічного опитування, проведеного Центром ім. Разумкова у грудні 2005 р., серед респондентів переважала територіальна локальна ідентифікація із місцем проживання, малою батьківщиною (містом, селом) (38 %), а також з регіоном проживання (20 %), а з Україною себе ідентифікували 31 % опитаних [3, с. 182], то станом на кінець 2016 р., за даними опитування цього ж Центру, найчастіше респонденти вважають себе саме громадянами України (58 %), на другому місці – локальна ідентифікація (як жителя села, району чи міста) (22 %), на третьому – регіональна (11 %).

Ідентифікація себе як громадянина України відіграє найбільшу роль для жителів Південного (сума 1–3 виборів становить 39 %) та Західного (35 %) регіонів [4, с. 4]. Конкретно в Одеській області через високу етнічну мозаїчність переважання національної (громадянської) ідентичності можна вважати трохи нижчими, ніж в умовно поділеному для зазначеного опитування регіоні «Південь», а в Закарпатській та Чернівецькій областях зберігає свої позиції сильна локально-регіональна, а в місцях компактного проживання національних меншин (румунів та угорців) ще й етнічна ідентичність.

На цій основі проблемою є несумісність мовної та етнонаціональної ідентифікації населення. Результати вже згаданого соціологічного дослідження українських соціологічних центрів (КМІС, Рейтинг, СОЦІС і Центр ім. Разумкова) показало значне збільшення декларацій про українську національну ідентичність. Натомість аналогічних змін не відбулося у мовній практиці: 50,5 % населення України використовують українську мову для спілкування вдома, 24 %

опитаних використовують російську мову, стільки ж респондентів (24 %) розмовляють вдома як українською, так і російською мовами, а частка інших мов у домашньому спілкуванні становить 1,3 % [2].

У кожному з досліджуваних нами поліетнічних регіонів мовний аспект національної консолідації має свої особливості. Мовою спілкування для жителів регіону «Південний Захід», у який об'єднані Закарпатська та Чернівецька області, в абсолютній більшості є українська (75,6 %). Виключно російською спілкуються тільки 2,0 % населення, а як українською, так і російською – 11,1. Частка інших мов спілкування загалом найбільша по Україні – 11,1 % [2], що пояснюють високим рівнем мовної стійкості серед представників окремих національних меншин у цьому регіоні. Особливо в місцях компактного проживання угорців, румунів і молдован, де існують цілі села, які взагалі не розмовляють державною мовою і не вважають за потрібне її вивчати. Натомість мовою спілкування для більшості жителів Одеського регіону є російська (52,1 %). Виключно українською спілкуються 6,7 % населення, як українською, так і російською – 32,3. Частка інших мов спілкування друга за відсотковим співвідношення після регіону «Південний Захід» – 8,0 % [2], що пояснюють, знову ж таки відносно високим рівнем мовної стійкості серед представників окремих національних меншин (болгар, молдован, гагаузів). Це безпосередньо перешкоджає національній консолідації.

Крім того, консолідуючий вплив державної мови на формування української нації майже ніколи не застосовувався. Перші кроки у цьому напрямі зроблено порівняно недавно – із введенням квот для україномовної продукції на радіо та телебаченні, а також із прийняттям нового Закону України «Про освіту». Проти останнього виступали представники Угорщини, Румунії і Молдови, оскільки побачили у ньому загрозу для розвитку мов національних меншин, що проживають на території України, хоча Венеціанська комісія не знайшла у цьому Законі порушення прав національних меншин у доступі до вивчення рідної мови.

Революція Гідності та початок війни на Донбасі посприяла також зменшенню прагнення населення до федералізації і підтримки сепаратистських ідей, що сприяє також визріванню української національної ідеї знизу. У 2015 р. ідею відокремлення своєї області від України і приєднання до іншої держави не підтримувало 87 % опитаних; ідею автономії своєї області не підтримувало 78,6; федералізацію України – 69,2; натомість підтримувало останню ідею 14,5 % опитаних по всій Україні [7].

За результатами вимірювання громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у грудні 2014 р., у Закарпатській області 91,5 % респондентів бачили майбутнє свого регіону у складі унітарної

України; унітарна, проте децентралізована Україна приваблювала тільки 2,3 % населення області; а ідею федералізації підтримувало 3,5 % населення. Натомість у Чернівецькій області 69,7 % опитаних підтримували першу позицію, ідея децентралізації мала тут більшу підтримку – 20,8 %, а прихильників федеративної України в регіоні не було взагалі. Крім того, 0,3 % закарпатців – за приєднання області до Угорщини, 0,5 % буковинців – за приєднання до Румунії. В Одеській області у грудні 2014 р. 57,7 % хотіли залишитися в складі унітарної, проте децентралізованої України; унітарна Україна вважалася найкращою для 30,5 % населення регіону; ідея стати суб'єктом федерації в складі України приваблювала 5,9 %. Ідею приєднання свого регіону до Росії підтримувало, або частково підтримувало 2,3 % населення Одещини, 1,6 – закарпатців, 0,4 – жителів Чернівецької області, а можливість незалежності для власного регіону підтримували 1,1 % населення Чернівецької, 0,8 – Одеської та 0,5 – Закарпатської областей [6].

У контексті національної консолідації до проблем можна віднести й те, що явище біпатризму, яке поширене в окремих регіонах України, для населення цих регіонів аж ніяк не корелює із сепаратистськими настроями. Головними спонукальними мотивами для отримання другого паспорта жителі Закарпатської області назвали можливість легально працювати в країнах ЄС (88 %) і можливість вільно перетинати кордони ЄС (51,3 %). У респондентів на Буковині пріоритети розставлено дзеркально – 67,5 % зацікавлені в другому паспорті як у пропуску через кордон, 56 % розглядали його як своєрідну ліцензію на роботу в ЄС. На питання «Чи призведе дозвіл на подвійне громадянство до росту сепаратистських настроїв і розколу України?» у Закарпатській області 28 % опитаних відповіли ствердно, а 59,4 – негативно; Одеській області 25,7 % погодилися з цим твердженням, а 56,5 – не погодилися; у Чернівецькій області 38,6 % відповіли ствердно, а 39,4 – негативно. Крім того, тільки 1,4 % закарпатців вважають другий паспорт першим кроком на шляху приєднання до сусідньої держави. Натомість у Чернівецькій області таких 11,6 % [6]. Тобто у цих регіонах явище біпатризму виникає з прагматичних мотивів населення, а не з його національно-культурної ідентифікації чи сепаратистських настроїв. Більше того, після запровадження безвізового режиму з ЄС відбулося фактичне зняття однієї зі спонукальних причин біпатризму. Хоча воно все одно несе небезпеки для територіальної цілісності і національної консолідації через мотиви країн-сусідів, що приймають у своє громадянство українців. Ці мотиви, зазвичай, йдуть у розріз із національними інтересами України.

Щодо національних цінностей, то на сучасному етапі саме цінності соціально-політичної сфери, до яких належать патріотизм, незалежність, демократичний конституційний лад, соціально-економічний добробут і стабільність, стали

об'єднувчим чинником, на основі якого відбувається процес значного *зниження розбіжностей у питаннях сучасного і майбутнього розвитку суспільства та держави*. Аналіз результатів численних соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України дає можливість стверджувати, що попри розбіжності в історичній долі регіонів, суттєвих відмінностей між регіонами за більшістю показників економічних реформ, соціологічного самопочуття, ставлення до соціальних інститутів, а також неперсоналізованих політичних орієнтацій не простежується. Ніякого регіонального розколу немає навіть у питаннях конституційної реформи та державно-територіального устрою [1, с. 3].

Єдиним винятком тут є тільки проблема значних регіональних розбіжностей у сфері геополітичних орієнтацій населення. У грудні 2017 р. соціологічне опитування у всіх областях України, крім тимчасово окупованих територій, показало, що на референдумі 52 % від усіх опитаних по Україні підтримали б вступ до ЄС, а 27 – противники вступу (серед усіх опитаних). У досліджуваних регіонах результати такі: 68 % у Чернівецькій області підтримують вступ до ЄС (18 % проти), 73 – у Закарпатській (9 % проти) та 24 – в Одеській (50 % проти). За вступ до НАТО 43 % респондентів по Україні (34 % противники), 59 – у Чернівецькій (23 % проти), 67 – у Закарпатській (10 % проти) та 15 – в Одеській областях (59 % проти) [9, с. 20, 22]. Також показовою є кореляція між противниками вступу України до НАТО та тими, хто жалкує за розпадом СРСР: в Україні 30 % населення жалкує за СРСР. Регіональний зріз такий: 13 % опитаних жалкує за розпадом СРСР у Закарпатській, 16 – у Чернівецькій і 52 – в Одеській областях [9, с. 24]. Такі значні розбіжності у цьому питанні також стають перешкодою на шляху процесу національної консолідації на регіональному рівні.

Отже, процес національної консолідації на регіональному рівні відбувається з різним успіхом, зокрема через вплив на нього поліетнічності. Проте, незважаючи на значні мовно-культурні та соціально-політичні відмінності регіонів, етнооб'єднувчий доцентровий процес побудови нації відбувається досить активно і переважає відцентрові тенденції. До особливостей процесу національної консолідації на регіональному рівні належать: значне збільшення кількості людей, які ідентифікують себе українцями за національною ознакою; поступове зростання національної (громадянської) ідентичності у всіх регіонах України порівняно з іншими формами ідентичності; зменшення прагнення населення до федералізації і підтримки сепаратистських ідей, зниження розбіжностей у питаннях сучасного і майбутнього розвитку суспільства та держави. Усе це відбулося під впливом збройної агресії Росії проти України, яка стала поштовхом консолідаційних процесів у регіонах, які не піддалися тимчасовій окупації. До проблем, які перешкоджають прямо чи опосередковано процесу національної консолідації

на сучасному етапі, зачисляємо несумісність мовної та етнонаціональної ідентифікації населення; відсутність кореляції для населення між біпатризмом та сепаратизмом та значні регіональні розбіжності у сфері геополітичних орієнтацій населення.

Список використаних джерел

1. Вишняк О. Що об'єднує та що роз'єднує українців: результати опитувань громадської думки. Громадська думка: інформаційно-аналітичне видання Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». 2015. № 2 (25). 12 с.
2. Гринів І., Чех М. Національне питання: Україна як Європа. Дзеркало тижня // 2017. № 23. 17 червня. URL: https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannya-ukrayina-yak-yevropa-245832_.html (дата звернення: 11.10.2017).
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія / М. Панчук та ін. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
4. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи (інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р.). Центр Разумкова. Київ, 2016. 100 с.
5. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 51–55.
6. Песня о Родине. Слова народне. Зеркало недели. Дата оновлення: 26.12.2014. URL: <http://opros2014.zn.ua/main> (дата звернення: 13.05.2017).
7. Результати соціологічного дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (22–27 травня 2015 р.) / Центр Разумкова. URL: <http://vps-16222.vps-ukraine.com.ua/uploads/socio/Res0515const.pdf> (дата звернення: 01.11.2017).
8. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
9. Україна: настрої та очікування: результати національного опитування (12–28 грудня 2017 р.). Соціологічна група «Рейтинг». 35 с.

РЕГІОНАЛЬНІ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Вплив регіональних ідентичностей України на внутрішню політику держави, зокрема на визначення та конструювання тенденцій у сфері національної безпеки, – один із головних факторів аналізу збройного україно-російського конфлікту на Донбасі. Враховуючи «безпековий ракурс» дослідження регіональних ідентичностей України, варто виокремити дві лінії аналізу. По-перше, регіональні ідентичності як внутрішній структурований фактор, що уможливив розвиток та підтримку збройного повстання (дослідження наявності окремої регіональної ідентичності Донбасу, шляхів і способів її мобілізації, насамперед, за допомогою системної російської пропаганди). По-друге, трансформація регіональних ідентичностей у контексті консолідації і/або послаблення загальнонаціональної (громадянської) ідентичності під час конфлікту.

Варто наголосити, що наразі в науковому українському та міжнародному дискурсі наявні вичерпні дослідження регіональних ідентичностей Сходу України як структурного чинника, своєрідного «каталізатора» збройного україно-російського конфлікту на Донбасі (наприклад, роботи С. Куделі, І. Качановського, Р. Сакви, Ю. Жукова). Своєю чергою, недостатню дослідницьку увагу спрямовано на вивчення, як безпосередньо досвід збройного протистояння на Донбасі (так званий концепт «war-related experience») впливає на трансформацію переконань, уявлень та поведінку українців на регіональному та загальнонаціональному рівнях, тобто на «метаморфози» регіональних та загальнонаціональних ідентичностей. Лише поодинокі дослідження показують, наприклад, що відбувається «формування та консолідація загальнонаціональної ідентичності в тих регіонах, де вона традиційно вважалася слабкою, тобто на півдні та сході країни» [9, с. 9]. Досить цікаві тенденції накладання регіональної і національної ідентичності, зміцнення гетерогенної україно-російської регіональної ідентичності на Сході України демонструє нещодавнє дослідження Г. Сас [10]. Отже, **актуальність** цього аналізу полягає в необхідності глибшого вивчення трансформації регіональних ідентичностей України під час збройного україно-російського конфлікту на Донбасі протягом останніх п'яти років, зокрема їхньої взаємодії (комплементарної і/або дезінтеграційної) із загальнонаціональною ідентичністю.

Мета запропонованого дослідження – шляхом систематизації й аналізу наявних емпіричних даних вивчити динаміку трансформації регіональних ідентичностей

та виокремити тенденції впливу їхньої зміни на консолідацію і/або послаблення загальнонаціональної (громадянської) ідентичності. Керуючись цілями дослідження, ми пропонуємо владно-територіальний вимір визначення ідентичності [8], а саме розглядаємо *ідентичність* загалом як тип прив'язаності та відчуття належності індивіда чи групи до певної території, що формується на основі певних ціннісних систем і пов'язаний з політичною та адміністративною владою. Відповідно, під *загальнонаціональною ідентичністю* ми розуміємо прив'язаність та відчуття належності до національної групи, яка розосереджена на території держави й уособлена національною адміністрацією. *Регіональна ідентичність* – прив'язаність та відчуття належності до регіональної спільноти, яка уособлюється областю регіональної політичної та адміністративної діяльності.

Методологія. Для реалізації поставленої мети в рамках дослідження проведено аналіз вторинних емпіричних даних згідно з індикаторами регіональних та загальнонаціональної ідентичностей за 2014 і 2017 рр. (застосований перелік, звичайно, не є вичерпним, наприклад, не бере до уваги електоральні уподобання українців, проте надає можливість провести попередній загальний експрес-аналіз динаміки трансформації ідентичностей).

Таблиця 1

Індикатори загальнонаціональної і регіональної ідентичності

Індикатори загальнонаціональної ідентичності	Індикатори регіональної ідентичності
<ul style="list-style-type: none"> • Самоідентифікація як громадянина держави [5; 4]; • Національна самоідентифікація [5; 4]; • Гордістьукраїнським громадянством, патріотизм [5; 4]; • Мова [5; 4]; • Підтримка унітарного державного устрою [6; 7]; • Підтримка реінтеграції окупованих ДНР, ЛНР [6; 3]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Самоідентифікація як мешканця регіону [5; 4]; • Мова [5; 4]; • Підтримка унітарного державного устрою з розширеними правами областей [6; 7]; • Підтримка федеративного устрою [6; 7]; • Підтримка децентралізації [1; 2]; • Підтримка відокремлення окупованих ДНР, ЛНР [6; 3].

Як географію аналізу, обрано три найбільш індикативні регіони відповідно до методології Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва: Західний (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області), Східний (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області) та Донбас (Донецька та Луганська області, підконтрольні території).

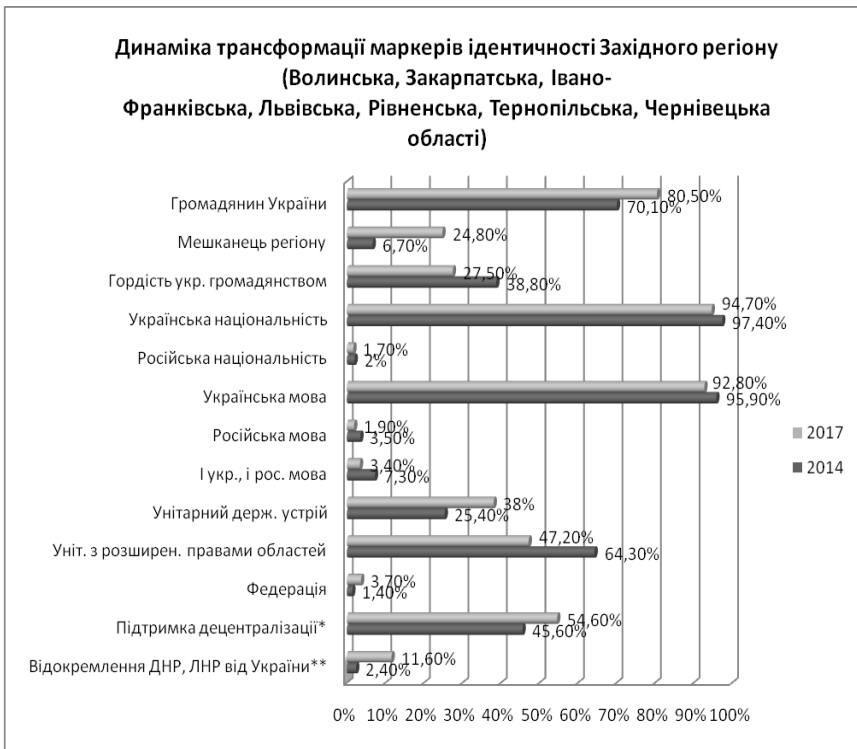
Виклад результатів дослідження

Отримані результати аналізу за період 2014–2017 рр. тривалості збройного протистояння на Донбасі дають змогу виокремити такі тенденції:

1. Регіональні ідентичності набувають ознак гетерогенності, «багатшаровості», насамперед, відповідно до культурної лінії розмежування «європейські (проукраїнські)–пострадянські (проросійські)» цінності.
2. Регіональні ідентичності зміцнюються, проте не поляризуються, натомість вони частково накладаються на загальнонаціональну ідентичність.

Західний регіон (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) традиційно демонструє високий рівень гомогенності та домінуючу складову європейських (проукраїнських) цінностей (результати аналізу наведено на рис. 1).

Рисунок 1

*Замість 2014 р. наведено дані за 2015 р.

** Замість 2017 р. наведено дані за 2018 р.

У цьому регіоні сконцентровано найбільше громадян, які відносять себе до представників української національності (94,7 % за даними результатів дослідження Центру Разумкова в рамках проекту “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики” 2017 р.). Також Захід демонструє порівняно з іншими регіонами України найвищий рівень патріотизму і гордість українським громадянством (хоча цей рівень 2017 р. порівняно з 2014, відповідно до результатів уже зазначеного дослідження, дещо знизився з 38,8 до 27,5 %). Найцікавіша тенденція, яку варто виокремити – зміцнення регіональної ідентичності Західного регіону. Про це засвідчують: збільшення частки громадян, які ідентифікують себе як мешканці регіону (з 6,7 до 24,8 %), зростання рівня підтримки децентралізації, унаслідок якої більше місцева влада регіону отримує більші повноваження (з 45,6 до 54,6 %).

Рисунок 2

* Замість 2014 р. наведено дані за 2015 р.; наведено дані для макрорегіону Схід, що також включає підконтрольні території Донецької та Луганської областей (поряд з Дніпропетровською, Запорізькою, Харківською областями).

** Замість 2017 р. наведено дані за 2018 р.

Тенденції гетерогенізації регіональних ідентичностей і виникнення «багатошаровості», зокрема, як продемонстрував аналіз, притаманні Східному регіону та Донбасу (рис. 2, 3).

Для Східного регіону та Донбасу характерне збільшення частки населення, що спілкується як українською, так і російською мовами (мова у цьому випадку є одним з головних маркерів ідентичності; особливо ця частка збільшилась на Донбасі з 23,80 до 29,10 %). Інший важливий аспект аналізу динаміки трансформації маркерів ідентичності Східного регіону і Донбасу – зменшення прихильників федеративного устрою держави (Східний регіон приблизно на 6 %, Донбас – більше, ніж удвічі). Натомість збільшилась частка громадян, які вважають оптимальним державним устроєм для України унітарну державу з розширеними правами областей.

Рисунок 3

** Простежити зміну настроїв мешканців окремого регіону Донбас щодо питань ставлення до децентралізації та підтримки ДНР, ЛНР складно, оскільки немає відповідних даних (конкретно за цими питаннями відповіді мешканців підконтрольних територій Донецької та Луганської областей включені до складу даних макрорегіону Схід)*

Висновки. Отже, проведений аналіз засвідчив про поступову трансформацію регіональних ідентичностей на прикладі Західного, Східного регіону та Донбасу, виокремивши дві основні тенденції: зміцнення регіональних ідентичностей і водночас їх гетерогенізацію та комплементарну функції стосовно консолідації загальнонаціональної ідентичності. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо передусім у розширенні спектру аналізу аспекту впливу досвіду збройного протистояння на Донбасі на трансформацію регіональних ідентичностей, а також розробки методології для обчислення індексу регіональних ідентичностей України.

Список використаних джерел

1. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати соціологічного дослідження. Київський міжнародний інститут соціології. URL: http://www.kiis.com.ua/materials/news/20151202_Decentr_rep/AReport_Decentralization_ukr.pdf
2. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати третьої хвилі соціологічного дослідження. Київський міжнародний інститут соціології. URL: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Report_Decentralization_Wave3_UKR.pdf
3. Майбутнє Донбасу: громадська думка в Україні та регіонах. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/maybutne-donbasu-gromadska-dumka-v-ukraini-ta-regionakh>
4. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
5. Прибиткова І. Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін. Дані загальнонаціонального соціологічного моніторингу громадської думки Інституту соціології НАН

України за 2014 рік. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1%281%29__21

6. Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру – загальнонаціональне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-naselennya-do-podiy-na-donbasi-tsina-miru-zagalnonatsionalne-opituvannya>
7. Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. К.: Стилос, 2017. 235 с.
8. Brigevich A. Peeling Back the Layers: Territorial Identity and EU Support in Spain. *Regional and Federal Studies*, 2012. P. 205–230.
9. Gentile M. Geopolitical Fault-Line cities // Pikulicka-Wilczewska A., Uehling G. Migration and the Ukraine Crisis. A Two-Country Perspective. Bristol: E-International Relations Publishing, 2017. P. 6–24.
10. Sasse G. The Donbas – two parts, or still one? URL: https://www.zois-berlin.de/fileadmin/media/Dateien/ZOiS_Reports/ZOiS_Report_2_2017.pdf

Марія Светлакова
старший викладач, кандидат політичних наук
кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Маріупольський державний університет

ПИТАННЯ ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ІТАЛІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМНИХ ЗАСАД ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Сьогодні у світі немає країн, які б вирізнялися однорідністю своєї території. Усередині майже всіх держав окремі території мають свої специфічні особливості розвитку, які визначаються поняттям регіон. Формування цих особливостей відбувається під впливом багатьох факторів, зокрема, географічного, соціально-економічного, історичного, етнічного. Італійська Республіка не є винятком. Крім регіонального дисбалансу між економічно розвинутою Північчю та менш розвинутим Півднем, у країні існують й інші ознаки, пов'язані з її неоднорідною структурою, вони обумовлені переважно історичними особливостями формування Італійської держави.

Проблеми регіональної диференціації у багатьох демократичних країнах склалися історично. Насамперед, така сформована протягом століть неоднорідність проявляє себе в певному дисонансі рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Регіони є сполучною ланкою між федеральним центром та виробничо-економічними структурами на його території. Значна самостійність регіонів у вирішенні багатьох питань, вимагає розробки стратегії і тактики свого розвитку, забезпечення узгодженості дій з федеральним центром та ефективної участі у взаємодії з підприємницькими структурами [9]. Отже, зважена та грамотна регіональна політика є запорукою стабільного розвитку всієї держави. Водночас вона значно впливає на еволюцію державного устрою, керівний уряд країни, структуру та ефективність національної економіки.

Якщо в країні немає такої політики, то це може стати наслідком дезінтеграції держави, а також стати і тривожним сигналом для країн, які не мають досить довгої історії демократичного розвитку. Національне об'єднання Італії, яке відбулося у 1861 р., ще довго зберігало її регіональну неоднорідність [11]. Італійська Республіка складається з двадцяти областей, які відрізняються між собою не тільки рівнем економічного потенціалу та добробуту населення, а й культурно-історичними традиціями.

Важливою складовою національної безпеки будь-якої країни, а також Італії та України є політика недопущення територіальної дезінтеграції. Ефективність регіональної політики залежить від того, наскільки вдало проходить процес підтримання компромісу між регіональними інтересами країни та місцевими

інтересами окремого регіону. У зв'язку з цим єдиною та цілісною ідеєю як державної, так і місцевої регіональної політики повинна бути стабільність міжрегіональних та внутрішньорегіональних відносин.

Традиційна сучасна партійна система Італійської Республіки з початку 1990 р. набирає обертів усе більшої фрагментації. По-перше, це стало наслідком економічних процесів диверсифікації регіонів та появи так званої «Третьої Італії» в достатньо розвинутих регіонах, таких як Південний Тироль, Венето, Фріулі-Венеція-Джулія, Тоскана, Емілія-Романья [2]. У зв'язку з цим підвищилася роль муніципальної еліти та окремих лідерів. На думку дослідника Л. де Вінтера, етнорегіональні партії вже й так значно впливають на партійну систему в таких обсягах, які за своїм характером нагадують боротьбу на виборах. Водночас в італійських регіонах склалася не одна «псевдоавтономна партійна система», чим уже може захопити регіональну мобілізацію.

Подібні ситуації можуть виникати досить часто, тому доцільно розглянути позиції основних політичних сил Італійської Республіки стосовно цієї моделі політико-територіального устрою країни, яку вони вважають оптимальною для всіх. Для аналізу візьмемо до уваги політичні програми – «Демократичної партії», «Вперед, Італіє», «Північної Ліги», «Руху п'яти зірок», «Союзу Центру». Кожна з наведених партій по-різному розглядає у своїй політичній програмі питання політико-територіального устрою країни.

Як показує практика, останнім часом у житті багатьох європейських держав активізувалася тенденція до політичних рухів лідерського типу з активним використанням популістських програм. Харизматичний лідер ставав головним акцентом передвиборчої програми, на якого звикли орієнтуватися італійці, завдяки особистості С. Берлусконі. Це підтверджувалося тим, що, коли італійська партійна система зазнавала чергової поразки, суспільна думка починала активно цікавитися популістськими політиками.

У політичній програмі популіста Дж. Грілло, який гучно заявив про себе на парламентських виборах 2013 та 2018 рр., продемонстровано досить неоднозначну позицію стосовно провінцій та регіонів. У програмі партії «Рух п'яти зірок» в окремому пункті, який стосувався регіональної політики, йшлося лише про необхідність закріпити позиції провінцій. Сама програма була популістською, тому більшість з її положень були декларативними. Водночас лідер партії Дж. Грілло наголошував, що шляхом децентралізації повноважень на рівні макрорегіонів та відновлення ідентичності країни Італія зможе подолати чимало труднощів регіонального характеру [4]. Отже, ідея децентралізації функцій центрального уряду стала основоположною дією у справі максимального зупинення натиску центрального уряду.

Здебільшого більшість програмних положень були спрямовані на ізоляцію від Євросоюзу. По-перше, популісти були впевнені, що всі економічні проблеми країни виходили з Євросоюзу, тому вони наполягали на поверненні до національної валюти (ліри), але не брали до уваги той факт, що повноцінна система життєзабезпечення країни потребує не євро, а опору на саму економіку Європи [5]. Цікавим моментом є те, що у зв'язку із ситуацією, яка склалася на політичній ниві щодо Європейського Союзу, 58 % виборців справді вважали, що євро є реальною причиною економічних та соціальних проблем у країні, тоді як 27 % вважали, якщо країна вийде із зони євро та повернеться до ліри, то Італія стане сильнішою [4]. По-друге, на відміну від традиційних політиків, які намагалися врятувати економіку за допомогою суспільства, «Рух п'яти зірок» був проти використання в процесі управління засобів так званої «прямої демократії» і вимагав змін у самій керівній еліті [5]. Традиційні політики не мали намірів до оновлення країни у соціальній сфері, а їхні головні дії були спрямовані на жорсткі економічні заходи за допомогою громадян шляхом підвищення податків. Отже, наступним пунктом передвиборчих обіцянок партійного лідера стало скорочення вдвічі депутатської заробітної платні, чим депутати підтверджували свою стійку позицію щодо реалізації економічних заходів не за допомогою громадян, а залучаючи безпосередньо уряд [5].

Отже, опозиційний характер, який мають подібні рухи, є дуже небезпечним, що полягає в прямому звинуваченні ЄС в проблемах, які існують у країні. Наприклад, вони звинувачують ЄС у небажанні збереження державного суверенітету, свобод та громадянських прав, а також несприятні забезпечення добробуту країни та її громадян.

На відміну від «гучної» програми популістів, «Демократична партія» у своїй офіційній політичній програмі має цілий розділ, присвячений реформі політико-територіального устрою Італії. Партія пропонує: створення так званого Сенату Автономій; заміну провінцій якісно новою формою територіального утворення, наприклад, щось середнє між регіоном та муніципалітетом; надання частини повноважень регіонів на рівень муніципалітетів [7].

Водночас окремі програмні положення партії спрямовано здебільшого на соціальну сферу. Сьогодні пошук робочих місць в Італії постає одним з актуальних питань, причиною якого є не тільки розрив між Північчю та Півднем. Намагаючись вирішити цю проблему, «Демократична партія» наполягала на проведенні реформи соціального забезпечення задля того, щоб розірвати коло низької продуктивності праці та низький рівень заробітної плати, а також підтримати жінок та молодь на ринку праці. У рамках економічної та фінансової реформи лівоцентристська партія акцентувала увагу на єднанні всіх європейських країн саме в період економічної кризи у сфері спільного використання державних фінансових програм [11]. Цими

діями «Демократична партія» намагалася зберегти єдність на європейському просторі, який через економічну кризу став поволі руйнуватись.

В умовах кризи прихильники лівого флангу приділяли чималу увагу економічному питанню. Заходи, які лівоцентристи могли застосувати в боротьбі з викликами кризи, майже нічим не відрізнялися від дій партій іншого спрямування. Насамперед, вони полягали в перегляді податкової системи, а саме боротьбі з ухиленням від сплати податків [7]. Отже, у партійних програмах майже всіх політичних сил зазначалося, що тільки глибока реконструкція податкової системи та протистояння нестабільності конкурентоспроможності у виробничій сфері могли стати порятунком для економіки Італії.

Інші складові програми партії стосувалися охорони навколишнього середовища, закріплення законодавства з боротьби проти корупції, охороною здоров'я, культурою та мистецтвом, надання перспектив для малих та середніх виробництв, боротьби зі злочинністю, питання Півночі та Півдня, боротьби з мафією. Останній пункт, у якому йшлося про присутність мафії в період кризи, ставав руйнівним елементом для будь-якої перспективи відновлення країни, а соціальна та економічна нерівність, яка існувала в регіонах Італії, теж гальмувала економічне зростання країни [7]. Тому партія наголошувала, що окрема політика держави повинна бути спрямована на захист слабких областей та досягнення в них однакових можливостей.

Особливістю партійної системи Італії, на відміну від інших країн, є те, що в країні функціонують ліберальні партії, які зберегли свою присутність у парламенті й сьогодні. Водночас ліберальні партії стали свого роду альтернативою традиційним лівим та правим спрямуванням, хоча вони згодом всеодно входили до тієї чи іншої коаліції. Оскільки Італія є країною, де існують давні регіональні протиріччя між Півднем та Північчю, окремим пунктом у політичній лінії «Союзу Центру» були закладені регіональна та національна єдність. На практиці це могло застосовуватися так, що виборці кожного регіону могли обирати індивідуально між регіональними програмами залежно від окремих потреб регіону [9].

Партія центристського спрямування «Союз Центру» приділила детальну увагу у своїй програмі фіскальному федералізму, а вже згодом наголошувала на необхідності реформування політико-територіального устрою Італійської Республіки. Зокрема, у партійній програмі центристів зазначено такі пропозиції змін, як створення різних ступенів державної влади, кожен з яких матиме належні права [1]. Що стосувалося фіскального федералізму, то, на думку партії, його потрібно розвивати як ту частину інституційної реформи, яка приведе до створення повноцінних інститутів федеративної держави.

Як партія ліберального спрямування, «Союз Центру» спирався, насамперед, на європейські цінності, чим і задовольняв частину італійців. Цінності, які спиралися

на європейську цивілізацію та ідентичність італійського народу, так само давали можливість висловити довіру щодо політики. Партія поширювала ідеї Європейського Союзу, намагаючись побудувати в італійському суспільстві нову політичну гілку, засновану на сприянні соціальному добробуту, вільному підприємництву та культурі [1].

Одна з основних партій в італійському парламенті «Вперед, Італіє» під керівництвом незмінного лідера С. Берлусконі раніше виступала з досить радикальними пропозиціями, які полягали у федералізації Італії. Таку ситуацію партії пояснюють спільними інтересами з «Лігою Півночі» – партією з сепаратистським нахилом. Однак останнім часом «Вперед, Італіє» стала на бік досить помірних поглядів. Від самого початку свого існування «Вперед, Італіє» позиціонувала себе як якісно нова партія, як партія-відповідь партійним кризам, але водночас і як спадкоємиця найкращих політичних традицій Італії, поєднуючи в собі елементи правого центру з явною орієнтацією в бік лівого реформізму та ліберального соціалізму [8]. Впродовж свого існування вона не тільки посідала головну позицію в уряді, а й стала важливим фактором перетворення італійської політичної системи загалом. Основними пунктами визначення правоцентристської орієнтації партії були: роль об'єднувальної, а не роз'єднувальної Європи; будівництво нового глобального балансу; підтримка західних цінностей, у яких не виникало поєднання фундаменталізму та тероризму [8].

Головною метою руху нової формації була повага принципів та норм конституційного права, забезпечення принципів свободи та демократії, економічного лібералізму, дотримання проєвропейського та прозахідного напрямів. Це проявлялося у зверненні лідера С. Берлусконі до народу, яке починалося зі слів подяки своїй країні та наголошенні на активній участі громадян у політичному житті Італії. Для того, щоб сама Італія та уряд робили певні дії, які зможуть задовольнити будь-які потреби суспільства, навколо політичного руху повинна була вибудуватися команда виборців, яка його підтримуватиме.

Поворотним моментом в історії Італійської Республіки завдяки Ві стала реалізація єдиної мети – йти та розвиватися як окрема ланка як в Європі, так і світі. Тому головні ідейні цінності політичного об'єднання «Вперед, Італіє» полягали в збереженні ліберально-демократичних та європейських традицій. У своїх політичних поглядах вони надихали на цінності свободи, справедливості, солідарності. Європейські цінності посідали одну чи не найголовнішу позицію ідеології партії, тому прагненню до застосування принципу субсидіарності відведено особливу роль [8].

Отже, в політичній програмі визначено загальні положення, які стосуються єдності та добробуту Італії, абсолютно для всіх італійців, які проживають як на Півночі, так і Півдні країни.

Окрему думку стосовно аналізованої проблеми має значна в італійській партійній складовій партія «Ліга Півночі», яка від початку свого створення

позиціонувала себе як сепаратистська. У питанні політико-територіального устрою Італії ця партія є найбільш радикальною. Якщо для інших вищезазначених політичних партій територіальний устрій країни є тільки одним з пунктів політичної програми, то для «Ліги Півночі» це є фундаментом усієї політичної доктрини. Розглянемо основні положення, які висувала партія: по-перше, це повна федералізація Італійської Республіки, по-друге, створення північного макрорегіону, який включатиме П'ємонт, Венецію та Ломбардію; по-третє, створення спеціального федерального Сенату, який безпосередньо представлятиме інтереси тільки територіальних утворень [10].

Історично склалося так, що Італія була державою, де існувала сильна націоналістична напруженість, тому, використовуючи антипідденні гасла, а також звинувачуючи великі партії Італії в корумпованості, «Ліга Півночі» швидко стала популярною партією серед італійського суспільства. Зазначимо, що така успішність була вигідною для С. Берлусконі, до правоцентристської коаліції якого «Ліга Півночі» згодом увійшла. Своєю чергою, партія є головним критиком ЄС з націоналістичних та консервативних позицій, вона не раз піддавала жорсткій критиці структуру єдиної Європи. Одним із головних завдань Ліги було реформування інституціонального устрою країни та його федералізація, а зовнішньополітичні проблеми країни були далеко не на першому місці. Передусім представники партії наполягали на прийнятті закону про фіскальний федералізм, а також посиленні заходів щодо нелегальних іммігрантів. Визначаючи повну залежність «Ліги Півночі» від євроскептицизму, наголосимо, що дослідники проаналізували еволюцію поглядів Ліги на європейську інтеграцію впродовж 90-х рр., обґрунтувавши, що причини різкого переходу від «європозитивізму» до «євроскептицизму» потрібно шукати у внутрішньополітичних процесах країни [10].

Основоположним документом партії, у якому були викладені всі норми та права партії, є Статут. У ньому йшлося, що об'єднання є федеральним та складається з усіх регіонів країни. За рішенням міжнародної ради, рух може приєднуватися до міжнародних організацій, які теж мали ідею досягнення незалежності окремих народів. До руху можуть приєднуватися всі громадяни, які зобов'язуються дотримуватися усіх правил згідно зі Статутом, а також сприяти гендерній рівності в керівних органах [10]. Незважаючи на скептичне ставлення до Євросоюзу, «Ліга Півночі» викладала свої основні ідеї та положення, безпосередньо спираючись на те, що Італія перебувала в Єврозоні. Одним з основних положень було те, що «Ліга Півночі» ніколи не висувала ідею бути проти самої Європи, вона насамперед скерувала свої сили на потреби суспільства. З появою світової кризи було дуже важливо те, щоб партія як політична сила стала близькою до свого електорату та задовольняла його потреби. Єдність є провідною силою Європейського Союзу, і саме за її допомогою можна зміцнити дух загальноєвропейського

інтересу, – так вважали в партії, окремо висувуючи ідею створення «нової Європи» з автономією територій. Загалом «Ліга Півночі» твердо вірить у демократію та бачить безпосередню участь суспільства у створенні тієї державної політики, в якій вони хотіли б жити [11].

Зростання сепаратистських настроїв та їх успіх в електоральному плані стає все більш стійкою тенденцією розвитку сучасної Європи. Про це засвідчують об'єктивні процеси, які супроводжуються насамперед поглибленням регіонального дисонансу, який виходить назовні не тільки в Італії, а й в інших країнах Європи. З часом інтерес до активності таких партій починає зростати, оскільки їх орієнтири, головню, скеровано на потреби громадян, що було більш детально викладено у програмах.

Програма партії представлялася на кожні парламентські вибори, і кожен раз сутність її була незмінною. Вона наголошувала на тому, що зупинить свою діяльність (яка приносила проблеми італійському уряду своїми провокаційними гаслами) тоді, коли буде досягнута її головна мета – федералізація Італії. Стосовно інтересів партії, то відразу важко визначити, до якого політичного спектру вона належить. З одного боку, партія дотримувалася консервативних, центристських або лівих позицій, з іншого, – прихильна до ліберальних ідей [3]. Втім, незважаючи на всі ці моменти, завжди входила до правоцентристської коаліції.

Важливим аспектом програми «Ліги Півночі» було максимальне передання повноважень центрального уряду в регіони. Партія входить до італійського парламенту, тому завдяки їй окремі заходи, зокрема питання охорони здоров'я, освіти і правопорядку, втілювалися в життя. Водночас партія виступала проти активного втручання держави в економіку країни, за зниження податків, а також підтримку малого та середнього бізнесу на Півночі Італії. Не залишила поза увагою партія такі моменти, як екологічна політика, яка полягала у створенні парків та заповідників, передбачала захист традиційних продуктів харчування та виступала за перетворення італійських збройних сил у регіональні [2]. Тим самим ще раз доводючи, що Північні регіони можуть спокійно існувати автономно, без втручання центрального апарату.

Отже, можна стверджувати, що всередині багатьох сучасних держав є свої специфічні особливості розвитку її окремих регіонів, Італія не є винятком. Варто зазначити, що в країні існує така нагальна проблема, як децентралізація, обумовлена не тільки проблемами економічної та фінансової нерівномірності, а так само диспропорцією розподілу промисловості за регіонами та наявністю сепаратистських тенденцій. Отже, проблема децентралізації присутня в програмних установах італійських партій та відображена в електоральній підтримці. Розглянувши положення політичних програм провідних італійських партій стосовно політико-територіального устрою Італійської Республіки, доходимо висновку, що більшість

із них виступає за розвиток регіоналізму в країні. Звісно, є інші позиції таких партій, як «Ліга Півночі» та «Рух п'яти зірок», що виступали за створення окремих макрорегіонів, прагнучи таким способом згуртувати північні регіони Італії.

Список використаних джерел

1. Appello per una costituente di centro. URL: https://udcgiovanialtamura.files.wordpress.com/2009/04/appello_costit_23giugno.pdf
2. Ferrario F. Territorio e servizio sociale. Aspetti e problemi di un intervento / F. Ferrario, G. Gottardi. Urbino: Unicopli, 2006. 326 p.
3. Garzia D. From Group Membership to Party Leadership: The Changing Determinants of Partisanship in Italy, 1968–2008. Nuffield's Working Papers Series in Politics. URL: http://www.nuff.ox.ac.uk/politics/papers/2011/Diego%20Garzia_working%20paper_2011_07.pdf
4. Il Movimento 5 stelle ha difeso il sistema altoatesino. Internazionale. 26.02.2013. URL: <http://www.internazionale.it/news/italia/2013/02/26/il-movimento-5-stelle-ha-difeso-il-sistema-2/>
5. Movimento 5 Stelle. URL: <http://www.beppegrillo.it/movimento/>
6. Per il bene dell'Italia. URL: <http://digilander.libero.it/karmaproductions/politica/programma-unione.pdf>
7. Per il bene dell'Italia: Programma di Governo 2006–2011. URL: <http://digilander.libero.it/karmaproductions/politica/programma-unione.pdf>
8. Quagliariello G. Di Forza Italia, del carisma e della durata in politica. l'occidentale: orientamento quotidiano. 31 Luglio 2007. URL: <http://www.loccidentale.it/node/5082>
9. Regionali: Udc, unità nazionale, autonomia dagli schieramenti e no a pretese leghiste. 22 gennaio 2010. URL: <https://udcmozzo.wordpress.com/2010/01/22/regionali-udc-unita-nazionale-autonomia-dagli-schieramenti-e-no-a-pretese-leghiste-2/>
10. Statuto della Lega Nord per l'indipendenza della Padania. URL: <http://www.leganord.org/phocadownload/ilmovimento/statuto/Statuto.pdf>
11. Wilson A. Multi-level Party Politics in Italy and Spain. URL: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12882/2009_WILSON.pdf?sequence=2

REGIONÁLNA EKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ ZAKARPATSKEJ OBLASTI A VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

V politických vedách sa počas uplynulých cca troch dekád postupne formoval osobitný smer pod názvom border studies, ktorý je zameraný na skúmanie nielen rozdeľujúcich (v zmysle exclusion), ale i spájajúcich (v zmysle inclusion) funkcií hranice pre regionálne a lokálne komunity žijúce na jej obidvoch stranách. Kým teda bola v politických vedách pri výskume hraníc a spoločensko-politických procesov súvisiacich s hranicami v minulosti hlavná pozornosť venovaná faktorom ovplyvňujúcim prijímanie rozhodnutí na úrovni vlád krajín zdieľajúcich spoločné hranice, v posledných cca troch dekádach sa predmetom výskumu postupne stali predovšetkým procesy hraničenia (processes of bordering), ktoré zahŕňajú exklúziu a inklúziu cezhraničných regionálnych a lokálnych komunít v kontexte rozdeľujúcich, resp. inkluzívnych funkcií hranice z hľadiska formovania ich predstáv o sociálnom, ekonomickom a politickom živote [10]. Hlavná pozornosť sa v rámci súčasných konceptov border studies venuje faktorom ovplyvňujúcim správanie a prijímanie rozhodnutí zo strany regionálnych a lokálnych aktérov reprezentujúcich komunity na oboch stranách hranice. Predmetom záujmu sa stávajú ich motivácie pre rozvoj cezhraničnej spolupráce alebo naopak motivácie pre konfliktné vzťahy spôsobené politickými a ekonomickými faktormi, prípadne faktormi vyplývajúcimi z ich sociálnej a kultúrnej identity. Pri skúmaní regionálneho rozvoja pohraničia sú štátne hranice chápané spravidla ako mnohostranné sociálne inštitúcie, nie len ako formálne politické markery zvrchovanosti. Hranice rámčujú spoločenské a politické dianie a sú vytvárané prostredníctvom inštitucionálnych a diskurzívnych postupov rôznymi aktérmi na rôznych úrovniach. Detailná analýza rôznych prístupov k cezhraničnej spolupráci umožňuje vytvorenie know-how použiteľného pri vypracovávaní stratégií rozvoja pohraničných regiónov, ktoré vzhľadom na vyvíjajúci sa charakter hraníc spravidla zdieľajú podobné problémy a príležitosti. Z vedeckého hľadiska teda predstavuje agenda border studies výzvu, čo sa týka mapovania spoločenských, politických a ekonomických procesov v pohraničných regiónoch.

Pohraničný región sa pritom v ekonomických vedách z metodologického hľadiska chápe ako relatívne homogénny priestor, vymedzený fyzikálne a určený produkčnými funkciami, zdrojmi ekonomickej aktivity a logistickými nákladmi. Pripisujú sa mu štyri základné atribúty, resp. charakteristiky – ekonomická úroveň,

štruktúra ekonomickej aktivity, produkčné komplexy, vnútorné a vonkajšie väzby. Regionálne ekonomiky pohraničných regiónov na oboch stranách Schengenskej hranice fungujú ako špecifické časti národných ekonomík v kontexte vnútorných väzieb na príslušnú národnú ekonomiku a špecifických vonkajších väzieb k medzinárodnému okoliu – predovšetkým ku geograficky najbližšiemu okoliu [13, s. 8]. V prípade pohraničných regiónov Ukrajiny a susedných krajín EÚ ide dlhodobo o regióny, ktoré majú charakter periférie, nepredstavujú najvýznamnejšie centrá ekonomickej aktivity. Ich rozvojový potenciál do značnej miery závisí od charakteru hranice a od podmienok vzájomného obchodu a ekonomickej spolupráce [9, s. 81–97]. Index regionálnej ekonomickej výkonnosti poukazuje na funkcionálne odlišnosti regionálnych ekonomík Zakarpatskej oblasti a Východného Slovenska, ktoré spôsobujú, že spomínané (NUTS-2) regióny nemajú rovnaké potreby a priority a nereagujú na vonkajšie podnety rovnakým spôsobom.

Analýza regionálneho rozvoja na vonkajšej hranici EÚ. Praktický aspekt výskumného projektu pod názvom „Európske regióny: vonkajšie hranice EÚ a bezprostrední susedia“¹ spočíval v snahe identifikovať pomocou prípadových štúdií relevantné štrukturálne a sociálne faktory podmieňujúce perspektívy budúceho rozvoja a porozumieť ako lokálne komunity vnímajú a interpretujú regionálny rozvoj v širšom európskom kontexte. Analyzované regióny boli pritom chápané ako «laboratóriá» regionálnej/cezhraničnej spolupráce. Úlohou výskumníkov bolo popísať a analyzovať spôsoby akými sa formulujú a implementujú regionálne rozvojové politiky a do akej miery sú tieto politiky reálne účinné.

Súčasťou výskumu bol i porovnávací test (benchmarking) regionálneho rozvoja za posledných cca desať rokov v analyzovaných pohraničných regiónoch na báze Indexu regionálnej ekonomickej výkonnosti (Regional Economic Performance Index – REPI). Výskumná vzorka zahŕňala spolu 139 regiónov (definovaných na báze NUTS-2) na oboch stranách vonkajších hraníc EÚ. Portfólio pozostávalo z pohraničných regiónov v rámci EÚ 27 – šlo o regióny Fínska, Estónska, Lotyšska, Litvy, Poľska, Slovenskej republiky, Maďarska, Rumunska, Bulharska, Grécka, Slovinska, Talianska, Francúzska, Španielska, Portugalska, ďalej z regiónov Nórska, Švajčiarska a Islandu ako špecifických pohraničných regiónov, ako aj z regiónov Ruskej federácie, Bieloruska, Ukrajiny, Moldavska, Srbska, Bosny a Hercegoviny, Macedónska, Turecka, Albánska, Čiernej hory, Chorvátska, Maroka, Alžírka, Tuniska, Líbye a Egypta. Východiskom bola skutočnosť, že kým niektoré mestské centrá na oboch stranách vonkajšej hranice EÚ patria k ťahúňom národných ekonomík s vysokou hustotou obyvateľstva a kvalifikovanou pracovnou silou, pre

¹ Akronym EUBORDERREGIONS, implementačné obdobie 2011–2015, medzinárodný výskumný tím viedol prof. James W. Scott z University of Eastern Finland.

iné pohraničné regióny je typická nízka produktivita a vysoká miera nezamestnanosti. Úlohou výskumníkov v tomto ohľade bolo analyzovať a popísať regionálne disparity medzi pohraničnými regiónmi na oboch stranách vonkajšej hranice EÚ, vyhodnotiť ich rozvojový potenciál, identifikovať zdroje a bariéry regionálneho rozvoja [5, s. 8–14]. Kľúčový význam z hľadiska ekonomického potenciálu a medzinárodnej konkurencieschopnosti majú faktory zahŕňajúce regionálne ekonomické aktíva (napr. dostupnosť kvalifikovaných pracovných síl, úroveň zručností, vybavenosť kapitálom, produktivita a technologická úroveň), významný vplyv na rozvojový potenciál regiónov však vykazujú i nehmotné faktory, akými sú napr. blízkosť univerzít, dostupnosť zdravotnej starostlivosti, dĺžka času potrebného na začatie podnikania, vnímanie korupcie, faktory osobnej bezpečnosti a bezpečnosti dopravy, a pod. [12].

Porovnanie HDP per capita (pri parite kúpnej sily z roku 2008 – PPS) v jednotlivých regiónoch poukázalo na niekoľko skutočností. HDP per capita dosahuje v priemere vyššie hodnoty v pohraničných regiónoch NUTS-2, ktoré sú súčasťou EÚ v porovnaní s pohraničnými regiónmi NUTS-2, ktoré ležia za vonkajšou hranicou EÚ (s výnimkou pohraničných regiónov Švajčiarska, Nórska a Islandu). Vzhľadom na svoju periférnu polohu dosahujú pohraničné regióny spravidla nižšie hodnoty HDP per capita v porovnaní s národnými priermi (s výnimkou pohraničných regiónov, ktorých súčasťou sú hlavné mestá). Regióny s vysokým stupňom urbanizácie majú spravidla vyšší podiel na celonárodnom HDP a tendujú k dynamickejšiemu rastu v porovnaní s regiónmi s prevažujúcim vidieckym charakterom. Pohraničnými regiónmi s najnižším regionálnym HDP per capita v EÚ sú podľa zistení výskumníkov rumunské NUTS-2 regióny Nord-Est a Sud-Est, bulharské regióny Južen centralen, Jugoiztočen a Severoiztočen a poľské regióny Podkarpackie a Lubelskie, ktoré v analyzovanom období vykazovali menej ako 10.000 PPS na obyvateľa. Pohraničnými regiónmi EÚ s najvyšším HDP per capita boli fínsky región Etelä-Suomi a taliansky región Emilia-Romana (viac ako 30.000 PPS na obyvateľa). Medzi pohraničné regióny za vonkajšou hranicou EÚ s najnižším regionálnym HDP per capita patria moldavské regióny, nasledované pohraničnými regiónmi Egypta, Sýrie a Maroka, dosahujúce hodnoty nižšie ako 2.000 PPS na obyvateľa. Najvyššie hodnoty (nad 10.000 PPS na obyvateľa) boli zaznamenané v chorvátskych regiónoch Sjeverozapadna Hrvatska, Jadranska Hrvatska a v tureckom regióne Istanbul [3, s. 131–132].

Z hľadiska tempa rastu pridanej hodnoty v rokoch 2004–2007 (teda pred hospodárskou krízou) medzi najdynamickejšie regióny EÚ 27 patrili pohraničné regióny pobaltských krajín a rumunský región Nord-Vest (s mierou medziročného rastu viac ako 7 %). Spomedzi regiónov na druhej strane vonkajšej hranice to boli ruské regióny Archangelskaja a Leningradskaja oblasť (s mierou medziročného

rastu viac ako 10 %). Najmenej dynamické pohraničné regióny v EÚ boli identifikované v Taliansku (s mierou medziročného rastu menej ako 1 %). Vo všeobecnosti možno konštatovať že NUTS-2 regióny za vonkajšou hranicou EÚ sa rozvíjali dynamickejšie v porovnaní s pohraničnými regiónmi v členských krajinách EÚ (pre porovnanie – najmenej dynamické regióny mimo EÚ dosahovali mieru medziročného rastu cca 3 %), čo z dlhodobého hľadiska svedčí o postupnom vyrovnávaní ekonomickej výkonnosti pohraničných regiónov na oboch stranách hranice. K vyššej dynamike z hľadiska tempa rastu pridanej hodnoty pritom tendujú regióny s vyšším stupňom urbanizácie v porovnaní s regiónmi s prevažujúcim vidieckym charakterom. Výhody urbanizovaných regiónov spočívajú v nižších logistických nákladoch, v blízkosti trhov, vo väčšej dostupnosti informácií, kvalifikovanej a produktívnejšej pracovnej sily, ako aj v intenzívnejšom využití existujúcej infraštruktúry väčším počtom podnikateľských subjektov.

Sektorová analýza pohraničných regiónov poukazuje na rôzne modely špecializácie. Kým 67 % pohraničných regiónov v členských krajinách EÚ vykazuje menej ako 10 % podiel poľnohospodárstva na celkovej zamestnanosti, v prípade pohraničných regiónov za vonkajšou hranicou EÚ ide len o cca 16 % regiónov. Najvyšší podiel poľnohospodárstva na celkovej zamestnanosti v rámci pohraničných regiónov v EÚ vykazujú niektoré rumunské, grécke a poľské regióny. Spomedzi pohraničných regiónov za vonkajšou hranicou EÚ sú to predovšetkým turecké, albánske, marocké a egyptské regióny. Priemysel dosahuje viac ako 40 % podiel na celkovej zamestnanosti v pohraničných regiónoch Maďarska, Talianska a SR. Za vonkajšou hranicou EÚ sú to predovšetkým turecké regióny Bursa a Istanbul. Vysoký podiel sektoru služieb (viac ako 80 %) na celkovej zamestnanosti výskumníci konštatovali v Ciudad Autónoma de Ceuta a v Ciudad Autónoma de Melilla v Španielsku a v Languedoc-Roussillon vo Francúzsku. Za vonkajšou hranicou EÚ sa podieľajú služby viac ako 70 % na celkovej zamestnanosti v ruských regiónoch Murmanskaja oblasť a Sankt Peterburg, na Balkáne to boli regióny Jadranska Hrvatska a Čierna Hora [3, s. 132–133].

Multidimenzionálne meranie regionálneho rozvoja na vonkajšej hranici EÚ.

Index regionálnej ekonomickej výkonnosti (Regional Economic Performance Index – REPI) bol konštruovaný ako harmonizované multidimenzionálne meradlo regionálneho rozvoja na báze 10 špecifických indikátorov na regionálnej úrovni a 8 komplementárnych indikátorov na národnej úrovni. Hlavnými zdrojmi dát pri hodnotení regionálneho rozvoja pomocou REPI sú databázy EUROSTAT-u, Svetovej banky a národných

štatistických úradov. Jednotlivé čiastkové indikátory¹ sú v modeli zadelené do štyroch socioekonomických rovín:

I. Práca (kvantitatívne i kvalitatívne hľadisko):

▷ Percento populácie vo veku 25–64 rokov s vyšším (úplným) stredoškolským vzdelaním;

▷ Percento populácie vo veku 25–64 rokov s vysokoškolským vzdelaním;

▷ Miera ekonomickej aktivity (na báze percentuálneho podielu zamestnaných a nezamestnaných osôb v domácnostiach);

▷ Regionálna miera nezamestnanosti;

▷ Hustota obyvateľstva;

▷ Zmeny v raste populácie (s ohľadom na demografické trendy a migráciu);

II. Dostupnosť kapitálu a infraštruktúra:

▶ Mzdy a odmeny zamestnancov (vyjadrené ako % z HDP);

▶ Hustota cestnej siete (počet km ciest na 100 km² územia);

▶ Počet bezpečných internetových serverov na 1 milión obyvateľov;

▷ Percentuálny podiel používateľov internetu na 100 obyvateľov;

III. Produktivita výrobných faktorov:

▶ Celkové daňové zaťaženie (percentuálny podiel na komerčnom zisku);

▶ Náklady na začatie podnikania (% z hrubého národného dôchodku per capita);

▶ Index vnímania korupcie (podľa Transparency International);

▶ Rating záťaže colných procedúr (podľa Svetovej banky);

▶ Spotreba energie (ekvivalent kg ropy) na 1.000,- USD vyprodukovaného HDP;

IV. Dáta charakterizujúce životné podmienky:

▷ Počet osobných áut na 1.000 obyvateľov;

▷ Počet nemocničných lôžok na 100.000 obyvateľov;

▷ Počet lekárov na 100.000 obyvateľov.

Normalizovaným dátam za každý skúmaný región sú na báze štatistického modelu pridelené váhy, hodnota indexu pre daný región je výsledkom váženého súčtu čiastkových indikátorov. Index regionálnej ekonomickej výkonnosti umožňuje porovnať silné a slabé stránky pohraničných regiónov na oboch stranách vonkajšej

¹ Regionálne indikátory sú označené symbolom ▷ a indikátory na národnej úrovni sú označené symbolom ▶

hranice EÚ, pričom poukazuje na signifikantné rozdiely v regionálnej ekonomickej výkonnosti a scenároch regionálneho rozvoja [8, s. 36–38].

Na čelných priečkach 139-miestneho rankingového rebríčka nájdeme švajčiarske a nórske regióny, patriace do špeciálnej skupiny pohraničných regiónov [5, s. 49–51]. Spomedzi pohraničných regiónov členských krajín EÚ sa v rankingovom rebríčku REPI najvyššie umiestnili regióny Etelä-Suomi – Južné Fínsko (11. priečka), Zahodna Slovenija (14. priečka) a Pohjois-Suomi – Severné Fínsko (17. priečka). Regióny umiestnené na čelných pozíciách v rankingovom rebríčku vykazujú veľký podiel vysokokvalifikovanej pracovnej sily, vysokú mieru ekonomickej aktivity, nízku mieru nezamestnanosti, nízke náklady na začatie podnikania, nízku mieru korupcie, dobrú infraštruktúru, veľký podiel používateľov internetu, ako aj efektívne colné procedúry.

Spomedzi pohraničných regiónov za vonkajšou hranicou EÚ 27 sa najvyššie umiestnili Sjeverozapadna Hrvatska (46. priečka), Jadranska Hrvatska (52. priečka) a Petrohrad (61. priečka). Sjeverozapadna Hrvatska zahŕňa dve významné ekonomické centrá – hlavné mesto Zagreb a Varaždin, známy koncentráciou IT priemyslu. Jadranska Hrvatska benefituje predovšetkým z turizmu vďaka atraktívnemu pobrežiu Jadranského mora. Petrohrad predstavuje dôležitú obchodnú bránu, ako aj významné priemyselné a finančné centrum Ruskej federácie.

Na posledných 27 priečkach rankingového rebríčka sa umiestnili výlučne pohraničné regióny spoza vonkajšej hranice EÚ (alžírské, sýrske, albánske, marocké, tuniské, turecké, srbské, bosnianske a ukrajinské regióny). Väčšinou ide o regióny s nízkou hustotou obyvateľstva a vysokým podielom poľnohospodárstva na hrubej pridanej hodnote, menej rozvinutou infraštruktúrou a nízkou mierou ekonomickej aktivity. Spomedzi pohraničných regiónov v členských krajinách EÚ sa v rebríčku najnižšie umiestnili grécky región Sterea Ellada (111. priečka) a talianske regióny Puglia (106. priečka), Calabria (105. priečka) a Campania (104. priečka) [6, s. 27–34].

Ranking Východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti podľa indexu REPI.

Región NUTS-2 Východné Slovensko sa v rankingu umiestnil na 49. priečke, čo predstavuje hodnotenie podobné ako v prípade susedného poľského regiónu Podkarpackie (53. priečka), alebo susedného maďarského regiónu Észak-Alföld (48. priečka). Úplne inú situáciu index REPI indikuje v prípade susedného ukrajinského regiónu Zakarpacie (119. priečka) a ďalších ukrajinských pohraničných regiónov – Ivano-Frankovsk (107. priečka) a Ľvov (98. priečka).

Kým pre pohraničné regióny v nových členských krajinách EÚ v strednej a východnej Európe a pre juhoeurópske regióny sú typické menej a stredne technologicky vyspelé výroby a poľnohospodárstvo, rámec regionálneho rozvoja v severoeurópskych pohraničných regiónoch je založený na sektore hi-tech služieb

a výrobách s vysokou pridanou hodnotou. Aj keď pohraničné regióny za vonkajšou hranicou EÚ (s výnimkou regiónov Švajčiarska, Nórska a Islandu) spravidla zaostávajú za susednými pohraničnými regiónmi v členských krajinách EÚ, čo sa týka ekonomickej výkonnosti a kvality podnikateľského prostredia, viaceré z týchto regiónov dosahujú rýchle tempá rastu regionálneho HDP a dynamicky sa rozvíjajú. Dá sa predpokladať, že vďaka špeciálnym ekonomickým vzťahom EÚ so susednými krajinami v rámci Európskej susedskej politiky, zahŕňajúcim Asociačné dohody s krajinami Východného partnerstva, obsahujúce podmienky komplexnej zóny voľného obchodu – DCFTA¹ a rôznym regionálnym i multilaterálnym iniciatívam cezhraničnej spolupráce sa budú bariéry obmedzujúce medzinárodnú mobilitu kapitálu a pracovných síl naďalej znižovať [11, s. 2–16]. Implementáciou DCFTA by sa malo zlepšiť podnikateľské a investičné prostredie na Ukrajine (predovšetkým prostredníctvom odstraňovania colného zaťaženia a taríf a znižovania administratívnej záťaže, výhodou pre Ukrajinských výrobcov bude tiež lepší prístup na tretie trhy prostredníctvom harmonizácie medzinárodne uznávaných výrobných štandardov EÚ), UA sa priblíži k úrovni členských krajín EÚ, pritiahne nové investície, s čím súvisí aj tvorba nových pracovných miest, zvýšenie kúpyschopnosti obyvateľstva a životnej úrovne.

V rámci podpory udržateľného regionálneho rozvoja pohraničných regiónov na vonkajšej hranici EÚ hrajú významnú úlohu benchmarkingové nástroje, pomáhajúce porozumieť špecifickým odlišnostiam a konkurencieschopnosti jednotlivých regiónov, čo prispieva k formulácii účinných regionálnych politík. Zhluková, resp. klastrová analýza pomáha odhaliť rôzne modely regionálneho rozvoja a odlišné odvetvové profily skúmaných regiónov, ktoré je možné rozdeliť na základe podobností do deviatich klastrov. Identifikované klastre zoskupujú regióny ktoré sú si podobné, čo sa týka ekonomických aktérov, inštitucionálneho prostredia a ekonomickej výkonnosti a sú si často i navzájom geograficky blízke. Zo svojej vzájomnej blízkosti a vzájomných väzieb môžu tieto regióny vyťažiť výhody a naučiť sa stavať na svojich silných stránkach a špecifických príležitostiach pre ekonomický rozvoj namiesto snáh napodobňovať iné regióny. Na základe identifikácie silných stránok a konkurenčných výhod regionálnych klastrov je možné formulovať regionálne klastrové stratégie, ktoré sa budú líšiť podľa konkrétnych charakteristík a potrieb jednotlivých klastrov.

¹ Obchodná časť Asociačnej dohody medzi EÚ a krajinami Východného partnerstva zahŕňa podmienky vytvorenia zóny voľného obchodu (Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA). K implementácii takehoto modelu ekonomickej integrácie doposiaľ pristúpili Gruzínsko, Moldavsko a Ukrajina.

V prípade Zakarpatskej oblasti a Východného Slovenska táto analýza poukázala na rozdiely vo východiskách a perspektíve regionálneho rozvoja. Spolu 13 indikátorov na regionálnej úrovni (percento populácie vo veku 25–64 rokov s vyšším, resp. úplným stredoškolským vzdelaním, percento populácie vo veku 25–64 rokov s vysokoškolským vzdelaním, počet lôžok v nemocniciach, počet lekárov, miera ekonomickej aktivity, zamestnanosť v sektore služieb, zamestnanosť v priemysle, pôrodnosť, zmeny v raste populácie, hustota populácie, HDP per capita, miera rastu pridanej hodnoty, regionálna miera nezamestnanosti) a 4 indikátory na národnej úrovni (mzdy a odmeny zamestnancov, celkové daňové zaťaženie, Index vnímania korupcie, náklady na začatie podnikania) boli použité ako kritériá pre vytváranie klastrov. Zakarpatská oblasť bola na báze zhlukovej analýzy zaradená do Klastra G (s priemernou hodnotou indexu REPI 53,33), spolu s ďalšími ukrajinskými pohraničnými regiónmi (Volyn, Ivano-Frankovsk, Lvov, Odesa, Černivci), bieloruskými a ruskými pohraničnými regiónmi. Východné Slovensko bolo zaradené do Klastra E (s priemernou hodnotou indexu REPI 66,0), ktorý ďalej tvoria NUTS-2 regióny nových členských krajín EÚ (bulharské, estónske, litovské, lotyšské, maďarské, poľské, rumunské, slovinské a chorvátske regióny) a srbský pohraničný región Pokrajina Vojvodina.

Výrobné odvetvia typické pre Východné Slovensko i Zakarpatskú oblasť zahŕňajú najmä výroby so strednou a nižšou technologickou úrovňou a poľnohospodárstvo, pričom oba regióny by mohli pri inkluzívnom režime hranice využiť svoje komparatívne výhody a ťažiť zo vzájomnej geografickej blízkosti a existujúcich ekonomických väzieb [1, s. 61–63]. Ak oba susediace regióny porovnáme na základe vybraných čiastkových indikátorov, Východné Slovensko i Zakarpatská oblasť vykazujú približne rovnaký podiel sektoru služieb na zamestnanosti (v oboch prípadoch je to cca 55 %), avšak v prípade Zakarpatskej oblasti má v porovnaní s Východným Slovenskom vyšší podiel na zamestnanosti primárny sektor (cca 20 %). Oba pohraničné regióny disponujú zhruba rovnakým podielom kvalifikovanej pracovnej sily, avšak významne sa líšia demografickým vývojom. Kým v prípade Východného Slovenska môžeme hovoriť o približne dvojpercentnom tempe populačného rastu, v prípade všetkých ukrajinských pohraničných regiónov za vonkajšou hranicou EÚ dochádza medziročne k približne päťpercentnému populačnému poklesu. Čo sa týka infraštruktúry, SR disponuje približne 100 km ciest na 100 km² územia, kým tento indikátor na ukrajinskej strane dosahuje len hodnoty okolo 20–30 km [4, s. 102–103].

Slovensko patrí medzi päť najvýznamnejších exportných destinácií pre regionálnu ekonomiku Zakarpatskej oblasti – v roku 2015 v teritoriálnej štruktúre exportu z regiónu dominovali Maďarsko (48 %), Nemecko (7,3 %), Slovensko (7,2 %), Rakúsko (6 %) a Poľsko (5,4 %). V komoditnej štruktúre exportu do SR v rokoch

2013–2015 prevažujú tri skupiny produktov, ktoré predstavujú 89,2 až 92 % celkového exportu, čo indikuje stabilný slovenský dopyt po mechanických a elektrických zariadeniach, textile a textilných výrobkoch, dreve a výrobkoch z dreva zo Zakarpatskej oblasti – hoci Slovensko v prípade týchto výrob disponuje lepšou materiálovou základňou i technologickým potenciálom. V komoditnej štruktúre importu zo SR do Zakarpatskej oblasti prevažujú mechanické a elektrické zariadenia, minerálne produkty, textil a textilné výrobky, polyméry, plasty a výrobky z plastov (podiel týchto skupín produktov na celkovom importe zo SR dosahuje úroveň 81,2 %). Významný je tiež podiel importu služieb zo SR do Zakarpatskej oblasti (16,2 %). Je však potrebné konštatovať, že v prípade vzájomného obchodu medzi Zakarpatskou oblasťou a Východným Slovenskom hovoríme len o zlomku obratu vzájomného obchodu SR a Ukrajiny [7, s. 92–102].

Inkluzívny alebo uzavretý charakter hranice predstavuje významný faktor, ktorý zásadne ovplyvňuje sklon k podpore cezhraničnej spolupráce. Výskumy indikujú bariéry cezhraničnej spolupráce, ktoré priamo súvisia s uzavretým charakterom Schengenskej hranice a s (ne)efektívnosťou manažmentu hranice (komplikované prekonávanie Schengenskej hranice, dlhé čakacie doby na hraničných prechodoch, nedostatočná infraštruktúra v pohraničí, a pod.). Cezhraničná spolupráca je síce vo všeobecnosti vnímaná ako prostriedok pre hospodársku a kultúrnu výmenu, resp. pre budovanie politických koalícií pre účely regionálneho rozvoja, avšak tieto aktivity narážajú na značné štrukturálne, finančné a politické obmedzenia [2, s. 46–56].

Závery možno formulovať aj ako odporúčania pre aktérov národných a regionálnych politík ovplyvňujúcich cezhraničnú spoluprácu medzi SR a Ukrajinou. V záujme maximalizácie príležitostí na podporu hospodárskej spolupráce a cezhraničného regionálneho rozvoja, ako aj rozšírenia zahraničného obchodu, mali by sa zamerať na tieto priority:

- Rýchlu a efektívnu implementáciu potrebných zmien v ukrajinskej legislatíve a inštitucionálnom rámci v súvislosti s implementáciou Asociačnej dohody a DCFTA (pokiaľ ide o trhovú konkurenciu, verejné obstarávanie, uľahčenie obchodu, ochranu duševného vlastníctva, investície a dopravu);
- Optimalizáciu nedostatočných právnych predpisov týkajúcich sa právnej ochrany podnikania;
- Zlepšenie inštitucionálneho prostredia (byrokratické a netransparentné postupy na lokálnych úradoch verejnej správy, polícii a súdoch);
- Zefektívnenie manažmentu ukrajinsko-slovenskej hranice, urýchlenie a zjednodušenie hraničnej a colnej kontroly, zvýšenie efektívnosti colných úradov, ktoré paralyzujú malé miestne podniky;

- Zlepšenie spolupráce v colných záležitostiach, zjednodušenie požiadaviek a formalít pri súčasnom zamedzení nezrovnalostí a podvodov v colných procedúrach;

- Zlepšenie nedostačujúcej infraštruktúry (počet a dostupnosť hraničných prechodov, kvalita dopravnej infraštruktúry) na oboch stranách hranice;

- Udržiavanie hladkej spolupráce s investormi na všetkých úrovniach (vláda, mesto/obec, firmy) a zabezpečenie potrebných inštitucionálnych kapacít;

- Vytvorenie ekonomicky atraktívneho prostredia pre investície v pohraničných regiónoch;

- Praktické uplatňovanie princípov správy a riadenia spoločností OECD môže poslúžiť ako nástroj na dosiahnutie lepšej zodpovednosti a lepšieho vzťahu s investormi, čím sa podpora investície do technologicky pokročilých aktív;

- Investičné stimuly by mali byť zamerané rovnako na miestnych podnikateľov ako na zahraničných investorov, pričom lepší daňový systém, lepšie vzdelaná pracovná sila a dobrá dopravná infraštruktúra majú trvácnejší efekt ako daňové prázdny, bezcolné zóny, či iné politické sľuby;

- Vypracovanie spoločných riešení na obnovenie a podporu obratu slovensko-ukrajinského obchodu vrátane podpory obchodných a investičných príležitostí pre miestne podniky v pohraničných regiónoch a podporu cestovného ruchu;

- Podporu a propagáciu inovácií a technologického pokroku v pohraničných regiónoch;

- Vypracovanie regionálnej klastrovej stratégie po identifikácii silných stránok a konkurenčných výhod regionálneho klastra [7, s. 92–102].

Štúdia je čiastkovým výstupom grantovej úlohy *Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti (AASKUA)* – APVV –15–0369.

Bibliografia

1. Deák A. et al. Mapping out Vulnerable Sectors in the Eastern Partnership Countries: structural change, Visegrad experience and relevance for EU policy. Budapest: Institute of World Economics 2016.
2. Dudinský V., Dančišin V., Lačný M. Výskum cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou Republikou a Ukrajinou. *Annales Scientia Politica*. 2017. No. 1. S. 46–56. URL: <http://www.unipo.sk/public/media/27199/03%20Dudinsky%20Dancisin%20Lacny.pdf>
3. Duleba A. Hranice a cezhraničná spolupráca: úvod do výskumu hraníc. Prešov: ADIN, 2017.

4. Duleba A. et al. Integration Without Membership: Potential and Limits of Ukraine's Association with the EU. Bratislava: Research center of the Slovak foreign policy association 2017.
5. Grozea-Helmenstein D., Berrer H. Benchmarking EU-Border-Regions: Regional Economic Performance Index. Work Package 3 Deliverable. 2015. URL: <http://www.euborderregions.eu/files/report%20vienna.pdf>
6. Lačný M. Cezhraničná spolupráca a regionálny rozvoj. Prešov: ADIN, 2017.
7. Lačný M. Mutual Trade and Cross-Border Economic Interaction of Ukraine and Slovak Republic. In Journal of Economic Development, Environment and People. 2017. No. 3. S. 92–102. URL: <http://ojs.spiruharet.ro/index.php/jedep/article/view/631710>
8. Lačný M., Cirner M. Súčasný komparatívny výskum cezhraničnej spolupráce na vonkajších hraniciach EÚ. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017.
9. Liikanen I., Scott J. W., Sotkasiira T. The EU's Eastern Neighbourhood. Migration, Borders and Regional Stability. New York: Routledge, 2016.
10. Scott J. W. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion. Aldershot: Ashgate, 2006.
11. Scott J. W. Eastern Neighbourhood as a Political Divide: EU Policies of Regional Cooperation and 'Selective Visibility' in the Case of Ukraine. 2015. Working Paper № 10/2015. URL: <http://www.euborderregions.eu/files/WP%2010%20Scott.pdf>
12. Scott J. W. EU Border Regions – State of Art Discussion Report. 2011. Working Paper № 1/2011. URL: http://www.border-research.eu/fileadmin/user_upload/working_papers/Sofa_euborderregions.pdf
13. Varadzin F. et al. Regiony a vnější ekonomické vztahy. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, 2005.

Іріна Дудінська

*доцент, кандидат філософських наук, директор Інституту політології
Пряшівський університет (Пряшів, Словаччина)*

Міхал Цірнер

*кандидат політичних наук, асистент Інституту політології
Пряшівський університет (Пряшів, Словаччина)*

ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ У СЛОВАЧЧИНІ: УРОКИ ДЛЯ МОЖЛИВОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Фіскальна децентралізація є багатовимірним поняттям і складним процесом, що залежить від багатьох політичних, економічних і соціальних факторів, національних або міжнародних тенденцій. Її головною метою є ефективніша реалізація функції розподілу державних фінансів за одночасного виконання принципу субсидіарності, при тому результатами фіскальної децентралізації мали б бути [4, s.15]:

- природа децентралізації державного управління, тобто без фіскальної децентралізації децентралізація, наприклад, компетенцій є неефективною;
- застосування принципу субсидіарності;
- відносини влади і громадянського суспільства, зокрема, у створенні відкритого самоврядування і ширшої участі громадян у процесі прийняття рішень;
- відносна фінансова та економічна самостійність місцевого самоврядування;
- досягнення більшої ефективності, продуктивності та гнучкості самоврядування;
- створення ефективних механізмів сприяння регіональному розвитку.

Фіскальну децентралізацію розглядають як зміцнення податкових органів самоврядування через їх компетенцію визначати суми податків (у вигляді місцевих податків або податкових доплат), у той же час є необхідність забезпечити територіальний принцип для цих податків (одержувачем податків і, відповідно, доплат автоматично стає самоврядування, жителі якого платять податок) [1, s.36].

Фіскальна децентралізація означає чіткий зв'язок між проведенням самоврядування і соціальними витратами, тобто податковим навантаженням на населення. За кожну публічну службу, чи вона фінансується за рахунок власних ресурсів, чи з державного бюджету, повинні у кінцевому підсумку платити мешканці, а у випадку високої децентралізації системи вони мають можливість на свій розсуд вибрати найбільш прийнятну для них комбінацію рівнів обслуговування і соціальних витрат.

Суть фіскальної децентралізації у Словацькій Республіці полягала у переході від надання субсидій органам місцевого самоврядування з державного бюджету до фінансування оригінальних повноважень через податкові надходження [2, s. 55]. До початку реалізації процесу фіскальної децентралізації й під час першого етапу фіскальної децентралізації у Словаччині існували нижчі рівні влади (органи місцевого самоврядування), які здебільшого фінансово залежали від центральної влади. Більшість доходів їх бюджетів формувалася на основі рішень центрального рівня про виділення фінансування місцевому самоврядуванню, що призводило до низької фінансової самостійності органів місцевого самоврядування.

До 2004 р. (до реалізації фіскальної децентралізації у Словаччині) доходи органів місцевого самоврядування після 1990 р. склалися з податкових надходжень і неоподаткованих доходів від діяльності і володіння майном муніципалітету, субсидій і грантів, отриманих позик та інших надходжень. Найважливішим джерелом фінансування муніципалітетів були податкові надходження, що становили близько 40 % від усіх надходжень. Загальний об'єм доходів складався з двох основних компонентів, а саме, з власних податкових надходжень, так званих місцевих податків чи зборів, та з центральних податкових надходжень, так званих загальних податків (податків, збір й управління якими проводили централізовано державні установи). Місцеві податки становили близько 15 % від загальних доходів, а загальні податки – до 25 % від загального обсягу державних доходів [6, s.17].

Муніципалітети отримували частину прибутків від трьох «центральных» податків – *податку на прибуток фізичних осіб, податку на прибуток юридичних осіб і дорожнього податку*, що виконували роль загальних податків. Головним критерієм, за яким податок на прибуток фізичних осіб перерозподілявся серед окремих муніципалітетів, була кількість мешканців з тривалим проживанням на території громади. Цей підхід ураховував тільки принцип солідарності, однак він не мав мотиваційного характеру, особливо коли йшлося про об'єднання «малих» громад. Що стосується податку на прибуток юридичних осіб (за винятком податку на прибуток, який може стягуватися шляхом вирахування), його частка, яка щороку становила надходження до муніципальних бюджетів, варіювалася в діапазоні 3–7 %. 60 % від податку на прибуток, що відходив до муніципалітетів, розподілялися відповідно до кількості мешканців з постійним проживанням в тій чи іншій громаді, решта спрямовувалася відповідно до місця перебування платника податків – юридичної особи.

Невід'ємним негативом скасованого способу фінансування діяльності органів самоврядування була політична залежність. Допоки національний

парламент вирішував, яку частину доходів отримують муніципалітети від певного державного податку, відповідно до чого їм і виділялися кошти, ці муніципалітети були віддані на милість політиків. Крім того, парламент практично завжди приймав закон про державний бюджет у грудні, тобто за кілька тижнів до фінансового року, тому громада не знала, чого очікувати, і була неспроможною планувати свої довгострокові муніципальні бюджети.

Як єдиний місцевий податок, у прямому сенсі цього слова, з 1993 р. розроблено податок на майно, що включав податок на землі, будівлі та житлові будинки. Збір і звітність цього податку забезпечували безпосередньо муніципалітети. Муніципалітети також мали право самостійно встановлювати ставки, але тільки в межах, встановлених законом щодо ставок для різних типів нерухомості, при тому ці ставки множилися на коефіцієнт категорії розміру муніципалітету відповідно до кількості мешканців (найнижчим був коефіцієнт для муніципалітету до 1 000 мешканців, а найвищим – для столиці Словацької Республіки Братислави). Таке регулювання й офіційне ціноутворення надмірно замінює диференціацію цін, що функціонує на ринкових принципах, де рухоме майно оподатковується відповідно до його ринкової вартості, вартості капіталу або вартості оренди.

Наступну форму місцевих податків для конкретних послуг утворюють місцеві податки, склад яких поступово змінюється, а останнім часом після вступу Словаччини до ЄС (у травні 2004) місцевими зборами є:

- а) плата за використання громадського простору;
- б) плата за користування житловим приміщенням або житлом для інших, ніж житло цілей;
- в) плата за житло;
- г) плата за собак;
- д) плата за в'їзд автомобілем до історичних частин міста;
- е) плата за ігрові автомати;
- є) плата за торгові автомати;
- ж) плата за атомні електростанції.

Збір та управління ними забезпечували громади на факультативній основі, тобто кожна муніципальна самоврядна одиниця мала можливість добровільно вирішувати, за якою ставкою збиратиметься платіж. З точки зору об'єму збір належав до найважливіших податків на продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Специфічне становище мали місцеві податки за побутові відходи та будівельне сміття, що виникали на території громади, і які громада збирала в обов'язковому порядку, а отже вони були обов'язковими, і то в межах ставки, зазначеної у законі.

Ще одним джерелом фінансування самоврядування були державні субсидії. Їх масштаби й обсяг з роками широко змінювалися. Вони завжди визначалися щорічним законом про державний бюджет. У 2004 р. з державного бюджету для виконання повноважень самоврядування муніципалітетам надавалося декілька типів субсидій, найважливішими були: субсидія на виконання функцій самоврядування, субсидія на міський громадський транспорт, субсидія на виконання функцій самоврядування у сфері освіти. І перша, і друга субсидії стосувалися не всіх, а лише певних категорій мешканців муніципалітету. Цільову групу субсидії на виконання функцій самоврядування становили громади, що мали 3 000 мешканців з постійним проживанням у тій чи іншій громаді, тому держава фактично прямо підтримувала роздрібнену структуру поселень. Отримували субсидії на міський громадський транспорт, своєю чергою, п'ять міст – Братислава, Кошице, Пряшів, Жиліна та Банська-Бистриця. Отже, цілком слушно, що хоча держава й компенсувала містам строго визначені відносно більші витрати на громадський транспорт, який, як і центри зайнятості, освітні служби чи інші, надавав послугу набагато більшій кількості клієнтів, ніж просто місцевим мешканцям, підтримка лишалася неминуче малою [5, s.110]. Зі складу субсидій випливало, що муніципалітети (міста) з-понад 3 000 мешканців і ті, де громадський транспорт держава не визнавала за відповідний, не були долучені до бюджетних субсидій.

З метою вирішити питання цих дефіцитів, наприкінці 1998 р. широко обговорювали децентралізацію та модернізацію державного управління в Словацькій Республіці. Це привело до розробки «Концепції децентралізації та модернізації державної влади»¹ та «Основи фінансування державного управління відповідно до Концепції децентралізації та модернізації державної влади»². Вся концепція передбачала п'ять важливих дій:

- Децентралізацію державної влади (децентралізацію повноважень, децентралізацію державних фінансів, організацію державного управління, контроль державного управління).
- Адміністративно-територіальну організацію (цілі та критерії районування).
- Модернізацію державної влади (нормативно-правова база регулювання в сфері державного управління, освіти, інформації).
- Оцінки економічних і людських ресурсів у державному управлінні.
- Процес роботи над проектом децентралізації та заходи щодо подальшого процесу управління.

¹Затверджено рішенням уряду Словацької Республіки № 230/2000.

²Затверджено рішенням уряду Словацької Республіки № 652/2000.

Сам процес фіскальної децентралізації розбито на два етапи. Метою першого етапу було розподілити фінансові ресурси органам самоврядування для виконання переданих повноважень у формі так званої цільової субсидії децентралізації з державного бюджету. Перший етап фіскальної децентралізації у Словаччині розпочався з набуття чинності так званого Компетенційного закону, відповідно до якого в період з 2001 до 2004 рр. цей етап передав муніципалітетам та вищим територіальним одиницям від держави понад 400 повноважень та пов'язане з ними майно і фінансові ресурси. Компетенційний Закон призвів до децентралізації видаткової частини бюджету, в той час як компетенції і надалі фінансувалися у формі субсидій.

Треба додати, що другий етап фіскальної децентралізації проходив паралельно з широкою податковою реформою, яка включала:

- уведення фіксованої ставки податку на прибуток у розмірі 19 %;
- уніфікацію ставок ПДВ на %;
- збільшення ставок акцизів;
- скасування податків на дивіденди, спадщину та дарчі, передання нерухомості;
- скасування пільг, відрахувань та спеціальних режимів;
- уведення більш високої франшизи для платника податків і податкового бонусу.

Другий етап фіскальної децентралізації характеризується децентралізацією доходів самоврядних бюджетів від 01.01.2005 р. Зміст другого етапу полягав у переданні повноважень зі створення фінансових ресурсів у муніципалітетах і вищих територіальних одиницях, тобто у зміцненні фінансової незалежності цих органів. Це супроводжувалося введенням нових податків і, відповідно, зміцненням існуючих видів податків та введенням системи горизонтального фінансового вирівнювання для подальшого профілювання податкового потенціалу бюджетів місцевих органів самоврядування і зміни бюджетного визначення надходжень від декотрих податків на окремі загальні податки, у тім числі зміни до критеріїв їх виділення до місцевих бюджетів.

Законодавча база бюджетної децентралізації для другого етапу складається з таких стратегій і правових норм:

- Проект ¹ подальшої децентралізації державної влади на 2003–2006 рр..
- Концепція організації місцевого самоврядування²: на цій основі ухвалено закон Національної ради Словацької Республіки № 515/2003 Z. z. про

¹Затверджено рішенням уряду Словацької Республіки № 370/2003.

²Затверджено рішенням уряду Словацької Республіки № 371/2003.

крайські та районні управління (скасування попередньої моделі інтегрованої місцевої державної влади та розширення мережі районних управлінь спеціалізованої місцевої державної влади), тобто скасування 79 районних відділень з 01.01.2004 р.

- Закон № 564/2004 З. з. про бюджетне визначення податку на прибуток для місцевого самоврядування та про внесення змін і доповнень до деяких законів.
- Постанова Уряду № 668/2004 З. з. про розподіл податку на прибуток для місцевого самоврядування.
- Закон № 582/2004 З. з. про місцеві податки і місцеві тарифи для твердих побутових відходів та дрібного каміння.
- Закон № 583/2004 З. з. про бюджетні правила місцевого самоврядування та про внесення змін і доповнень до деяких законів.
- Закон № 523/2004 З. з. про бюджетні правила державної адміністрації та про внесення змін і доповнень до деяких законів.

Головною сферою фінансування самоврядування стали податкові доходи, тому що вони є найважливішим джерелом державних бюджетів. Йдеться про розподіл податкових повноважень та податкового призначення між різними рівнями влади, зокрема тих податків, які мають певну основу для достатньо регулярного доходу. Такі податки включають податок на нерухомість і деякі податки на прибуток. У цьому випадку це був податок на майно, в якому муніципалітети посилили податкову юрисдикцію та пропорційний податок на доходи фізичних осіб, що був розділений між муніципалітетами та вищими територіальними одиницями у співвідношенні 70,3, 23,5 і 6,2 %.

Вищезазначеними законами були введені фіксовані правила для розподілу податків між державним бюджетом, регіональними бюджетами, бюджетами вищих територіальних одиниць та місцевими бюджетами, причому влада визначила об'єктивні критерії, на основі яких доходи від цих податків надалі розподілялися між муніципалітетами та вищими територіальними одиницями. Критерії враховували, крім кількості жителів у громаді, й такі, як коефіцієнт розміру самоврядування, що відображає позицію невеликих громад, які становлять більшість муніципалітетів Словаччини, висоту самоврядної одиниці над рівнем моря, соціальну й вікову структуру населення, щільність населення і площу самоврядної одиниці. Подальші закони визначили інші прями податки до бюджету (податок на прибуток юридичних осіб є державним податком, дорожній податок є регіональним, податок на майно є у цілковитій компетенції муніципалітетів і т.д.) та бюджетні правила територіальних органів самоврядування. Цим самим формування

доходів бюджетів місцевих органів самоврядування стало більш прозорим та спрощеним (стало легше планувати доходи й видатки) під час врахування місцевої специфіки.

Закон № 582/2004 Z.z. про місцеві податки і збори на побутові відходи та будівельне сміття встановив оподаткування муніципалітету. Зміна полягала у зміні колишніх ставок місцевих зборів (для нових місцевих податків), а також у тому, що муніципалітетам дозволялося визначати податки в необмеженій кількості.

Місцевими податками від 01.01.2005 р. є:

- податок на нерухомість;
- податок на собак;
- податок на використання громадського простору;
- податок на житло;
- податок на торгові автомати;
- податок на безвиграшні ігрові автомати;
- податок на в'їзд і паркування автотранспортних засобів в історичному центрі міста;
- податок на ядерні об'єкти (йдеться про податок з обмеженою територіальною дією).

Місцевим є податок на тверді побутові відходи та дрібне будівельне сміття. Відколи ухвалення рішення про місцеві податки перебуває в руках муніципальної ради, громадяни мають на нього вплив. З 1 липня 2004 р. муніципалітет оприлюднює проект загальнообов'язкового регулювання (VZN – všeobecne záväzné nariadenie) про місцеві податки до його обговорення у Раді, щоб місцеві мешканці могли його прокоментувати. Які саме податки та їх ставка залежить тепер і від участі та впливу місцевої спільноти на сферу публічного управління.

Можна підсумувати, що головні зміни реалізовано та цілі досягнуто у трьох важливих сферах:

1. Зміцнення фінансової самостійності муніципальних утворень: місцеві податки і збори за побутові відходи.

2. Нова система фінансового вирівнювання та перерозподілу податку на прибуток фізичних осіб та шкільні норми.

3. Чіткі напрями та обсяги у фінансуванні виконання переданих повноважень державної влади до муніципалітетів.

Фінансове вирівнювання забезпечене чітко визначеною системою, яка включає податок на доходи фізичних осіб:

- збір на території всієї Словаччини;
- частка надходжень для муніципалітетів становить 70,3 %, для вищих територіальних одиниць – 23,5, а для державного бюджету – у розмірі 6,2 %;
- формула, критерії, об'єктивні дані – конкретні коефіцієнти для розрахунку вирівнювання: Коефіцієнт висоти над рівнем моря, Коефіцієнт розміру, Коефіцієнт мистецьких шкіл та шкільних установ, Солідарність між вищими територіальними одиницями (горизонтальне вирівнювання);
- щомісячне передання фінансування і щорічне фінансове вирівнювання;
- шкільні норми.

У сфері місцевих податків можна підсумувати головні зміни так:

- заміна зборів на податки;
- рішення про введення податку та його величину приймає муніципалітет, вища територіальна одиниця;
- ставка податку встановлюється законом або загальнообов'язковим регулюванням мінімально на рік;
- податок на будівлю та земельний податок мають різні ставки залежно від типу;
- ринковий принцип – можливість цінової карти для земельного податку;
- звільнення від податку визначається муніципалітетом, вищою територіальною одиницею.

Серед найважливіших переваг фіскальної децентралізації Словаччини можна виділити:

- ефективне використання ресурсів у забезпеченні суспільних благ;
- покращення процесу прийняття рішень і вирішення питань за більшої гнучкості самоврядних одиниць у вирішенні проблем гострого характеру;
- підвищення контролю і підзвітності органів самоврядування у вирішенні питань їх діяльності;
- краща поінформованість, участь і зацікавленість мешканців самоврядної одиниці про те, що відбувається у ній;
- зміцнення органів самоврядування у сфері фінансової самостійності, тобто створення власних ресурсів для фінансування суспільних благ і певна незалежність від державних субсидій.

Порівняно з минулими довготривалими тенденціями фінансового скорочення для муніципалітетів з боку держави сьогодні муніципалітети та вищі територіальні одиниці мають забезпечений дохід з найбільш стабільних і динамічних податків. У рамках нещодавно проведених змін у процесі

фінансування муніципалітетів можна говорити про економічно ефективне самоврядування, оскільки здебільшого самоврядування має відносно достатні власні доходи, що допомагає йому забезпечити тривалішу стабільність. Деякі дослідження констатують, що фіскальна децентралізація сприяла збільшенню податкових надходжень муніципалітетів та їх фінансової самостійності. Фіскальна децентралізація зробила системний крок, який сприяв проясненню грошових надходжень до муніципалітетів від податків з прибутку завдяки об'єктивним критеріям. Це також сприяло кращому плануванню та формуванню місцевих бюджетів. Збільшенню доходів місцевих бюджетів сприяло і зміцнення податкових повноважень у визначенні ставки податку та податкової основи податку на майно й інших місцевих податків [3, s. 58].

Нині поступово відбувається наближення до прозорості потоків і обсягів у фінансуванні оригінальних повноважень державної влади у муніципалітетах з відносно правильною системою фінансового вирівнювання (показники здорових, чітких і загальноприйнятих критеріїв у формулі перерозподілу загальних податків). У Словаччині розпочався процес, що мотивує до ефективної поведінки у муніципалітетах, – зокрема, у питанні їх співробітництва, яке є дуже важливим, урахуовуючи їх високу роздрібненість. Тим не менш, проблема великої кількості муніципалітетів з малою кількістю населення лишається відкритою, це загрожує ефективності й раціональності надання місцевих публічних послуг. Для того, щоб досягти цілей фіскальної децентралізації в повному обсязі, варто було б об'єднати невеликі муніципалітети, що створило б економічно більші за розміром і більш спроможні одиниці.

Процес фіскальної децентралізації ще не є цілком завершеним. Необхідність подальших дій наведено у таких пунктах:

- варто звернути пильну увагу на подальше поглиблення та оптимізацію процесу децентралізації державних фінансів, дієвості та ефективності фінансової системи місцевого самоврядування;
- підвищити стабільність доходної бази місцевих органів самоврядування, що виявилось життєво необхідним під час економічної кризи, коли втрачено значну частину податкових надходжень, і подальшу підтримку муніципалітетів через державний бюджет;
- переглянути та системно скоригувати критерії перерозподілу надходжень з податків на прибуток фізичних осіб до муніципалітетів та вищих територіальних одиниць;
- супроводжувати спектр та якість послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, податковим навантаженням населення;

- зменшити адміністративні вимоги до процесів перерозподілу у рамках ефективнішої фіскальної децентралізації;
- реалізувати подальші дослідження впливу фіскальної децентралізації на: розвиток місцевих і регіональних розбіжностей; підвищення ефективності у сфері місцевої та регіональної економіки; підвищення якості суспільних благ і послуг, наданих громадянам, на всіх рівнях; емпіричне тестування впливу фіскальної децентралізації на макроекономічну та фінансову стабільність, бюджетну рівновагу та економічне зростання, а також тестування впливу фіскальної децентралізації на розмір державного сектору.

Список використаних джерел

1. Belicková K., Neubauerová E. *Nástroje ekonomiky verejného sektora*. Bratislava: Merkury s.r.o, 2005.
2. Čavojec J., Sloboda D. *Fiškálna decentralizácia a obce*. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2005.
3. Horváthová, L. *Dopad fiškálnej decentralizácie na miestne rozpočty v SR*. Košice: Ekonomická fakulta Technickej univerzity v Košiciach, 2009.
4. Kozovský D. *Fiškálna decentralizácia ako súčasť reformy verejnej správy*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta, Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja, 2009.
5. Mikloš I., Nižňanský V., Žárska E. *Nový systém financovania samosprávy na Slovensku*. Bratislava: Nadácia pre podporu lokálnej demokracie, 1996.
6. Nižňanský V., Valentovič M. *Financovanie samosprávy obcí od roku 2005: Podkladová štúdia*. Bratislava: M.E.S.A. 10, 2004.

Anna Polačková
Inštitút politológie Filozofickej fakulty
Prešovskej univerzity v Prešove
Ondrej Marcheuský
Inštitút politológie Filozofickej fakulty
Prešovskej univerzity v Prešove

HRANICE MEDZI UNIVERZITOU, SPOLOČNOSŤOU A MINISTERSTVOM VNÚTRA SR

Úvod. V dejinách Slovenska hádam nebolo začiatku letných a konca letných prázdnin, vianočných sviatkov, sviatku všetkých svätých, ktoré by neboli mediálne sprevádzané zmienkou o neúnosne dlhých čakacích dobách na hraničných priechodoch medzi Slovenskom a Ukrajinou, o zlých podmienkach cestujúcich prekračujúcich tieto hranice. No až v roku 2015 nastala spoločná zhoda akademického prostredia a Ministerstva vnútra SR pristúpiť ku skúmaniu tohto páľčivého spoločenského problému, problému, ktorý nie je len lokálnou záležitosťou prihraničnej provincie Slovenska.

Predkladaná štúdia poskytuje pohľad na to, ako spomínaný unikátny výskum prebiehal a kakým výsledkom dospel. Výsledky nášho výskumu sú prezentované v predkladanom texte spoločne s odporúčaniami, ktoré boli formulované Ministerstvu vnútra SR, do ktorého kompetencie patrí riadenie PZ SR a v jeho rámci ÚHCP, ktorého OHK ako základné útvary zabezpečujú ochranu štátnej hranice a bezprostredne sa podieľajú na riadení legálnej migrácie na SK–UA štátnej hranici, ktorá je od rokom 2007 zároveň časťou východnej hranice EÚ.

Priestor SK–UA hranice a hraničné priechody. Každé OHK na štátnej hranici s Ukrajinou, a teda aj Schengenskej hranici, ktoré v štruktúre líniového velenia spadá bezprostredne pod Riaditeľstvo hraničnej a cudzineckej polície v Sobranciach, má pridelený počet funkčných miest. Tento počet finančne krytých pracovných pozícií príslušníkov ÚHC zodpovedá potrebám jednotlivých OHK a úlohám, ktoré v rámci ochrany hranice a kontroly cestujúcich majú tieto OHK plniť. Jedným zo zohľadňovaných kritérií rozdelenia týchto funkčných miest musí byť aj dlhodobá udržateľnosť výkonnosti a tým aj vytvorenie podmienok pre plynulý a stály výkon kontroly. Ako bolo ilustrované, v závislosti od plnenia úloh ochrany štátnej hranice a kontroly cestujúcich, je možné rozdeliť OHK na dva základné typy.

OHK bez HP (napr. OHK Ulič, OHK Podhorod'), ktorých úlohou je ochrana príslušného úseku štátnej a Schengenskej hranice vymedzenej a jasne stanovenej hraničnými znakmi.

OHK s HP (OHK Ubľa, OHK Vyšné Nemecké, OHK Maťovské Vojkovce, OHK Veľké Slemence, OHK Čierna nad Tisou) sa okrem ochrany štátnej hranice podieľajú aj na výkone kontroly dopravných prostriedkov a cestujúcich na príslušnom hraničnom priechode.

Typológii OHK, ktoré sme uviedli je prispôsobená aj personálna štruktúra na jednotlivých OHK. S personálnou otázkou je spojená jedna zo zásadných problematík, ktorej bude venovaná pozornosť.

K metodológii a dobe realizácii výskumu. Zber empirických dát sa praktizoval počas troch terénnych výjazdov v rôznych časových intervaloch. Prvý sa uskutočnil v termíne od 31. júla do 3. augusta 2016, druhý terénny zber dát sa realizoval v závere letných prázdnin, kedy sa očakával enormný nápor cestujúcich, a to od 25. do 28. augusta. Posledný, tretí prebiehal v termíne od 27. do 30. októbra, opäť šlo o frekventovaný čas nakoľko sa blížil Sviatok všetkých svätých. Uvedené tri terénne výjazdy boli účelovo načasované vzhľadom na jednotlivé frekventované obdobia (či už šlo o záver letných prázdnin alebo predsviatočné obdobie) s cieľom zachytiť názory rôznych kategórií cestujúcich, ktorí prechádzali hraničným priechodom s istým špecifickým zámerom.

Výskumnú vzorku v rámci uskutočneného aplikovaného výskumu tvorili jednak cestujúcich, ktorí prekračovali HP SR–UA, ako aj príslušníci ÚHCP. V prípade príslušníkov ÚHCP sa zber dát realizoval prostredníctvom osobných interview, ktoré vykonávali výskumní pracovníci pričom službukonajúci boli za účelom získania korektných informácií ubezpečení, že realizovaný rozhovor je anonymný a získané informácie budú použité na výskumné účely. Osobné rozhovory boli zamerané na pohľad slovenských pohraničníkov na procedúru vybavovacieho procesu, pracovné podmienky, funkčnosť riadiacich zložiek, komunikáciu nadriadených s podriadenými, stav technického zabezpečenia a ich vplyv na proces kontroly, ale taktiež na osobnú motiváciu k výkonu služby či možnosti jazykovej a odbornej prípravy. Vzhľadom na utvorenie si obrazu o skúsenostiach interviewovaného príslušníka ÚHCP sa výskumníci pýtali aj na to, ako dlho slúži na danom HP. V priebehu troch vyššie zmenených časových intervaloch bolo celkovo interviewovaných cca 30 príslušníkov ÚHCP.

Objektom výskumu boli aj vyššie spomínaní cestujúcich, ktorí prechádzali HP SR–UA, či už na výstupe alebo na vstupe do Schengenského priestoru. V prípade tejto výskumnej vzorky bola na realizáciu výskumu použitá kvantitatívna technika zberu empirických dát, a to anonymný dotazník. Cestujúci boli oslovení náhodným výberom, pričom dotazník vyplňali buď samostatne počas čakania na vybavovací hraničný proces alebo na ich požiadanie prostredníctvom zadávania otázok zo strany výskumného pracovníka. Dotazník bol vyhotovený v dvoch jazykových mutáciách – slovenskej a ukrajinskej verzii a sumárne pozostával z 22

otázok uzavretého, otvoreného aj poloopeného typu. Posledných 6 otázok v rámci dotazníka bolo zameraných na demografické údaje – pohlavie, vek, bydlisko, vzdelanie, profesiu, oblasť zamestnania.

Cieľom dotazníka, ktorý bol adresovaný cestujúcim, bolo zistiť: frekvenciu prekračovania SR–UA hranice; účel cesty; smer cesty; priemernú dobu čakania na slovenskej časti hraničného priechodu; priemernú dobu prekročenia celej SR–UA hranice; hodnotenie efektivity vybavovacieho procesu zo strany jednak slovenských pohraničníkov, ako aj slovenských colníkov; ich správanie sa vo vzťahu k cestujúcim; dostatočnosť a kvalitu sociálnych zariadení; mieru korupčného správania, dostupnosť informácií o colných predpisoch a pravidlách prekračovania hranice. Súčasťou anonymného dotazníka boli aj otvorené otázky, v rámci ktorých mohli cestujúci vyjadriť svoj názor v súvislosti s možnými návrhmi na zlepšenie podmienok prekračovania SR–UA hranice, ako aj uviesť, či postrehli za obdobie posledných 2–3 rokov nejaké zmeny, prípadne zlepšenie alebo zhoršenie podmienok na uvedenom HP. Z celkového množstva vyzberaných dotazníkov bolo vyselektovaných 607 riadne vyplnených a relevantne použiteľných dotazníkov, ktoré možno považovať za korektnú reprezentatívnu zložku.

Úmerne dvom cieľovým skupinám, teda pasažierom a policajtom sú rozdelené aj odporúčania založené na výsledkoch našich zistení.

Hlavné problémy a odporúčania z identifikovaných nedostatkov cestujúcich.

Na základe identifikovaných problémov a nedostatkov, ktoré vzišli nielen z anonymných dotazníkov, ale prevažne z individuálnych rozhovorov s rôznymi kategóriami cestujúcich možno sumárne popísať viacero záverov, z ktorých následne plynú aj jednotlivé odporúčania.

Jedným z najčastejšie uvádzaných problémov, popísaných ako najzávažnejšie, sú pomerne dlhé čakacie doby na HP VN, či už na vstupe alebo výstupe zo SR. Ako sme už vyššie uviedli, na uvedenú skutočnosť samozrejme vplýva viacero faktorov, ktoré sú priamej alebo nepriamej povahy. Jedným z nich, bolo poukazovanie na neotvorenosť a častú nesprístupnosť všetkých jazdných pruhov smerujúcich k vybavovaciemu procesu, prevažne na výstupe zo SR. V tejto súvislosti, úmerne existujúcim personálnym kapacitám a zložitosti procesných úkonov pri výkone kontroly dopravných prostriedkov a cestujúcich, by sa malo dbať na priechodnosť všetkých jazdných pruhov (v mimoriadnej miere v prípade výstupu z EÚ).

Ďalším identifikovaným nedostatkom bolo prioritizovanie „vybraných“ vozidiel, ktoré sú často bez nároku vybavované prednostne v diplomatickom pruhu. Vzhľadom na to, ako negatívne daná záležitosť pôsobí na atmosféru HP, malo by byť v záujme vedenia OHK s HP dbať na odstránenie tohto javu, alebo aspoň preukazovať snahu o jeho zásadnú elimináciu.

Je potrebné uvedomiť si, že takéto javy, medzi ktoré by bolo možné zahrnúť aj neprimerane dlhé prestávky službukonajúcich príslušníkov na fajčenie ovplyvňujú chod procesu vybavovania na HP. Ide o skutočnosť, ktorá spôsobuje prirodzene negatívne nastavenie cestujúcich voči policajtom a colníkov a prispieva tak k tvorbe konfliktného prostredia. Malo by byť v záujme vedenia jednotlivých OHK s HP, aby boli eliminované prípadne odstránené tie nedostatky, ktoré je možné z dôvodu kompetencií adekvátne riešiť. Je potrebné podieľať sa na krokoch, ktoré by v budúcnosti neumožňovali takéto tvrdenia pasažierov ako: *„medzi boxami niekedy nevidíte pohyb aj viac ako polhodinu, zato vo fajčiarskom priestore je ruch stále“*.

Nadväzujúc na vyššie zmienené nedostatky, sa medzi pripomienkami cestujúcich objavovali aj časté výhrady smerujúce k efektívnosti práce či pracovnej disciplíny službukonajúcich príslušníkov. V rámci odporúčaní zazneli v tomto smere apely na častejšiu a intenzívnejšiu kontrolu ich práce zo strany nariadených, prípadne vytvoriť adekvátny kontrolný mechanizmus, ktorý by sa podpísal na zvýšení operatívosti a účinnosti výkony služby.

Pomerne často skloňovaným nedostatkom bol aj necitlivý prístup a nevhodné správanie sa službukonajúcich, či už príslušníkov ÚHCP alebo colníkov k pasažierom počas vybavovacieho procesu. Ako sme už uviedli, daný problém nemožno plošne zovšeobecňovať ale pristupovať k nemu individuálne. V tomto ohľade je preto potrebné uviesť, že aj napriek enormnej fyzickej a psychickej náročnosti práce službukonajúcich nemožno akceptovať mechanické správanie sa, sprevádzané absenciou elementárnej slušnosti, pripomínajúce skôr sled povelov a príkazov než ľudskú komunikáciu: *„Vystúp si; Čo čakáš, posuň sa dopredu ...“* Príslušníci ÚHCP a colníci by nemali ani pod náporom povinností a namáhavosti ich práce zabúdať nato, že to, čo vykonávajú, k čomu sa zaviazali prisahou, nie je len platená práca, ale služba ako špecifická ľudská činnosť. Služba v sebe nesie rozmer povinnosti, zodpovednosti ale aj honoru, ktorý uniforma stelesňuje a navonok reprezentuje. Je preto potrebné v individuálnych prípadoch apelovať na zmenu prístupu jednotlivých službukonajúcich vo vzťahu k cestujúcim, čím by sa prípadne odbúral aj stres, ktorí mnohokrát majú pasažieri čakajúci na vybavovací proces. Uvedené konštatovanie možno podložiť aj slovami cestujúcej pani v zrelšom veku (jednej z mnohých) čakajúcej na hraničnom priechode vo Vyšnom Nemeckom, *„Prechádzam tadiaľto v priemere raz za dva mesiace, spolupracujem totiž s Generálnym konzulátom v Uzhorode, no poviem Vám vždy mám z toho stres, lebo neviem, čo ma za každým čaká“*. Nielen podľa jej slov by „európsky prístup reprezentovaný základnou slušnosťou k cestujúcim“ výrazne napomohol k priaznivejšej atmosfére, ktorá je mnohokrát na HP napätá.

Výhrady zo strany cestujúcich, ale aj z pohľadu výskumných pracovníkov, ktorí na hraničných priechodoch strávili istý čas, boli aj ku kvalite a vybaveniu hygienických zariadení. V prípade HP vo VN možno kvalitu sanitárnych zariadení pri vstupe do Schengenského priestoru, vzhľadom na ich nedávnu rekonštrukciu, označiť za pomerne dostatočnú. Jediné odporúčanie, ktoré by sme mohli v tomto smere formulovať je potreba zreteľnejšieho a jasnejšieho označenia toaliet v podobe nástennej informatívnej tabule, ktorá by jasne cestujúcich nasmerovala na to-ktoré zariadenie vo vzťahu k danému pohlaviu.

Iná a podstatne horšia situácia je na výstupe zo Schengenského priestoru, kde o kvalite a štandarde sanitárnych zariadení nemožno ani zďaleka hovoriť. Výhrada je smerovaná jednak k nedostatočnému počtu toaliet, ktoré sú v žalostnom nepomere k množstvu cestujúcich, prechádzajúcich daným hraničným priechodom a po kvalitatívnej stránke nespĺňajú ani základné kritéria. V tomto prípade je nielen žiaduca, ale priam nevyhnutná rekonštrukcia hygienických zariadení do podoby európskeho štandardu, čím by sa aspoň v tomto ohľade prispelo k skvalitneniu podmienok pre cestujúcich. Obdobný problém ako na vstupe do SR sa týka aj nejasného označenia trasy k hygienickým zariadenia, kde by bolo potrebné taktiež inštalovať smerovú tabuľu s cieľom zabezpečiť lepšiu a rýchlejšiu orientáciu. Nedostatočné vyznačenie toaliet totiž mnohokrát spôsobovalo nevhodné, miestami až komické pobežovanie cestujúcich sem a tam, nechcené návštevy toaliet prislúchajúcich opačnému pohlaviu a niekedy aj zmätočne pohybovanie sa po miestach, kde by sa pasažieri objavovať nemali.

V rámci odporúčaní objavujúcich sa vo vyjadreniach cestujúcich boli formulované aj také, ktorých reálne uskutočnenie za súčasného stavu a podmienok (technických, kapacitných, priestorových, personálnych a pod.) na HP VN nie je možné: „*pridať viac jazdných pruhov vedúcich k vybavovaciemu procesu*“, „*zriadiť peší prechod*“ či „*zrušiť víza pre cestujúcich*“.

Návrhy a odporúčania k zlepšeniu manažmentu legálnej migrácie pramienice z poznatkov získaných od príslušníkov ÚHCP. Zámerom tejto druhej časti odporúčaní nie je poučovať a tým si nárokovať na absolútnu platnosť týchto tvrdení. Tieto návrhy by mohli byť dobrým východiskom jednak pre konkrétne kroky, ale aj pre profiláciu skúmania tohto prostredia v blízkej budúcnosti.

Pre lepšie pochopenie týchto záverov a odporúčaní je potrebné ešte raz zdôrazniť a uvedomiť si, že zdrojom informácií, ktoré sú tu používané, sú okrem anonymných rozhovorov len verejne dostupné informácie a odborné publikácie. Je však možné, že istý druh čitateľov dokáže doplniť tieto závery a odporúčania informáciami s označením „Dôverný“, alebo aj „Tajný“. Takáto optika môže ponúknuť kvalitatívny posun v posúdení a vyhodnotení uvedených tvrdení.

Ak sa ako prvý zo závažných problémov vyprofiloval personálny podstav na OHK VN, tak aj prvý z návrhov sa bude týkať OHK VN. Jedno z možných riešení predstavuje priznanie paušálneho finančného benefitu, príplatku za službu na OHK VN. Východisko pre tento krok by bolo možné hľadať v tzv. príplatku pre vyšetrovateľov, teda pre dôstojníkov Oddelenia vyšetrovania Odboru kriminálnej polície PZ SR (ďalej len vyšetrovatelia). Ten bol predmetom vnútrorezortných diskusií a vyjednávania medzi policajnými odborármi, vedením Ministerstva vnútra SR a Prezídia PZ v roku 2015. Dlhodobým problémom sa ukazoval nízky počet policajtov, ktorí by boli ochotní slúžiť ako vyšetrovatelia. Okrem špecifickej náročnosti tejto policajnej práce, bola táto služba neatraktívna aj po finančnej stránke. Z navrhovaných riešení, boli v konečnej podobe vyšetrovatelia priradení medzi tie zložky, ktoré mali nárok poberať príplatok za nerovnomernosť služby. Podľa medializovaných správ boli predmetom diskusie aj rizikový príplatok. Aj tu je možné hovoriť o rozdiel medzi formálnym a reálnym, no v inom, pozitívnom zmysle. Formálne sa tento príplatok nevzťahuje len na policajtov, ktorí slúžia ako vyšetrovatelia. Tí k nemu boli len pričlenení. Reálne však má efekt v radoch týchto policajtov, ktorí vykonávajú špecificky náročnú odbornú policajnú činnosť. Tá je v niektorých štátoch EÚ (napr. v Poľsku) v kompetencii prokurátorov.

Ďalším zásadným problémom sú nedostatky v riadení, komunikácii a netransparentné hodnotenie individuálnych výkonov policajtov-referentov.

Na základe verejne dostupných materiálov a získaných informácií z rozhovorov je možné o tejto situácii uvažovať nasledovne. Možnosť, že školenia v otázkach personálneho manažmentu nie sú realizované vôbec, je potrebné vylúčiť. Totiž Stredná odborná škola Policajného zboru v Košiciach, ktorá sa výrazne podieľa na vzdelávaní, školení a výcviku príslušníkov ÚHCP, realizuje vo svojom pôsobení aj *Kurz vzdelávania policajného manažmentu* [<http://www.minv.sk/?sospzke>]. Okrem tohto kurzu je z dostupných materiálov k vzdelávaciemu procesu [<http://www.minv.sk/?skolsky-vzdelavaci-program>] možné identifikovať aj zámery a vzdelávacie ciele, ktoré svedčia o nadobúdaní takýchto odborných kompetencií. Je možné nájsť zmienku o samostatnom kurze *Etika a psychológia policajnej práce*. Pri opise kľúčových kompetencií absolventa v oblasti sociálnej, je možné zistiť, že policajt je schopný „riadiť, organizovať a kontrolovať činnosť kolektívu v súvislosti s plnením služobných úloh“ [<http://www.minv.sk/?skolsky-vzdelavaci-program>, s. 23]. Profilujú sa tu aj kompetencie, ktorými sú riešené samostatne a tvorivo bežné pracovné a mimopracovné problémy. Absolvent špecializovanej policajnej prípravy v odbore *05 hraničná a cudzinecká polícia*, je okrem základných poznatkov a výcviku schopný „organizovať, riadiť a kontrolovať výkon služby na základných útvaroch“ [<http://www.minv.sk/?skolsky-vzdelavaci-program>, s. 26].

Ďalšou, pravdepodobnejšou možnosťou je to, že tieto školenia majú nedostatočnú frekvenciu, môžu byť napríklad len raz za 3 či 5 rokov alebo sú dokonca len jednorazové. To nie je možné na základe dostupných materiálov ani potvrdiť ale ani úplne vylúčiť.

Ďalším problémom môže byť aj neefektívne a zastarané obsahové zameranie týchto kurzov. To taktiež nie je možné overiť. Prípustná je ešte kombinácia malej frekvencie s obsahovou neaktuálnosťou. Dokonca je možné uvažovať aj o tom, že frekventované a obsahovo dobre pripravené kurzy a doplnkové školenia sú v reálnom výkone služby ignorované. Je totiž prípustné uvažovať o tom, že ani ten najlepší koncept riadenia a velenia sa nemôže uchýtiť v prostredí, ktoré lipne na „starých osvedčených praktikách“ [Kozelová, 2016, s. 49–57; Schraggerová–Rošková, 2016, s. 38–50; Heretiková, 2016, s. 2–5]. Ide o tú časť z odporúčaní, ktoré môžu iniciovať ďalšiu prácu v predmetnej oblasti. Uvedené výsledky môžu výrazne pomôcť tým čitateľom, ktorí si dané podnety dokážu konfrontovať s informáciami, ktoré sú dostupné, no nie verejne.

Do takejto skupiny odporúčaní patrí aj nasledovné: Vytvorenie jasnej metodológie hodnotenia individuálnych výkonov, dôsledné vyhodnocovanie dosiahnutých výsledkov a transparentné komunikovanie výsledkov na individuálnej úrovni. Ide o komplexný problém, ktorý sa dotýka všetkých OHK a rozhodne si vyžaduje výraznejšiu pozornosť. Predovšetkým vytvorenie jasných kritérií, ktoré by dokázali reálne postihovať a hodnotiť prvky činnosti policajtov na jednotlivých OHK, sa javí byť mimoriadne aktuálne. Adresné a zdôvodnené hodnotenia výkonov jednotlivých príslušníkov realizované vedúcimi zmiem, resp. zástupcom riaditeľa OHK pre výkon služby, je pomerne nenáročné realizovať. Je bežnou praxou aj v štátnych inštitúciách, že vedúci pracovníci aspoň raz ročne hodnotia výkony zamestnancov v individuálnych pohovoroch. Ich predmetom je jednak hodnotenie a tiež plán práce a odborného rastu [Baránková–Havrdová, 2016, s. 334–350; Liška, 2016, s. 7–10].

Na tento problém nadväzovala problematika komunikácie a pracovnej atmosféry na jednotlivých OHK. Tu sa objavuje ako nevyhnutnosť, vytvorenie funkčného komunikačného prostredia, kde by bola možná komunikácia s reálnymi dôsledkami na riadiaci proces a jeho vedenie. Súčasťou tejto zmeny by mala byť nutnosť zavedenia mechanizmov spätnej väzby adekvátnymi prostriedkami [Šeďová, 2016, s. 477–494; Jurkovič, 2016, s. 304–316].

Za efektívne je možné považovať pravidelné anonymné mapovanie názorov policajtov-referentov na činnosť vedúcich zmiem a vedenia OHK. Tieto spätné väzby a ich vyhodnotenie by bolo následne predmetom evaluácie na Riaditeľstve hraničnej a cudzineckej polície v Sobrancech.

Tieto problémy a s nimi spojené návrhy možných zmien, ústia do špecifickej potreby, ktorá by k požadovaným zmenám mohla výrazne pomôcť. Zásadnou sa javí preskúmanie týchto problémov v prostredí samotných vedúcich zmien a vedenia jednotlivých OHK s HP. Ich činnosť sa javí byť natoľko problematická, že dané zistenia by sa mali konfrontovať bezprostredne s ich skúsenosťou a videním problematiky. Je možné, že ich činnosť nie je úplne autonómna a môže záležať od bezprostredných vplyvov z miest, ktorým v rámci subordinácie tieto zložky riadenia podliehajú.

Vzhľadom na existujúci fenomén náhodných náporov, ktorý je identifikovaný v horizonte posledných 1–2 rokov, by bolo potrebné podrobiť bližšej analýze okolnosti, za ktorých dochádza k týmto náporom. Realizácia výskumu na hranici nám umožnila konfrontovať sa s funkciou referenta analýzy rizík, ktorý by mohol mať takúto analytickú činnosť na starosti. Zo získaných informácií dokážeme určiť, že pre interné potreby jednotlivé OHK disponujú podrobnými štatistickými údajmi o počte cestujúcich, počte a typoch dopravných prostriedkov. V dňoch takýchto živelných náporov by bolo možné vyhodnocovať napríklad to, či sa nezvyšuje mimoriadne frekvencia nejakého typu motorových vozidiel. Prostredníctvom operatívnych kontaktov medzi vedúcimi zmien v SR a UA by bolo možné identifikovať, či sa tieto živelné náporu nedejú len v prípade niektorej zo zmien, na oboch stranách hranice, ktoré by mohli vykazovať rôznu, či dlhodobu nekompatibilnú rýchlosť vybavovania. Jedným z ukazovateľov by mohlo byť aj to, či tieto náporu nie sú ovplyvnené zdržaniami, ktoré by boli spôsobené nárazovými odhaleniami zásahov do cestovných dokladov. Výsledkom takejto analytickej činnosti by mohlo byť vytvorenie elektronických prognostických programov alebo aplikácií, ktoré by dokázali predvídať príchod možných náporových období pri priebežnom zadávaní štatistických vstupov z dát, ktoré sú zbierané na jednotlivých OHK s HP. Takéto využívanie IKT pri vyhodnocovaní lokálnych bezpečnostných rizík a návrhu ich prevencie má svoj funkčný význam [Velasco, 2016, s. 91–94; Sachs, 2005, s. 36 – 40].

Je potrebné vytvoriť jasné a všeobecne prístupné informácie o podmienkach hlásenia sa na odborné kurzy a doplnkové vzdelávanie. Je prirodzené, že nielen v prípade školení druholíniovej kontroly sú potrebné isté prerekvizity¹ pre pokročilejšie vzdelávanie. Ich štruktúra a podmienky musia byť ale dostupné pre

¹ Prerekvizita – slovo vyjadrujúce povinnosť, ktorá musí byť splnená pred nástupom na ďalší, v zásade vyšší stupeň výučby, školenia, výcviku, pre získanie vyššej hodnosti a pod. V kontexte PZ SR prerekvizitou pre získanie dôstojníckej hodnosti a je úspešné absolvovanie dôstojníckej školy.

všetkých, ktorí sa môžu o príslušné vzdelávanie uchádzať. Dostupnosťou tu nie je myslená nevyhnutne verejná dostupnosť k týmto informáciám.

V prípade jazykovej prípravy sa vhodným riešením ukazuje vedenie vzdelávania v pracovnom čase. Príklad je možné nájsť u vojakov a ich jazykovej príprave STANAG¹ [<http://www.aos.sk/struktura/katedry/ksvj/sac/stanag.htm>].

Pre udržateľnosť chodu jednotlivých zmien by mohli byť kurzy priebežne obsadzované len jedným alebo dvoma členmi príslušnej zmeny. Tí by sa mohli striedať tak, aby odborné jazykové kompetencie mohli získavať postupne všetci. Zároveň, každá zmena by disponovala aspoň jedným človekom, ktorý by odbornú komunikáciu v cudzom jazyku zvládol a dokázal pasažierom presne vysvetliť, čo je dôvodom čakania, akým procesom kontroly ich cestovné doklady prechádzajú, akým procesným úkonom budú podrobení oni a aké sankcie za prípadné porušenia budú udelené. Aj keď sa príslušníci jednotlivých OHK s HP stretávajú vo väčšine prípadov s rusky či ukrajinsky hovoriacimi pasažiermi, ich jazykové kompetencie by mali zohľadňovať to, že stoja aj na Schengenskej hranici celej EÚ.

Podobne ako bolo spomínané v prípade názorov cestujúcich, možným riešením pre zníženie náporu dopravných prostriedkov, no nie nevyhnutne cestujúcich, by mohlo byť opätovne zriadenie pešieho priechodu aj na HP VN. Toto riešenie nie je len v kompetencii ÚHCP alebo Colnej správy, ktorá má HP vo svojej správe. Je výrazne závislé od aktivity na ukrajinskej strane hranice, kde nie je dobudovaná nevyhnutná infraštruktúra pre bezpečný pohyb chodcov.

Jedným zo zdrojov zvyšovania čakacích dôb je aj nespoľahlivosť techniky, počítačov. V súčasnosti počítače predstavujú istý druh spotrebného kancelárskeho materiálu. Preto by bolo vhodné zaradiť túto položku do bežných režijných výdavkov, a nefixovať nákup týchto zariadení len na získané zahraničné granty, ktoré často priamo odmietajú podporovať inovácie v IKT infraštruktúre.

Záver. V závere možno formulovať apel na to, že európske štandardy pre ochranu hranice, jej kontrolu a riadenie jej kontroly predstavujú komplex, ktorý má svoje charakteristiky navonok ale aj vnútorne. Navonok sa demonštruje výborným technickým zabezpečením, ktoré sa opiera o najnovšie technické, technologické zázemie, o prvotriednu výstroj a výzbroj. Je vyjadrená aj svojim vnútorným zázemím, svojou kultúrou v správaní, riadení a komunikácii. Je nevyhnutné neprístupovať k týmto štandardom selektívne. Aj v tomto kontexte si je potrebné uvedomiť, že uniforma, nie je len špecifickým druhom pracovného odevu. Je nositeľom istých hodnôt a zastupuje nielen osobu, ktorá je v nej oblečená, ale všetkých tých, ktorí jej túto uniformu umožnili nosiť. Tak isto služba, v sebe nesie viac, než len špecifický pracovno-právny vzťah. Lebo slúžiť a pracovať je niečo

zásadne iné. No tak práca, ako aj služba sa dajú vykonať poctivo alebo povrchrne. Dopady povrchrne vykonávanej služby môžu mať často zásadnejšie dopady ako zle vykonaná práca. Obzvlášť ak ide o ochranu štátnej hranice a hranice EÚ.

Je jasné, že je čo zlepšovať. Existujú nástroje a postupy ako tak urobiť, alebo možnosti ako ich hľadať. Ale môže to byť aj tak, ako to ilustruje jeden z názorov, s ktorým sme sa stretli: „*máme nové vozidlá, zmenili nám uniformy a opravila sa budova, ale inak sa tu od prevratu nezmenilo a nezmení NIČ*“.

Bibliografia

1. Baránková H., Havrdová Z. Jak supervizoři a supervizanti prožívají a konceptualizují vzájemný vztah. Československá psychologie. 2016. Roč. 60. Č. 4. S. 334–350.
2. Heretiková K. Etika riadenia a celoživotné vzdelávanie. Andragogika. 2016. Roč. 20. Č. 3. S. 2–5.
3. Jurkovič M. Všímavost jako metoda rozvoja racionality? Československá psychologie. 2016. Roč. 60. Č. 3. S. 304–316.
4. Kozelová S. Příčiny a dôsledky kontraproduktívneho správania zamestnancov. Psychologie pro praxi. 2016. Roč. 51. Č. 3–4. S. 49–57.
5. Liška V. Manager a jeho morální integrita. Andragogika. 2016. Roč. 20. Č. 2. S. 7–10.
6. NATO STANAG 6001 (Standardization Agreement). URL: <http://www.aos.sk/struktura/katedry/ksvj/sac/stanag.htm>
7. Sachs J. D. Can Extreme Poverty Be Eliminated? Scientific American. 2005. Roč. 160. Č. 9. S. 36–40.
8. Schraggerová M., Rošková E. Závazok k organizácii vo vzťahu k organizačnému občianskemu správaniu a úmyslu zotrvať v organizácii. Československá psychologie. 2016. Roč. 60. Č. 1. S. 38–50.
9. Stredná odborná škola PZ v KE. Školský vzdelávací program. Špecializovaná policajná príprava pre pomaturitné zdokonaľovacie štúdium v stredných odborných školách PZ študijný odbor 92106 bezpečnostná služba zameranie 05 hraničná a cudzinecká polícia.. Stredná odborná škola PZ v KE. URL: <http://www.minv.sk/?skolsky-vzdelavaci-program>.
10. Stredná odborná škola PZ v KE. Všeobecné informácie. URL: <http://www.minv.sk/?sospzke>
11. Šeďová K. Reflexe jako nástroj změny komunikačního chování: případová studie. Pedagogika. 2016. Roč. 66. Č. 4. S. 477–494.
12. Velasco R. G. Protilátka proti vraždě. Scientific American České vydání. 2016. Roč. 14. Č. 4. S. 91–94.

ПОСТЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПАКТИ В КОНТЕКСТІ АТИПОВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВЛІННЯ В БОЛІВІЇ (1985–1993)

Політична практика свідчить, що в межах республіканської форми державного правління функціонують/функціонували такі президентські системи державного правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялися від традиційних/типових президентських.

Атипові президентські системи державного правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано засвідчують про атиповість президентських систем правління у рамках республіканської форми державного правління, проаналізовано у працях таких авторів, як: А. Валенсуела [11; 12], О. Зазнаєв [1], Х. Лінц [8], Р. Майорга [9], К. Меса Хісберт [3], М. Сентельяс [4], Х. А. Чейбуб [5] тощо.

Однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у рамках республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [7]. Відповідно до модифікації типології систем державного правління Р. Елгі, розробленої українським дослідником В. Литвином, *президенталізм* (президентську систему правління) визначаємо як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть, можливо, прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління) [2, с. 7].

У Болівії у 1985–1993 рр. діяла Конституція 1967 р. Згідно зі ст. 90 Конституції 1967 р., якщо на всенародних виборах жоден з кандидатів на посаду президента не отримав абсолютної більшості голосів, то Конгрес обирав главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Якщо після першого туру голосування у парламенті жоден з кандидатів не отримував абсолютної більшості голосів, то відбувався другий тур голосування, в якому брали участь лише два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у

першому турі. Якщо голоси розділялися порівну, то голосування проводилось доти, доки один з кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів [6]. Отже, у 1985–1993 рр. у випадку, коли на всенародних виборах жоден з кандидатів на посаду президента не набрав абсолютної більшості голосів, то Конгрес (парламент) обирав главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування.

До 1979 р. депутати парламенту незмінно обирали президентом кандидата, який набрав найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Впродовж 1979–1993 рр. загальні вибори президента проводилися в країні п'ять разів, і на жодних переможцю не вдавалося отримати абсолютну більшість «народних» голосів, тому Конгресу доводилося обирати главу держави з трьох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів за результатами всенародного голосування [3, с. 51]. У цей період, як зазначає Р. Майорга, основою болівійської системи була політика коаліцій: президент обирався парламентом на підставі постелекторальних міжпартійних угод (пактів), які забезпечували як підтримку більшості Конгресу, так і згоду між законодавчою та виконавчою владою [9]. А. Валенсуела стверджує, що «президент, обраний Конгресом, – це такий президент, який знає і ціну, і важливість компромісу з політичними опонентами, а також добре обізнаний з необхідністю збереження життєздатних коаліцій у парламенті» [12, с. 13]. Крім того, на думку А. Валенсуели, факт обрання президента Конгресом послугував стимулом до формування дієздатних коаліцій більшості [12, с. 13].

У 1985 р. президент Е. Сілес Суасо ініціював проведення дострокових виборів глави держави, за результатами яких В. Пас Естенссоро обрано президентом країни у парламенті (за результатами всенародного голосування, В. Пас Естенссоро посів друге місце). Такий крок пояснювали різким неприйняттям фігури У. Бансера з боку різних політичних кіл і значної частини населення, які не бажали бачити на чолі держави одного з найжорстокіших диктаторів в історії країни [3, с. 51–52]. У 1985 р. обраний президент В. Пас Естенссоро уклав з У. Бансером «Пакт щодо захисту демократії», що забезпечило йому парламентську більшість і стабільний уряд [3, с. 53]. Сформовано парламентську коаліцію у складі Революційного націоналістичного руху (MNR) та Націоналістичної демократичної дії (ADN). Зауважимо, що всі п'ять кабінетів, які функціонували впродовж президентства В. Пас Естенссоро (1985–1989), створено тільки з представників MNR (табл. 1).

Урядові кабінети в Болівії (1985–1993) [10, с. 51–54, 73, 199]

Президент/кількість кабінетів/період функціонування кабінетів	Партія президента	Партійний склад коаліції	Партійний склад кабінетів	Кількість місць коаліції у палатах парламенту	
				Палата депутатів	Сенат
В. Пас Естенссоро 1–5 (1985–1989)	MNR	MNR+ADN	MNR	84	26
Х. Пас Самора 1 (1989–1993)	MIR	MIR+ADN	MIR+ADN	71	16

У 1989 р. Конгрес після укладення «Патріотичної угоди» між У. Бансером (ADN) та Х. Пас Саморою (Револьюційний лівий рух – Нова більшість (MIR) обрав останнього президентом країни абсолютною більшістю голосів (за результатами всенародного голосування, Х. Пас Самора посів третє місце) [3, с. 52]. Цікаво, що MIR засновано 1971 р. для того, щоб протистояти військовій диктатурі У. Бансера (1971–1978). В обмін на підтримку ADN свого президентства Х. Пас Самора погодився на формування коаліційного уряду (у складі MIR та ADN); те, щоб віце-президентом був член Християнсько-демократичної партії (PDC) Л. Оссіо; створення комітету Патріотичної угоди (на чолі з У. Бансером); підтримку кандидатури У. Бансера на президентських виборах 1993 р. [4, с. 12].

Атиповість президентської системи правління в Болівії впродовж 1985–1993 рр. полягала в тому, що, за результатами виборів 1985 і 1989 рр., у парламенті президентами обрано кандидатів (у 1985 р. – В. Пас Естенссоро; у 1989 р. – Х. Пас Самора), які за результатами всенародного голосування посідали, відповідно, друге і третє місця. Цьому сприяли постелекторальні (після всенародного голосування) пакти між політичними партіями, на основі яких формувалися двопартійні коаліції у Конгресі. Отже, завдяки постелекторальним пактам у 1985 і 1989 рр. депутати парламенту не підтримали всенародний вибір президента, а обрали главою держави кандидата, який задовільняв партійні/коаліційні інтереси.

Список використаних джерел

1. Зазнаев О. Атипичные президентские и полупрезидентские системы. Ученые записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2005. Т. 147. Кн. 1. С. 54–69.

2. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 20: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.
3. Меса Хисберт К. Д. Президентское правление в Боливии: между силой и законом (сокращенный вариант). М.: ИЛА РАН, 2006. 264 с.
4. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. No. 3. P. 5–30.
5. Cheibub J. A. *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. Cambridge University Press, 2007. 202 p.
6. Constitución Política de la República de Bolivia Sancionada el 2 de febrero de 1967. URL: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Bolivia/bolivia1967.html> (Last accessed: 24.10.2018).
7. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
8. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference? // Linz J., Valenzuela A. *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–87.
9. Mayorga R. A. *Presidencialismo parlamentario y gobiernos de coalición en Bolivia* // Lanzaro J. *Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina*. Buenos Aires: Clacso, 2001. P. 101–135. <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lanzaro/mayorga.pdf> (Last accessed: 18.10.2018).
10. Muñoz-Pogossian B. *Electoral Rules and the Transformation of Bolivian Politics: The Rise of Evo Morales*. Palgrave Macmillan US. 2008. 240 p.
11. Valenzuela A. *Latin American Presidencies Interrupted*. *Journal of Democracy*. 2004. Vol. 15. No. 4. P. 5–19.
12. Valenzuela A. *Latin America: Presidentialism in Crisis*. *Journal of Democracy*. 1993. Vol. 4. No. 4. P. 3–16.

ФЕНОМЕН АНТИІСТЕБЛІШМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ: НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

На тлі узвичаєного у політичній науці лінійного ліво-правого спектра ідеологічного позиціонування партій, який здебільшого влаштовує країни Центрально-Східної Європи, в останнє десятиліття особливої популярності та поширення набули так звані антиістеблшментські партії [4; 24]. Їх інколи по-іншому іменують антиполітично-антиістеблшментськими [2; 19], антиістеблшментськими реформістськими [8; 9] й «трибунними» партіями [14], а також популістськими антипартіями [13; 18], які виступають проти основних політсил і еліт [12]. З них найпримітнішими у країнах Центрально-Східної Європи різного часу були чи досі залишаються такі політсили, як: у Болгарії – «Національний рух Симеона II» (NDSV) і «Рух за європейський розвиток Болгарії» (GERB); в Естонії – «Республіка» (ERP); у Латвії – «Нова ера» (JL), «Нова партія» (JP) та «Партія реформ Залтерса» (ZRP); у Литві – «Новий союз» (NS), «Лейбористська партія» (DP), «Партія національного воскресіння» (TPP), «Шлях відваги» (DK); у Польщі – «Кукізі'15» (K), «Національний рух» (RN), «Рух Палі kota» (RP); у Румунії – «Союз врятувати Бухарест/Румунію» (USB/USR); у Словаччині – «Альянс нового громадянина» (ANO), «Звичайні люди і незалежні» (OĽaNO), «Свобода і солідарність» (SaS); у Словенії – «Позитивна Словенія» (PS) та «Список Віранта» (DLGV); в Угорщині – Jobbik – «Рух за кращу Угорщину» (Jobbik) і «Політика може бути іншою» (LMP); у Хорватії – «Міст» (Most) і «Людський щит» (ZZ); у Чехії – «Дія невдоволених громадян» (ANO), «Зв'язки з громадськістю» (VV), «Світанок прямої демократії» (UPD) тощо [8; 10; 14; 17; 25]. У чому ж полягає і виявляється специфічність цих партій, і чому вчені відносять їх до окремої категорії антиістеблшментських?

Аналіз багатьох наукових публікацій дає змогу аргументувати, що цим політсилам притаманні такі ознаки, як: сприйняття самих себе як опонентів тих політсил, які формують політичний уклад та істеблшмент політичної системи; позиціонування, згідно з яким існує суттєвий розкол між політичним істеблшментом та народом, внаслідок чого майже немає різниці між природно близькими істеблшментськими партіями в уряді та опозиції; опір чинному статусу-кво з основних питань політики, атрибутів політичних систем і політичних інститутів як неефективних [3; 13; 18, с. 301; 19]. Крім того, антиістеблшментські партії окреслюються популістським й агресивним дискурсом і поведінкою щодо «політичних ворогів»,

зобов'язаннями працювати на «відновлення справжньої демократії» та тенденцією пропонувати спрощені розв'язання складних суспільно-політичних проблем.

Відтак їхньою особливістю в країнах Центрально-Східної Європи є те, що вони дотримуються твердження, ніби владна еліта (уряд і опозиція) та контроліта не можуть чи не хочуть представляти інтересів «звичайних громадян» [4]. Інакше кажучи, антиістеблшментські партії застосовують політичний алгоритм «ми проти них», тобто проти цілого класу осіб, які володіють владою, у чому виявляється антиелітистська аполітична опозиційність [21] цих політсил у рамках їхнього протистояння всім, хто володіє владою. Відповідно, ступінь того, наскільки такі політсили є опозиційними й антиістеблшментськими, залежить від того, наскільки різкими й агресивними є їхні заклики щодо антиполітики [19]. Це підтверджує позицію В. Кольцова [1], що феномен антиістеблшментських партій у Центрально-Східній Європі є прикладом антисистемності, однак реалізовується він у форматі якщо не нелояльної, то хоча б напівлояльної опозиції [4]. На противагу, антиістеблшментські партії у регіоні зазвичай не є «відверто антисистемними», адже вони не кидають виклик демократичному режиму і не вимагають зміни демократичних політичних інститутів, а лише пропонують їх вдосконалення [18, с. 301]. Водночас чимало антиістеблшментських партій у регіоні виявляють прихильність ідеям й інструментам не «багаторусної» представницької демократії з вертикальними стримуваннями і противагами, а ідеям прямої демократії, згідно з якими прості громадяни позиціонуються як механізми і ресурси горизонтального контролю влади.

Відповідно, антиістеблшментські політичні партії зовсім не виступають за деінституціоналізацію політики, а націлені на реінституціоналізацію міжінституційних відносин та політичного процесу, засвідчуючи цим свою частково антисистемну природу [1]. Це чи не найбільше відображено у їхньому специфічному розумінні влади й опозиції, оскільки такі політсили заперечують своєрідний «бінарний код» взаємодії та протиставлення уряду й опозиції як помилковий, а натомість зазначають, що у політичній системі відмінності між урядом й опозицією не мають значення, а відтак потребують «символічної дедиференціації» [19], внаслідок якої головними має стати антиполітичне рівняння, в якому «уряд дорівнює опозиції» [19]. Відтак це засвідчує, що префікс «анти» у контексті аналізованих партій є деліберативним та навмисним, оскільки такі політсили, з одного боку, рекламують образи політичної нейтральності, однак з іншого, – мають тенденцію дискурсивно та реально розгортати агресивний і конфронтаційний стиль напівлояльної опозиції [11; 20; 22, с. 8]. Як наслідок, антиістеблшментські партії висловлюють принципову антипатію конкурентам, максимально дистанціюються чи ізолюються від них, а тому відмовляються від компромісу і співпраці з ними у чинній політичній системі [1]. Аналогічної, симетричної чи дзеркальної поведінки й тактики дотримуються істеблшментські політсили [19].

Таблиця 1

Найвідоміші антистеблшментські партії в країнах Центрально-Східної Європи: порівняння ідеологічного позиціонування та політичних успіхів (станом на 2018 р.)

Партія, країна	Роки існування	Рамкове ідеологічне позиціонування	Рамкове політичне позиціонування	Чи отримувала мандати в легіслатурі	Чи формувала урядові кабінети
1	2	3	4	5	6
«Національний рух Симеона II» (NDSV), Болгарія	2001–2006	Лібералізм, популізм	Центризм	+	+
«Рух за європейський розвиток Болгарії» (GERB), Болгарія	2006–досі	Консерватизм, популізм, проєвропеанізм	Правоцентризм	+	+
«Республіка» (ERP), Естонія	2001–2006	Консерватизм, популізм	Правоцентризм	+	+
«Нова партія» (JP), Латвія	1998–2000	Лібералізм, популізм	Центризм	+	+
«Нова ера» (JL), Латвія	2002–2011	Ліберальний консерватизм, економічний лібералізм	Правоцентризм	+	+
«Партія реформ Залтерса» (ZRP), Латвія	2011–досі	Ліберальний консерватизм, популізм	Правоцентризм	+	+
«Новий союз» (NS), Литва	1998–2011	Соціал-лібералізм, популізм	Лівоцентризм	+	+
«Лейбористська партія» (DP), Литва	2003–досі	Соціал-лібералізм, популізм	Лівоцентризм	+	+
«Партія національного воскресіння» (TPP), Литва	2008–2011	Консервативний лібералізм, популізм	Правоцентризм	+	+
«Шлях відваги» (DK), Литва	2012–досі	Популізм, антикорупційність	–	+	–
«Рух Палі kota» (RP), Польща	2011–досі	Соціал-лібералізм, прогресивізм, антиклерикалізм, проєвропеанізм, популізм	Лівоцентризм	+	–
«Національний рух» (RN), Польща	2012–досі	Націоналізм, антиглобалізм, євроскептицизм, популізм	Ультраправе крило	–	–

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
«Кукіз 15» (K), Польща	2015– досі	Консервативний лібералізм, пряма демократія, евроскептицизм, популізм	Праве крило	+	–
«Союз врятувати Бухарест/Румунію» (USB/USR), Румунія	2015– досі	Популізм, проєвропейанізм, антикорупційність	Всеохоплююче	+	–
«Альянс нового громадянина» (ANO), Словаччина	2001– досі	Економічний, лібералізм, популізм	Центризм	+	+
«Свобода і солідарність» (SaS), Словаччина	2009– досі	Консервативний лібералізм, лібертаріанство, евроскептицизм, популізм	Правоцентризм	+	+
«Звичайні люди і незалежні» (OĽaNO), Словаччина	2011– досі	Консерватизм, християнська демократія, проєвропейанізм, популізм	Правоцентризм	+	–
«Позитивна Словенія» (PS), Словенія	2011– досі	Соціал-лібералізм, соціал-демократія, популізм	Лівоцентризм	+	+
«Список Віранта» (DLGV), Словенія	2011– досі	Лібералізм, популізм	Центризм	+	+
«Рух за кращу Угорщину» (Jobbik), Угорщина	2003– досі	Націоналізм, соціал- консерватизм, евроскептицизм, антиглобалізм, популізм	Ультраправе крило	+	–
«Політика може бути іншою» (LMP), Угорщина	2009– досі	Екологізм, синкретична політика, екосоціалізм, прогресивізм, популізм	Лівоцентризм	+	–
«Людський щит» (ZZ), Хорватія	2011– досі	Євроскептицизм, антиглобалізм, протекціонізм, популізм	Синкретичне	+	–

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6
«Міст» (Most), Хорватія	2012– досі	Ліберальний консерватизм, економічний лібералізм, популізм	Всеохоплююче	+	+
«Зв'язки з громадськістю» (VV), Чехія	2001– 2015	Консервативний лібералізм, пряма демократія, популізм	Правоцентризм	+	+
«Дія невдоволених громадян» (ANO), Чехія	2011– досі	Лібералізм, популізм, синкретична політика	Центризм	+	+
«Світанок прямої демократії» (UPD), Чехія	2013– досі	Консервативний лібералізм, націоналізм, пряма демократія, евроскептицизм, популізм	Праве крило	+	–

У такому розрізі цілком очевидно, що серед головних причин формування та популяризації антиістеблішментських партій у країнах Центрально-Східної Європи в останнє десятиліття стали: зростання корупції, безробіття та громадянського невдоволення чинною політикою, міжінституційними відносинами і функціонуванням представницької демократії; здатність таких партій демонструвати, що вони «дійсно» протистоять укоріненій структурі влади; суттєве збільшення поляризації міжпартійної конкуренції і розширення політичного простору; посилення антисистемної опозиційності, радикалізму, винятковості, мімікрії, ілліберальності, авторитаризму, радикального популізму, націоналізму та ксенофобії у регіоні; вкрай низька політична залученість громадян і явка виборців; незначна деліберативність (дорадчість) демократичних процедур, а відтак і «дефіцит демократії» у регіоні; збільшення рівня суспільно-політичної поляризації і натомість зменшення рівня раціональності, компромісів та консенсусів у політиці [1; 5; 3; 15; 16; 23].

Своєю чергою, це дає змогу аргументувати, що єдиного комплексу причин для формування антиістеблішментських партій просто не існує. Натомість їх зумовленість похідна від політичних та економічних труднощів у тій чи іншій країні, а також від особливостей боротьби з корупцією та інституціоналізації партійних систем у них. Це особливо цікаво з огляду на той факт, що в країнах Центрально-Східної Європи антиістеблішментські партії не завжди є «кризовими», оскільки вони доволі часто формувались чи досі формуються і в періоди

соціально-економічного зростання, і в періоди соціально-економічного спаду. Підтвердженням є той факт, що такі партії є вкрай чутливими політичними рішеннями, які протистоять не так високому рівню, приміром, корупції, як будь-якому її зростанню навіть від низького рівня.

Відповідно, цей тип партій якщо вже не є, то може бути доволі успішним у коротко- чи далекосяжній перспективі, причому не тільки в аналізованому регіоні, а й загалом у Європі тощо. Однак він вкрай безуспішний гіпотетично в тих країнах, для яких не властиві ідеологічні партії й усталені зв'язки між ними. Водночас примітно й те, що антиістеблішментські партії також бувають вкрай відмінними за результатами своєї діяльності. Зокрема визначено (див. табл. 1), що більш успішними є ті антиістеблішментські партії, які намагаються тяжіти до ідеологічного центра та наслідувати типові партійно-політичні ідеології, щоправда, інколи залишаючись вкрай радикальними щодо них. Натомість менш успішними є антисистемні партії антиістеблішментського типу, особливо в країнах, де доволі популярними є власне партії радикального лівого чи правого спрямування.

У практичній політиці це унаслідувано в тому факті, що антиістеблішментські сентименти виборців у країнах Центрально-Східної Європи зовсім не означають їхнього голосування за антисистемні чи екстремістські партії. Натомість саме прихильники антисистемних/екстремістських партій частіше голосують за прагматичніші рішення, інкорпоровані у функціонуванні антипартій [6; 7]. Станом на 2018 р., це помічено на прикладі таких антиістеблішментських партій, як «Рух за європейський розвиток Болгарії» (GERB) у Болгарії, «Партія реформ Залтерса» (ZRP) в Латвії, «Свобода і солідарність» (SaS) у Словаччині, «Позитивна Словенія» (PS) та «Список Віранта» (DLGV) в Словенії, «Міст» (Most) в Хорватії, «Дія невдоволених громадян» (ANO) та «Світанок прямої демократії» (UPD) в Чехії тощо (які обирались у парламент й отримували портфелі в урядах), що значно маргіналізували радикальні антисистемні політсили у регіоні. Хоча цього й не відбулось в Польщі та Угорщині, оскільки в них головні антиістеблішментські партії «Національний рух» (RN), «Кукіз 15» (K) та «Рух за кращу Угорщину» (Jobbik) водночас є й антисистемними політсилами (див. табл. 1). Загалом це означає, що саме завдяки антиістеблішментським партіям суттєво деконструктивізуються відносини політичної влади й опозиції в регіоні, внаслідок чого опозиція втрачає свій формалізований вплив на формування й проведення політики, дефектуючи сутність демократії. Хоча, на противагу, доволі часто саме антиістеблішментські партії (як більш сприйнятливі виборцями) значно маргіналізують антисистемні радикальні політсили у регіоні.

Список використаних джерел

1. Кольцов В. Феномен антиістеблішментських партій як прагматичної напіввольної опозиції у країнах Вишеградської групи. Політикус: Науковий журнал. 2018. № 1. С. 48–53.
2. Abedi A. *Anti-Political Establishment Parties: a Comparative analysis*. London: Routledge, 2004. 224 p.
3. Abedi A. Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties. *European Journal of Political Research*. 2002. Vol. 41. P. 551–583.
4. Barr R. Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*. 2009. Vol. 15. No. 1. P. 29–48.
5. Bernhard M., Karako E. Civil Society and the Legacies of Dictatorship. *World Politics*. 2007. Vol. 59, No. 4. P. 539–567.
6. Ding I., Hlavac M. «Right» Choice: Restorative Nationalism and Right-Wing Populism in Central and Eastern Europe. *Chinese Political Science Review*. 2017. Vol. 2. P. 427–444.
7. Haidt J. *The righteous mind: why good people are divided by politics and religion*. New York: Vintage, 2012. 384 p.
8. Hanley S., Sikk A. Economy, corruption or promiscuous voters? Explaining the success of Anti-Establishment Reform Parties in Eastern Europe. Paper prepared for the ECPR General Conference. Bordeaux. 5–7 September 2013. 29 p.
9. Hanley S., Sikk A. The Rise of Liberal Populism in Central and Eastern Europe? Using QCA to understand the Emergence of Anti-Establishment Reform Parties. Paper prepared for ECPR Joint Sessions of Workshops. Reykjavik. 33 p.
10. Havlík V., Voda P. The Rise of New Political Parties and Re-Alignment of Party Politics in the Czech Republic. *Acta Politologica*. 2016. Vol. 8, No. 2. P. 119–144.
11. Iacopini R., Bianchi S. *La Lega ce Vha crudo! Il linguaggio del Carroccio nei suoi slogan, comizi e manifesti*. Milano: Mursia, 1994. 108 p.
12. Kitschelt H. *Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems* // Meny Y., Surel Y. *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave, 2002. P. 179–196.
13. Mudde C. The paradox of the anti-party party: Insights from the extreme right. *Party Politics*. 1996. Vol. 2. P. 265–276.

14. Nedelcu H. Disturbing The Peace: A Typology of European Antiestablishment Political Parties in the 21st Century. Presented at the ECSA 10th Biennial Conference «Europe and Peace». 8–10 May 2014. 31 p.
15. Pacek A., Pop-Eleches G., Tucker J. Disenchanted or Discerning? Turnout in Post-Communist Elections, 1990–2004. *The Journal of Politics*. 2009. Vol. 71, No. 2. P. 473–491.
16. Pop-Eleches G. Communist Development and the Post-Communist Democratic Deficit // Beissinger M., Kotkin S. *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2014. P. 28–51.
17. Prokešová A. Explaining Electoral Success of Anti-Establishment Parties: The Case of ANO 2011. Brno, 2016. 98 p.
18. Scarrow S. Politicians Against Parties: Anti-Party Arguments as Weapons for Change in Germany. *European Journal of Political Research*. 1996. Vol. 29, No. 3. P. 297–317.
19. Schedler A. Anti-Political-Establishment Parties. *Party Politics*. 1996. Vol. 2, No. 3. P. 291–312.
20. Schedler A. Die antipolitischen Stereotypen Jörg Haiders. *Journal für Sozialforschung*. 1995. Vol. 35, No. 3–4. P. 283–306.
21. Schedler A. *The End of Politics? Explorations into Modern Antipolitics*. New York: St. Martin's Press, 1996. 191 p.
22. Taggart P. Riding the Wave: New Populist Parties in Western Europe. Paper prepared for presentation at the ECPR Joint Sessions of Workshops. Madrid. 17–22 April, 1994.
23. Thorlakson L., Lugosi N. Anti-Democratic Discourse: Meaning and Measurement. Paper for the workshop «Political Incivility in Parliament, Party Competition and Political Communication», ECPR Joint Sessions of Workshops. Nottingham. April 2017. 30 p.
24. Ucen P. Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe. *SAIS Review*. 2007. Vol. 28, No. 1. P. 49–62.
25. Van Kessel S. Up to the challenge? The electoral performance of challenger parties after their first period in power. *Working Paper*. 2015. No. 84. 47 p.

ПОРІВНЯННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ФОРМУЛ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Методологію дослідження виборчих систем великою мірою розроблено, проте можна говорити про певні універсальні параметри, які насамперед використовують та характерні для електоральних досліджень. Здебільшого такі параметри стосуються засадничих характеристик виборчих систем, як-от: виборча формула, кількість мандатів на виборчий округ, електоральний бар'єр, структура бюлетеня. Усі ці параметри виборчої системи певним способом впливають на результати виборів [3]. Також до таких критеріїв можна віднести ефективну кількість партій, електоральну мінливість, показники диспропорційності, залучуваності та заміщення. Останні паралельно використовують для аналізу та порівняння результатів голосування під час різних виборів [3].

Аналізуючи поняття виборчої системи, А. Лейпхарт визначає три основні складові: виборча формула (яку звичайно розуміють як виборчу систему у вузькому сенсі), магнітуда виборчого округу (у сенсі кількості мандатів, які розподіляються в окрузі) та виборчий бар'єр (мінімальна підтримка виборців, необхідна для участі у розподілі мандатів) [12]. Ю. Шведа наводить два варіанти набору складових елементів виборчої системи. На його погляд, до важливих елементів, які визначають суть поняття виборчої системи, належать виборча формула, магнітуда виборчого округу, форма і характеристика виборчого округу, характер голосування, структура виборчого бюлетеня [9]. Проте згодом до елементів, які «формують виборчу систему», дослідник відносить виборчий округ, виборчий бюлетень, виборчий (партійний) список, способи голосування, виборчу формулу та виборчий бар'єр [9].

З усіх елементів виборчих систем, зокрема на прикладі місцевих виборів у країнах Вишеградської групи, головну увагу приділятимуть поняттю виборчої формули. Відомими та поширеними є вузьке та широке визначення виборчої формули. Під вузьким розуміють лише технологію розподілу голосів виборців (мажоритарна і пропорційна). Широке розуміння включає і технологію розподілу, і технологію визначення переможців. У широке визначення, отже, входить вузьке визначення виборчої формули, кількість мандатів на виборчий округ, електоральний бар'єр та структура бюлетеня [3].

У вузькому визначенні вирізняють два типи виборчих формул: пропорційну та мажоритарну. Зазвичай виокремлюють два види мажоритарних формул –

відносної та абсолютної більшості. Пропорційна виборча формула є найпоширенішою за обрання членів парламентів. Вона передбачає вибори у багатомандатних округах, а її сутність полягає у більш-менш пропорційному розподілі місць відповідно до розподілу голосів. Розподіл голосів за пропорційною системою може відбуватися або за квотами (Хейра, Гаґенбаха-Бішоффа, Друпа, Імперіалі, посилена Імперіалі та інші), або за дільниками (звичайний або модифікований метод Д'Хондта, звичайний або модифікований метод Сент-Лаґю, метод Імперіалі тощо). Аналізуючи застосування пропорційних виборчих систем, до уваги беруть магнітуду округу, виборчий бар'єр, структуру виборчого бюлетеня.

Отже, для порівняння у роботі використано та проаналізовано широке визначення поняття виборчої форуми. Зокрема, на прикладі сучасних місцевих виборів у Польщі, Чехії, Угорщині та Словаччині. Також широке розуміння виборчої формули застосовують й тому, що в переважній більшості аналізованих випадків застосовують пропорційну виборчу систему, якій властиві вищезгадані характеристики.

Угорщина є децентралізованою унітарною державою. Конституція Угорщини визнає місцеве самоврядування та передбачає три рівні управління: центральний, регіональний (окружний) та місцевий [11]. Згідно з Конституцією Угорщини [11] та Законом «Про місцеве самоврядування» [18], органом, який наділений повноваженнями приймати рішення на місцевому рівні, є представницький орган (рада). Усі ради обираються прямим голосуванням з використанням різних систем голосування.

На виборах до генеральних асамблей/зборів населених пунктів з кількістю виборців до 10 тис. осіб застосовують мажоритарну виборчу систему відносної більшості із голосуванням у єдиному багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами населеного пункту. Відтак йдеться про мажоритарну систему відносної більшості з преференційним блочним голосуванням. Адже кожен виборець має стільки голосів, скільки мандатів розподіляється у виборчому окрузі. Мандати отримують ті кандидати, відповідно до кількості, що потрібно обрати у багатомандатному виборчому окрузі, які отримали найбільшу кількість голосів виборців. Утім, якщо кілька кандидатів отримують однакову кількість голосів виборців, але один чи кілька з них унаслідок магнітуду виборчого округу обраними бути не можуть, тоді мандат надається кандидату, визначеному процедурою жеребкування. І навпаки, у разі, коли кількість кандидатів є меншою за кількість мандатів у багатомандатному виборчому окрузі, проводять повторні вибори [6].

Щодо виборів до генеральних асамблей/зборів у населених пунктах із кількістю виборців понад 10 тис. осіб, а також асамблей/зборів районів міста Будапешт та асамблей/зборів міст з правами провінцій, то в них застосовують

змішану виборчу систему. Процедурно це виглядає так: уся територія адміністративно-територіальної одиниці ділиться на одномандатні виборчі округи, в яких вибори проводять за мажоритарною системою відносної більшості, але паралельно з застосуванням механізму отримання «компенсаційних» мандатів, яких на практиці зазвичай є близько 40 % від номінального складу асамблей/зборів. Причому «компенсаційні» мандати не розподіляються за мажоритарною складовою змішаної виборчої системи, а натомість до участі у їхньому розподілі допускаються суб'єкти виборчого процесу, які висунули своїх кандидатів у 25 % одномандатних округів. Голоси, подані за кандидатів від таких партій в одномандатних округах, підсумовують, а отримані результати ділять на дільники, що фактично окреслює застосування модифікованої квоти (методу) Сант-Лаге. Так триває доти, доки всі «компенсаційні» мандати не будуть розподілені між партіями. Розподіл отриманих партіями мандатів між кандидатами виконують у послідовності, визначеній «компенсаційним» партійним списком.

Свою чергою, на виборах до генеральних асамблей/зборів сіл, селищ і міст (крім міст із правами провінцій, про які йшлося вище) застосовують пропорційну виборчу систему закритих списків із голосуванням у двох багатомандатних виборчих округах. Кількість мандатів, які розподіляють у кожному виборчому окрузі, залежить від кількості виборців, зареєстрованих на його території. Кожен виборець має один голос і може проголосувати тільки за один список кандидатів у своєму виборчому окрузі. До участі у розподілі мандатів допускають суб'єктів виборчого процесу, списки яких у своєму окрузі отримали на свою підтримку не менше 4 % голосів виборців. Розподіл мандатів між партіями на підставі методу Д'Хондта [6].

Пропорційну (але дещо іншої конструкції та формули) виборчу систему також застосовують на виборах генеральних асамблей/зборів 19 округів (медьє чи областей) і генеральної асамблеї/зборів Будапешта. У 19 округах розподіл місць між партіями відбувається за допомогою методу Д'Хондта між партіями або блоками, які подолали відповідний виборчий бар'єр. У Будапешті застосовують пропорційну виборчу систему із голосуванням за закриті списки у єдиному багатомандатному виборчому окрузі, де розподіляють 35 мандатів. Розподіл місць між партіями/блоками відбувається на підставі методу Д'Хондта. До участі у розподілі мандатів не допускають партії, які не долають електорального бар'єра: 5 % голосів виборців для партій; 10 – для блоків з двох партій; 15 – для блоків з трьох та більше партій.

Згідно з Конституцією Республіки Польща, адміністративно-територіальна організація має регіональний (воєводство), субрегіональний (повіт та міста зі статусом повіту) та місцевий рівні (гміна). Управління адміністративно-територіальними одиницями виконують органи, визначені Конституцією та

спеціальними законами: у гмінах – рада гміни; у повітах – рада повіту; на рівні воєводств – законодавчі збори (сеймик). Такі органи є представницькими органами та формуються шляхом виборів.

Згідно з Виборчим Кодексом [13], з 2011 р., а фактично з 2014, тобто від моменту проведення перших організованих за його правилами місцевих виборів, у всіх гмінах, незважаючи на кількість їхнього населення (до або понад 20 тис. осіб, як раніше), запроваджено мажоритарну виборчу систему відносно більшості в одномандатних виборчих округах. У містах на правах повітів, повітах і воєводствах застосовують пропорційну виборчу систему списків. Крім того, виборчий кодекс запровадив правило, згідно з яким усі пропорційні вибори в Польщі повинні відбуватись із застосуванням методу Д'Хондта з метою розподілу мандатів⁸³. Виборчий бар'єр становить 5 %.

У Чехії місцеві вибори відбуваються відповідно до чинного Закону № 491/2001 [21] про вибори до місцевих рад та на підставі деяких суміжних законів. Адміністративно-територіальний поділ Чехії має дворівневу структуру. Відповідно із чеським законодавством, на місцях виборних органів є ради 14 країв/регіонів, у тім числі столичне м. Прага як окремий край/регіон (до яких з 2000 р. проводять так звані крайові/регіональні вибори) і муніципалітети 76 районів, 75 міст і 6 242 інші населені пункти (до яких із 1990 р. проводять так звані муніципальні вибори). Кожен із них з виборними представництвами і з виконавчими органами – комітетами, управліннями, радами, магістратами, приматорами та старостами.

На регіональних виборах до рад країв/регіонів діють такі правила: громадяни, які досягли віку 18 років, голосують на регіональних виборах на основі таємного, всезагального, рівноправного та прямого виборчого права за списками кандидатів політичних партій, рухів і виборчих коаліцій. Крім того, у списку кандидатів вони можуть ставити чотири так звані «голоси уподобань» (преференції). За їхньою допомогою виборці можуть змінити порядок кандидатів у списку. Кількість представників/обранців краю залежить від кількості жителів цього краю і коливаються між 45 і 65 особами. Мандати надаються кандидатам, які посідають верхні позиції у виборчих списках та на підставі голосів уподобань (преференцій), проте лише тим партіям, рухам та коаліціям, які отримують щонайменше 5 % голосів виборців [6].

⁸³ У грудні 2017 р. прийнято зміни до Виборчого кодексу Польщі в частині обмеження дистанційного голосування та обмеження перебування на посадах мерів та вїтїв не більше двох каденцій. Зміни вступають у дію з найближчих місцевих виборів у Польщі 2018 р.

На найнижчому рівні діє 6 242 муніципалітети. Одним із різновидів муніципальних виборів є так звані комунальні вибори, тобто вибори у міські муніципалітети. Водночас для виборів муніципальних рад у Чехії застосовують як мажоритарну виборчу систему відносної більшості, так і пропорційну виборчу систему списків з преференціями. Перша наявна, коли обирають муніципальні ради з кількістю всенародних представників, не більшою 15 осіб. Друга – у всіх інших випадках. У випадку пропорційної системи із преференціями виборець може обирати як окремих кандидатів партійних списків чи незалежних кандидатів з непартійних списків, так і списки партій, коаліцій або незалежних кандидатів [21].

Згідно з Конституцією, Словаччина поділяється на 8 самоврядних країв, 79 округів (районів) та населені пункти – міста та села. Для обрання складу рад в усіх типах словацьких громад використовують мажоритарну систему відносної більшості преференційного блочного голосування у багатомандатних округах із правилом, що багатомандатний виборчий округ може мати магнітуду не більше, ніж 12 депутатських мандатів. Виняток становлять малі сільські спільноти, у яких може бути утворений лише один виборчий округ.

Цікаво й те, що поширеність малої кількості жителів у більшості словацьких місцевих громад зумовила схвалення 2002 р. змін до базового закону, які стосувались зменшення кількості депутатів. У найменших громадах, де проживає до 40 громадян, обирають трьох представників; у громадах з населенням до 500 осіб – 3–5 представників; до 1 тис. осіб – 5–7 представників; до 3 тис. осіб – 7–9 представників; до 5 тис. осіб – 9–11 представників; до 10 тис. осіб – 10–13 представників; до 20 тис. осіб – 13–19 представників; до 50 тис. осіб – 15–25 представників; до 100 тис. осіб – 19–31 представника; понад 100 тис. осіб – 23–41 представника. Причому точна кількість представників/всенародних обранців, яких обирають на наступних виборах, визначається чинним складом місцевої ради напередодні старту виборчої кампанії. Оскільки у Словацькій республіці, як зазначено вище, максимальна магнітуда виборчого округу під час місцевих виборів становить 12 мандатів, а кількість голосів виборців збігається з кількістю мандатів, які треба розподілити в окрузі, то словацький виборець може мати щонайбільше 12 голосів.

Варто зауважити, що у Словаччині 2001 р. виникла нова адміністративно-територіальна одиниця – самоврядний край/регіон. Самоврядний край/регіон чи вищий адміністративно-територіальний підрозділ є найвищим органом територіального самоврядування у Словаччині. Сьогодні в країні є вісім самоврядних країв/регіонів, у тім числі міста Кошице та Братислава. Самоврядування на рівні краю/регіону відбувається через виборні органи – раду і президента самоврядного

краю/регіону. На виборах регіональної ради застосовують мажоритарну виборчу систему відносної більшості.

У підсумку все це означає, що в країнах Вишеградської групи застосовують доволі різні виборчі системи для обрання представницьких органів на місцях. Це значною мірою унаслідувано від відмінності виборчих систем для обрання національних представницьких органів влади в країнах регіону. Відтак цілком очевидно, що реалізовані виборчі системи проводять дуже різні наслідки, які повинні бути предметом окремого дослідження.

Список використаних джерел

1. Горжелак Г. Децентралізація територіальної організації в Польщі. Lviv Development Probject. URL: <http://ldp.lviv.ua/>
2. Грובהва В. Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія: Право. Вип. 31. Т. 1. С. 78–82.
3. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем. Наукові записки НУ «Кієво-Могилянська академія». 2005. С. 50–56.
4. Лендьял М. Правове оформлення місцевої представницької та безпосередньої демократії у регіоні Центральної і Східної Європи. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2011. Вип. 22. С. 322–334.
5. Нижник Н., Лемак В. Адміністративна реформа в країнах Центральної Європи: досвід для України. Вісник державної служби. 2003. № 2. С. 32–36.
6. Михальченко М., Самчук З. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2010. Вип. 6. С. 267–286.
7. Савченко І. Електоральна ситуація в Чеській Республіці в контексті європейської інтеграції. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 3.
8. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.
9. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації. Вісник Центральної виборчої комісії. 2006. № 4 (6). С. 81–86.
10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku // Internetowy System Aktow Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>

11. Konstytuciya Uhorshchyny (Constitution of Hungary) // Constitute Project. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2013?lang=en
12. Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems. A Study of TwentySeven Democracies, 1945–1990. Oxford: Oxford University Press, 2000. 209 p.
13. Poland 2011 Election Code // ACE Electoral Knowledge Network. URL: <http://aceproject.org/ero-en/poland-2011-election-code/view>
14. Štatistický úrad Slovenskej republiky. URL: <http://portal.statistics.sk/>
15. Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja Wyborcza Do Rad Gmin, Rad Powiatów i Seimików Województw // Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980950602>
16. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. O bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta // Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021130984>
17. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym // Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900160095>
18. Zakon «Mistseve samovryaduvannya Uhorshchyny» // Wolters Kluwer. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100189.TV>
19. Zákon c. 152/1994 ze dne 22. června 1994 o volbách do zastupitelstev v obcích a o změně a doplnění některých dalších zákonů // Zákony pro lidi.Cz. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-152>
20. Zákon č. 298/1992 Sb České národní rady ze dne 15. dubna 1992 o volbách do zastupitelstev v obcích a o místním referendu // Zákony pro lidi. Cz. URL: <http://www.epi.sk/zz/1992-298>
21. Zákon č. 491/2001 Sb. ze dne 6. prosince 2001 o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů // Zákony pro lidi.Cz. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-491>
22. Zákon České národní rady č. 368/1990 Sb rady ze dne 5. září 1990 o volbách do zastupitelstev v obcích // Zákony pro lidi. Cz. URL: <http://www.epi.sk/zz/1990-368>

Андрій Панарін
*кандидат політичних наук, асистент кафедри політології
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ЕПОХУ «ЗАНЕПАДУ ЗАХІДНОГО СВІТУ» (ДО 100-РІЧЧЯ ПУБЛІКАЦІЇ «ЗАНЕПАДУ ЗАХІДНОГО СВІТУ» О. ШПЕНГЛЕРА)

Фігура Освальда Шпенглера є однією з головних для розуміння метафізичної й ідейної суті німецького «революційного консерватизму». У науковій і публіцистичній спадщині О. Шпенглера відображено всі перипетії та етапи інтелектуальної еволюції німецького консерватизму першої третини ХХ ст. О. Шпенглер чутливо вловлював найменші коливання консервативної думки Німеччини і талановито їх інтерпретував. У його працях зримо позначилися тектонічні зрушення в ідеології німецького консерватизму на зламі епох німецької історії, яка пережила за короткий час Кайзерівський рейх, Веймарську республіку, Третій рейх.

Перехід О. Шпенглера після 1918 на позиції «революційного консерватизму», що в підсумку допомогло йому стати одним із його видатних ідеологів, не був випадковим. Уже в першому томі «Занепаду західних земель» (1918), написаному в роки Першої світової війни, він, з позиції німецького консерватора, вибудовує грандіозну філософсько-історичну концепцію розвитку людства, в основі якої перебувала одна з головних ідей німецької гуманітарної думки – ідея боротьби цивілізації і культури. О. Шпенглер, слідуючи традиції консервативної критики цивілізації, стверджував, що перехід до цивілізації в політичному аспекті є переходом від станового порядку до сучасного масового суспільства, парламентської і партійної демократії. Парламентська демократія стала формою розпаду станового порядку, прихильником якого був О. Шпенглер [11].

У центрі філософії політики О. Шпенглера лежало його розуміння держави, критика лібералізму і демократії, теорія цезаризму. О. Шпенглер у своєму розумінні лібералізму і демократії керувався власною філософсько-історичною концепцією про перехід культури в цивілізацію. У міру настання цивілізації суспільство ділиться на дві групи. Одна прагне зберегти століттями напрацьовані історичні традиції, інша – зруйнувати їх. Так з'являються дві партії: ліберальна (представлена буржуазією[5]) і консервативна[1]. В умовах цивілізації основою політики стає партійна діяльність, «існує тільки одна партія, партія буржуазії, ліберальна», а лібералізм, за О. Шпенглером, означає «державна сама по собі і кожен сам по собі» [6].

Оскільки демократія заперечує становий поділ, тому замість станового представництва приходять партійне. Подібно до того, як стани стримують один

одного, партії врівноважують інтереси буржуазії. Є партії, які тільки прикидаються ліберальними; так консерватори під ліберальними гаслами прагнуть відтворити стану структуру і привнести расовий зміст у політику. Кінець демократії і перехід до цезаризму виражаються в тому, що зникає партія як форма політичного життя. Варто якомусь руху самоорганізуватися, як його прихильники стають зняряддям організації, яка дуже швидко стає зняряддям вождя. «Воля до влади сильніша за будь-яку теорію. Спочатку керівництво і апарат виникають заради програми, згодом ті, хто до них пробився, захищають свої місця заради влади і здобичі» [5, 480]. Зміст політичних програм так само, як і їх критика, не мають значення: «Такі твори, як «Суспільний договір» і «Маніфест комуністичної партії», стають першокласними засобами влади в руках сильних людей, що піднялися в партійному житті наверх і знають толк в тому, як формувати і використовувати переконання підвладної маси» [5, 482]. Криза демократії є і кризою теорій суспільного устрою. Великі теорії лібералізму і соціалізму виникли в період між 1750 і 1850 рр. «Чистою теорією залишається також ідеальне фундаментальне право західноєвропейських конституцій, а саме право мас вільно визначати своїх представників, бо будь-яка розвинена організація на ділі доповнює сама себе. Свобода, як завжди, виключно негативна» [5, 485]. Останній цвях у труну демократії вбивають засоби масової інформації: «Що є істиною? Для натовпу істина – це те, що доводиться читати і чути постійно» [5, 491].

Він уважав, що демократія і парламентаризм – пряме породження лібералізму з його політичним доктринерством і культом грошей. У кінцевому підсумку «за допомогою грошей демократія знищує сама себе – після того, як гроші знищили дух» [5, 494], а парламентаризм – це короткий перехід до цезаризму. Парламентаризм – феномен фаустівської культури і, насамперед англійської політичної культури та історії. О. Шпенглер уважав, що Німеччина в силу особливостей історичного розвитку не могла прийняти парламентську форму правління. «Парламентаризм в Німеччині – або безглуздя, або зрада», – писав він у «Прусіанізмі та соціалізмі» [6, 87]. О. Шпенглер характеризує заключну стадію існування держави в епоху цивілізації як цезаризм. «Цезаризмом я називаю такий спосіб управління, який, незважаючи на всі державно-правові формулювання, ще зовсім без форми за своєю внутрішньою суттю», – говорить його знамените визначення цезаризму [5, 459].

Карін Екерманн у своєму дослідженні, присвяченому О. Шпенглеру і впливу його поглядів на розвиток гуманітарної та політичної думки ХХ ст., писала, що «в концепції О. Шпенглера влада виникає як протилежність культурі, а політика стає вищим проявом віталістського напору в самоствердженні владної експансії» [10, 40].

Згідно з К. Екерманн, О. Шпенглер, ґрунтуючись на концепції аристократичного та ієрархічного розуміння держави і влади, критикував демократію і парламентаризм. Він описував історію виникнення і розвитку принципів демократії як зростаючий протест третього стану. «Оскільки для О. Шпенглера національна ідея була тісно пов'язаною з особистістю вождя, демократичні форми правління він розумів як прояв деградації» [10, 53]. Шпенглерівська критика принципів парламентської демократії ґрунтується передусім на його віщуванні політичного занепаду західного суспільства. Демократія – це початок занепаду і загибелі. Під час переходу від культури до цивілізації буржуазія стає солідарною з «масою» у вимозі про введення загального виборчого права. В інтерпретації К. Екерманн, О. Шпенглер розумів демократію як політичну форму, яка виникає не з органічних основ життя і культури, а з'являється внаслідок абстрактних уявлень про право і справедливість, що спочатку призводить до протиріччя між духом закону і реальністю.

Розглядаючи ставлення О. Шпенглера до Веймарської республіки, К. Екерманн вважає, що воно відповідало його консервативним уявленням про значення в історії сильної держави. Відповідно до цієї позиції, О. Шпенглер негативно оцінював парламентську республіку як форму крайнього вираження партійних і політичних протиріч. Проте К. Екерманн також зазначила про амбівалентність ставлення О. Шпенглера до політичних партій, які він визнавав і не визнавав одночасно. По-перше, О. Шпенглер, на її думку, сподівався на появу сильної особистості з партійного середовища. По-друге, в суспільно-політичних умовах Веймарської республіки він заперечував тільки ті партії, які прагнули підпорядкувати державу своїм партійним інтересам. Однак він визнавав партії, які виступали з національних і патріотичних позицій [10, 86–87].

К. Екерманн стверджує, що в розвитку принципів масової демократії О. Шпенглер убачав небезпеку її перетворення в диктатуру цезаристського типу. Його критика демократії ґрунтувалася на вірі в природне походження вождизму, переконаності в метафізичній зумовленості «волі до влади», апеляції до ідеї станової держави і думки про те, що демократична форма правління є провісником загального політичного розпаду.

Відомий соціолог Рольф Пітер Зіферле так трактує погляди О. Шпенглера на демократію і цезаризм. О. Шпенглер, слідуючи традиції консервативної критики цивілізації, вважав, що перехід до цивілізації є переходом від форми до безформності, від станового порядку до сучасного масового суспільства, парламентської і партійної демократії. Парламентська демократія була, на думку О. Шпенглера, формою розпаду станового порядку. Встановлення парламентської Веймарської республіки означало крах специфічної прусської традиції. Парламентська демократія заснована на пануванні грошей і плутократії. Парламентаризм – просто фасад, за яким стоять інтереси вузького кола капіталістичної еліти. Парламентська демократія рано чи

пізно неминуче повинна закінчитися хаосом і перейти в диктатуру цезаря. Передумови цезаризму знаходяться в бунті традиційної еліти проти плутократії. Мета цезаризму – захоплення влади. Цезаризм повинен виникнути на основі синтезу посткапіталістичного соціалізму і докапіталістичної етики боргу. У розробці такого типу цезаризму виявляється особлива історична місія Німеччини [17].

Що ж відбувається з партіями, насамперед, на сучасному Заході, який і породив таку форму політичної організації? Чи справді цей політичний інститут хилиться до свого занепаду? Таку думку почали висловлювати в західній політичній науці вже в 70-ті рр. [13; 19; 7]. Ще голосніше зазвучали ці голоси в кінці століття, відзначаючи такі явища, як розмивання соціально-класової визначеності партій, зниження, зазвичай, їх масовості, деідеологізацію їх курсу, ослаблення ідентифікації виборців з ними і стійкості партійних пререференцій.

Партії посідають одне з останніх місць серед інститутів, які не заслуговують, згідно з численними опитуваннями, довіри виборців. Навіть у законослухняній Швейцарії партіям довіряє лише 12 % опитаних – набагато менше, ніж армії, церкві, судам та урядам кантонів [3]. У США кількість незалежних виборців, які відмовляються ідентифікувати себе з будь-якою з двох пануючих в країні партій, зросла з 1952 до 1998 рр. у півтора раза (з однієї п'ятої до понад третини) [9]. Дві третини американців, що народилися після 1959 р., вважають, що жодна з партій не здатна найкраще вирішити найбільш нагальні проблеми.

Якщо в середині ХХ ст. робітничий клас в Західній Європі, зазвичай, підтримував ліві, переважно соціал-демократичні партії, а середній прошарок суспільства – консерваторів і лібералів, то в 80–90-ті рр. все більш поширеним явищем стає голосування робочих за правих, а частини середнього прошарку – за соціал-демократів і «зелених». Сама політика партій чим далі, тим менше вкладається у звичні «ліві» і «праві» стандарти, деідеологізується і прагматизується. Знижується вплив членів партії на вироблення курсу [4]. Багато в чому вже ці факти визначили песимістичну тональність оцінок майбутньої ролі партій. Характер партій, що утворилися після краху СРСР на посткомуністичному просторі, які групуються навколо окремих лідерів, часто без масового членства і розгалуженої мережі місцевих організацій, – не міг не надати песимізму.

Партії, що розвинулися як багатофункціональні політичні організації, не змогли до кінця ХХ ст. зберегти за собою монополію на весь набір своїх різноманітних функцій. Значною мірою втрачено функцію політичної соціалізації, яка розподілена тепер між сім'єю, школою і телебаченням. Засоби масової інформації та незалежні виборчі комітети потіснили партії й на теренах масової політичної мобілізації. Функцію виразника групових інтересів взяли на себе численні громадські асоціації, які завдяки корпоративним механізмам взаємодії з державою беруть участь і в процесі агрегування, взаємного «притирання» цих

інтересів. Американські партії частково втратили і контроль за процесом висунення кандидатів. Проте відносно зменшення ролі партій навряд чи може бути достатнім приводом для висновку про занепад їх як політичного інституту. Можна погодитися з Е. Бьюеллом, що навіть американські партії переживають занепад в одних відносинах, але можна простежити прогрес в інших [2, 107]. Останнім часом, наприклад, знову різко зросла роль партійних апаратників-професіоналів як команд зі збору фінансових ресурсів для підтримки кандидатів.

Партії – це найбільш універсальна з політичних форм громадської організації, яка спеціально пристосована для політичної діяльності в умовах представницької демократії, і поки представницька демократія існує, без партій вона неможлива. Вони регулюють і структурують електоральний процес і діяльність представницьких органів. Інші організації типу незалежних виборчих комітетів або американських «комітетів політичної дії» можуть брати участь у виборах, але тільки партії можуть сформулювати загальний політичний вибір або запропонувати політичну альтернативу, забезпечити упорядкований перехід влади [14]. Групи інтересів і нові соціальні рухи не без успіху впливають на владу, але за визначенням не можуть, на відміну від партій, претендувати на легітимне представництво більшості і тим самим – на перетворення у державно-владну силу. На відміну від партій, вони не інтегрують, а розщеплюють, фрагментують суспільство [12, 15]. «Мало серйозних доводів, – Д. Хелд, – для припущення, що функціональне представництво дійсно замінило партії і парламенти» [8, 218].

Найважливішою функцією партій залишається рекрутування політичної еліти і формування політичного лідерства. Уряди, як і раніше, формуються на партійній основі. Будь-який політичний режим, який претендує на легітимність, що ґрунтується на консенсусі та представництві, не може обійтися без партій. Правий Н. Янай, коли зауважив, що «політика як спеціалізована сфера соціального змагання досі потребує політичних партій, щоб легітимно продукувати команди, які змагаються між собою» [12].

Незважаючи на втрату партіями їх монопольної політичної ролі, їх історія триває. Проблема полягає в іншому. Зміни, які відбуваються з партіями, впливають на якість політики. Насамперед відображається на політичній стратегії. Зменшення соціальної та політичної визначеності партій, їх прагнення задовольнити якомога ширші запити електорату і різних груп інтересів, часто суперечать одна одній, що призводить до еkleктичності політичних платформ. Таке переважання кон'юнктурних і тактичних розрахунків ускладнює довгострокове планування. У стабільній ситуації, коли досить успішним є адміністрування, це не має серйозних наслідків. Інша річ, коли йдеться про необхідність вирішення серйозних проблем у ситуації стратегічного управління, а глобалізація і тенденції до переходу в

постіндустріальне суспільство збільшує можливість виникнення подібних ситуацій. У цих умовах страждає ефективність політики.

Зростання персоналізації партійної політики багато в чому пов'язане з сучасною роллю телебачення в міжпартійних баталіях, що аж ніяк не сприяє широкому стратегічному мисленню, глибині проникнення в проблеми і послідовності курсу. Занадто часто перипетії конкурентної боротьби з її специфічними законами виносять на поверхню випадкових людей. Персоналізація партійного курсу мало відповідає самому типу професійного політика. За словами колишнього президента ФРН Р. фон Вайцекера, в Німеччині «професійний політик, – зазвичай, не фахівець і не дилетант, а скоріше людина, яка розбирається в найзагальніших питаннях зі спеціальними знаннями, – як протистояти політичному супротивникові» [18]. Сказане Р. фон Вайцекером з таким же успіхом можна віднести й до інших країн. Це і є та надзвичайно специфічна професіоналізація, характерна для сучасних партійних діячів.

Не менш важливим й інше. Як відомо, головна функція партій – політичний зворотний зв'язок між державою і суспільством. При чому, якщо мережа низових партійних організацій сягає своїм корінням в товщу громадянського суспільства, «верхи», лідери та їх парламентсько-урядове оточення є складовою частиною державного механізму, «партійної держави». Крайня професіоналізація цієї верхівки, збільшення її дистанції від рядових членів, формалізація демократичних внутрішньопартійних правил гри, зменшення впливу членської маси на партійні справи – усе це послаблює якраз ті характеристики партій, які роблять їх невід'ємною частиною громадянського суспільства, перетворюють їх, за висловом відомих політологів Р. Катца та П. Мейра, в «напівдержавні агентства» [16].

Імпульси з суспільства сьогодні лідери партій отримують через ЗМІ, соціологічні опитування, спілкування з виборцями під час виборчих кампаній і найменшою мірою, ніж раніше – через партію. Сигнали «зверху», що мають за меті забезпечити партійним лідерам підтримку виборців, явно превалюють над сигналами «знизу». Р. Катц вважає міфом віру в те, що партія, яка перемогла на виборах, може контролювати уряд [15]. Партії стурбовані переважно організаційно-технічними аспектами виборчих кампаній. У США партії все більше перетворюються у фірми з акумуляції та розміщення ресурсів для підтримки кандидатів, які мають шанси на успіх. Партійне життя навіть масових західноєвропейських партій костеніє, завмирає, а в ЗМІ та групи інтересів багато в чому переходять саме ті функції (політична соціалізація, артикуляція запитів різних суспільних верств), які найбільшою мірою робили партії представниками громадянського суспільства. Звідси – і падіння престижу партій в очах населення.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. Либеральное и консервативное. Политические произведения. М.: Канон+РОИИ Реабилитация, 2009. С. 223–526.
2. Бьюэлл Э. Архаичны, но адаптивны. О политических партиях США (Сверьясь с классическими оценками). Полис. 1996. № 1. С. 139–140.
3. Доган М. Падение традиционных ценностей в Западной Европе: религия, государство, власть. «МэиМО», 1999. № 12. С. 40–56.
4. Преображенская А. Франция 80–90-е гг.: перемены в партийно-политической системе и общественном сознании. Эволюция политических институтов на Западе. М., 1999. С. 64–72.
5. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирноисторические перспективы / пер. с нем. И. Маханькова. М.: Мысль, 1998. 606 с.
6. Шпенглер О. Пруссачество и социализм / пер. с нем. Г. Гурвича. М.: Праксис, 2002. С. 56.
7. Ranney A. The Political Parties: Reform and Decline // King A. The New American Political System. Washington, 1980.
8. Held D. Models of Democracy. Stanford; California, 1987.
9. Shea D. M. The Passing of Realignment and the Advent of the Baseless Party System // American Political Quarterly. 1999. P. 36.
10. Eckermann K. Oswald Spengler und moderne Kulturkritik. Bonn: Univ. Diss., 1980.
11. Mohler A. Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932: Grundriss ihrer Weltanschauungen. Stuttgart: Vorwerk, 1950.
12. Yanai N. Why Do Political Parties Survive? An Analytical Discussion // Party Politics. 1999. Vol. 5. No. 1. P. 5–17.
13. Maisel L., Cooper J. Political parties: Development and Decay. Beverly Hills: Sage Publications, 1978.
14. Heineman R. A. Political Science. An Introduction. New York: McGraw-Hill, 1996.
15. Katz R. S. Party Governments: European and American Experiences. Berlin; New York: W. de Gruyter, 1987.
16. Katz R., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. Party Politics. 1995. Vol. 1., No. 1. P. 5–28.
17. Siefert R. P. Die Konservative Revolution: fünf biographische Skizzen (Paul Lensch, Oswald Spengler, Ernst Jünger, Hans Freyer. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch-Verlag, 1995. P. 144–115.
18. Beck U., Giddens A., Lash S. The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. Cambridge: Polity Press, 1994. 55 p.
19. Lawson K., Merkl P. When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations. Princeton, 1988.

